

F083

JÁSZKUNSAÉG

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET FOLYÓIRATA

JÁSZKUNSAÉG

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET
FOLYÓIRATA

LI. évfolyam 2008. 1–2. szám

Szolnok, 2008

**AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET
FOLYÓIRATA**

Szerkesztőbizottság:

Dr. H. Bathó Edit, Fábíán Péter, dr. Fülöp Tamás, Márki Gábor,
dr. Nemes András, dr. habil. Örsi Julianna, prof. Szabó László
(a szerkesztőbizottság tiszteletbeli elnöke), dr. Tóth Albert

Főszerkesztő: Örsi Julianna

Olvasószerkesztő: Fábíán Péter

Korrektor: Márki Gábor

A Szerkesztőség szervező munkatársa: Szabó G. László

Szerkesztőség postacíme:

Dr. Örsi Julianna, 5420 Túrkeve, Attila u. 1.
Telefon: 06-56-361-474; mobil: 06-30-9383-777
e-mail: jorsi@level.datanet.hu

Fotók:

Első borítón: a Laczka család címere

Hátsó borítón:

- felső bal oldal: Felsővályi Vincze István, Mária Terézia testőre
- felső jobb oldal: Gajzágó Salamon '48-as alhadnagy
- alsó térkép: a jászkunok harcai 1848-ban

ISSN 0448-9144

Kiadó: MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS EGYESÜLET

Megjelent az OTKA PU 50179 számú pályázat támogatásával.

©A szerzők, a szerkesztő és a kiadó

Terjesztés:

Kapható: az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület
5000 Szolnok, Kossuth tér 4.,
Finta Múzeum, 5420 Túrkeve, Attila u. 1.

Megrendelhető – postai úton: Finta Múzeum, 5420 Túrkeve, Attila u. 1. Pf. 25.
Telefonon/faxon: 06-56/361-183; 06-56-361-474; mobilon: 06-30/9383-777
E-mailen: jorsi@level.datanet.hu

Készítette a Karcagi Nyomda Kft.

5300 Karcag, Kertész József út 20. Tel./fax: 59-311-048, e-mail: k.nyomda@t-online.hu
Felelős vezető: Márkusné Tankó Orsolya, Nagyné Tankó Tímea

TARTALOM

TARTALOM

TÁRSADALOM – ÉLETUTAK – CSALÁDTÖRTÉNET

<i>Örsi Julianna:</i>	A Laczka család története I.	5
<i>Pozsonyi Zoltán:</i>	Egy (bor)kereskedő nemes Vincze Pál hivatali és üzleti karrierje magánélete tükrében	25
<i>Cseh Géza:</i>	Levéltári források a nagybócsai Sárközy család szolnoki ágának leszármazásáról és történetéről	46

TÖRTÉNELEM – RÉGÉSZET

<i>Cseh János:</i>	Vaskori (szkíta) edénytípusról a Közép-Tisza-vidéken – Az ún. Villanova forma köre egy megyei lelet kapcsán	59
<i>Örsi Julianna:</i>	Nagykunok a haza védelméért. II. rész	

GAZDASÁG – TERMÉSZET – KÖRNYEZETVÉDELEM – EGÉSZSÉG

<i>Várhelyi Tamás – Könyves Erika:</i>	A munka világának átalakulása az információs társadalomban	87
<i>Földi Katalin:</i>	Élelmiszervásárlás napi, heti és havi boltválasztását befolyásoló tényezők és a vásárlásban résztvevők	100
<i>Fodor István Ferenc:</i>	Túlát és Túlatarna. A jászberényi határrészek fordultatos története	112
<i>Csikos Mihály:</i>	Stoma típusok, szövödmények és kezelésük a colorectalis sebészetben, különös tekintettel a köldök stomára	118

KÜLFÖLDI ÉS HAZAI KUTATÁSOK – TANULMÁNYOK

<i>Bischof Zsolt:</i>	Szlovénia – sikerek és buktatók	124
<i>Szabó László:</i>	Őrségen	141
<i>Zsók Béla:</i>	A Dévára települt bukovinai székely családok összetétele és terminológiája	153
<i>Molnár István:</i>	Fogadjunk	171

TARTALOM

MŰVÉSZET – IRODALOM

- Szenti Ernő: Túrkevei alkotók kiállítása 177
- Szenti Ernő: versek és képek 182
- Rideg István: Amikor egy könyvnek lelke van... 185

KÖTETÜNK SZERZŐI

191

Örsi Julianna

A LACZKA CSALÁD TÖRTÉNETE I.*

I. A LACZKA CSALÁD EREDETE

Előljáróban el kell mondanunk, hogy a Laczka család történetének kutatására egyik kiemelkedő tagja, Laczka János életének és társadalmi háttérének felgöngyölítése inspirált. Laczka János ugyanis fiatal korában Bessenyei György környezetében élt, majd visszatérülve a Nagykunságba komoly politikai-szakmai pályát futott be.

A Laczka család eredetéről ma még keveset tudunk. A különböző feljegyzések a család ősi fészket *Zemplén megyébe* helyezi. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy a nemesség igazoltatása során ősüknek Laczka Andrást nevezik meg. *Laczka András 1647-ben kapott nemeslevelet* III. Ferdinándtól, melyet Zemplén megyében ki is hirdettek. Igaz ugyan, hogy ezt a nemesség igazoltatásakor a 19. század elején nem fogadták el hitelesnek, de gyakorlatilag ugyanezen okiratra is hivatkozva kapott nemességet Laczka János és Ferenc 1808-ban (melyet 1818-ban hirdettek ki), majd 1848-ban Laczka Ferenc II.

Hogy őshonos volt-e a család Zemplén megyében vagy sem, arra eddig nem sikerült adatot találnunk.

1.) A családnév előfordulása és értelmezése

A Lacka családnév a Lácló (László) régi egyházi személynév rövidüléséből és a „-ka” becéző képzőből alakult ki. Azonos szótőre (Lac) több formája vezethető vissza (Lac, Lacz, Laca, Lácai, Lacfi, Lacházi, Laci, Láci, Lack, Lacka, Lackfi, Lacki, Lackó, Lackos, Lácló, Láclófi, Lacó, Lacók. E típusú nevek a 15. századtól fordulnak elő szerte az országban. Ha csak a Lacka és a Lackó formára rövidítjük le a vizsgálódásunkat, akkor megállapíthatjuk, hogy néhány 15. századi adat után a 16. majd a 17. században szaporodik meg az írásos forrásokban megőrződött nevek száma. A legtöbb adat Erdélyből és a Felvidékről származik, de a Dunántúli előfordulás is rögzítve van.¹ Egy Laczkó falut Hont megyében találunk, melyről azt írja Fényes Elek a 19. század közepén, hogy a Bozóki uradalomhoz tartozik (Selmecshez 6 óra járásnyira) és katolikus szlovák lakossága van.² Nekünk azonban egy református család származáshelyét kellene lokalizálnunk. Az eredeti nemesi levél keltezéséhez közelebb álló adatokat próbáljuk meg szemügyre venni.

* Jelen írás az Örsi Julianna: *Laczka János élete és kapcsolata nagykunsági környezetével* című tanulmány első részlete. A további részleteket a következő számunkban jelentetjük meg.

1 Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára* XIV–XVII. század. Bp. 1993. 658–670. p. alapján

2 Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára* II. k. Bp. 1851. (utánnyomás 1984.) 4. p.

3 Thury Etele: *Kis Bertalan és Muzsay Gergely dunántúli ág. hitv. ev. püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyve 1631–1654.* In: *Stromp László (szerk.): Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* VI. évf. 1907. (11–193) 70. p.

1654-ben a dunántúli evangélikus püspökök egyházlátogatása során Farádon (Sopron megye) jegyezték fel Laczko Andreas Trenceniensis iskolamester nevét.³ A Wittenbergben tanuló magyar diákok között 1608-ban találjuk Matheus Latzko Szepsinus, senior L.V. (azaz Szepesi Laczko Máté protestáns tanuló Wittenbergben) nevét.⁴ Őt a történettudomány is számon tartja, hiszen krónikája a Bocskai felkelés hiteles leírása. Szepesi Laczko Máté Lóránfi Mihály udvari fogalmazója, majd 1614-től Erdőbényén református lelkész.⁵

1630-ban egy Laczko Máté neve Gömör megyében is szerepel.⁶ 1601-ben Joannes Laczko a Terebesi uradalom jegyzékében található.⁷ 1639-ben Latzko István I. Rákóczi György birtokán élt.⁸ 1670-ben Lacko György szerepel.⁹ 1674-ben a Nagyszombati főiskolába járt Joannes Laczko.¹⁰

A Zemplén megyei nemesi összeírásokban Migléczen és Zemplénben találtunk Laczko nevűt. 1664-ben Latzko Mihály mint nemtelen szerepel (ignobilis portam actu Solventes), 1705-ben a vagyonadót fizetők között ugyancsak ott van Mich. Laczko Miglétz possessión.¹¹ Az 1725. évi nemesi összeírásban több Zemplén megyei településen is szerepel ez a családnév. Miglészen Laczko Mihály még mindig megtalálható fiaival és felnőtt testvéreivel. Ugyanakkor Zemplén nevű településen (Oppidum) több Laczko nevű famíliával is találkozunk. Ferenc és János földdel, állattal, szőlővel bíró egyének. Egy másik összeíró Laczko Jánost, Latzko Gyurkát és Toth Laczkot is összeírta ezen a településen.¹² A család valószínűleg tovább él a településen, mivel 1805-ben „Mező Zemplén Városának ... Fő Birája Latzko János.”¹³ A Sárospataki Kollégium levéltárában őrzött legrégebbi egyházlátogatási jegyzőkönyvben 1671-ben Laczko Mátyás nevét a Zemplén megyei Vecse faluban írták fel, akinél 2 Fl. (florens) pénze van az eklézsiának. 1670-ben a borsodi Zilizen református lelkész (Pastor Rf) D. Andr. Latzkai. (Laszkai, Liszikai?). Más bejegyzés szerint Zemplén településen van egy hasonló nevű pap.¹⁴ A Zemplén megyei egyházlátogatási jegyzőkönyvben Kiskövesd leírásánál találunk 1739-ben egy „Aedilis (egyházfi) Joh. Latzko” nevű személyt.¹⁵

4 Asztalos Miklós: A Wittenbergi egyetem magyarországi hallgatói .In: Protestáns Egyháztörténeti Adattár XII–XIV.évf. 30. p.

5 Szepesi Laczko Máté krónikája 1521–1624. Megjelent: Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok III. kötet. Kolozsvár. Az eredetű a Teleki Tékában őrzik Marosvásárhelyen.

6 Kázmér Miklós: Régi magyar családnévek szótára XIV–XVII. század. Bp. 1993. 659. p.

7 Kázmér Miklós: Régi magyar családnévek szótára XIV–XVII. század. Bp. 1993. 659. p.

8 Kázmér Miklós: Régi magyar családnévek szótára XIV–XVII. század. Bp. 1993. 659. p.

9 Magyar nyelv (XLV. évf.) 1949. 212. p.

10 Kázmér Miklós: Régi magyar családnévek szótára XIV–XVII. század. Bp. 1993. 659. p.

11 Nemesi hozzájárulással kapcsolatos összeírás 1664-1797. IV. 1005/e. Borsod-Abauj-Zemplén (a továbbiakban: BAZ) megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókja

12 Nemesi összeírások 1725. BAZ megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi fiókja. IV. 1005/e

13 A Felső Zemplényi és Ungi egyesült Esperesi Megyében lévő azon húsz Ekklesiának, melyek ez előtt az Alsó Zemplényi Esperesi Megyéhez ...voltak csatolva Fundationális Beírások Liszky Sámuel által. Református Egyház Levéltára, Sárospatak K.G. 6. IV. 7. 67. p.

14 A sárospataki egyházlátogatási jegyzőkönyvben 1669-ben Zemplénben Pastor Eccla Andreas Liszkai (Protocollum Vent. Zempleniensis 1653–1670), 1670-ben Ugyanott Pastor Rf. D. Andr. Laszkai (vagy Latzkai) (Protocollum Vent. Zempleniensis 1661–1800. 24. p.), 1671-ben ugyancsak Zemplénben Minist. R. D. Adreas Liszkai (Protocollum Visit. Zempleniensis 1661–1800. 541. p.) Református Egyház Levéltára, Sárospatak

15 Protocollum Visit. Zempleniensis. 1661–1800. 217.p. K. 99. I. 4. Református Egyház Levéltára, Sárospatak

1703-ban a Pozsony megyei Réte község református egyházának anyagában szerepel Lacko Márton.¹⁶ 1720-ban Abaúj megyében Joannes Laczko-t, Gömör megyében Andreas Laczkót, Hont megyében Thomas Laczkót, Torna megyében Andreas Laczkót, Heves megyében Nicolaus Laczkót, Pest megyében Joannes Laczkót, Bihar megyében Christianus Laczkót találták az országos népszámláláskor az összeírók.¹⁷

Az írott források arra engednek következtetni, hogy a megyében a Laczko írásmód a legáltalánosabb. Tulajdonképpen a Laczka csak később fordul elő a 18–19. század fordulóján keletkezett szövegekben. E szövegek írói saját, elődeik (szüleik, nagyszüleik) nevét azonos módon a-val írták, mint a meghivatkozott nemes levélen szereplő Laczka Andrásét. Laczka Jánost és testvérét Ferencet is Lackónak írták be a Debreceni Református Kollégium könyvébe. Felnőttként már minden testvér Laczkaként szerepel. Az változó, hogy *tz* vagy *cz* betűösszetételt használnak a név leírásakor.

Bár a levéltári forrásokban szereplő személyek közötti esetleges rokon kapcsolatok felderítése még további kutatást igényel, de annyi megállapítható, hogy a családi emlékezet által megőrzött Zemplén megyében vagy más szomszédos területeken kell keresnünk a protestáns vallásra a 16–17. század fordulóján áttért Laczka család származáshelyét. Kutatásunk jelenlegi állapotában a legvalószínűbbnek Zemplén mezővárost tartjuk a család származáshelyének.¹⁸

A pontos helymegjelölést a nemességük igazolását kérő Laczka János és testvérei nem tudták megadni a 18–19. század fordulóján. Az ekkor keletkezett dokumentumok alapján a 19–20. század fordulóján Illéssy János levéltáros a Laczka családról írt munkájában is Zemplén megyei eredetűeknek tartja őket, akiknek egyik utóda a 18. században elkerült a Nagykunságba és ott letelepedett.¹⁹ Az ugyancsak nagykunsági származású főlevéltárnokot a kutatásra és a dolgozat megírására minden bizonnyal a Laczka családhoz fűződő rokon kapcsolatok és a családban őrzött emlékezet inspirálta. Levél formájában máig őrzik az utódok Laczka Lajos, Laczka József és Laczka Lászlóné Illéssy Erzsébet által 1898-ban és 1913-ban leírt származástörténetet Budapesten, Kisújszálláson és Tiszaújvárosban.

II. NAGYSZÜLŐK, SZÜLŐK

A nemességet szerző 17. századi őst, Laczka Andrászt sem a népi emlékezet, sem a megmaradt dokumentumok nem tudják pontosan kapcsolni a 18. század elején Zemplén megyében református papként tevékenykedő LACZKA JÁNOS-hoz, aki könyvünk főszereplőjének a nagyapja volt. Laczka János papról a leszármazottak azt tartották, hogy egyedüli fiúgyermek volt és Sátoraljaújhelyen vagy Magyarizséken szolgált. Egyház-

16 Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Bp., 1993. 659. p. Eredeti forrás: Asztalos Miklós: A Pozsony-megyei Réte református egyházának feljegyzési és keresztelési könyve 1701–1717. Pécs, 1924.

17 Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Bp., 1993. 659. p.

18 Ezzel ellentétben Kurucz János – hivatkozva egy családi feljegyzésre 1884. évből – Laczka András Erdélyből származónak írja, aki I. Rákóczi György udvari embere lehetett, és talán ő fogalmazta az 1645. évi linczi béke okmányát. Sátoraljaújhelyen telepedett le. Kurucz János: A Nagykunságon (Karcagon, Túrkevényben és Kisújszálláson) „Jakovított” Laczka családról című kézirat, Karcag, 1998. 1–2 p. Damjanich Múzeum Helytörténeti Adattára (a továbbiakban: DMHA): 3207–98. Az anyag később Karcagon könyv formájában is megjelent. Kurucz János: A Nagykunságban „Jakovított” Laczka család. Karcag, 2002

19 Illéssy János: Laczka család. In: Nagy Iván: Családtörténeti Értesítő II. évf. 1900. június-július 6–7. füzet. 140–144. p.

látogatási jegyzőkönyvekben, egyháztörténeti feldolgozásokban eddig nem akadunk a nyomára.²⁰ Ennek azonban az is az oka lehet, hogy működése valószínűleg a 18. század elejére esett, amely időből származó dokumentumok eléggé hiányosak.

A református prédikátor családjában egy fiú és két lány nevelkedett fel. Klára nemes Lábos Istvánnak lett a felesége Erdőbényén, majd Domby vagy más néven Bodnár Jánosnak. Erzsébet Erdőbényére került 1729-ben. A férje nemes Rizsovszky (Hrisovszki) István. Az egyetlen fiúból Jánosból orvos, azaz sebész lett, aki elhagyta a szülői házat. Az izségi református pap felesége, tehát Laczka János nagyanyja Lencsés Erzsébet volt. A nagypapa bizonyára az 1730-as évek körül meghalt. A családi hagyomány szerint a felekezeti villongás áldozata lett.²¹ A nagymama másodszor is férjhez ment nemes Izségi Jánoshoz. Valószínűleg a családi körülményekben bekövetkezett változások is közrejátszottak abban, hogy a chirurgicalis mesterséget kitanulva az ifjú (a legfiatalabb és egyetlen fiúgyermek elhagyta a szülői házat és „lelent” az Alföldre. Ő az 1715–1720 évek körül születhetett.

LACZKA JÁNOS orvos az 1730-as évek végén már minden bizonnyal Karcagon él. Valószínűleg nem Karcagon kötött házasságot *Berta Katával*, ugyanis az 1730-tól vezetett házassági anyakönyvben nem szerepel a nevük, első gyermekük pedig 1739-ben született. Lehetséges, hogy a nemesi család ezt a lakodalmat még Magyarizséken felvállalta, de az valószínűnek látszik, hogy az ifjú férj felesége karcagi, hiszen 1737-ben az apósa a házat Laczka János úr „hírek nélkül” (megkérdezése nélkül) eladta Nagy Jánosnak. Az ifjú vő megfellebezi az adásvételt, mivel arról szerződés nem készült és az eladást jelképező szokást sem gyakorolták, azaz „szokás szerint valamely párnát vagy széket ki nem vittek azok jeléül, hogy tovább nem Gazda”.²² A bírák az elővásárlási jog megsértése miatt Laczka Jánosnak adnak igazat.

Ebből a házasságból született 1739-ben László és 1749-ben *Mária* majd 1751-ben *József*.²³ A feleség 1753-ban gyermekszülésben meghalt (1753. február 17.) és őt követte fiacskája még ugyanezen év március 6-án.²⁴ A kisgyermek mellett új anyáról kellett gondoskodnia a orvosnak. A korabeli szemléletnek megfelelően özvegyasszonyt vett feleségül, mégpedig Szerencséről *Váczai Erzsébetet*. Az özvegy az elhunyt Fazekas postamestertől származó gyermekeit is magával hozta: „egy fiút és egy lányt” – vallják később a karcagi tanúk.²⁵ A fiú András volt, a leány Mária. Ekkor lehetséges, hogy a legidősebb

20 Protocollum Vent. Zempleniensis. Tom. IV Ar. 1661–1800 K. 99. I. 4. Református Egyház Levéltára, Sárospatak

21 Kurucz János: A Nagykunságon (Karcagon Túrkevényben és Kisújszálláson) „lakozott” Laczka családról, Karcag, 1998. (Kézirat) 2. p. DMHA: 3207–98.

22 Karcag város Tanácsi Jegyzőkönyve, 1737. júl. 25. 18. p. Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár (továbbiakban: SZÁL)

23 „1739. Mindszent hava 9. Borbély János fia László”, „1749. Május 31. Laczka János L. Maria. b.”, „1751. februarius 15. Laczka János f. n. Josef”. Karcagi református egyház keresztelési anyakönyve I. k. Karcag

24 Karcag református halotti anyakönyv, 1753.

25 Karcag városa Inquisitionale Protocolluma – 1828. dec. 17. A jegyzőkönyvi kivonat megtalálható: Jászkun polgári perek 27. füzet, 1. kötet. 7. sz. SZÁL

Fazekas fiú, István (született 1747 körül²⁶) nem jött velük, hanem apai rokonainál maradt vagy valamelyik kollégiumba került.

Laczka János második házasságából született három fiúgyermek, kik közül a középső himlőben meghalt még két éves kora előtt. Az 1754-ben született *János*, kutatásunk fősze-replője. A család legutolsó gyermeke *Ferenc* (született 1759-ben) nem sokáig élvezhette az atyai gondoskodást, hiszen Laczka János borbély 1760. június 20-án meghal.²⁷

A chirurgus tevékenységéről nem sokat tudunk. Valószínűleg mesterségét Kassán tanulta, mint kortársai és a kassai borbély cég bocsáthatta útjára, úgy, mint az őt követő egyik társát.²⁸ A orvosok ekkor sebészi és borbélyi teendőket is elláttak. Kötelező volt vándorlás útján ismereteiket bővíteni. Felsőbb iskolában is tovább tanulhattak medicusnak (orvosnak). Az első orvosok – így közöttük Laczka János is – valószínűleg a katonasággal kerültek a Nagykunságba. Ők voltak azok az emberek, akiket az állami szervek be tudtak vonni az 1739-ben az egész országon végig söprő pestis járvány megfékezésére. Karcagon „1739. januárius 1-ső napjától fogva, Június utolsó napjáig a Pestisbenn meg holtaknak száma 1480.”²⁹ 1739-ben valószínűleg a járvány kapcsán került sor Balassa Pál comes, a pestis járványügyi biztosa és Laczka János levélváltására is.³⁰ Laczka János orvos működése idején még bábák és gyógyítók működtek a városban. 1749-ből van egy adatunk arra, hogy orvos is tevékenykedik Karcagon.³¹ Karcagi öreg emberek, akik gyermekkorukban ismerték öreg Laczka Jánost, úgy tudják, hogy a város borbélyja volt, akinek lakást is adott a Piacféren. Öreg Soós István Karczagi Ref/ormátus/ 79 Eszt/endő/ gazda ember hit után vallja: „Itt a piacton lévő bólt Ház fundusa a Városnak hajdan Soós porta volt. Soós Pétert a Rátz levágtá s az ő portabéli jussa üressen maradtott valamint a Háza is. Ide kerülvénn Laczka János mint Borbély, Birák Uramék abba az üress Házba s portára szállították... Erre a belső s piacton lévő portára építettett valami Kamorát a Laczka János halála után Fazekas András, abba az épületbe a Város azután Todor Deákot szállította.”³²

26 A kunmadarasi református halotti anyakönyvbe 1825. április 20-án van bejegyezve az életkora, melyből kiszámítható a születésének körülbelüli időpontja: „Nagy Tiszteletű és Tudományú Fazekas István Úr ezen Madarasi Rfta Sz. Ekkla 27 esztig vólt Lelki Pásztor, és a Ven. Hevesi és Nagykunsági egyesült Tractusoknak 16 esztendőig volt hűséges Nagy érdemű Esperesse. 2. Pred. és Buts. 78 eszt. Diarchoában” Kunmadarasi Református Egyházközség Az 1824. évi református Nagykun kerületi egyházlátogatási jegyzőkönyvből pedig kiderül a szülőhelye: „Madarason Predikátor Nagy Tiszt. Fazekas István Ur Tractualis Senior született Szerentsen; 27.-dik Eszt. tölti.” Nagykun kerületi ref. egyház látogatási jegyzőkönyv. I. 33. C. 3. 7. p. A Református Egyház Debreceni Kollégiumának Levéltára (A továbbiakban Trel)

27 Karcagi református halotti anyakönyv 1760. Karcag

28 1767-ben Illéssy István nagykun kapitány jelenti a Helytartótanácsnak, hogy „Kardszagujszállás/on/ vagyon egy Borbély Déday István, tanulta Mesterségét Kassán, és ugyan ott Czéhbe is állott, Négy esztendőig T. Ujváriánium Regementben, mint Borbély Szolgált, Külső Sebeket gyógyít, eret vág, kőpölyöz, purgulatiózt 's taxativat adhibeál.” Jászkun ker. közig. ir. D. Capsa VI. Fasc. I. No. 43. SZÁL A Nagykunságban ugyanekkor szolgáló borbélyok Kassán, Debrecenben, Szegeden és Pécsen tanulták a mesterségüket.

29 Karcagi református halotti anyakönyv, 1739. 246. p. E bejegyzés fölött június 27-ei dátummal van a legutolsó pestisben elhunyt neve felírva., majd az alábbi emlékeztető szöveget olvashatjuk: „Ezek Szállottanak a Sirban az I/sten/nek kemény itéleti (úgymint a pestis által) és itten elégelte meg I/ste/n apusztitást Szaporítsa meg a Jehova az ő Népét hamar maga Ditsőségére amint el fogyatta. Akik életben meg maradtunk vala meg szünt vala Szivünk/ne/k öröme. Siralomra fordúlt ami örömrünk Tren: 5. 255. Mert meg elégitett minket ez Jehova siralmas kenyérrel, és siralmas italt adott nekünk nagy mértékkel, adott minket szidalomra ami szomszédásáinknak és ami ellenségink csufolának minket. 80. 6. 7.”

30 Protocollum comes Paulus Balassa 1739–1742. 73. p. Vág/Újhelyen keletkezett bejegyzés. Helytartótanácsi levéltár C. 134. OL.

31 1749. január 2-án a karcagi református halotti anyakönyvbe jegyezték be a következő esetet: „Cunhegyesen lako Szihalmi István a Német Doctorhoz hozatta magát gyógyítani, mint hogy Sz. János poharát itták a Fokossal Fűbe csapták.”

32 Karczag város Inquisitionale Protocolluma. 1828. dec. 17. – kivonat: Jászkun polgári perek. 1832. 27. füz. I.k. 7. sz. SZÁL

Kondorosi Tódor görögnek szinte mindenki ezen a helyen emlegeti a boltját. A Laczka gyermekek tehát a város központban lévő házban születtek. Az apa halála után még az özvegye lakta a I. tized 16. számú házat, mely egy 5 illetve 7 rúd széles és 9 rúd hosszú portán állott. A porta és a ház után özvegy Laczka Jánosné megfizette a redempciós összeget csakúgy, mint a földért.³³ A gyerekek felnevekedvén és elkerülvén a szülői háztól arról értesültek, hogy a város – a királyi felségtől 1774-ben érkezett rendelete értelmében a katonaság számára – kvartélyháznak adja át a portát és cserébe másikat ad a város szélén. Az özvegy édesanya nem az új házban folytatja életét, hanem elköltözik legidősebb fiához Tiszainokára.

Még mielőtt a gyerekek sorsát boncolgatnánk, nézzük meg mit tudunk még Laczka János chirurgus életéről!

A szülői háztól fiatalon elszakadt seb orvos alig tartotta a kapcsolatot a zempléni rokonsággal. Erről unokaöccsei tanúvallomásaiból tudunk valamit. Nemes Kovács István (1801-ben 59 éves) visszaemlékszik, hogy unokatestvérével nemes Isipi (Isépi) Györggyel és Liskai Mihállyal egy hétig vendégeskedett Latzka Jánosnál. Isépi Ferenc édesanyja Ns. Isipi György Laczka Jánossal egy Kardszagújszálláson kiarendált kocsmá miatt került kapcsolatba.³⁴ A nemes Isépi-rokonság kapcsolatban maradt azonban az Erdőbényére ugyancsak nemes családokba férjhez ment Laczka-lányokkal. A mostoha unokatestvérek számon tartották ugyan a távolban élő „nagyannyok után osztályos atyafit”, Laczka Jánost, de egyre jobban elhalványodott a kapcsolat.

Néhány peres ügye 1751-ben alakult ki karcagi emberekkel (Király Péter, Szűcs Dávid, Kapitány János, Sütő András és Láposi János), de ezek tartalmáról a jegyzőkönyvek semmit sem mondanak, az iratok pedig a történelem viharaiiban megsemmisültek.

Az egész jászkun társadalmat megmozgató redempcióban Laczka János szerény mértékben, de részt vállalt. 1745-ben 64 rhénes forint 7 dénár értékű földet jegyeztetett, amelyből azonnal mindössze 2 rhénes forint 2 dénárt tudott kifizetni. Nem volt tőkéje. Valódi vagyoni helyzetét nem ismerjük, hiszen köztisztviselőként adómentességet élvezett, így az adóösszeírásokban a neve nem szerepel.

A második házassága után valamit javult a család anyagi helyzete, hiszen Váczi Erzsébet 400 forint értékű allaturával (hozománnyal) érkezett. Ez azonban nem szaporodott, hanem fogyott az évek során. A chirurgus viszonylag korai halálakor a város előljárói számba vették a hagyatékot. A feljegyzés szerint alig maradt valami feljegyezni való. „Mint hogy Laczka Jánosné Asszonyom az férje keze alá majd négy száz Ftig való Jóságot, kit kész pénzü, kit másképpen vitt, Laczka Jánosnak pedig jószága, az melly meg maradott cir. (kb.) 100 frtig alig megyen, a' mellett pedig feles adósságai is maradtak, ezenn az okonn az mi Laczka Jánosné Asszonyom keze alatt vagyon Laczka János Urannak, meghagyattatott, úgy mind az által, hogy a' mi adósságok vagynak Laczka Jánosné megfizesse, az gyermekek pedig azzal elégedgyenek az mi anyai ruhájok adóttak az kezébenn.”³⁵

33 Karczag redemptionális könyvéből. 1745. l. p.-ról kivonat: Jászkun polgári perek, 1832. 27. füz. 1. k. 7. sz. SZÁL

34 Polgári és büntető perek Loc. jur 126. No. 41. 1801. aug. 28. tanuvallomás BAZ. Zemplén megyei Levéltár, Sátoraljaújhely

35 Laczka Jánosné allatúrája – másolat a Karczag tjk. 1761. dec. 29. bejegyzésből. Jászkun polgári perek, 1832. 27. füz. 1. kötet. 7. sz. SZÁL

A redempcióban való tényleges részvétel már Laczka János özvegyére hárult. Így az 1764-es redempciós listán már ő szerepel 37 rhénes forinttal.³⁶ Az érte kapott föld az 1784-es szántóföld-lajstrom szerint Nagy Péter és Szentesi Mihály szomszédságában van.³⁷ A közben felnövekvő gyerekek is bekapcsolódhattak a földszerzési folyamatba. 1764-es földosztáskor a 21-ik dűlőben (nr. 941.) 37 öl földet kapott, a 29-ik dűlőben pedig (nr. 1231.) 37 és fél ölet (jobbítás a fertőre).³⁸ Egy kimutatás szerint az utolsó földosztáskor Laczka Jánosné 99 öl földdel rendelkezett. Azóta 25 öl 865 sukkal csökkent a földje, de közben 37 öl 866 sukk tulajdonosa lett Laczka Ferenc, amit a feljegyzéskor Fazekas András használt.³⁹

1792. február 17-én jegyezték be a karcagi református anyakönyvbe a chirurgusné halálát imígyen: „özv. Laczka Jánosné Váci Ersébeth sinlöd/ésben meghalt/ 72 eszt/endőös korában”.⁴⁰

III. TESTVÉREK

1.) Laczka László, József és Mária

Laczka László 1739. november 9-én született Laczka János és Berta Kata gyermekeként. A serdülő gyermek valószínűleg akkor került el a családi háztól, mikor az édesanyja meghalt. Debrecenben kitanulta a tímár mesterséget és ott is telepedett meg. Bár a családi hagyomány azt tartja, hogy a két Laczka gyermek (László és József) édesanyjuk újbóli férjhez menetele után mentek Debrecenbe, valójában azonban inkább hihető az, hogy előbb édesanyjuk, majd édesapjuk elhalálózásával nem akarván mostohaanyjukkal maradni, sőt lehetséges, hogy annak biztatására álltak be inasnak. Féltestvéreik, a Fazekas gyerekek is Debrecenben tanultak ekkortájban. István a Debreceni Kollégium növendéke volt, András pedig csizmadia mesterséget tanult.

Laczka Lászlót 1764. február 28-án *fogadja a város polgárává*. Ekkor a Varga utcában lakik.⁴¹ 1766. április 9-én házasságot köt Költő Erzsébettel (Költő Sámuel hajadon lányával) és családot alapít. A házasságkötése idején a Varga utcában Kováts István házánál lakik.⁴² Lehetségesnek tartjuk, hogy az első inasa testvéröccse *József*. Ő is bátyja foglalkozását újí és amikor 1777-ben (december 9.) *debreceni polgárrá* fogadják nála lakik a Varga utcában.⁴³ Ő 1777. október 29-én házasodik meg. Feleségül vesz egy özvegy-asszonyt (Jándi Mihály özvegyét, Ladányi Annát a Varga utcából) talán éppen az önálló anyagi háttérhez jutás reményében. Ekkor *Laczka József* is a Péterfia utcában szerepel.⁴⁴

36 Orsi Julianna: Jászkuon összefogás. Karcag, 1996. Nagykunsági (Karcag) redemptusok névsora (melléklet)

37 Karcag szántóföldek laistroma, 1784. SZÁL

38 Karcag Liber funduális, 1764. SZÁL

39 Kiírt része a Karczagi Föld változások Könyvének – Jászkuon polgári perek, 1832. 27. füz. 1.k . 7. sz. SZÁL

40 Karcag református halotti anyakönyv, 1792. febr. 17.

41 Debreceni polgárok. I. k. 1709–1787. 264. p. IV. A 1011/S 1. Hajdú-Bihar megyei Levéltár. (A továbbiakban: HBmL)

42 Debrecen – Ispotály református házasságkötési anyakönyv, 1766. ápr. 9. TtREL

43 Debreceni polgárok 1709–1787) I. k. 276. p. IV. A 1011/S 1. HBmL

44 Debrecen – Ispotály református házasságkötési anyakönyv, 1777. okt. 29. (70. p.) TtREL

Egy karcagi tanácsi bejegyzés arra enged következtetni, hogy Laczka Lászlónak iparos léte ellenére jelentős állatvagyonra is van. 1797-ben gulyájának a karcagi határban keres legelőt.

„Laczka László Ur, Debreczeni lakos, mint Kardszagi származású Hazafi instál (kérvényezi), hogy mintegy 140 Darabból álló Gulyabéli Marhái engedtesse meg a Kardszagi Határban illendő fizetésére, valamelyik Gulyán legelni adig, míg a' Marhák kinn lakhatnak, említvén e' mellett oldalaslag némely szolgálattyaikat, melyeket Kardszag Várossa, s Lakossai eránt tett.” A tanács döntése így szól: „A Lakosok Marháinak nyilván való fogyatkozása nélkül lehetetlen meg engedni a' Víz nem léte miatt, hogy ezen Marhák akarmelyik Gulyára hajtassanak, mivel temérdek munka után is elegendő Víz a' Kutakba nintsen, melyre nézve ez meg sem eshetne a' lakosoknak neheztelése nélkül. Azonban meg engedtetik az Instáns Urnak, hogy Marháit a' Rakontzás nevezetű plágára (területre) hajtathassa, maga Embere által külön őriztesse, s kútat Maga ásasson. Mely alyánlás ha tettzeni fog azon részt előre megvizsgálhattya, ki küldetvén e' végre Disznós Mihály és Ökrös István Urak is.”⁴⁵

Bár az eredeti levél nem maradt fenn, így nem tudjuk, hogy milyen a városért tett szolgálatokra hivatkozott, de lehetségesnek tartjuk, hogy több irányú kapcsolatot tart fenn szülővárosával. Erre utal az az adat is, hogy 1781-ben az Újvárosi árvák pénzét használó Laczka László nevéhez 255 forintot jegyeztek be.⁴⁶ 1772-ben pedig perbe keveredik Karcagon Örsi Pállal.

„I/nstans/ (kérvényező) fél Örsi Pál, az A/ttestans/ (bizonyító) felet Laczka Lászlót, mind hamis hitűnek s lelkűnek mondotta, s mind átkozódó szokkal illette, minémű ez hogy az háta közepin folyon ki a szeme, s a többi ellenben pedig több Tanuknak vallásából sub. No. 1. az is világosodik, hogy a mint ellegáltatik Örsi Pál, az egész Chéhet (céhet) semmi mocskos szokkal nem illette, hanem csak maga Személyében Laczka Lászlót: Azért is jól lehet Laczka László mint Nemes Személy úgy kívánna procedalni (perelni); de mint hogy Testimonialissát nem producalta csak mint Oneicis úgy reputáltattván (visszautasítván), juxta Kittonis Capitis 9. questione 21. Örsi Pál ezen helytelen cselekedeteiért húsz Rhénesi forintokra büntettetik.”⁴⁷

Laczka József is meg-megfordult Karcagon. Így lehetséges az, hogy 1794-ben a karcagi vásárban ellopták a kabátját. „Laczka Josef Debreczeni Lakos egy czedulájában írja, hogy itten egy vásár alkalmatosságával el vesztett 's Pap Péterné által meg lelt, vagy a' mint ő állította, mástól vett de elszabdalt köpönyeg eránt egy mással 18 v/áltó/ftba meg egyeztek mellyről való obligatorialissát (adóslevelét) az Asszony/na/k ide küldvén azon köpönyegért le tartatott zálogját ki adatni meg engedi.”⁴⁸

Laczka Lászlónak sikerült jobban beleépülnie Debrecen társadalmába. 1782-ben már a Péterfia utcában lakik, ahol ketten végzik az állatösszeíráásokat.⁴⁹ Megbecsült tagja lesz a céhnek és a városnak. *Városi pénztárnok*, majd esküdt (1804-től bizonyíthatóan) lesz.

45 Karcag tjk. 1797. 87. p. SZÁL

46 Karcag tjk. 1772–1783. p. 282. p. SZÁL

47 Karcag tjk. 1761–1772. 117. p. SZÁL

48 Karcag tjk. 1794. 125. p. SZÁL

49 Debrecen tjk. 1777–1782. IV:A: 1011/a HBmL.

Ismerjük a pecsétjét is, melyet hivatalos iratokon használt. Egy 1782. évben keltezett végrendeleten, mint tanú szerepel az aláírása és pecsétje. A gyűrűpecsét nyolcszög alakú, mely vonalak között egy álló alak jobb kezében egy felfelé tartott karddal, bal kezében egy hosszú nyelvű szerszámot tart.

A céh iratok szerint például 1797, 1801, 1805-ben is fogad 3 évre inast. Hasonlóan teszi ezt József is (1797, 1799, 1800, 1802, 1804, 1806, 1807 stb.).⁵⁰ 1809. december 9-én hal meg vízibetegségben. A református egyház szertartásai szerint temetik el.⁵¹

Laczka Józsefnek nem született gyermeke, míg Lászlónak Ferenc, József és Juliánna. Ők egyrészt követték apjuk foglalkozását. Az 1820-1830-as években már Ferenc és József a *debreceni tímár céh tagja*. Negyedik osztályba vannak sorolva. Ferenc az I. tizedben a 35. sz. házban lakik, mely ötödik osztályba van sorolva. József pedig a 4. tized 274. sz. ház lakosa, mely ugyancsak 5. osztályú ház.⁵² Az unokák közül József fia László lett *tímár-iparos*. Annak fia már felhagyva a családi hagyománnyal a lakatos szakmát választotta.⁵³ Ferenc nevű unokájából Vésztőn lett jegyző. Ez utóbbival találkozunk még a legutolsó nemesítési hullámban. A gyerekek kiházásításánál is követték a házasság pozíciószerző módját Juliánna Debrecen főiskálisa, Konti felesége lett.

Testvérük volt még *Laczka Mária*, aki 1749. május 3-án született Karcagon.⁵⁴ Rá vonatkozólag semmilyen adattal nem rendelkezünk. Mivel a halotti anyakönyvben sem szerepel a neve, így esetleg azonos lehet azzal a személlyel, aki a következő módon van bejegyezve a karcagi házasságkötési anyakönyvbe 1769. november 29-én: „Tot János vette Özv. Laczka Jánosné h.l. Fazekas Máriát.”⁵⁵ Kutatásunk jelenlegi állapotában azonban még nem tudtuk megnyugtatóan kideríteni, hogy az 1769-ben Karcagon férjhez ment lány Laczka János édes gyermeke-e vagy mostohagyermek. Így azt sem tudjuk, hogy Berta Kata vagy Váczi Erzsébet az anyja. A két személy nevének keveredésére még egy adat: 1795. szeptember 2-án „Molnár Istvánné Laczka Mária vérbe /halt meg/ 53 eszt/endős korában/.”⁵⁶

2.) Fazekas István és Fazekas András

A Fazekas gyerekek Laczka János féltestvérei. Édesanyjuk Váczi Erzsébet. Édesapjuk valószínűleg Szerencsen volt postatiszt. Ők is ott születtek.

A legidősebb fiú valószínűleg *Fazekas István* volt, aki feltehetőleg 1747-ben született, mivel halálakor 78 esztendősnak van beírva a kunmadarasi református halotti anyakönyvbe 1825. április 20-ai dátummal.⁵⁷

50 Debreceni Tímár céh szegődési, szabadulási könyve. 1796–1849. IX. 35.3. HBmL.

51 Debrecen város református halotti anyakönyve, 1809. dec. 9. (1801–1816. 356. p.)

52 A Debreceni tímár céh iratai, 1771–1870. Klasszifikáció 1824. HBmL.

53 Herpay Gábor: Nems családok Debrecenben. Debrecen, 1925. 50. p.

54 Karcag református születési anyakönyv, 1749. május 30.

55 Karcag református házasságkötési anyakönyv, 1769. nov. 29. 58. p.

56 Karcag református halotti anyakönyv, 1795. szeptember 2.

57 Kunmadarasi református halotti anyakönyv, 1825. április 20. Kunmadaras

Valószínűnek tartjuk, hogy Karcagra kerülése után a tanulmányait a Debreceni Kollégiumban folytatta. 1764-ben szerepel a neve a subscriáltak (aláírók) között így: „Stephanus K. Fazekas, Karcagiensis, Debrecina.⁵⁸ Társai közül később is többen találkoznak a Nagykunság lelkészei között. Ácsi Új Péter Karcagon lesz pap (1781–1809⁵⁹), akinek egyik fia Új Péter karcagi nótárius, a Nagykunság poétája. Ugyancsak tanulótársa a türkevei Nagy Kaszap István, a nagykunsági esperes fia. Fazekas István életéről és munkásságáról részletesen lehetne írni, de mi itt csak azokra a momentumokra térünk ki, amely segít bemutatni a Laczka János életében betöltött szerepét.⁶⁰

A szülői ház és özvegy édesanyjuk sorsa összeköti a Laczka és a Fazekas gyerekeket. Fazekas István 1776. augusztus 13-án levelet ír Bécsbe Laczka Jánosnak, melyben értesíti arról, hogy a szülői házat a Kerület el akarja venni tőlük abból a célból, hogy a Karcagon kvártélyozó katonaság számára adja át. Cserébe a portáért a város szélén akár kétszer akkora is ad és 400 rénes forinttal is megtoldja.

„Édes Ötsém Uram! Ez előtt mint egy négy hónappal vettem Kegyelmed Levelét. --- Rectum. Házunkat, portánkat egynehány másokéval együtt a' Districtus assimáltatta, 's a' quartirozó (elszállásolandó), 's Kardszagon Contractioban lejendő Militia (katonaság) számára el akarja foglalni, úgy hogy a' portáért szélen a'hol tetszik, két annyi portát, a' házért pedig, 's más immobilis appertinentiákért 400 Rhforintot adjanak nekünk. Debreczenbe, d. 13. Aug. 1776. Kedves Ötsém Uramnak szerető Testvére Fazekas István mk.

Titulus trat talis.

a Monsieur. Morsieur Itam Laczka trescher Frere pens par Ofen a Vienna”

Fazekas István 1777-ben Tiszainokán pap. Karcagról ide költözik özvegy édesanyja, hogy öreg napjaiban támaszt leljen nála. 1780–1790 körül Törökszentmiklóson pap, ahol összeütközésbe kerül más érdekekkel, amiért elkerül a városból.⁶² 1791-ben Tiszaszentimrere helyezik, ahonnan 1797-ben (az előző lelképásztor, Sári Mihály meghalt 1797. jan. 3-án) Kunmadarasra vezet útja.⁶³ Munkássága itt teljesebb ki. Fokozatosan kerül feljebb és feljebb az egyházi irányító testületben. Képzettségére utal, hogy már 1777-ben doktórátussal rendelkezik.⁶⁴ Előbb *tractuális asszeszor* (kerületi ülnök), aztán (1809-től) *tractuális notárius* (kerületi jegyző), majd *senior* lesz (1811-től). 1816-ban pedig megválasztják a

58 A Debreceni Főiskola tanulóinak névsora. Thury Etele: Iskolatörténeti Adattár II. Pápa 1908. 267. p.

59 Fazekas Mihály: A Karcagi Református Egyház története. Karcag, 1991. 35. p. Ld. még: A Heves-Nagykunsági református egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyve I. k. 1792. Karcag címszó alatt közöltek!

60 Fazekas István életútjának részletes feltárása további elmélyült kutatást igényel. Zavart okoz ugyanis, hogy a kutatók egy része nem számol azzal, hogy ugyanazon időtájt két Fazekas István esperes van a Tiszántúli Egyházkerületben (Érmelléki- és a Heves-Nagykunsági egyházmegyében. Mindkettő a debreceni alma materből került ki. Kérdéses, hogy kinek merre vezetett az útja. (Tóth Dezső Fazekas István nagykunsági esperes életének állomásait a következőképpen sorolja fel: Debrecen – 1764, 1766, 1768, 1770 –, Biharpuspöki – 1773 –, Göteborg – 1775–1776?–, Mezőtúr – 1773–1775 –, Szerinte 1810–1825 között esperes). Ld. Tóth Dezső: A Hevesnagykunsági református egyházmegye múltja. 2. k. Debrecen, 1941. 266–267. p.! Kérdésesnek találjuk az általunk bemutatott esperes göteborgi útját, hiszen ugyancsak 1776. évi levelet Debrecenből írta Laczka Jánosnak. Valószínűbbnek látjuk, hogy a bihari területen működő Fazekas járt Göteborgban, mivel az énekeskönyvek megreformálásába is őt veszik be feleltesei.

61 Jászkun polgári perek, 1832. 27. füz. 1. k. 7. sz. SZÁL

62 Ötvös László kutatásai szerint 1781–1790-ig szolgált Törökszentmiklóson.

63 Heves-Nagykunsági egyházmegye Protocolluma. 2. k. 1797. Madaras címszó alatt. I. 33. a. 2. TüREL

64 Heves-Nagykunsági egyházmegyei Protocollum I. k. 1756-tól vezetve. 71. p. I. 33. a. 1. TüREL

A Laczka család története

Heves-Nagykunsági Egyház megye *esperesévé*, amely tisztséget haláláig viseli.⁶⁵ Itt hal meg 1825. április 20-án diarrhoeában (hasmenésben).⁶⁶ Özvegye Nemzetes Varga Anna asszony, akivel Mezőtúron kötött házasságot még 1777. őszén.⁶⁷ Egyik fiából is prédikátort nevel. Fazekas János Túrkevéen rektorkodik 1813-ban, majd Tiszaszőlősen prédikátor 1814-től.⁶⁸ István fia katonaként 22 éves korában 1804-ben hal meg.⁶⁹ Lányát, Zsuzsannát 1826-ban az igari prédikátor Csáth Ferenc veszi feleségül 1824-ben.⁷⁰

Fazekas István esperesi látogatásai alkalmával (1816, 1817, 1818) többször is megfordult Túrkevéen. Ilyenkor bizonyára a hivatali ügyek intézése mellett magánlátogatásra is sor került a Laczka családnál.

Fazekas András valószínűleg ugyancsak Szerencsen született 1752 körül. Kicsiny gyermek volt, tehát mikor édesanyja Karcagra hozta. Együtt nevelkedett a Laczka gyerekekkel. Lehetséges, hogy a legidősebb féltestvér, Laczka László kezdeményezésére került Debrecenbe, ahol kitanulta a csizmadia mesterséget. A visszaemlékezések szerint Ároktőről hozott feleséget a Laczka-házba.⁷¹ A karcagi református házasságkötési anyakönyv szerint 1774. február 2-án a „22 /éves/ Fazekas András /feleségül/ v/ette/ Ároktőn lakó Szüts János h/ajadon/ L/eányát/ Sárát.”⁷² Kezdetben özvegy édesanyja is velük élt. Miután kénytelenek voltak elhagyni ezt a házat, mely helyett másikat adott a város. „A gyepszéken egy portára Fazekas András maga pénzén egy görbe házat épített...”⁷³ Az 1784–87. évi összeírás alapján fogalmat alkothatunk Fazekas András (paraszt) vagyoni helyzetéről és gazdaságáról.⁷⁴

paraszt: 2 fő
állatvagyon (ló): 1
ház: 1 harmadosztályú
szántóföld: 9 1/2 jugerum
kaszáló: 4 1/2 kaszás rét
foglalkozás: 1 fő harmadosztályba tartozó iparos
legelőjog: 1
közös (személyi) jog: 1
adó: 106 2/
adó: 27 7/
adó: 273 7/

65 Heves Nagy-kunsági egyházmegyei jegyzőkönyv és egyéb iratok mutatója 1712–1862. alapján. I. 33. n. 1. TtREL Lásd még: Nagy Károly: A Tiszántúli Református egyház Kerület története. Debrecen, 1939. I. kötet (153, 183. p.), Tóth Dezső: A madarasi református egyházközség története. klny. In.: Heves-Nagykunsági Református Egyházmegye múltja, Debrecen, 1942. (12. p.), valamint Kormos László: Kunmadaras története, 1967. 76. p.

66 Kunmadarasi református halotti anyakönyv, 1825. ápr. 20.

67 A feleség nemes Varga András leánya. Ld. Tóth Dezső: A Heves-nagykunsági református egyházmegye múltja. 2. k. 267. p.!

68 Kunmadaras református házasságkötési anyakönyv, 1824. dec.13.

69 Kunmadaras református halotti anyakönyv, 1804. febr. 6.

70 Kurucz János: A Nagy-kunság (Karcagon, Túrkevéiben és Kisújszálláson) „lakozott” Laczka családról. Karcag, 1998. (kézirat) 9. p. DMHA. 3207–98.

71 Kivonat a Karcag Inquisitionale protocollumból 1828. dec. 17. Jk. polg. perek. 1832.27. füz. 1. k. 7 sz. SZÁL

72 Karcagi református házasságkötési anyakönyv, 1774. február 2.

73 Karcag város Inquisitionale protocolluma, 1828. dec. 17. – Jk. polg. perek, 1832. 27. füz. 1. k. 7. sz. SZÁL

74 Karcag 1784–87. évi összeírás SZÁL

Valószínűleg nem felhőtlen a kapcsolat a testvérek és az édesanya között, mivel az özvegy az új házba már nem megy Fazekas Andrásékkal, hanem elköltözik István fiához.

Fazekas András csizmadia paraszt életet él. Erre utalnak a II. József-féle összeíráson túl a karcagi földkönyv bejegyzései is, miszerint mostohatestvére, Laczka Ferenc 37 öl földjét ő használja.⁷⁵

3.) Laczka Ferenc

A család legifjabb gyermeke *Laczka Ferenc* 1759. november 26-án született Karcagon.⁷⁶ Édesapja Laczka János, édesanyja Váczi Erzsébet. Keresztapaként Rimaszombati Sámuel nevét találjuk bejegyezve a kereszteleési anyakönyvbe, aki mesterember volt.⁷⁷ Miután egy éves sem volt, hogy édesapját elveszítette valószínűleg özvegy édesanyja nevelte idősebb testvéreivel együtt. A tehetséges gyermek útja János testvére után ugyancsak a Debreceni Kollégiumba vezetett. Az iskola-törvényeket 1776-ban írta alá. A Debreceni Kollégium matrikulájában a következő feljegyzés készült róla: „Franciscus Laczkó, Kardszag, Debreczina. Rector Téglásiensis tandem ibidem Notárius.”⁷⁸ 1776-ban debreceni seniori jegyzőkönyvben, mint oeconomus (kollégiumi gazda) szerepel Laczka Ferenc. A szeniora (diákvezetője) Cseh Szombati József.⁷⁹ A Kollégiumból 1778-ban ment ki rektornak Téglásra.⁸⁰ Az egyik leszármazott, Laczka József szerint „Szováton volt jegyző, majd más városbani hivatalnokoskodás után Karcagon telepedett le.”⁸¹ Kurucz János Kisújszállást jelöli meg jegyzőségének második állomásaként, ahol az anyakönyvi bejegyzések – gyermekeinek születési és halálozási adatai –, valamint a földkönyv alapján öt évet tölt (1789–1793).⁸² Valószínűnek tartjuk, hogy már mint házas, családos ember kerül a szülővárosához szomszédos Kisújszállásra. Első neje Deák Sára, aki több gyermeknek adott életet (a szájhagyomány szerint hétnek). Kurucz János ezek közül Julianna (+Kisújszállás, 1789), József (? 1786 – Kisújszállás, 1791), Ferenc (Kisújszállás, 1791 – Kisújszállás, 1794), Zsuzsanna (Kisújszállás, 1792 – Kisújszállás, 1793), Ferenc (Karcag, 1795 – Karcag, 1795) gyermekek adatait tudta beazonosítani az anyakönyvek alapján.⁸³ Első felesége a legutolsó gyermek születésébe belehalt. A karcagi halotti anyakönyvbe 1795. május 30-án jegyezték be: „Notar/ius/ Latzka Ferentzné Deák Sára gy/erek/szül/ésben meghalt/ 31 /évesként/.”⁸⁴ 1790-ben már mint *fő notárius* vesz részt a nagykun deputáció

75 Karcagi Földváltások könyvéből kiírt másolat 1817. évi állapotnak megfelelő feljegyzéssel. Jászkun Polgári Perek, 1832. 27. füz. 1. k. 7. sz. SZÁL

76 Karcag református születési anyakönyv, 1759. november 26.

77 Előtte már született egy Ferenc a családban 1757. január 11-én, de ő 1758. november 14-én himlőben meghalt. Ld. Karcag református születési anyakönyv, 1757. január 11.; Karcag református halotti anyakönyv, 1758. november 14.!

78 Thury Etele: Iskolatörténeti Adattár, 1908. 326. p.

79 Vegyes jegyzőkönyvek 1767–1805. Appáritörök és janitorok névsora, 15. p. II. 11-a. 3 TtREL

80 Catalogus Omnium civiam ... Cool. Debr. 1589–447. p. Z. 106. TtREL

81 Laczka József levele (másolat)

82 Kurucz János: A Nagykunságon (Karcagon, Túrkevényben és Kisújszálláson) „lakozott” Laczka családról. Karcag, 1998. (kézirat) 12. p. DMHA. 3207 – 98.

83 Kurucz János: A Nagykunságon (Karcagon, Túrkevényben és Kisújszálláson) „lakozott” Laczka családról. Karcag, 1998. (kézirat) 12. p. DMHA. 3207 – 98.

84 Karcag református halotti anyakönyv, 1795. május 30. Május 11-én szülte meg Ferenc nevű gyermekét, aki 1 hetes korában május 18-án kelevényben halt meg.

(küldöttség) kisújszállási tagjaként a jászkun közgyűlésben.⁸⁵ Kisújszálláson ekkor két jegyző van. Az ordinális notarius (főjegyző) évi fizetése ez időtájt 100 forint, 40 pozsonyi mérő gabona (frumenti mett. Posony. sor a ph. cmutando) és 4 (lignor foeglium orgia a f. 3.)⁸⁶ A jegyzői fizetéséből 10 forint árú szántóföldet is vesz 1791-ben, de Karcagra költözésekor ezt eladja.

Karcagon 1790-ben nagy vita volt, hogy református vagy katolikus ember kapja-e meg az egyik megüresedett jegyzői állást. (1785-ben egy főjegyzője és két aljegyzője van a településnek.) Ekkor dönt a magisztrátus a református Kálmán Sámuel mellett (Benyosovszky Márton és Pintér József volt még a jelölt.)⁸⁷ Közbevetőleg megjegyezzük, hogy Varró János a város főjegyzője 1790-ben, majd kerületi comisszárius (csendbiztos) lesz. Az ő fia vagy valamilyen rokona lehet Varró Sándor, akihez Csokonai ellátogatott és akit versbe foglalt.⁸⁸ Kálmán Sámuel azonban nem sokáig maradt a hivatalában, háromszor is lemondott, „mivelhogy egyszersmind Árendátorságát, gazdaságát és Hivatallját is fojtatni lehetetlenség”.⁸⁹ Három név merül fel a tanácsülésen: Karsai Mihály körösladányi (Bojthi Istvánné nagyasszony veje⁹⁰), Tatai Beniamin Pesten tanuló juratus (valószínűleg Tatai Balla András karcagi pap fia⁹¹) és Laczka Ferenc. Az 1793. április 24-ei ülésén a tanács úgy határozott, hogy „Laczka Ferencz Kisújszállási Notárius Ur ... Ord/inális/Notáriusnak invitáltasson (meghívasson).”⁹² Tehát 1793-ban meghívják a karcagi jegyzői állásra, amelyet örömezt el is fogad a következő feltételekkel: 1.) Hogy alkalmas Lakó Helly számára építtessen. 2.) Hogy esztendőnként Conventioja (a megegyezett bére) szaporíttasson 4. Köből Őszi, és ugyanannyi Tavaszti vetéssel, hozzá Széna, vagy Kaszálló is accedálván (jár). 3.) Hogy Kender föld ugyan mindenkor, Köles, Dinnye, és Tengeri Földek pedig, a mikor osztatnak részére exseindáltassanak (adattassanak). 4.) Hogy akárminémű termésből fűtővel is provideáltasson (segíttessen).⁹³ A karcagi tanács a kérésre azt válaszolja, hogy vetést nem ad, mivel az a korábbi jegyzők fizetésébe sem volt benne. Dinnye, kender és más nyilasosztás ház után történik, tehát a nótáriális telek után fog kapni. A fűtőanyag nincs benne a konvencióban, de alkalmanként segíteni fogják. Házat építenek a számára azon a funduson (telken), amelyet Török Szabónétól elvettek. Az egyezség létrejött, így 1793. november 3-án Nztes (nemzetes) Laczka Ferenc „hivatalba

85 Jászkun kerületi jegyzőkönyv, 1790. 4. p. SZÁL

86 Solutionis Notariorum Localium Districtus Majoris Cumaniae Anno. 1785. die 2. Julij elaboratum. Kunmadaras közig. ir. A fasc.2. No. 36. SZÁL

87 Karcag tjk. 1790. 86., 123.; jászkun ker. jkv. 1790. 125, 129–130. SZÁL

88 Jászkun ker. jkv. 1790. 169. p. SZÁL és A nagykunsági útja kapcsán keletkezett versei: Visszajövetel az Alföldről, Lócsere, Varró Sándorhoz

89 Karcag tjk. 1793. 54. p. Kálmán Sámuel 1793-ban szenátorrá választják, majd 1797-ben már a város főbírájaként van jelen a jászkun kerületi közgyűlésen. Karcag tjk. 1793. 95. p., valmint Jászkun ker jkv. 1797. 11. p. SZÁL

90 Bojthi István főjegyző 1763-ban, majd senator, sőt sedriális asszessor lányának férje. Ld. Kg. tjk. 1789. 8. p., valamint Szentesi Tóth Kálmán: Karcag város főjegyzői 1703-tól napjainkig. In.: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag multjából. Karcag, 1940. 150–151. p. Tatai Benjámin a Kunmadarasi Liber fundiban 1796-ban, mint nótárius szerepel. Erről Ld. Kormos László: Kunmadaras története, Szolnok, 1967. 84. p.

91 Tatai Balla András a karcagi református egyházközség második lelkesítő álláson volt 1768–1791. években. Ld. Fazekas Mihály: A Karcagi Református Egyház története. Karcag, 1991. 35. p.

92 Karcag tjk. 1793. 54. p. SZÁL

93 Karcag tjk. 1793. május 26. 55–56. p. SZÁL

állítattott” és letette az esküt. Ekkor már édesanyja nem él és testvérei közül is csak egyedül Fazekas András lakik a városban.

1794-ben a Nóbordában mérnek ki a számára portát, amely azonban vízállásos. Ennek rendbetétele sok munkába és költségbe kerül, azért a „szokott taxából” (a megváltási árból) engedményt kér. A tanács elismeri, hogy feleannyit ér, mint a dombosabb helyen lévő jó telkek, de szép helyen, a város közepén található, így a 28 rénes forintot leengedi 20-ra, melyet be kell fizetnie a város kasszájába.⁹⁴ 1803-ban kéri portájának bővítését, amelyen egy szérűt és a takarmányt is el tudja helyezni.⁹⁵ 1807. júniusban ugyancsak portanagyobbitást kér Laczka komisszárius úr, amikor a régi temetőt a Madarasi úton felosztják. (Madarasi u. 13. volt a házszám Szentesi Tóth Kálmán szerint. Később ez a porta lett a Csőreg porta.⁹⁶)

Vagyoni helyzetéről nem sokat tudunk. Fizetése másfélszer annyi lehet, mint a kisújszállási jegyzősége idején.⁹⁷ A készpénz fizetés mellett búza is megilleti. 1797-ben azért instál (azt kérelmezi), hogy árpát is adjanak neki, mivel a saját gazdaságában sem termett.⁹⁸ Ebből arra következtethetünk, hogy hivatalnok létére is rendelkezett földtulajdonnal. Mivel Karcagra kerülésekor már az utolsó redempcionális földosztás is lezajlott, így csak a szülei révén és vásárlással juthatott földhöz. Mint már írtuk 37 öl föld került a nevére, melyet mostohatestvérének adott bérbe művelésre. Jogban való jártassága révén is szaporodhatott a birtoka, mint azt az egyik 1811-ben keletkezett iratból is láthatjuk. Berki Szűts Kata Szabad Mihályné Személyesen valya hogy azon 5 Lánzcallya földből mellyet mostanság E. Commissarius Laczka Ferencz Urnak hosszas fáradozásai által Törvényesen meg nyert, a'béli hasznos szolgálattyaért az említett Urnak, és Maradékinak a' Gergelyen egy Lánzcallyát örökösön által adott.”⁹⁹

Az 1800. évi kalendáriumban már mint *kerületi ülnök* szerepel D. Franciscus Latzko, azaz Laczka Ferenc úr.¹⁰⁰

A főjegyzői állást Karcagon 1805-ig tölti be, amikor is elnyeri a *nagykun kerületi comisszáriusi (csendbiztosi, rendőrkapitányi) hivatalt*. Ez az állás még nagyobb mozgásteret biztosít neki, de a ranglétrán a nagykun kerületi esküdtésnél feljebb nem jutott. Mint nagykun kerületi komisszárius hozzátartozott az utak, hidak ellenőrzése. Így 1806-ban az ő irányításával épült meg a karcagi Zádor-híd, mely még ma is áll.¹⁰¹ A városban 1820-ban *főbíróként* ténykedik.

Az állami hivatali állás mellett az egyháznál is számítanak rá, mint jegyző. 1807-ben megválasztják *generális notáriusnak*. Mint eklézsiái jegyző szervezi a Debreceni Kollégium újjáépítésének támogatását, rendezi az eklézsia irattárát, mutatót, regisztrációt csinál az

94 Karcag tjk. 1794. 149. p. Megjegyezzük, hogy a Nóborda a Madarasi és a Varró utcák közötti szakaszon volt. Egyik szomszédja Karsa Mihályné volt 1797-ben. Kg. tjk. 1797. 33. p. SZÁL

95 Karcag tjk. 1803. 74. p. SZÁL

96 Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. Karcag, 1940. 83. p.

97 Erre abból következtettünk, hogy 1785-ben Kisújszálláson a főjegyző 100 Rft-ot, Kardszagon 142 Rft-ot kapott. Ld. Kunmadaras A. fasc.2. No. 36.! SZÁL

98 Karcag tjk. 1797. 115. p. SZÁL

99 Karcag tjk. 1811. 41–42. p. SZÁL

100 Calendarium 1800. Buda. 217. p. a karcagi Gimnázium Könyvtárában

101 Karcag tjk. 1806. október 2. – közölte Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. Karcag, 1940. 152. p.

anyaghoz. Új pecsétnyomót is csináltat a karcagi egyházközségnek (1806-ban), ellenőrzi a kurátorok munkáját (1797–1806).¹⁰² 1802-ben a tűzvész áldozatául esett Debreceni Kollégium újjáépítéséhez maga is ad 2 Ft-ot.¹⁰³ 1836-ban egykori karcagi iskolájáról sem feledkezik meg végrendeletében. 100 váltóforintot hagy a fiú iskola tanítói szobájának fűtésére.¹⁰⁴

Laczka Ferencnek vonzódása van az íráshoz. Szinnyei József lexikona úgy tartja nyilván, hogy verselgető egyén, akinek többek között 1799-ben a Magyar kurír is közölt néhány versét.¹⁰⁵

Vig emlékezet József napján

Horac 3-ik Könyvének 21-ik Énekéből

*O Velem csak nem egy idős tonnám, akár bús panasz
Vagy csintalan tréfák, akár mord garázdaság van*

az

Abrontsod közt, vagy a' velem

Már nem igen köz szerelem,

Vagy a' bostránkoztatás

Nélkül való szunyadás

Még eddig csak a' kiméllő Lopótskán kóstolgattam,

A' mit benned e' különös órára tartogattam:

De ma, pihent vénségedbe,

Csapot ütök fenekedbe,

Akármit szürtek Mádonn

Gyomrodba az aknádonn.

Nem illik Steöszel Józsefért kerti boronn vigadni;

Tűz kell ide: maga is ma Tokait fog fel adni

Nem sajnálja jobb borait,

A' durva gondok ráczait

Néhánykor ki feszíteni,

'S lankadt kedvét hevíteni.

Sok komor elmékenn tészel te nyájas erőszakot,

Nállad a' bő beszéd' kúltsa; te nyitogatsz ablakot

A' böltseknek titkaihoz,

Mert a' jó bor sok szót ki hoz.

Te tartod az inségben

Lévőt jó reménységben.

¹⁰² Heves Nagykovácsi egyházmegye protocolluma alapján. TITREL

¹⁰³ Karcag református egyházközség gondnoki iratai 1802. Karcag

¹⁰⁴ Az 1836. december 14-én kelt végrendeletből (mely a karcagi ref. egyház 1836/39 iratanyagában található) idézi a részletet Kurucz János 13. p.

¹⁰⁵ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1914. 616. p.

Még az el-esett szegény is, tüzednek szikrájától,
Fel-hevülvén, nem ijed meg a' maga árnyékától:

Oda beszéll az Ispánnak

A' haragos Katonának,

Bár kezét kardra veti,

Káromlásit neveti.

De benned van az az erő, te áldott szöllő' leve,
Kivált mikor hatalmadat a' szép szerelem' heve

Egészszen addig neveli.

Míg a' métsnél, a' reggeli

Nem is várt idő' pontya,

A Vig gyűlést el bontya.

Irta Laczka Ferentz Kardszagon¹⁰⁶

[József napi köszöntő]

Clio, ki a' történt dolgokat esméred,

Hangos énekléssel ki nevét ditséred:

Méltó lessz e' arra a' tüzes **Attila**,

Vagy **Arpad'** hatalmas szablyája és nyila?

Leel hírével is van a' világ tele,

Ki **Konrádot** tsak a' kürtel ütötte le.

István, ki el üzvén a' Pogány babonát,

Először viselte a' Magyar Koronát,

Nagy emlékezetre örökké érdemes

Második **Andrással**, ki a' Magyar Nemes

Szabadságnak, talám nagy mezőt is hagyott.

Tedd utánna **Lajost**, ama Nagyot,

És az igaz **Mátyást: Mátyást**, a' Magyar Vért,

Kinek Báltya is, kár hogy több időt nem érte

Ha szép a' Hazáért mind halálig vini,

El nem hagylak téged énekemből **Zrini**

Ó Szigeti Bajnok. Azután **Thrésiát**

Mondjam e', vagy annak ditső **József Fiát**,

Nem tudom. Ah hamar el vétetett Attya

Rövid Országidnak, tsókolva sirattya

Músám hamvaiddat, **Leopold!** A' kedves

Sándorért még most is sok Magyar szem nedves:

Kinek üress helyét tsak az bé tölteni

Méltó, a' ki által lehet reményleni,

106 A József napi borversben Stószel József jászkun főkapitány neve van említve. Magyar kurir, 1799. 343–344. p. Országos Széchenyi Könyvtár. (A továbbiakban: OSZK)

Hogy a' **Jósef** névvel bé telik a' csorba,
'S ki pótlódik a' kár, melly esett **Sándorba**.
Laczka Ferencz¹⁰⁷

Majalis

Horácz első Könyvének 4-ik Énekéből

A' Tavasz a' fagyos földre
Csak egy szellőt lehellett,
'S hogy azt fesse pázsit zöldre
Ennél egyéb nem kellett
Olvad a' jég a' vizeken,
Lotsogó van a' réteken
A' magos dombok mellett.
Aklot, jászlot el hágy a' ló,
Oda szét legelni:
Nem kell a' füstös Istálló
A' Béresnek tüzelni;
Katzér szüzek az ifjakkal
Bé nem győznek a' játékkal
Hóld világon is telni.
Most lehegjen a' füvegenn
Kökörtsin zöld ciprussal
Vagy a' tavaszi mellyen
Kékellő Jácintussal.
Ebédelly a' zöld fa alatt;
Oh bé kedves gyenge falat.
A' Sóska bárány hússal!
A' szegények kunyhójára
Nem különben rá talál
Mint az Uri Palotára
A' sárga lábú halál.
Nohát e' rövid életed,
'S a' mennyibe rajtad áll.
Mert ha egyszer el költözöl
Az árnyékok helyére,
Sem Tokajit nem öntözöl
A' kíváncsi gégére,

L. F.¹⁰⁸

107 A szerkesztő egyértelműen utal arra, hogy József és Sándor napján eszébe jutott, hogy a jászoknak és a kunoknak mostanában a bírák (palatinus) és főkapitányaik is e neveket viselték. Horáciusz első könyvének 12. énekét olvasta mostanában. E bevezető után közli Laczka Ferenc versét. Magyar kurir 1799. 480. p. OSZK

108 Magyar kurir, 1799. 632. p. OSZK

Sajnos több versére nem bukkantunk. Feltételezzük, hogy vele is találkozhatott Csokonai Vitéz Mihály karcagi látogatásai közben (1794, 1800) és kapcsolatot tartottak fenn. Ennek bizonyítékát látjuk Csokonai Tréfás Magyar Dal című versében, mely így kezdődik:

„A' mint beszéll Trattner, Patzkó,
 Most jött ki eggy Istória. –
 Nem jó benne, mondja Latzkó,
 A' sok Teketória.
 Ha semminél több Valami,
 tsak Probatio Calami,
 Mind az a' mi!... ”¹⁰⁹

Hivatalos beadványai, levelei megtalálhatók a Jászkun Kerületi Levéltárban és a Nagykunsági Református Egyház irattárában. Példaként itt most két levelét közlünk. Az egyiket mint kisújszállási jegyző írta Nagy István túrkevei bíróhoz, a másikat kerületi komisszáriusként fogalmazta.

„Nemzetes Nagy Jóakaró Biró Uram!

Jónás János Uramnak, az Etségi Arenda eránt némelly Kis Ujj Szállásiak ellen indított Processusának (perének) meg ítélese a' Kevi N/emes/. Törvény Székre lévén bizattatva, Sőt ugyan az által már exequalva is lévén, mind ez idáig várták az Alperesek, hogy a' N/emes/. Kapitány Széknek referaltasson, honnan ki kérvén, apellatájokat fel tehessék, de mivel mind ez ideig referalva nincsen, a' mint éppen most értem Kapitány Uramtól, kötelesen kérem N/em/z/e/tes Biró Uramat, hogy azon processus mindjárást referalni ne terheltesse, hogy a' legközelebb bé következő Sedriáról ki ne maradjon. Mellyet el várván illő tisztelettel maradok. Kis Ujj Szállás 7-a Januar 1793.

N/em/z/e/tes Biró Urna/k

igaz köteles Szolgája
 Laczka Ferencz. ”¹¹⁰

„Bizodalmas Nagy jóakaró Biró Uram!

A' Transportok Levelebeli mentekezés mind igaz, a' nép magának is kaszáll, e' Városnak is, az Uraságnak is, Város házát is épít, de melyik leszsz az első ha a' Király d/o/lgát ezek mellé teszem? Nem kell el tsüggedni, hanem mennél nagyobb e' tette, annál inkább iparkodni kell, mert most is nagyon rá nőtt Kevire a' restantia, bűni kellene az alól! Megy most egy reportitio (adókivetés) /: talán mostanság nem is leszsz több olly formán érttem; akkor majd nyugodjunk de addig nem:/ abban Kevi 2622 vel tartozik: majd meg

109 Csokonai Vitéz Mihály a verses levelet Mátyássy József kecskeméti poétához 1794-ben írta. A kézírathoz a Kecskeméti 1999. január 15-én megrendezett Mátyássy József emlékülésen jutottam. Megjegyzem, hogy Trattner és Patzkó korabeli nyomdászok. Van olyan vélemény, aki a Latzkót a László korabeli becenév formájának tekinti. Én azonban megkockázatom, hogy e versben Laczka Ferenc neve szerepel. Mint korábban utaltam rá, Laczkó formában is gyakran írják még ekkor. Az 1987-ben kiadott Csokonai verses kötetben A semminél több valami címmel jelent meg, amely szövegében a közzétevő a Latzkót Lackó formában jelentette meg. Ld. Csokonai Vitéz Mihály: Versek (Nagy klasszikusok) Bp. 1987. 249–250., 787. p.!

110 Túrkeve tjk. melléklet. 1793. No. 11. rsz: 165. SZÁL

A Laczka család története

láttya abból Biró Úr, hogy kisebb Helység is többet vitt Kevinél; ki kell ám ebből mosdani. Egy szóval ezen reportitio olly engedelem nélkül való mint a' halál. Deputátus (küldöttség) jöjjön még pedig előre. Igen szeretném, ha harmad nappal elébb meg tudhatnám mikor jönnek. Szíves jóakarattyaiba ajánlva maradok.

Karczag, 10. Juny 1810.

Tisztelt Biró Ur

kész köteles Szolgája

Laczka Ferencz mk. ¹¹¹

1803-ban a városi levéltár számára megszerezte a Debrecenben tartott országgyűlés jegyzőkönyvét és az artikulusokat. „Ez alkalmatossággal Ord. Notar. Latzka Ferentz az Archivumnak (levéltárnak) ajándékozta 1791-dik esztendei Ország Gyűlésinek Collectióba (gyűjteményben) lévő hasonló Diáriumát.”¹¹²

Életének karcagi szakaszát jórészt második feleségével tölti. 1795. június 17-én feleségül veszi Karcagon Kerekes Zsuzsánnát, akit 1809. május 3-án 35 éves korában ugyancsak eltemet.¹¹³ Ebből a házasságból négy gyermek születik (Ferenc: 1797–1866, Lajos: 1801–1802, Mária: 1803–1803, Mária: 1805–1870), akik közül azonban csak Ferenc és Mária éri meg a felnőtt kort. A gyermekek mellé az özvegy új anyát hoz 1809-ben. Debrecenben Orosz József özvegyét Szentesi Máriát veszi feleségül.

1844-ben hal meg. Sírja a karcagi Északi temetőben van. Az 1970-es évek második felében tekintélyt parancsoló fejfája még megvolt, melyre tevékenységének egyik igen fontos momentuma volt vésve: az ő idejében volt a városban az első himlő elleni védőoltás.¹¹⁴

Felhasznált irodalom

- A Debreceni Főiskola tanulóinak névsora*, 1908: In: Thury Etele: Iskolatörténeti Adattár II. Pápa 1908
- Asztalos Miklós*: A Wittenbergi egyetem magyarországi hallgatói. In: Protestáns Egyháztörténeti Adattár XII–XIV. évf. Calendarium 1800. Buda, 1800
- Fazekas Mihály*: A Karcagi Református Egyház története. Karcag, 1991
- Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára II. k. Bp., 1851 (utánnomás 1984)
- Herpay Gábor*: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925
- Illéssy János*: Laczka család. In: Nagy Iván (szerk.): Családtörténeti Értesítő II. évf. 1900. június–július 6–7. füzet. 140–144.p.

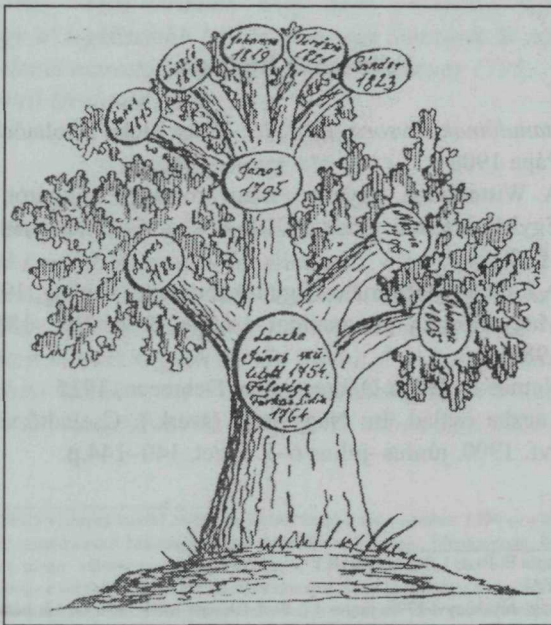
111 Túrkeve közíg. ír. 1810. Capsa E. Fasc. I. Nr. 61. SZÁL

112 Karcag tjk. 1803. 44. p. SZÁL.

113 Karcagi református házassági anyakönyv, 1795. június 17. Első felesége halála után bő két héttel már oltár elé vezető Kerekes Mihály hajadon leányát Zsuzsánnát. A házassági tanúk: „Tiszt/eletes/ Préd/ikáto/r Átsi Péter és Tisza SzentImrei Tiszt/eletes/ Préd/ikáto/r Fazekas István”. A halálozási adat: Karcag református halotti anyakönyv, 1809. máj. 3.

114 A fejfát még a szerző 1974-ben az Északi temető felmérésekor lefotózta, de az 1990-es évek vége felé már hiába kereste.

- Kázmér Miklós:* Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. Bp., 1993
- Kormos László:* Kunmadaras története. 1967. 76.p.
- Kurucz János:* A Nagykunságban „lakozott” Laczka család. Karcag, 2002
1799
- Magyar Kurir*
- Nagy Károly:* A Tiszántúli Református egyház Kerület története. Debrecen, 1939
- Örsi Julianna:* A Jászkunság összefogása. Nagykunsági (Karcag) redemptusok névsora (melléklet). In: Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.): A Jászkunság összefogása. Karcag, 1996
- Örsi Julianna:* Laczka János élete és kapcsolata nagykunsági környezetével. In: Rideg István (szerk.): Laczka János emlékezete. Karcag, 1999. 123–220. p.
- Szepsi Laczkó Máté* krónikája 1521–1624. In: Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok III. kötet. Kolozsvár
- Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. Bp. 1914
- Tóth Dezső:* A Hevesnagykunsági református egyházmegye múltja. Debrecen, 1941
- Szentesi Tóth Kálmán:* Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. Karcag, 1940
- Thury Etele:* Kis Bertalan és Muzsay Gergely dunántúli ág. hitv. ev. püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyve 1631–1654. In: Stomp László (szerk.): Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VI. évf. 1907. (11–193) 70. p.

Laczka családfa

Pozsonyi Zoltán

EGY (BOR)KERESKEDŐ NEMES* VINCZE PÁL HIVATALI ÉS ÜZLETI KARRIERJE MAGÁNÉLETE TÜKRÉBEN

„mennyire ellenkezik a kereskedés,
a nyereségre dolgozó termelés elve
a magyar természettel”¹
(Szekfű Gyula)

Biográfiát írni illúzió – summázta szkeptikusan *Pierre Bourdieu*. A szociológus úgy fogalmazott, hogy az élet nem más, mint egy mindenféle értelmet nélkülöző káosz, így az életpálya megrajzolására kiválasztott tettek, események, érzések csak az egyén vagy az őt megfigyelő tudatában alkotnak (fiktív) egységet. A „párizsi olasz” mikrotörténeszek doyenje, *Giovanni Levi* pozitívabban állt a műfajhoz, szerinte a kiválasztott hős kulturálisan és társadalmilag meghatározott – a normarendszer rései között meglévő – döntésszabadságát kell a vizsgálódás fókuszába állítani. *Patrice Gueniffey* arra figyelmeztet, hogy a normatív struktúrák sohasem merevek és koherensek, hanem folyamatosan változó szerkezetek, fejlődésük, átalakulásuk, lerombolásuk a társadalmi szereplők műve. A mikrokörnyezetéhez kötődő egyén életpályájában a szükségszerűség igazolása helyett az akarat, a választás, a véletlen, az esetlegesség feltárása a biográfus legfőbb feladata. *Hedwig Röckelein*, s a gyakorló életrajzíró, *Kövér György* úgy véli, hogy a górcső alá vett személy karrierje mellett személyiségének belső magvát (karakterét), magánéletének rejtett dimenzióit is érdemes feltérképezni. Nem haszontalan kinyomozni, hogy valaki a családi körben, az üzleti életben ugyanúgy viselkedik-e, mint a közéletben. Manapság a biográfia (újra) virágkorát éli, ám a műfaj csak akkor teljesíti küldetését – vallja *Jacques Le Goff* –, ha képes megmutatni egy egyéni életút történelmi jelentőségét.²

Bourdieu provokatív ars poeticája ellenére, elfogadva az új típusú biográfia írás módszertani alapvetéseit felvázoljuk Vincze Pál különböző életterületeken folytatott társadalmi akcióit, az azokban mutatott viselkedésformáit, emellett rávilágítunk arra, hogy miként tudta kamatoztatni gazdasági, társadalmi, kulturális erőforrásait, kognitív tőkéjét (kereskedő szellem) a különböző normarendszerek keretei között.

* A tanulmány másodközlés. Eredetileg a Debreceni Szemle 2007/3. és 2008/1. számában látott napvilágot.

1 A magyar bortermelő lelki alkata című tanulmányból idéz Pach Zsigmond Pál, 1982. 398–399. p.

2 Levi, Giovanni, 2000. Gueniffey, Patrice, 2000. Röckelein, Hedwig, 2002. Kövér György, 2000, Kövér György, 2002. Az életrajzírás módszertanára, gyakorlati alkalmazására az Aetas 2002/2-3. száma ad támpontokat.

1.) Családi (rizikó)faktorok

„Nem azt érdemlik ám a meg boldogult Atyámnak azon N[eme]s Communitásnak dolgaiban tett sok fáradozásai, hogy azoknak emlékezete vele együtt porba temettessen” – fakadt ki a türkevei tanácsnak küldött levelében a bécsi nemesi testőrségben szolgáló Vincze Pál. A huszonegy éves ifjú – a családi tájékoztatását alapul véve – fölényesen kérte számon a nagykun település első emberétől, hogy miért nem foglalkozott a csikós által „elveszített” lovak kárpótlásával. Felfokozott indulattól vezérelve a tanácstagokat irigységgel vádolta, s figyelmeztette a főbíró a „tréfálás” befejezésére, ellenkező esetre kemény fellépést ígért („az emberrel nagyon katonásan szoktam bánni”) az öt gyermekora óta ismerő Kun Jánosnak, apja keresztkomájának, egykori kocsmabérlő társának! [Kiemelek – P. Z.] A mezőváros vezetői válaszlevelükben először megmagyarázták, hogy panaszos megkeresés hiányában nem vizsgálhatták a csikós felelősségét, majd didaktikusan ráirányították Vincze Pál figyelmét fékevesztett stílusára. „Leszerelő” levelük megtette hatását: Vincze Pál sűrű bocsánatkérések közepette esedezett Kun János és a tanács jóindulatának visszaszerzéséért.³

A fenti események első látásra megmagyarázhatatlannak tűnnek, hisz a konfliktusban résztvevő felek, illetve családjaik jól ismerték egymást, évtizedek óta a községet irányító privilegizált csoportba tartoztak. Vincze Pál (anyai és apai ágon is nemes) felmenőit összesen tizenhétszer választották Türkeve főbírájává, továbbá a familia tagjai több mint fél évszázadon keresztül ültek a tanácsban.⁴ A Vinczék társadalmi presztízsük mellett anyagi erejükkel is kitűntek (ahogy arrafelé manapság is mondják) Keviben. A jászkunok életében sorsfordítónak tartott 1745-ös redempció⁵ után, a család akkori feje 272 katasztrális hold szabadparasztinak minősülő földet (153 hold szántó, 119 hold kaszáló) váltott, illetve vásárolt. Teljesítményével az 1760-as évekre a legnagyobb földdel rendelkező birtokossá, korabeli kifejezéssel élve redemptussá vált.⁶

A vizsgálatunk tárgyát képező Vincze Pál apja megszakításokkal öt évben ült a főbírói székekben, települési karrierje csúcán pedig a Nagykun Kerület fizetés nélküli esküdt ülnökévé választották.⁷ Vincze Pál nem helybeli, hanem egy címvis nőt vett nőül, válasz-

3 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (JNSZML) Türkeve közigazgatási iratai. (V. A. 501/b.) Cap. A. Fasc. 4. No. 54/1798. A tisztviselők sértegetéséért büntetés járt. Vö. Articulí 1844. 96. p.; Statuta 1844. 32–34. p. A főbíró keresztelte Pál meghalt öccsét, Sándort. Idősebb Vincze Pál bátyjával és a főbíróval 1776 és 1779 között kibérelte a település kocsmáit. JNSZML Türkeve háztartási iratai. (V. A. 501/e.) Contractusok 1751–1854.

4 Őrsi Julianna, 1996. 17., 50–51. p.

5 A Jászkun Kerület 1702-ig királyi koronabirtok volt, majd földesúri tulajdonba (Német Lovagrend, Pesti Invalidus Ház) került. 1745-ben a jászkunok 500 ezer rajnai forintért megváltották a területet (redempció). A lakosok anyagi erejük és hadiadójuk arányában válthattak földet a 25 településen. A jászkunok az állami szolgálatok (hadiadó, nádori census, nemesi felkelés, áthaladó katonaság ellátása) mellett az öngazgatás fenntartására fizettek adót, s még közmunkával is tartoztak. Bagi Gábor, 1995. 49–57. p.

6 A redempciókor Türkeveben rovásonként mérték a földet, 1 rovás 22 rajnai forintba került. A család fő 528 forintért (24 rovás) váltott földet. Bagi Gábor, 1995. 43. p. A vásárlások időpontja ismeretlen, de két évtizeddel később már 34 rovásnyi föld szerepelt a neve mellett. JNSZML Türkeve összeírásai. (V. A. 501/d.) 1765-ből származó lajstrom. 1 rovás 8 katasztrális holdnak felelt meg. A Türkevéről szóló részeknél mindig ebben a mértékegységben adom meg a terület nagyságot. A szántó és kaszáló átváltására JNSZML V. A. 501/b. Cap. C. Fasc. 7. No. 2/1803–1804.

7 JNSZML Jászkun Kerület nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei. (IV. A. 1/a.) 1783. okt. 13. 480. Az esküdt ülnökök peres eljárásoknál, a tisztviselők választásánál, a települési kasszák ellenőrzésénél tevékenykedtek. Minden településnek csak 1 fizetett esküdtje lehetett. Bánkiné Molnár Erzsébet, 1995. 66., 244. p.

tottja a neves professzor, Piskárosi Szilágyi Sámuel Sára nevű lánya lett. A Nagykunságba kerülő tizenhét éves hajadon anyja a tehetőes kereskedőket és főbíró adó Szeremley családot leszármazottja volt.⁸ A Szilágyiak – a Szeremleyek révén – az Érmelléki járásban Jankafalván, a Várad járásban Jákóhodoson, Hegyközpályiban és Hegyközkovácsiban rendelkeztek birtokrészekkel a 18. században.⁹

A pár házassága különösen termékenynek mondható, hisz az együtt töltött harminchárom év alatt tíz gyerek látta meg a napvilágot.¹⁰ Férje 1792-es végzetes infarktusát követően Szilágyi Sára nyakába szakadt az eladósorba került lányok kiházásítása, s a három kiskorú felnevelése is. Feltehetően nagyban támaszkodott a már a tizenhatodik életévét taposó Pálra, a legfontosabb ügyeket azonban maga intézte – meglehetősen kevés sikerrel. Az egymást érő konfliktusok között volt egy közös vonás: az özvegy minden megoldatlan helyzetért a tanácsot hibáztatta.¹¹ A sorozatos összeütközések közül gyakorlatilag két eset mutat rá a fokozatosan éleződő ellentét eredőire. 1795-ben Mária nevű lánya kalapban jelent meg az istentiszteleten. A település prédikátora (aki az özvegy sógora volt), a tanácsstagok kérésének eleget téve, megintette a lányt. Az „*öltözet isten előtt semmit sem tesz, hanem az igaz és tiszta szív a mely ő felsége előtt kedves*” – érvelt a református teológus lánya, majd így folytatta: Mária „*soha kunsági Asszony nem lesz és önéki soha sem prédikátorok annyira inkább közönséges Tanács nem fog parantsolni*”.¹² 1805-ben a nótárius Szilágyi Sárát utasította vagyonlajstromjának kiegészítésére, mert kevesebb lábas jószágot, szolgát tüntetett fel, mint amennyit valójában bírt. Az özvegynek több se kellett, a tanáccsal szemben felgyülemlett nemtetszését ismét papírra vetette. „*Disznó élet a kunsági élet [...] nem hijába Nagy Emlékezetű Atyám nem akart adni az itt való paraszt életre, a leg nagyobb ember telenség előre való nem látás betsülettel való nem gondolás, hogy egy ilyen asszonyt meg nem tudnak különböztetni a paraszt renden lévőktől*”.¹³ [Kiemelések – P. Z.] A fentiekből egyértelműen kiviláglik, hogy Szilágyi Sára nemesi öntudata ütközött a jászkun szabadparaszti társadalmi léttel. Az özvegy nem a Jászkun Kerületben szocializálódott, így képtelen volt elfogadni, hogy a nemes redemptusoknak birtokuk után ugyanúgy kell adózni, mint a nemteleneknek. Azt meg végképp nem tudta tolerálni, hogy a települési tanácsba a birtokosok voksaival bekerülő nemtelenek nemeseknek is dirigálhatnak.¹⁴

8 Nagy Iván, 1863. 687–690. p., Nagy Iván, 1865. 711–712. p., Nagybákay Antal, 1942. 4–15. p., Szinyei 1909. 910. p.

9 Bársony István – Papp Klára – Takács Péter, 2003. 312. p., Nagy Iván, 1863. 711–712. p. A Szeremleyek őse Szikszai Kiss Péter volt, ő szerezte a négy települést 1698-ban. Nagybákay Antal, 1942. 28–31., 49. p., Fényes Elek 1839. 77–80., 98. p.

10 Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár. Egyházi anyakönyvek mikrofilm-másolatai. A 2180. Piskárosi Szilágyi Sára (1752. 10. 10. Debrecen). A 2181. A pár esküvője (1769. 10. 4. Debrecen) Magyar Országos Levéltár (MOL) X. szekció - mikrofilm-tár A 2452. Ismeretlen nevű fiú (1770. ? - 1778. 6. 20.), Sára (1772. 11. 13.), Julianna (1775. 2. 18.), Pál (1777. 4. 1.), Márton (1779. 7. 9. - 1779. 7. 11.), Mária (1780. 9. 28.), Zsuzsanna (1783. 4. 1.), Eszter (1786. 7. 25.), Sándor (1789. 1. 20. - 1790. 11. 28.), Klára (1792. 8. 25. - 1794. 11. 25.)

11 JNSZML Túrkeve tanácsulési jegyzőkönyvei. (V. A. 501/a.) (szolgálónő felfogadása) 595–596/1792., (adósságok behajtása) Uo. 377. 394–396. 401. számok alatt 1793-ban.

12 JNSZML Túrkeve törvényszéki jegyzőkönyveinek mellékletei. No. 158/1795.

13 JNSZML V. A. 501/b. Cap. C. Fasc. 9. No. 60/1805. Szilágyi Sára szolgálójának a lajstromból való kihagyását annak nemesi származásával indokolta.

14 A nemesek elégedetlensége gyakran az adófizetés kapcsán tört felszínre. Bánkiné Molnár Erzsébet, 1982. 370–371. p., Bagi Gábor, 1995. 77., 207. p., Bagi Gábor, 2006. 204–211. p. A nemesek 1802-től bizonyos esetekben (büntetőügy, katonai szállítás, elszállásolás, út- és hidjavítások) felmentést kaptak. Bánkiné Molnár Erzsébet, 1982. 369. p. A nemesek beilleszkedésének problémáira a Jászkun Kerületből hoz példákat Ráczy István, 1988. 169., 194–203. p. A túlzott nemesi öntudat kifejeződésére Kósa László, 2001. 46–58. p.

Vincze Pál Túrkevide küldött levele tehát nem egy előzmény nélküli támadásként, hanem egy hosszú küzdelem újabb és határozott ütéseként értékelhető. A nemesi mentalitását feladni képtelen Szilágyi Sára viselkedésével elvágta a familia és a települési elit között több emberöltőre visszanyúló, a megelőző generációk idején gondosan ápoltszoros személyközi kötelékeket. Sorozatban elkövetett megdöntetlen akcióival jelentősen beszűkítette egyetlen fia helyi karrierlehetőségét, ami a Jászkun Kerületben való közéleti szereplés főpróbájának minősült.

2.) A (segítséggel megmászott) hivatali grádics fokai

Apja halála után Pál jelentős szerepet kaphatott a majd 100 holdas (56 szántó, 43,5 kaszáló) jószág irányításában, ám nővérei férjhezmenetele után családja helyett saját érdekeit helyezte előtérbe. 1796 őszén a nemesi testőrségbe való bejuttatását kérte a Jászkun Kerület közgyűlésétől, amit az támogatott is nagybátyja testőri múltjára, családja presztízsére való tekintettel.¹⁵ A gárda alkapitánya örömmel vette jelentkezését, ám közölte vele, hogy 1798-ig nem lesz üresedés a testőrségnél. Alig telt el egy fertály esztendő az elutasítás után, Vincze Pál a testőrséghez kerülés siettetését kérte a közgyűléstől! A tisztviselők nyugalomra intették a türelmetlen ifjút, s megígérték, hogy jelöltségét kiemelt figyelemmel kísérik.¹⁶ Nem kizárt, hogy a Jászkun Kerület vezetése lépéseket tett az ügyben (bár ezt források nem bizonyítják), mindenesetre 1797 júliusában a nádori alkapitányt értesítették felvételéről.¹⁷ Vincze Pál kitöltötte az ötéves szolgálati időt, aminek a csúcspontja s egyben záróakkordja az 1802-es diétán tett szolgálata lehetett.¹⁸ Pontosan tudta, hogy leszerelését követően (anyja „akciói” miatt) Túrkeviden esélytelenül pályázik választott vagy kinevezéssel járó pozícióra. Pályája töretlenül folytatódhatott volna, ha kérelmének megfelelően főhadnagyi rangban áthelyezik az 1800-ban felállított 12. számú „Palatinus” („Nádor”) huszárezredhez, melynek tulajdonosa József nádor, a Jászkun Kerület legfőbb bírása volt. Óhaja nem teljesült, az elutasítás okát nem rögzítették.¹⁹ Ez azonban nem szegte kedvét, testőri szolgálatára hivatkozva a családi jószág hadiadó alóli felmentése mellett esküdt ülnökké történő kinevezését kérte a nádortól. Első kérése „természetesen” elutasításra, második meghallgatásra talált.²⁰ Vincze a Nagygun Kerületben szerzett fontos tisztség megkaparintásával kikerülte a helyi elitet, s úgy tűnt, hivatali elfoglaltságai mellett a Túrkeviden lévő gazdaság teendői kötik majd le erejét.

15 JNSZML Jászkun Kerület nemesi közgyűlésének közigazgatási iratai. (IV. A. 1/b.) Fasc. 2. No. 1841/1796. Nagybátyja, Vincze István a gárda felállításakor került Bécsbe, de csak egy évet szolgált ott. Hellebronth Kálmán, é. n. 392. p. A testőrség jelentőségére, mobilizációs szerepére K. László József, é. n. 32., 36–37., 48. p.; Für Lajos, 2000. 80–81. p., Ódor Imre, 1995. 261. p.

16 JNSZML IV. A. 1/a. 794/1797.

17 JNSZML IV. A. 1/b. (elutasítás) Fasc. 2. No. 70/1797. (felvétel) Uo. No. 1168/1797.

18 Hellebronth Kálmán, é. n. 393. p. A szerző hibás adatokat közöl Vinczéről, jászságinak tünteti fel, s azt állítja, hogy testőri szolgálata előtt vármegyei írnok volt.

19 JNSZML IV. A. 1/b. Fasc. 1. No. 1076/1801. Feltehetően helyhiány állt az elutasítás háttérében. A Hellebronth-féle névanyag szerint a testőrök többsége a hadsereg állományába került (vissza) testőri szolgálatát követően.

20 JNSZML IV. A. 1/a. 2204/1802. Uo. 360/1803.

Mindezt a következő év történései egyértelműen cáfolják: Vincze Pál 1803 karácsonya előtt Bihar vármegye nemesi közönsége előtt igazolta kiváltságos származását.²¹ Nem tudjuk, hogy mi készítette lakhelyének megváltoztatására, az új miliőben azonban mindent előlről kellett kezdenie. A vármegyei hivatalviselés számróltráját a legelső foktól mászta meg: 1805-ben lett esküdt, s három évig az is maradt.²²

1808 közepén hirtelen fordulat következett be az addig peres eljárásoknál, végrehajtásoknál segédkező Vincze Pál életében: ideiglenesen helyettesítette a nagyváradi akadémia prodirectori posztjára távozó számvevőt. Az ajánlás szerint Vincze pozícióját két tényezőnek köszönhette. Elsőként az esküdti szerepkör kiváló betöltését, másodikként testőri múltját (!) említették. A gárda jogi, gazdasági, hadtudományi képzése a Jászkun Kerület után az ország legnagyobb vármegyéjében is gyümölcsöző számára.²³ A sikertörténet azonban karácsony előtt jutott csúcspontjára: a számvevői hivatalt betölteni akaró négy jelölt közül ő kapta a legtöbb voksot.²⁴ Három esztendővel később Vincze mind a számvevői tisztségre, mind az érmelléki járás főszolgabírói posztjára pályázott. A Váradolasziban tartott tisztújítás alkalmával a közgyűlésen megjelentek számvevőnek választották meg.²⁵ A „kudarc” nem tántorította el, 1816-ban újfent kandidált szűkebb, választott pátriájának főszolgabírói tisztségére, de emellett a szakhivatalnak számító, a számvevői tisztségnél magasabb fizetéssel járó, nagyobb társadalmi presztízsű főjegyzői posztért is ringbe szállt. (Nem tudni, hogy a „szakhivatalok” felől mi vezette a „hagyományos törvényhatósági” karriert jelentő, embert próbáló főszolgabírói pozíció irányába?) Hiába telt el öt esztendő, a vármegye nemesi közönségének Vincze Pálról alkotott véleménye jottányit sem változott: voksaikkal egyik pozícióba sem ültették, viszont megerősítették – munkájának magas szintű ellátásáért – eredeti tisztségében. A főispán feltehetően tudta, hogy Vincze szívügyének tekinti járása előljárói pozícióját, ezért élve hivatali jogkörével tiszteletbeli főszolgabíróvá nevezte ki.²⁶

Már-már úgy tűnt, hogy – minden erőfeszítése ellenére – örökre számvevő marad, de egy véletlennek és a vármegyei irányítás szándékának köszönhetően magasabb pozícióba lépett. Gróf Rhédey Lajos főispáni adminisztrátor 1821 novemberében kinevezte a Mojszin Miklós halálával megüresedett hadi főadószedői pozícióba. A particularis (kis) gyűlésnek írott levelében a megbízást Vincze Pál erkölcsi feddhetetlenségével, tizenhárom éve tartó számvevői serénységével, precizitásával indokolta.²⁷ Szinte még meg sem száradt a tinta az okiraton, amikor a közgyűlésen a „statusok” szóvá tették a pozíció betöltésének körülményeit. Nemcsak azt kifogásolták, hogy a főispáni adminisztrátor a rendek megkérdezése

21 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (HBML) Bihar vármegye közigazgatási iratai. (IV. A. 1/b.) Fasc. 8. No. 15/1803.

22 HBML Bihar vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei. (IV. A. 1/a.) 1509/1805. Vincze az érmelléki járás „honor” esküdtje lett. Dolgozatunk egyes részeihez szemléletben közel álló reformkori karriertörténetet közöl Völgyesi Orsolya, 2003. A táblabírákra Hudí József, 2006. A nemesi karriernek vármegyei szintű elemzésére Dominkovits Péter, 1991. Ódor Imre, 1995.

23 Szabályzat mondta ki, hogy a leszerelt testőrök a vármegyei tisztújításokon, a kormányzati hivatalok (kamara, só- és postahivatalok stb.) betöltésénél előnyt élveznek. Ballagi Aladár, 1872. 384. p.

24 HBML IV. A. 1/a. 759/1808. Uo. 2070/1808.

25 Uo. 1268/1811.

26 Uo. 382/1816. A kinevezés még a tisztújítás napján, 1816. július 1-én megtörtént, ám a jegyzőkönyvben csak 1817. január 9-én rögzítették. Uo. 23/1817.

27 HBML IV. A 1/b. Fasc. 5. No. 948/1821.

nélkül döntött, hanem azt is, hogy Vincze kizárólag a kis gyűlés előtt tette le az esküt.²⁸ A főispáni jogkört gyakorló Rhédey hivatalosan nem vett tudomást az ellenvetésekről, sőt Vinczét (másik két személlyel együtt) még táblabírává is kinevezte 1822 tavaszán.²⁹ Az adminisztrátor emberének számító adószedő azonban nem sokáig élvezhette pozícióját, mert 1825-ben csúfos vereséget szenvedett a tisztújításon.³⁰ Noha a rendek 1821-ben nem személyét, felkészültségét, hanem hivatalba kerülésének módját kritizálták, amikor lehetőséget kaptak, megvonták tőle a bizalmat. Pontosabban fogalmazva, ő lett – kiszolgáltatott helyzeténél fogva – a rendek és a főispáni adminisztrátor csatározásának az áldozata. Hivatali pályája ezzel az aktussal befejeződött, a későbbiekben egyszer sem tűnt fel a neve a tisztújításokon. (Egyébként a családban az a hír járta, hogy Vincze Pál megromlott egészségi állapota miatt távozott tisztségéből!)³¹ Bármennyire is balul ütött ki Vincze utolsó közéleti szereplése, húszéves karrierjének végére – indulási körülményeihez képest – magasra jutott.

3.) Merkantil mentalitás

A reformkor hajnalán majd 8000 lelket számláló Túrkeve gazdálkodásában a 19. század közepéig (hasonlóan a környező nagykun mezővárosokhoz) a csekély jövedelmezőségű földműveléssel szemben a felhalmozást lehetővé tevő árutermelő állattartás számítot meghatározó ágazatnak. Az 1808-ban négy országos vásár tartására jogot kapott Berettyó (Túr) parti nagykun települést sajátos földrajzi helyzete miatt a jelentős utak elkerülték, s a közelben nem keresztezték egymást, így nem fejlődhetett – a közeli Mezőtúrtól, a távolabbi Gyulától, Szolnoktól eltérően – a térség meghatározó vásárvárosává. Bár a mezővárosi cím megszerzése után a termények, a kézművesipari termékek egyre nagyobb arányban cseréltek gazdát, az állatkereskedelem még sokáig meghatározó maradt a nem túl nagy forgalmú vásárokon.³²

Noha három helyen osztottak szőlőföldet Túrkevében, a település borból nem volt önellátó. A mezőváros csapszékeit üzemeltető tanács a helyi, gyengébb minőségű borokon kívül Nagykőrösről, Egerből, Kecskemétről, Tisza-mellékről, illetve Bihar vármegyéből, ezen belül is az Érmelléki és a Váradí járásból vásárolt bort méretett a kocsmákban.³³ A

28 HBML IV. A. 1/a. 2480/1821. A kinevezés után elfogyott a rendek türelme, állításuk szerint Rhédey sokadik alkalommal viselkedett önkényesen, ezért kívántak a diétához fordulni. Ez azonban még fenyegetésnek is kevés volt, hisz az uralkodó rendeleti kormányzással, az országgyűlés kikapcsolásával, a vármegyék gyengítésével kívánta elérni pénz- és hadügyi céljait. Vö. Vörös Károly, 1980. 624–631. A rendek mindkét területen keresztbe tudtak tenni a kormánynak. Ennek tükrében értékelődik fel a hadi adószedő pozíció, s annak betöltője.

29 HBML IV. A. 1/b. Fasc. 5. No. 94/1822. A rendek szóvá tették, hogy a kinevezésekkel, a közgyűlések időpontjának titkolásával Rhédey semmibe veszi jogait. HBML IV. A. 1/a. 142/1822. Vincze kinevezése az elmérgesedett politikai viszonyok függvényében értelmezhető, hisz a táblabírók döntő többségét a tisztújításokon nevezték ki. Vö. Hudi József, 2006. 45. p.

30 HBML IV. A. 1/a. 1982/1825. A megválasztott hadi főadószedő, Ferdényi József 1977, a harmadik helyen befutó Vincze 226 (!) szavazatot kapott.

31 JNSZML Felsővályi Vincze család iratai 1700–1898. (XIII. 4.) No. 73/1825. Vincze Pál Bőnyben élő unokaöccse azt írta apjának, Vincze Lajosnak Túrkevébe küldött levelében: „sajnálom, hogy Pál Bátyánk az betegsége miatt resignált” [lemondott].

32 Dankó Imre, 1996. 339–355. p.

33 JNSZML V. A. 501/e. Contractusok 1751–1854. Jelzett időszak alatt csak egy rövid ideig, 1836 és 1839 között bérelte magánszemély (görög Kondorosi Mihály) a kocsmákat. JNSZML V. A. 501/e. Borbírói számadások. 1800–1838. A Tisza-melléki borok Tiszakürtről, Tiszasasról, Tiszaföldvárról, Cibakházáról származtak. Szilágyi Miklós, 1996. 290–292. p.

források 1811-ben említik először az érmelléki Jankafalváról, Vincze Páltól származó borkevi kocsmákban való árulását. A borszállításra a település fogadott fel (először sikertelenül) helybeli fuvarosokat.³⁴ 1818 augusztusában éppen Vincze Pál birtokáról, „Jankáról” hozták a nedűt, amikor is a hordók „kifürödtek”.³⁵ 1814 végén a kocsmai készletek kimerüléskor voltak, ezért a borbírák hivatalos levélben kértek árajánlatot Bihar vármegye számvevőjétől. A nagykun mezőváros vezetése 200 öreg cseber bort akart venni Vinczétől, aki „kedvesen vette” a megkeresést, s közölte a tanáccsal a kért mennyiség (fel nem tüntetett) árát.³⁶ 1819 tavaszán az előzetes egyeztetések feltehetően sikeresek lehettek, mert egy népes delegáció utazott Jankafalvára a bor minőségének megvizsgálására. A kóstolással egybekötött vizit meggyőzte a borbíró, hisz alig egy hónap múlva már meg is érkezett a nem túl nagy tételnek minősülő (417 kis cseber) borszállítmány Túrkevibe. Ebből azonban csak 167 kis cseberért fizetett a tanács, a fennmaradó mennyiséget hitelbe hozták el.³⁷ Vincze azonban nemcsak a mezőváros fizetésektelensége idején kényszerült engedményeket tenni. Valószínűleg a borbíró elszámította magát, s 1812 telére túl sok „O bor” maradt meg. A település vezetése megkérte a számvevőt, hogy a bor árát „lágyítsa” meg vagy vegye vissza (!) a nyakukon maradt készletet.³⁸ Vincze a rendkívül tiszteletteljes megszólítást követően először a tanáccsal ötödik éve folyamatosan fenntartott üzleti kapcsolatáról értekezett, majd nagyon finoman szőtt logikával eszébe juttatta a testületnek, hogy a tőle 1811-ben elszállított 1200 öreg cseber bort a településnek egyharmaddal kevesebbet adta, mint más vásárlóinak. A tanács akaratának befolyásolása végett keserű hangon panaszkodni kezdett az újonnan készített hordók költségéről, majd a borfelvásárlásra fordított, számszerűleg nem jelzett kiadásairól ejtett szót. Végül elfogadta a bor árának csökkentését, s reményét fejezte ki, hogy a jövőben legalább a saját termését a mezőváros felvásárolja.³⁹ A levél kézhez vétele után, január végén a szenátorok elhatározták, hogy az utoljára elhozott borért kis cseberenként az eredetileg kialakított két forinttal kevesebbet adnak a bihari számvevőnek. Ezen döntésüket a március utolján tartott gyűlésükön (ahol Vincze is részt vett) megerősítették.⁴⁰ Talán még haza sem ért Jankafalvára, amikor a kevi borbíró rájött „hibás számadására”: az árcsökkenés alá eső bormennyiség ugyanis nem 590, hanem 1053 kis cseber volt.⁴¹ A hamarjában értesített Vincze késői reakciója mögött a gazdasági számítások pontos elkészítése húzódnak meg. Az 1812-ben Kevibe szállított mennyiséget egy számvevőtől elvárható precizitással vetette papírra. A bortranszportokat

34 JNSZML V. A. 501/a. 89/1811. JNSZML V. A. 501/e. Borbírói számadások. 1811–1812.

35 JNSZML V. A. 501/a. 383/1818. Az ilyen „balestek” előidőzői gyakran a részeg fuvarosok voltak. Szilágyi Miklós, 1996. 291. p.

36 Uo. 596/1814. A tanács novemberben 2600, decemberben már csak 518 forinttal tartozott. Vincze mindkét alkalommal sürgette a summa kiegyenlítését, de a kért mennyiség elszállítást nem tette függővé a törlesztéstől. A bihari vagy ritkán debreceninek is nevezett kis cseber (csőbőr, tinna) 50 iccés (42,42 liter), a nagy (öreg) cseber 100 iccés volt. Bogdán István, 1990. 255–256. p. A Nagykun Kerületben – a bihari területekhez való gazdasági kötődés miatt – a mértékegység a korszakban végig használatban volt. JNSZML IV. A. 1/b. Fasc. 4. No. 929/1834. Emellett használták még a kantát (10 iccés; 8,4 liter) is.

37 JNSZML V. A. 501/a. 255/1819., 310/1819.

38 Uo. 350/1812.

39 JNSZML V. A. 501/b. Cap. E. Fasc. 7. No. 101/1813.

40 JNSZML V. A. 501/a. 23/1813. 65/1813. Eredetileg egy öreg cseberért 20 forintot fizetett volna a tanács.

41 Uo. 69/1813. ill. V. A. 501/e. Borbírói számadások. 1812–1813. Az 1812-es esztendő borbírói számadását először nem fogadták el, nem tudni, hogy ebben szerepet játszott-e a Vinczével való nézeteltérés.

hordó és cseberszámra lebontó, táblázatos kimutatást készítő Vincze udvariasan ugyan, de kategorikusan elutasította a tanács kifogásait, észrevételeit. Kérte a települési vezetést a „szekeres emberek” mellett az előző évi borbíró kihallgatására is, mondván csak ők tudják hitelt érdemlően bizonyítani a Nagyváradról elszállított, eredetileg Mojszin Miklós hadi főadószedő tulajdonát képező bor mennyiségét.⁴² Az ügy folytatásáról nincs információ a jegyzőkönyvben, ám az 1813-as év borbírói számadásából kiderül, hogy a tanács igazat adott Vinczének, s kifizette neki jogos követelését.⁴³

Nem csak Vinczével, hanem a fenti helyek termelőivel, a görög és zsidó kereskedőkkel is az imént bemutatott több lépcsős, gyakran hosszúra nyúlt tárgyalási folyamat után kötött üzletet a szállítás rendkívül jelentős kockázatát magára vállaló tanács. Vincze, aki termelő és mások borát felvásárló kereskedő volt egy személyben, nem hazafiúi szeretetből⁴⁴ (bár ezt mindig hangsúlyozta) ment bele az elhúzódó kifizetésbe, az esetleges visszavásárlásba, hanem azért, mert a (Debrecent kivéve) lanyha borkereskedelemmel bíró Bihar vármegyében feltehetően neheze(bbe)n tudta értékesíteni a sok száz, esetenként ezer hektóra rúgó „veres” és „fejér” borát.⁴⁵

A borbírói számadások tanúsága szerint korszakunkban a tanács minden évben nyereséggel üzemeltette a kocsmákat, s valószínűleg az 1810-es években évi 5000-10000 váltóforint értékben szállító Vinczének is tisztességes nyereség ütötte a markát. Noha a következő másfél évtizedben kevesebb bort adott el Túrkevének, mind a mennyiség, mind az érték (3000-5000 váltóforint) tekintetében ő volt a település legjelentősebb „borbeszállítója”. Rajta kívül senki sem mondhatta el magáról, hogy negyedszázadon keresztül itták a borait a kevi kocsmákban.⁴⁶ Az ártárgyalások során (alkupozíciójának javítása érdekében) gyakran hivatkozott a nagykun mezővároson kívüli üzleti partnereire, ám a felvevőhely(ek)re, az eladott mennyiségre még utalást sem tett.

A sikeres borkereskedelmi tevékenységet folytató Vincze az 1810-es évek elején a só árusítását is tervbe vette.⁴⁷ Eredetileg a sót (a többi jászkun településhez hasonlóan) Keviben is a görögök árulták a tanácstól árendált boltjaikban, de az üzlet nem érthette meg nekik, így azzal már egyre kevésbé foglalkoztak a századforduló környékén. A tanács – tapasztalva a görögök passzív hozzáállását – megfogadta a Jászkun Kerület ajánlását, s 1800-tól maga vállalta fel a lakosok sóval való ellátását.⁴⁸ Amikor, 1812-ben Vincze azt

42 JNSZML V. A. 501/b. Cap. E. Fasc. 7. No. 85/1813. Eredetileg 11348 forinttal tartoztak Vinczének, aki 10138 forintot követelt a tanácson, míg az csak 9212 forintot kívánt neki adni. A vita tárgya az eltérő számításból fakadó 926 forintos (463 kis cseber ára) különbözet volt.

43 JNSZML V. A. 501/e. Borbírói számadások. 1813–1814.

44 JNSZML V. A. 501/b. Cap. F. Fasc. 1. No. 107/1814. Ebben a levelében szinte odát zengett Kevihez fűződő különös vonzódásáról.

45 A bihari borértékesítés nehézségeiről Feyér 1981. 332. Az 1811-ben 2400 kis cseber (több mint 1018 hektó), 1812-ben 1308 kis cseber (majd 555 hektó) bort szállítottak Vinczétől.

46 JNSZML V. A. 501/e. Borbírói számadások. 1809–1835. 1822-ben, 1833-ban nem hoztak tőle bort. 1824 és 1829 közötti időszakra nincs borbírói kimutatás. A megmaradt számadások tanúsága szerint az éves bortranszportok értéke más eladók esetében nem érte el az 5000 váltóforintot.

47 A sóbányászat a középkor óta regáléjog volt. A kamara a vármegyékre, a szabad kerületekre kivetett szolgáltatként és fizetségért juttatta el a sót az elosztókba, ahonét a kereskedők szabadon vásárolhattak. A Tisza mentén – Tiszaújlak, Tárkány, Tokaj, Szeged mellett – Szolnok volt a legjelentősebb sóelosztó központ. Bellon Tibor, 2003. 168–169. p.

48 A jászkunsági görögök kereskedelmi tevékenységére Papp Izabella, 1987. Az ügy részletei JNSZML IV. A. 1/a. 360/1800. JNSZML V. A. 501/a. 150/1800.

kérte a települési vezetéstől, hogy sóházat üzemeltethessen, akkor a szenátorok – hivatkozva persze a település jogosítványára – támogatták szándékát.⁴⁹ A tanács – ezzel is csökkentve nem csekély kötelezettségét – privilégiumot adott a bihari számvevőnek, aki viszont nem élt a lehetőséggel. A következő esztendőben megkérdezte ugyan a tanácstól, hogy a település kocsisai mennyiért fuvaroznák el a felvásárolt sót a szolnoki elosztóból Kevibe, ám a szállítás megkezdését továbbra is halogatta.⁵⁰ A település vezetése nyilván gyorsan felmérte a helyzetet, s engedélyt adott szolnoki kereskedőknek és helyi görögöknek az emberi fogyasztás mellett a marhatartáshoz is elengedhetetlen só árusítására. Néha meggyűlt ugyan a baja a megszabott árnál drágábban értékesítő kupecekkel, de a kiegyensúlyozott ellátás miatt nem kényszerült arra, hogy átvegye tőlük az értékesítést. 1818 januárjában levélben keresték meg Vinczét, hátha kedve támad élni az évek óta kihasználatlan privilégiumával.⁵¹ Vincze alázattal megköszönte a tanács bizalmát, majd körmondataiban a külső körülményekkel – sóháznak való helyiség hiánya, hivatali elfoglaltsága, nagy távolság áthidalhatatlansága – magyarázta a szállítás és az árusítás elmaradását.⁵² A mentegetőzés hátterében azonban anyagi okok állhattak, bizonyára felmérte, hogy nem tud olyan hasznot realizálni, mint a borból, így bele sem vágott az üzletbe.

4.) Nőkre mért csapások

Szilágyi Sára és fia közötti egyetértés az utóbbi testőrségből való leszereléséig tarthatott. A kenyértörés pontos dátuma nem, csak kiváltó oka ismert az özvegy testamenumaiból. 1809 nyarán a már hosszú ideje betegeskedő, magára maradt nő végrendeletében a túrkevi jószágot (ház, szőlő, fekvő birtok) nem kizárólag fiának hagyta, hanem hat gyermeke között – nemtől függetlenül – egyenlő arányban osztotta fel. A birtokot egyik vejének, a később még fontos szerepet játszó Fazekas Lászlónak (aki teljes jogú megbízottja is volt) tisztességgel ellátása, valamint házban maradása fejében átadta.⁵³ Októberben, bő másfél hónappal halála előtt papírra vetett második testamentumában megerősítette, hogy halálát követően öt lányához hasonlóan Pál is csak egy hatod részt vehet birtokba a nagykunsági fekvő jószágból! „*Boldogult Férjemnek is Édesanyjáról nem Attyáról maradt öröksége volt és a lányokra is tsak úgy szállott mint a Férjfiakra*” – magyarázta a lányait jutalmazó özvegy döntésének hátterét. [Kiemelés – P. Z.] Szilágyi Sára állítása szerint fia – Bécsből való hazatérése után – az ő Érmelléken fekvő ősi birtokaira támaszkodva, s 7000 rajnai forintos (!) támogatását élvezve tudott gyökeret eresztetni Bihar vármegyében. A hála és a köszönet helyett azonban Pál megtiltotta neki, hogy öreg napjaira a bihari jószágok valamelyikére költözzön, sőt megkérdése nélkül adott túl húsz marháján és egy darab szőlőföldjén.⁵⁴

49 JNSZML V. A. 501/a. 267/1812. Vincze a sóházat az egyik boltban akarta üzemeltetni, amihez nem járult hozzá a tanács.

50 Uo. 343/1813.

51 Uo. 35. ill. 36/1818. 1816-ban egy szolnoki kereskedő családot és egy helybeli görögöt figyelmeztettek a só limitált áron történő árusítására. Uo. 771/1816.

52 NSZML V. A. 501/b. Cap. G. Fasc. 2. No. 150/1818.

53 Uo. Caps. D. Fasc. 3. No. 29/1809.

54 Uo. Cap. D. Fasc. 4. No. 61/1809. Összesen 15500 rajnai forintot adott kölcsönbe, ajándékba gyerekeinek. Sem a pénz átadásának, sem visszakapásának időpontjait nem tüntette fel.

Szilágyi Sára végrendeletei a jászkun miliőben rendhagyónak minősültek, ugyanis az özvegyasszony nem tulajdonosa, csak haszonélvezője volt férje jószágának (ebből fakadóan Szilágyi Sára nem rendelkezhetett férje vagyonáról), ráadásul a haszonélvezet csak a közszerzeményekre vonatkozott. A jászkun szokásjog, majd a 18. század végi törvényi szabályozás szerint a földet a lányok egyenlően örökölték a fiútestvéreikkel, ám a fekvő javakat az utóbbiak örökölték, a szebbik nem képviselői földhöz nem jutottak, részüket kifizették.⁵⁵ Mindebből kitűnik, hogy az 1799-es jászkun statútumokba is belefoglalt öröklési, s végrendelezési normát figyelmen kívül hagyta az özvegy, s a helyett egy másfél évtizeddel azelőtt megszületett bírósági ítélettel támasztotta alá sajátos érvelését. Igaza volt Szilágyi Sárának: férje és sógora azért vesztette el három sógornőjével szemben a 272 holdas jószág felét, mert annak fundamentuma anyai ágról jött, de a perben az sohasem hangzott el, hogy a későbbiekben a fiúági leány utódokat részesíteni kell a fekvő javakból!⁵⁶

Az özvegy halála után egy nappal Vincze Pál öt leánytestvérel megállapodott az eladásra szánt portékák licitálásáról. Az árverés során a helybeli lakosok között a lábas jószágok, a legkülönbözőbb konyhai-háztartási, gazdálkodási eszközök, s a helyi társadalom leggazdagabb rétegéhez való tartozás egyértelmű bizonyítékának számító, a többség számára el nem érhető bútorok (pohárszék, kihúzható asztal, almáriumok, bőrszékek) találtak gazdára.⁵⁷

Az atyafiságos egyetértés azonban hamarosan köddé vált. A Vincze lányok, akik anyjuk szándékának megfelelően Jászkun Kerületen kívüli birtokos nemesekhez mentek férjhez, nem tudtak birtokon belülré kerülni, mert Pál elfoglalta a majd 100 holdas túrkevei birtokot.⁵⁸ Miután a Bihar és Szabolcs vármegyében élő leánytestvérekhez eljutott a hír, egységes fellépésre szánták el magukat. Képviselőtüket Vincze egyik sógora, Budaházy Lajos látta el, aki semmit sem bízott a véletlenre. A jászkun főkapitánynak (!) írt levelében a lányok fekvő jószágból való egyenlő öröklését helyezte a fókuszba. Alapvetően a Hármaskönyvre támaszkodott, s nem riadt vissza a sajátos törvénymagyarázatoktól sem. Nem zavarta, hogy a Tripartitum hivatkozott pontja (I. 40. 2. §.) a lányokat meg sem említi, továbbá az sem, hogy az általa citált másik két törvényrész (I. 17. 4. §., I. 19. 1. §.) csak a szerzett jószágra mondja ki a lányok részesését, ráadásul az utóbbi az egyenlő osztályról szót sem ejt. Budaházy nem rejtette véka alá Pállal szembeni bizalmatlanságát, ezért indítványozta az önkényesen elfoglalt jószág zár alá helyezését.

55 Articoli, 1844. 36–40. Statuta, 1844. 36–40. Brandt József, 1913. Örsi Julianna, 1994. 147–153. p., Bánkiné Molnár Erzsébet, 2005. 102–108. A nők csak saját szerzeményükről rendelkezhettek. A nem közszerző özvegy, ha újból férjhez ment, házastársa ingóságából csak egy gyermekrészt vihetett el – hitbéren, hozományán, jegyajándékán kívül.

56 JNSZML Jászkun Kerület törvényszékének polgári peres iratai. (IV. A. 5/b.) 19. füz. 11. köt. No. 93/1815. A hosszú pereskedés során még Szilágyi Sára anyósának közkeresősége is bebizonyosodott.

57 JNSZML V. A. 501/b. Cap. D. Fasc. 4. No. 63/1809. A bútorokért majd 1500 rajnai forintot kaptak. Az összeíró tanácsosok emellett még 2135 forintra értékelték a birtokhoz tartozó javakat (ház, malom stb). A felsorolt bútorok egy másik jászkun településen (Kiskunhalas) is a leghetősebbek birtokában voltak. Vö. Granasztói Péter, 2001. 477–491.

58 MOL X. szekció – mikrofilmtár A 2452., 2455. Házasságok időpontjai: Sára és Bajó Mihály (első férj) 1787. 6. 23., Sára és Szabolcs vármegyébe való Fazekas László (második férj) 1792. 10. 26., (kihirdetés) Julianna és Budaházy László 1793. 5. 11., Mária és Budaházy Lajos 1796. 8. 16., Zsuzsanna és Léway Mihály 1798. 5. 12., Eszter és Olasz József 1803. 11. 20. A bihari férjek családi birtokaira Bársony István – Papp Klára – Takács Péter, 2001. 347., 354. p., Bársony István – Papp Klára – Takács Péter, 2003. 312. p.

A fentiek nem a védelem jogi ismerethiányáról, hanem a kevés bizonyítékot jelentős törvényi csúsztatással ötvöző stratégiáról adnak tanúbizonyságot. Budaházy eszközkészletének bőségére utal az elsőfokú bírói fórumot (helyi tanács) megkerülő taktikája is. Nem időhúzásra játszott, hanem a borkereskedelem miatt Vincze Pállal szoros személyközi viszonyba került szenátorok elfoglaltságától tartott. Terve sikeresnek bizonyult – legalábbis egy ideig. A főkapitány nem a mezőváros tanácsához utalta az ügyet, hanem Illésy Jánost kérte fel annak mielőbbi rendezésére. A nagykun kapitány 1810. május végére személyes egyeztetésre hívta az érintetteket, ám Vincze Pál – hivatali elfoglaltságára hivatkozva – lemondta a részvételt. A Nagykun Kerület első emberének írt levelében egyértelműen kinyilvánította: a Keviben fekvő birtok kizárólagosan az ő tulajdona, de előre vetítette, hogy a 4. jászkun statútum alapján – szerzési áron – megváltja leánytestvérei részét. A meghíusult találkozót követően a leányág újfent zárlatot kért a birtokra. Illésy azonban két okból sem volt hajlandó a kérés végrehajtására. Elsőként a tanács által kiállított dokumentumra hivatkozott, amely elismerte Vincze Pált egyedüli tulajdonosnak, majd a törvény betűi mögé bújva azzal érvelt, hogy jelen esetre nem alkalmazható a zárlat.⁵⁹

A leányág tudomásul vette a döntést, de eredeti szándékából jottányit sem engedett. Az új akciót azonban már nem Budaházy, hanem a bihari számvevő másik sógora, Fazekas László irányította, aki a holtpontra jutott családi konfliktus feloldása érdekében 1811 februárjában a nádorhoz, majd márciusban a főkapitányhoz fordult. A nádor érdemben nem foglalkozott az ügygel, hanem leküldte azt a Jászkun Kerület közgyűlésének. A döntéshozó fórum áprilisi ülésén kijelöltek két tisztviselőt, akinek sikerült a két ág képviselőit májusban egy asztalhoz ültetni. A tárgyalás azonban eredménytelenül zárult, mert a lányok a Vincze Pál által ajánlott összegnek a dupláját (10000 rajnai forinttal egyenértékű bankóforintot) kérték. A föld áráról való alkudozást – a személyi ellentéteken túl – még a csúcsra szökő infláció is nehezíthette. A leányág minden bizonnyal mélységesen csalódott a kirendelt tisztekben, hisz azok Vincze Pál jogait nyíltan elismerték! Jelentésükbe belefoglalták, hogy a „*Leány Testvérek a Földek birtokában nem voltak, egyedül hogy a leg öregebb közzülők, még Édes Anyok életében [...] a Gazdaság Administrációjába botsátkozott.*”⁶⁰ [Kiemelés – P. Z.] Először úgy tűnt, hogy a leányág helyi tanácsot elkerülő taktikája eredményre vezet, a kompromisszum hiánya azonban Vincze Pál malmára hajtotta a vizet. A helyi, s a felsőbb szintekről feléje áradó szimpátia miatt nyeregben érezhette magát, amit tovább erősített, hogy Budaházy nem tudott érvényt szerezni Szilágyi Sára testamentumainak, így esély sem volt a zárlat elrendelésére.

Érthetetlen, hogy a leányág miért halogatta négy évig a per megindítását. 1815 tavaszán, a helyi tanácsnál Vincze Pál ellen benyújtott indítványukban ugyanaz a jogi argumentáció bukkant fel, mint 1810-ben. Hiába jelent meg mindenki a júniusi bírósági tárgyaláson a családi gubanc kibogozására, az ítélkező fórum nem tett pontot az ügy végére.⁶¹ A köz-

59 JNSZML IV. A. 1/b. Fasc. 1. No. 1194/1810.

60 Uo. Fasc. 1. No. 829/1811. A bankóforint gyorsan inflálódó papírpénz volt.

61 JNSZML XIII. 4. No. 60-62/1815.

vetett bizonyítékok arra utalnak, hogy Vincze Pál megváltotta leánytestvérei birtokrészét. Az alkut a kényszer hozhatta tető alá: a lányoknak semmi reményük nem volt arra, hogy megszerezzék a jószágot, a bihari számvevő viszont csak az ő kifizetésük után tekinthette magát teljes jogú tulajdonosnak.⁶²

5.) Pusztai nemes a városok vonzásában

Az Ér és a Berettyó között elterülő Érmellék kevés homokot és meszet tartalmazó sárga-vörös színű agyagos talaján a középkorban honosodott meg a szőlőkultúra. A középerésű, hatalmas fürtű, gömbölyű bogójú bakator sárgás-zöldes színű, savanykás ízű nedűt adott.⁶³ Az Érmelléki járás legnagyobb mezővárosától, Diószegtől délre fekvő Jankafalván a többségében református lakosság száma alig haladta meg a másfélszázat az 1830-as években. A kedvező közlekedéscsatornák adottságokkal rendelkező pusztája a szőlőhegyek mellett kővér kaszálóval, termékeny szántófölddel és erdővel bírt. A Nagyvárád felé vezető országút két oldalán több csinos úrilak sorakozott.⁶⁴ Ezek egyikében kezdett új életet Vincze Pál az ismeretlen időpontban feleségül vett Szilágyosomyói Halmágyi Eszterrel.⁶⁵ Házasságuk legnagyobb részét az érmelléki településen töltötték: az 1820-as évek közepéig mindig ide tért haza hivatali és üzleti elfoglaltságai után a családfő, s itt látta meg a napvilágot 1814-ben Miklós, majd 1826 körül Viktor.⁶⁶

A források tanúsága szerint Vincze Pál – vármegyei teendőitől függően – gyakran megjelent Túrkevéiben. Még javában tartott a leánytestvéreivel való birtokvita, amikor fiági unokatestvéreivel, Vincze Lajossal szövetkezve perbe fogott. A fiúág 1793-ban elveszítette a 272 holdat kitevő jószág felét, az 1810-es évek derekán kezdődött eljárás annak visszaszerzését szolgálta. Az első évek bírósági fordulói nem sok sikert hoztak, de 1822-ben a nádori főtörvényszék megítélte Vincze Pálnak és Lajosnak a leányág kezén már felaprózódott birtokot. Ezt követően a bihari főadószedő nem tizenkét és fél, hanem huszonegy rovás, azaz 167,5 katasztrális hold kiterjedésű fekvő birtokkal rendelkezett Túrkevéiben.⁶⁷

Az akkoriban legnagyobbak számító jószágot Vincze Pál kisebb parcellákként (3-5 rovás) árendába adta helybelieknek, akik néha csak a települési vezetés erőteljes nyomására voltak hajlandók megbízottjának átadni a (néha terményben fizetett) bérleti díjat.⁶⁸ Ha Vincze több napig maradt a településen, feltehetően a szülői házban tért nyugovóra,

62 Peres vagy közigazgatási anyag a megegyezést nem bizonyítja. Az alkut azért valószínűsítem, mert azt már Budaházy is felvetette. A vagyonlajstromok tanúsága szerint a jószág tulajdonosa mindvégig Vincze Pál volt. JNSZML V. A. 501/d. 1809–1835.

63 Galgóczy Károly, 1855. 289–290. Fényes Elek, 1839. 42–43. p., Feyér Piroska, 1981. 323. p., Majdán János, 2003. 75–76.

64 Egy 1825-ben készült összeírás szerint a közbirtokosságban feltüntetett 13 nemesből 5 nem Jankafalván élt, mellettük még 4 szabad szőlőbirtokost írtak össze. HBML IV. A. 1/b. Fasc. 5. 422. cs. Bihar vármegye összeírásai. No. 421/1825. Fényes Elek, 1839. 98. Jankafalván az 1830-as évek végén a nemesek/nemesi javak száma 21 volt. Az Érmelléki járás nagyobb az Érmellékként azonosított területnél. Petró Leonárd, 2005. 66–67.

65 A Halmágyiak ősi fészke Krasznában volt, Halmágyi Eszter apja és nagyapja Középszolnokban alispánság vitte. Nagy Iván, 1859. 39 40. p. Korszakunkban már a „nevezetesebb birtokosok” közé tartoztak Biharban. Fényes Elek, 1839. 61. p.

66 HBML Debrecen népszámlálási iratai. (IV. B. 1109/p.) Az 1856. évi népösszeírásban feltüntették a lakosok születési dátumát; Miklós a 374. sz. alatt, Viktort 1870-ben 44 éves lakosként írták össze. Népszámlálási iverk. Bejelentési lapok. 1870. A fellelhető forrásokban több gyermekre nem találtam utalást.

67 JNSZML XIII. 4. No. 69/1822. Ez 93,25 hold szántót, 73,25 hold kaszálót jelentett.

68 JNSZML V. A. 501/a. 480/1815. 144/1816., 650/1816.

amiben másfél évtizeden át egy mesterséget űző házatlan zsellér lakott.⁶⁹ A haszonbérlok felügyeletét, a gazdasági épületek karbantartását nem legközelebbi rokonára, a fentebb említett Vincze Lajosra, hanem leányági unokatestvére apósára, Tóth Gergelyre bízta, aki az 1810-es években tanácsosként és városgazdaként tevékenykedett a nagykun mezővárosban. A borbírákat Jankafalvára többször elkísérő Tóthnak nem kis szerepe lehetett abban, hogy a kevi tanács az érmelléki boron túl Vincze lovaira, helyben termett búzájára is vevő volt.⁷⁰ Vincze Pál nem bízott Vincze Lajosban, erre minden oka megvolt, hisz zavaros magánéletű unokatestvére nemesi származására hivatkozva az adófizetés miatt többször konfliktusba keveredett a tanáccsal, ezen túl folyton pénzügyi problémákkal küzdött. Előfordult, hogy Vincze Pál is kölcsönzött neki pénzt, ám az atyafiságos jóindulatnak nyoma sem volt a szerződésben. Vincze Pál kikötötte, hogy ha unokatestvére nem tudja a summát határidőre visszafizetni, földet vesz el tőle.⁷¹

A nagy forgalmú, sok kereskedőt vonzó vásárok alkalmával többnyire Vincze Pál is Debrecenben tartózkodott. Gyakran ezeket az alkalmakat használták ki a túrkevei tanácsosok, borbírák, vagy az általuk megbízott személyek a bor árának kiegyenlítésére, az újabb szállítmányok megrendelésére. Az 1820-as évek első felében már feltehetően a Csapó utca külvárosi („Hostat³”) részén fekvő, vályogból készült, náddal fedett bérelt házban fogadta Vincze a nagykunsági mezőváros képviselőit.⁷² 1826 tavaszától azonban már saját házában üdvözölhette üzletfeleit. Feleségével 1826-ban 6600 pengőforintért megvette Poroszlay Fridrik főjegyző és neje az akkori Nagy Új utcában található házat – az appertinentiával együtt.⁷³ Az ingatlanvásárlás révén polgárjogot szerzett, civis lett.⁷⁴ Az átlagosnál jóval nagyobb, kerítéssel körülvett 363 négyszögöl nagyságú, kétosztatú belső telek a lakó- és gazdasági épületeknek helyt adó részre, valamint a zöldség- és gyümölcsfélék termelését szolgáló veteményes kertre tagolódott.⁷⁵ Nem lehetett oka panaszra az egykori bihari tisztviselőnek, hisz az ebesi határban lévő több mint 9 katasztrális hold ház utáni földje is tekintélyes volt.⁷⁶ Amíg az utcára néző, jelentős értékű, ritkaságszámba menő emeletes, alapincézett, téglából épült ház felső szintjén kamra, konyha, több lakó(szoba) helyezkedhetett el, addig az egész földszinti rész boltként funkcionált.⁷⁷ Nem tudni, hogy a

69 JNSZML V. A. 501/d. 1817–1829. A lajstrom nem jelöl szakmát.

70 JNSZML V. A. 501/a. 607/1817. (kíséret), 602/1815., 624/1815. (vásárlás) A városgazda kötelességei közé tartozott a közönség részére történő szántatás, vetetés, a termény betakarítása, a középületek tataroztatása, a szükséges termékek beszerzése. Bánkiné Molnár Erzsébet, 1995. 98. p.

71 JNSZML XIII. 4. No. 54/1811.

72 HBML Debrecen népszámlálási iratai. (IV. A. 1011/t.) Népszámlálási töredékek. 1825.

73 HBML Debrecen örökbevallási jegyzőkönyvei (IV. A. 1011/y.) 243/1826. A mai Bajcsy-Zsilinszky út 58. sz. alatt állt a ház, amit később lebombáztak, majd lebontottak, ma a telek üres, emiatt a házszor foghíjas. A házhely meghatározása Papp József (Debrecen Város Önkormányzata Városépítési Osztály) leleményes munkája, amit ezúton is köszönök. Az alábbiakban az összegek pengőforintban értendők.

74 A *Matricula civium* nem tartalmazza Vincze Pál nevét, pedig civis volt. Az 1774-es Forgách-komisszió rendelkezése értelmében csak az kaphatott ház utáni földet, aki polgárjoggal bírt. Vö. Módy György, 1960. 33–35. p., Rácz István, 1982. 4–6. p.

75 Az átlagos teleknagyság 250 négyszögöl alatt volt; a 150–200 négyszögölnél kisebb telek osztatlanok voltak. Rácz 1989. 38–63. Rácz 1984. 59., 68. Vincze szerint a belső telek csak 310 négyszögölt tett ki, ezért kevesebb adót akart fizetni. Az ügyet bíróságra vitte, ám ott elutasították álláspontját. HBML Debrecen polgári perei. No. 14/1828.

76 HBML Debrecen tanácsi iratai. Jelentések. (IV. A. 1011/k.) No. 467/1828. A 9,1 kh (39,5 öl széles, 369 öl hosszú) földnél voltak jóval nagyobbak (15, 18, 21 kh) is, de a birtokkategória háromnegyede 6 kh alatt maradt. Rácz 1989. 63–74.

77 Nem maradt hátra inventárium, házleírás, így a ház szerkezetét a szakirodalom alapján (Rácz István, 1989. 186–207., 381–388. p., Zoltai Lajos, 1938. 19–31. p.) Vincze testamentumának ingatlanra utaló megjegyzéseiből rekonstruáltam.

család(fő) lakott-e huzamosabban a ház emeleti részén vagy esetleg bérlők használták azt. Az azonban biztos, hogy az alsó szinten az 1830-as évek elején (a házvásárlásnál is jelen lévő) Vinerli Ferenc fűszerkereskedő, az évtized közepén pedig Kaszonyi László neves ötvös rendezte be üzletét.⁷⁸ Két évvel az ingatlanszerzést követően a házaspár a Postakertben vásárolt nem túl jelentős, hat kapás kerti szőlőt.⁷⁹

Vincze Pál 1834. március közepén készített végrendeletében nem tett említést egészségi állapotáról, de annak megromlására utal testamentuma végén (a korábbi gondosan formált betűtől elütő) göcsörtös aláírása. Az egykori főadószedő a Jankafalván és Jákóhodoson lévő birtokrészeit Miklósnak, a türkevei javakat, s a debreceni házat Viktornak rendelte. A nyolcéves Viktor nagykorúságának eléréséig felesége, Halmágyi Eszter húzta a vagyonsrészek hasznát, emellett őt jelölte ki a magánszemélyeknek adott hitelek visszakövetelésére is. A húszéves Miklósnak megtiltotta a bihari jószágok feletti rendelkezést. Az idősebb fiú csak huszonhárom éves kora, s nősülése után tekinthette magát önálló birtokosnak, az egymástól el nem választható feltételek teljesüléséig – noha erről a végrendeletben nem esett szó – Halmágyi Eszter gyakorolta a tulajdonosi jogokat.⁸⁰ Jószerivel még meg sem száradt a tinta a testamentumon, a debreceni házat, sőt ágyát elhagyni nem tudó Vincze Pál júniusban meghatalmazta nejét a nagykunsági jószág eladásával, s kikötötte neki, hogy a befolyó összeget azonnal adja hitelbe – kizárólag „biztonságos helyre közönségnek.”⁸¹ A következő hónapban lezajlott az adásvétel Türkeviben, az ismeretlen okból értékesített jószág 21000 forintért került két, jelentős türkevei család tulajdonába.⁸² Az ügyletet követően a kevi jószág árából – a családfő utasításnak megfelelően – 11250 forintot azonnal hitelbe adtak Nagyszalonta mezőváros tanácsának, ezen túl még 9408 forinttal tartoztak nekik az üzleti és rokoni körükbe tartozó magánszemélyek. Az 1835-ben készült pénzügyi mérleg szerint a család nem tiszta évi jövedelme lefelé kerekítve 3200 forint volt, ebből a bor ára 1180 forintra, a hitelek kamatai 1124 forintra rúgtak, a jákóhodosi és jankafalvai jószág árendája 682 forintot, a debreceni ház (alsó szintjének) bérlete 204 forintot tett ki.⁸³ Noha a családfő halála előtti év(tized)ekből nem maradt fenn hasonló

78 HBML Debrecen vagyonösszeírásai. 1831–1834. A kereskedők többsége nem rendelkezett saját bolttal. A boltok négyötöde a város tulajdonában, a fennmaradók magánkézben voltak. Rác István, 1989. 224–230.

79 HBML IV. A. 1011/y. 119/1828. A többség 8 kapás kerti szőlőnél kevesebbet bírt. Hat kapás szőlőért 610 váltóforintot fizettek, az ár alacsonyoknak mondható. Kerti szőlőnél 1 kapás 225 négyszögölt tett ki 1825 után. Rác István, 1989. 111., 123., 269., 399. p.

80 HBML Debreceni végrendeletek. (IV. A. 1011/z.) No. 1870/1834. Vincze Pál végrendeletében a civisekhez hasonlóan pontosan felüntette vagyonának ősi és szerzett részeit. Testamentuma szerint a feleség bőnyi örökségéből négyezer forintot használtak fel a házvásárláskor. Halmágyi Eszter anyja a debreceni Domokos familiából származott. Nagy Iván, 1859. 39–40. p., Nagy Iván, 1858. 356–357. p. A Domokosoknak Bonyben is volt birtokrésze. Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára. Győr vármegye adószedőjének iratai. Nemesi összeírások. Pusztai járás. 1787., 1800., 1809., 1818., 1825. Felesége révén még Vincze Pált is megemlíti közbirtokosként 1825-ben. A civisvagyion öröklésére, örökítésére Antal Péter, 1986. 65–75. Rác István, 1989. 362–380. p.

81 JNSZML Örökítési jegyzőkönyvek. 146/1834.

82 HBML Debrecen iratai. Fogalmazványok. No. 266/1834. A jószágot az egykori bíró, Mihályi István és a nagyhírű Hajdú familia szerezte meg. Az eladás után derült ki, hogy a bérlők több éven keresztül nem fizettek adót, amit az özvegynek kellett kiegyenlítenie. JNSZML V. A. 501/b. L. füz. 2. köt. No. 128/1838. Uo. L. füz. 3. köt. No. 39/1839.

83 HBML IV. A. 1011/z. No. 1870/1834. A kiadási oldal tisztázatlan, kizárólag Miklós 1746 forintra rúgó költségeit (utazás, vásárok, ruházat), illetve a béresek, kocsisok munkabéretét tüntették fel. Volt egy malmuk is (valamelyik bihari birtokon), az abból származó 12,5 forintos bevétel szerénynek nevezhető. A nagyarányú hitelkihelyezésre hoz példát Debrecenből Rác István, 1984. 42–43. p. A folyókölcsonők természetére, kamataira Tóth Tibor, 1979. 31–39.

gazdasági forrás, a tévedés nagyobb kockázata nélkül megállapíthatjuk, hogy Vincze vagyonának alapját a kereskedelmi tőke adta, ami kihelyezve, ingatlanba fektetve további felhalmozást eredményezett.⁸⁴

6.) A családtörténet vége

A családfőt valószínűleg Jankafalván érte a halál 1834-ben, testamentuma értelmében felesége kezelte a családi vagyont, Viktor iskolai előmenetelét pedig egyik közeli barátja, Fényes Lajos egyengette. A túrkevei tanács 1836-ban még vásárolt bort Halmágyi Esztertől, később azonban nem tűnt fel az özvegy neve a borbírói számadásokban.⁸⁵ Ezt követően a família és a mezőváros kapcsolata névlegessé vált, a leégett malom portája és a háztelek 1839-es értékesítése után pedig meg is szűnt.⁸⁶

Az 1840-es évektől kezdve Fényes Lajos hathatós közreműködésével Viktor pénzvagyonából főleg (közeli) rokonok, a családhoz (üzletileg) kötődő egyének 8200 forintot kölcsönöztek, de abból csak 2000 forintot törlesztettek 1847-ig.⁸⁷ A „klasszikus” tőkekihelyezés mellett a kölcsönzés sajátos formáját testesítette meg a Nagy Új utcai ház értékesítése. Halmágyi Eszter eladta az ingatlant sógornőjének, Halmágyi Lajosnénak, de a 8000 forintos vételárból csak 1600 forintot vett fel 1839-ben, a fennmaradó részt a szokásos hatszázalékos kamattal tíz esztendő alatt törlesztették a vevők.⁸⁸ A fent jelzett összegek kamatai, valamint a ház árának kitolt visszafizetése lehetőséget adtak Halmágyi Eszternek a kényelmes járadékos életmód folytatására.⁸⁹

Amíg az özvegy és Viktor neve a kölcsönadók, addig Vincze Miklósa a hitelt felvevők között tűnt fel 1848 előtt. Az idősebb fiú bihari birtokainak gazdasági stabilitása az 1830-as évek végére megroppant: a többnyire kezesek biztosításával, kisebb tételekben, jelöletlen felhasználási céllal kölcsönzött, összességében 5200 forint (bejegyzett) tartozását az újabb hitelfelvevővel sem tudta törleszteni.⁹⁰ Az 1840-es évek derekától már nem akadt

84 Nem tudni, hogy mivel függ össze Vincze és neje hitelfelvevéle az 1820-as évek elején. Összesen 1528 pengőforintot vettek fel, amit később kitábláztattak. HBML Bihar vármegye ki- és betáblázási jegyzőkönyvei. (IV. A. 1/f.) 1820–1821., 1829.

85 A túrkevei és a debreceni halálórási matrikulák nem tartalmaznak bejegyzést Vincze Pálra vonatkozóan. Az elhalálozás dátumára Nagy Iván, 1865. 195. p. Az özvegy 234 pengőforintot kapott a borért. JNSZML V. A. 501/e. Borbírói számadások. 1835–1836.

86 A háztelek felmérése 1834-ben történt. JNSZML V. A. 501/b. Cap. I. Fasc. 3. No. 109/1834. HBML IV. A. 1011/k. No. 706/1839. 350 forintot kaptak az ingatlanokért.

87 HBML IV. A. 1/a. 4137/1843., 4672/1846., 3721–3726/1847. Az ügyleteknek a vármegyei ki- és betáblázási jegyzőkönyvekben nincs nyoma. Erre mutat rá Varga János, 1958. 22. p.

88 HBML IV. A. 1/b. Fasc. 20. No. 2289/1843. HBML IV. 1011/y. 239/1846–1847. Az adásvételi szerződés nélkül úgy tűnik, mintha Halmágyi Eszter hitelezett volna sógornőjének és testvérének. HBML IV. A. 1/b. 4134 4135/1843. Halmágyi Lajos az egyik legtehetősebb civis volt. Vö. Rácz István, 1989. 54., 251. p. Még az 1830-as évek végén egy debreceni esküdt, Nagy Sándor 500 aranyforintot betábláztatott Halmágyi Eszter és ifjabb fia nevére. Az adósságtörlesztés majd egy évtizedig húzódott. HBML Debrecen betáblázási jegyzőkönyvei. No. 199/1838 1839. No. 239/1847. Elképzelhető, hogy a tartozás egy adásvétellel állt összefüggésben, Vincze Pál ugyanis végrendeletében utasította nejét, hogy Nagy Sándortól vegyen 30 kapás hegyi szőlőt.

89 Özvegyek hitelező tevékenységére, járadékos életmódjára Tóth Tibor, 1979. 32. p., Varga János, 1958. 38. p., Rácz István, 1988. 168. p. Emellett eltörpül az özvegy által kölcsönadott 1300 forint, amiből 800 forintot visszakapott 1847-ben. HBML IV. A. 4135/1843., 4138–4139/1843., 2997/1847. Halmágyi Eszter halálórájának helye, időpontja ismeretlen.

90 HBML IV. A. 1/f. 1939., 1843., HBML IV. A. 1/a. 4517/1844. Helyzetét tovább rontotta, hogy ő is kezességet vállalt, s egyszer neki kellett fizetnie kezestársával együtt 636 forintot. Uo. 3145/1844. A kezességvállalásra Varga János, 1958. 40. p.

olyan személy, aki kezeskedett volna érte. Az adósságtenger mélységét jelzi, hogy a jankafalvai jószágnál némileg kisebb jákóhodosi birtokrész eladása sem segített rajta.⁹¹ Ezt követően a legközelebbi rokonaihoz fordult segítségért: öccsétől 2000, második felesége, Ilkey Jozefa családjától 20 ezer forintot (!) vett fel, amelyből 11 ezer forintot hozomány lekötésként tüntettek fel. A tekintélyes summa fejében nejeinek zálogba adta a 310 magyar hold „külső földből”, 96 hold erdőből, 100 kapás majorsági szőlőből álló teljes jankafalvai birtokát - kúriájával, lábas jószágaival, a birtok gazdasági épületeivel, a felesége pénzéből vásárolt üveges hintójával együtt.⁹² Visszafordíthatatlan eladósodása nem volt egyedi eset Biharban, a 300-500 holddal rendelkező társainak több mint négyötöde hasonló problémákkal küszködött a forradalom előestéjén.⁹³

A fennmaradt források nem világítanak rá a zálog sorsának alakulására, mindössze annyit tudunk, hogy Vincze Miklós, akit egy 1850-es évekből származó összeírásban jankafalvai birtokosként tüntettek fel, és tizennégy esztendővel fiatalabb, pesti születésű neje szert tett egy debreceni házra. A genealógiai irodalom szerint Miklós nemsokára elhagyta az érmelléki települést, s az 1860-as években már Pesten töltötte mindennapjait.⁹⁴

Bátyjával szemben Viktor teljesen elszakadt Jankafalvától, a vidéki nemesi életformától. A fent nevezett tutor erkölcsi és anyagi háttértámogatását élvezve jogot tanult, s húszéves korában kitűnő minősítéssel ügyvédi vizsgát tett.⁹⁵ A szabadságharc leverése után már Debrecenben lakott, először a Hatvan utcában három évre bérbe vett egy egész házat, a következő évtizedben már saját, kétszobás lakásában élt a Péterfia utcában. Házasságának időpontja ismeretlen, két fiának anyjától az 1860-as évek végén vált el.⁹⁶ Jogi ismereteit nem ügyvédként, hanem magántisztviselőként hasznosította. Az 1860-as években a debreceni István Gőzmalom Rt. jegyzői posztját töltötte be, emellett 1861-ben a Polgári Kaszinó tagjaként jelentős szerepet játszott Farkas Ferenc vaskereskedővel, Sesztina Lajossal, Simonffy Sámuellel együtt a városi zenede megalapításában. Őt választották a zeneiskola első jegyzőjévé, a források tanúsága szerint haláláig, 1890-ig kötődött az intézményhez.⁹⁷

91 HBML IV. A. 1/b. No. 559/1845. Az adásvétel előtt tájékoztatták az elsőbbségi joggal rendelkezőket. A jákóhodosi jószág nagysága ismeretlen, de a Nemzeti Színház építésére ajánlott nemesi hozzájárulás alkalmával készített összeírásból kiderül, hogy a személye után fizetett összeggel együtt jankafalvai birtokára 4 forint 7,2 krajcárt (1,03 dica), a jákóhodosira 3 forintot (0,53 dica) vetettek ki. HBML Bihar vármegye nemesi hozzájárulásokkal kapcsolatos összeírásai. 1841. 16. cs. Érmelléki és Várad járás.

92 HBML IV. A. 1/f. 2794–2795/1847. 1 kapás hegyi szőlő 150 négyszögölt tett ki. Rác István, 1989. 399. p. A belső telekkel együtt 311 hold, 474 négyszögölt volt a földbirtoka. Birtokméret alapján a harmadik legjelentősebb birtokosnak számított a településen. HBML Bihar vármegye bizottmányának közgyűlési iratai. No. 1261 1/1849. A zálogkölcsonók sajátosságaira Tóth Tibor, 1979. 26–31. p.

93 Vö. Varga János, 1958. 46–47. p.

94 HBML IV. B. 1109/p. 1856. évi népösszeírás. 374. szám alatt. Miklós az első feleségétől elvált. Nagy Iván, 1865. 195. p.

95 Ügyvédi oklevelét Pesten adták ki 1846-ban. HBML IV. A. 1/a. 317/1847.

96 HBML Debrecen betáblázási jegyzőkönyvei. 103/1853. HBML IV. b. 1109/p. Népösszeírás ivek. Bejelentési lapok. 1870. Nagy 1865. 195.

97 Szűcs István, 1871. 1074., 1079. p., Drumár János, 1913. 25–26. p. HBML Debreceni Polgári Kaszinó iratai. Részvényesek névsora. 1869–1871. HBML Debreceni Városi Zeneiskola igazgatósági iratai. Alapítók nyilvántartási könyve 1883–1909.

Az életpálya mérlege

Vincze Pál hivatali és üzleti karrierjét öröklött és megszerzett erőforrásai hatékony felhasználásának, s rendkívüli alkalmazkodó képességének köszönhetette. Pályája kezdetén társadalmi mobilizációja érdekében familiája társadalmi tekintélyét és a kulturális tőkeként értelmezett testőri szolgálatát kamatoztatta a Jászkun Kerületben. A Bécsben töltött öt esztendő volt az alapja hivatali emelkedésének választott pátriájában is, ahol ugyan rendelkezésre álltak anyja birtokai, de családi presztízs híján személyes képességeivel, elvégzett munkájával hívhatta fel magára a figyelmet.

Gazdasági erőforrásait (nagykunsági, bihari jószágok) gondosan szőtt társadalmi kapcsolathálója révén aknáztta ki. Látható személyközi viszonyrendszerének meghatározó csomópontjaiban (borkereskedelmi szempontból) a türkevei városgazda és a Bihar vármegyei (gazdasági) vezetés állt. Amíg az előbbi az állandó felvevőpiac garanciája volt, addig az utóbbi felesleges, nehezen értékesíthető borának eladásáért cserébe „mesterséges” hivatali emelkedést biztosított a tisztújítások során feljebb lépésre képtelen számvevőnek. A borszállításhoz és a meg nem valósult só árusításhoz a városgazda pártoló tevékenysége mellett elengedhetetlen volt a türkevei városvezetés róla kialakult negatív emlékezetének megváltoztatása is. Felmérte, hogy hosszú távú gazdasági érdekei miatt sokkal kifizetődőbb számára, ha feladja (legalábbis külsőleg) nemesi önazonosság tudatát, s a jászkun normatív struktúrában nem vármegyei nemesként, hanem redemptusként definiálja önmagát.⁹⁸ Ennek eléréséhez alázatra, büszkesége letörésére volt szüksége – ahogy tette azt a testőrségből írt bocsánatkérő levelében. Személyiségét azonban nemcsak a meghatárálás, hanem a rendkívül határozott és céltudatos magatartás is jellemezte: a gárdába kerüléskor elszántsága tükröződött, anyjához és leánytestvéreihez fűződő kapcsolatában erőszakos viselkedése domborodott ki.

A Türkevibe küldött üzleti leveleiből – mottónk kárhozottat karakterképével szemben – egy profitérzékeny, jó kapcsolatteremtő képességgel rendelkező, a gazdasági-társadalmi mikrokörnyezet igényeihez alkalmazkodó, a kortársak eszményének tekintett kereskedő portréja tűnik elő.⁹⁹ Merkantil mentalitása, tevékenysége, valamint bevételének szerkezete (kereskedelmi haszon, bérleti díjak, kintlévőségek kamatai) miatt Vincze Pál különbözött középbirtokos társaitól, nem tiszta évi jövedelmének nagysága alapján azonban hasonlított hozzájuk (legalábbis a szerényebb anyagi kondíciójúakhoz).¹⁰⁰

98 Az összefonódásokra Hudi József, 1987. 106. p. Az alispánna emelkedett Novák Antal rokoni kapcsolatainak és személyiségének köszönhetette politikai karrierjét. Völgyesi Orsolya, 2003. 132-134. A boreladás személyes kapcsolatokhoz kötődött, ennek legfőbb bizonyítéka Türkevén kívül Kisújszállás példája. A másik nagykun mezőváros is vásárolt bort az Érmellékről, ezen belül Jankafalváról is, de nem Vincze Páltól. JNSZML Kisújszállás számadásai. Borbírói számadások, 1819-1836.

99 Vö. Pach Zsigmond Pál, 1982. 377-380., 398-399. p.

100 A társadalomtörténet-írás a kereskedést alapvetően armális és kuralista nemesekkel kapcsolja össze. Ódor Imre, 1987. 116-118. p., Dominkovits Péter, 1992. Kósa László, 2001. 37-41. p., Petró Leonárd, 2005. 73-74. p. Jelentősebb birtokkal rendelkező nemesek kereskedésére hoz példát Dominkovits Péter, 1992. 100-101. p. Glósz 1991. 76-77. p. Az Érmellék szülőltje szerint a korszakban zsidók kereskedtek borral Biharban. Fényes Elek, 1839. 56. p. A középbirtokosok jövedelmi viszonyaira Pálmány Béla, 1985. 32-37. p., Glósz József, 1991. 71-74. p., Hudi József, 1987. 105. p.

Felhasznált irodalom

- Antal Péter:* Végrendelkezés Debrecenben az 1820-as években. In: Gazdag István (szerk.) Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIII. Debrecen, 1986. 59–76. p.
- Articuli Jazygum et Cumanorum.* Pest, 1844
- Bagi Gábor:* A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok, 1995
- Bagi Gábor:* Nemesi sérelemlevelek a Jászkun Kerületből (1790–1840). In: Zádorné Zsoldos Mária (szerk.) Zounuk 21. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 203–229. p. 2006
- Ballagi Aladár:* A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére. Pest, 1872
- Bánkiné Molnár Erzsébet:*
Nemesek a Jászkun Kerületben. Levéltári Szemle XXXII. évf. 2-3. sz. 367–373. p. 1982
- Bánkiné Molnár Erzsébet:*
A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok, 1995
- Bánkiné Molnár Erzsébet:*
A jászkun autonómia. Szeged, 2005
- Bársony István – Papp Klára – Takács Péter:*
Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. Az Érmelléki és a Sárretyi járás. Debrecen, 2001
- Bársony István – Papp Klára – Takács Péter:*
Az úrbérrendezés forrásai Bihar vármegyében. A Szalontai és a Váradi járás. Debrecen, 2003
- Bellon Tibor:* A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön. Budapest, 2003
- Bogdán István:* Magyarországi hossz- és földmértékek 1661–1874. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. Budapest, 1990
- Brandt József:* A jászkun özvegy öröklési jogáról. Szolnok, 1913
- Dankó Imre:* A javak cseréje, az árucseré, a vásárok Túrkevéen. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. II. köt. Túrkeve, 1996. 339–362. p.
- Dominkovits Péter:* Hivatalvezető nemesek, hivatali pályák Győr vármegye tisztikarában 1816–1848. Levéltári Szemle XLI. évf. 1. sz. 3–18. p. 1991
- Dominkovits Péter:* Kereskedő kismesek a Sokoróalján a XIX. század első felében. In: Lados Mihály (szerk.): Győri tanulmányok 12. Győr, 1992. 95–103. p.
- Drumár János (szerk.):*
A Debreceni Zenede története 1862–1912. Debrecen, 1913
- Feyér Piroska:* A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig. Budapest, 1981

- Fényes Elek:* Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. IV. köt. Bihar vármegye. Pest, 1839
- Für Lajos:* A берцели zenebona, 1787. Kísérlet a történelmi pillanat megragadására. Budapest, 2000
- Galgóczy Károly:* Magyarország, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statisticája. Pest, 1855
- Glósz József:* Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XVI. Szekszárd. 1991
- Granasztói Péter:* Társadalmi presztízs és hierarchia: tárolóbútor divat Kiskunhalason 1760 és 1790 között. Korall 10. sz. 137–162. p.
- Gueniffey, Patrice:* A biográfia a megújuló politikatörténetben. Aetas XV. évf. 3. sz. 136–149. p. 2000
- Hellebronth Kálmán (szerk.), é. n.:* A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Bp.
- Hudi József:* A Veszprém megyei politikai elit a 18–19. században. In: Á. Varga László (szerk.) Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Rendi társadalom – Polgári társadalom 1. Salgótarján, 1987. 99–109. p.
- Hudi József:* Táblabírák a reformkori vármegyei közéletben. In: Kövér György (szerk.) Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 2006. 39–75. p.
- Kósa László:* „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001
- Kövér György:* Biográfia és történetírás. Aetas XV. évf. 3. sz. 150–156. p. 2000
- Kövér György:* A biográfia nehézségei. Aetas XVII. évf. 2–3. sz. 245–262. p. 2002
- K. László József, é. n.:* Mozzanatok a magyar nemes testőrök életéből. In: Hellebronth Kálmán (szerk.) A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Budapest, 30–54. p.
- Levi, Giovanni:* Az életrajz használatáról. Korall 2. sz. 81–92. p. 2000
- Majdán János:* Elfeledett borvidékek a Kárpát-medencében. Rubicon XIV. évf. 1–2. sz. 75–77. p. 2003
- Módy György:* Földtulajdonlás Debrecenben a XVI–XIX. században. In: Béres András (szerk.): Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958–1959. Debrecen, 1960. 32–41. p.
- Nagybákay Antal:* Egy barokk-kori főbíró élete. Szeremley Sámuel a nemes kalmári társaság tagja és családja. Debrecen. 1942
- Nagy Iván:* Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III., V., X., XII. Pest. 1858., 1859., 1863., 1865.

- Ódor Imre:* Az 1809. évi nemesi összeírás forrásértéke, felhasználásnak lehetősége. In: Á. Varga László (szerk.) Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Rendi társadalom – Polgári társadalom 1. Salgótarján, 1987. 111–124. p.
- Ódor Imre:* A megyei „elit” a 18. századi Baranyában. In: Á. Varga László (szerk.) Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Rendi társadalom – Polgári társadalom, Supplementum. Budapest, 1995. 253–263. p.
- Örsi Julianna:* A jászkun törvények megvalósulása a mindennapi gyakorlatban. In: Kisbán Eszter (szerk.) Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Budapest, 1994. 139–158. p.
- Örsi Julianna:* Túrkeve története a XVIII. században. In: Örsi Julianna (szerk.): Túrkeve földje és népe. II. köt. Túrkeve, 1996. 5–60. p.
- Pach Zsigmond Pál:* Üzleti szellem és magyar nemzeti jellem. Történelmi Szemle XXV. évf. 3. sz. 373–403. p. 1982
- Pálmány Béla:* Nógrád vármegye nemességének átrétegződése (1542–1848). Századok CXIX. évf. 1. sz. 3–41. p. 1985
- Papp Izabella:* Görög kereskedők a Jászkunságban. In: Botka János (szerk.): Zounok 2. Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 303–321. p. 1987
- Petró Leonárd:* Az érmelléki nemesség vagyoni tagozódása a XIX. század első felében. (A Nemzeti Színház létesítésére megajánlott nemesi hozzájárulás alkalmával készült összeírás feldolgozásának lehetőségei.) In: Veliky János (szerk.) Egy kistérség rekonstrukciója. Érmellék. Debrecen, 2005. 63–77. p.
- Rác István:* A debreceni tanya a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. Ethnographia XCIII. évf. 1. sz. 1–32. p. 1982
- Rác István:* Debreceni vagyonelektárak 1717–1848. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 9. Debrecen, 1984
- Rác István:* Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között. Budapest, 1988
- Rác István:* A debreceni cívisvagon. Agrártörténeti tanulmányok 14. Budapest, 1989
- Röckelein, Hedwig:* A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi” biográfiához. Aetas XVII. évf. 2-3. sz. 231–244. p. 2002
- Statuta pro judiciis Jazygum et Cumanorum.* 1844. Pest.
- Szilágyi Miklós:* A mezővárosi társadalom belső szervezete és külső kapcsolatai. In: Örsi Julianna (szerk.) Túrkeve földje és népe. II. köt. Túrkeve, 1996. 275–312. p.
- Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909
- Szűcs István:* Szabad királyi Debreczen város történelme. III. köt. Debrecen, 1871
- Tóth Tibor:* Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812. Történeti statisztikai füzetek 2. Budapest, 1979

- Varga János:* A bihari nemesség hitelviszonyai a polgári forradalom előtt. (Statisztikai forráselemzés). Történelmi Szemle I. évf. 1–2. sz. 21–54. p. 1958
- Völgyesi Orsolya:* Családtörténet, politikatörténet, mikrotörténelem. (Egy reformkori, Békés megyei politikai karrier: Novák Antal). In: Dobrossy István (szerk.) Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok. Rendi társadalom – Polgári társadalom 12. Miskolc, 2003. 128–141. p.
- Vörös Károly:* Az abszolutizmus és a rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830) In: Mérei Gyula (főszerk.) Magyarország története 1790–1848. V/1. köt. Budapest, 1980. 601–663. p.
- Zoltai Lajos:* Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról. A lakóház külseje és részei. Déri Múzeum Néprajzi Osztályának ismeretterjesztő közle-ményei 11. Debrecen, 1938

Cseh Géza

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK A NAGYBÓCSAI SÁRKÖZY CSALÁD SZOLNOKI ÁGÁNAK LESZÁRMAZÁSÁRÓL ÉS TÖRTÉNETÉRŐL

Nicolas Sarkozynek, a Francia Köztársaság elnökének magyar származása közismert, ám magyarországi családi gyökerei már kevésbé feltártak. Őseinek hatalmas birtokairól, közvetlen felmenőinek alattyáni kastélyáról és sok száz holdas földingatlanáról számos történelmi pletyka és dokumentumokkal nem igazolható állítás terjedt el a sajtóban. Az Elysée-palota lakójának kecskeméti származásáról és rokonságáról is bőven olvashattunk tudósításokat, jóllehet a nagybócsai Sárközy család ezen ága már a XVIII. század második felében a Bihar megyei Érmihályfalvára, és onnan jó évszázaddal később Szolnokra költözött. A Kecskeméten maradt, majd később jórészt Budapestre költözött rokonságot a közös eredetre büszke leszármazottak számontartották ugyan, sőt ismerték is, azonban már aligha állhattak egymással mindennapi személyes kapcsolatban a negyed- és ötödfokú unokatestvérek. Az újságok olykor pontatlan adatközléseit mégsem tekinthetjük teljesen haszontalannak, hiszen a család 1945 utáni sorsa csak emberi emlékezet alapján, a Magyarországon és külföldön élő családtagok, ismerősök felkutatásával tárható fel. Ezzel szemben a régmúlt idők felidézése csupán a levéltári iratok alapos áttanulmányozásával válik lehetővé.

Jóllehet a család címeres nemeslevelét 1628-ban II. Ferdinánd királytól nyerte el, már a XVI. század második feléből maradtak fenn a végvári vitézek közé tartozó Sárközyekről adatok. Sárközy Mihályt hajnácskői várnagyot törbecsálták, foglyul ejtették, végül lefejezték a törökök. Ugyancsak Mihály nevű fia, aki egri hadnagy volt, 1582-ben a jászberényi palánkvár elleni támadásban Balassi Bálint fegyvertársaként vett részt.¹ A család történetének legbőségesebb forrásbázisát a Magyar Országos Levéltár P. 1931. sz. fondja jelenti, amely a nagybócsai Sárközyek 1595-1923 között keletkezett iratait tartalmazza. A közel egy folyóméter terjedelmű, tíz tételbe sorolt, túlnyomórészt magyar nyelvű iratanyag egy későbbi Sárközy monográfia megírásának alapját képezheti, ám most csupán egy másik, alig 30 oldalas iratsomóban, fellelhető legfontosabb leszármazási adatok és a címerleírás ismertetésére vállalkozhatunk. Az Országos Levéltár Y. 1. 131. jelzettel ellátott aktája dr. Sárközy György nyugalmazott városi tanácsnok és ötödfokú unokatestvére, 1939-ben benyújtott nemességigazolási kérelmét, továbbá dr. Főglein Antal főlevéltárnok szakvéleményét tartalmazza. Az alábbiakban Főglein tömör és szakszerű

¹ Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. II. kötet. Eger, 1890. 190; 206; 273. p. – <http://mars.elte.hu/varak/jaszbereny/berenyitortenet.htm> – Pallas nagylexikon (Feledy címszó alatt) - A könyvészeti forrásokra Ónody Sándor úr, a Praktiker gazdasági igazgatója hívta fel figyelmemet, akinek családjá távoli rokonságban áll a nagybócsai Sárközyekkel.

leírását közöljük, amely Sárközy Pállal, a francia elnök édesapjával bezárólag a család szolnoki ága leszármazásának leglényegesebb adatait foglalja magában. Egyúttal, mintegy vázlatul szolgálva, segítséget kínál a családtörténet majdani részletes megírásához.

Belügyminiszter.

Sárközy György – Nagybócsai – nemessége tban vélemény nyilvánítást kér.

A folyamodónak közvetlenül s személyesen az O. L. előtt tett óhaja szerint külön-külön bizonyítvány volna kiállítandó a maga és fiai részére.

939. II. 18.

Dr. Föglein

Alapszám:

131/1939.

Elintézés

(Miniszteri előadóíven)

A 2., alatti testimontialis szerint 1754. május 6-án Pest és Solt vármegye közgyűlése többek között a Kecskeméten lakó Sárközy Jánost és fiát, Jánost (II), valamint az első Jánosnak fivérét, Pált és annak fiait: Mihályt, Pált és Istvánt, mert felmutatták a vármegyének 1743. június 17-én kelt testimontialisát, amely szerint (az egyébként 1754-ben is életben lévő Pál) a nemességszerző Sárközy Mihály szépunokájaként igazoltatott, a nemesség további gyakorlatában meghagyta. E testimontialis következményeképpen szerepel azután a vármegye 1754. évi igazolt nemeseinek névjegyzékében Sárközy Pál és Sárközy János.

A vármegye testimontialisa megnevezi ugyan a nemességszerző nevét, Mihályt, és a fiát is, aki szintén Mihály, de nem tesz említést a nemeslevél keltéről. A folyamodó azonban bemutat eredetiben (1. mell.) egy címeres nemeslevelet, amelyet Sárközy Mihály fiával, Mihállyal együtt II. Ferdinánd királytól 1628. szeptember 10-én nyert, melyet Hont vármegyében hirdettek ki.

Az eredetiben bemutatott címeres nemeslevél kétségkívül az 1754-ben igazolt fenti egyének családját illeti, amit a benne megnevezett két Mihály (apa és fiú) nevének az 1754-ben igazolt Sárközy János legfelső két felmenője nevével való egyezésén kívül az a körülmény is bizonyít, hogy az imént említett János ivadéka a szóban forgó nemeslevéllel adományozott farkasos címert használták. (5. a., 5. e., 5. g., 5. c., 5. b., 5. i.) mell.

Az 1754. évi igazolt ifjabb Sárközy János (II) a Pest vármegyei Nagybócsa-pusztán (ma Bócsa nagyközség tartozéka Kecskeméttől délre) meg a Bihar vármegyei Érmihályfalván is birtokos volt. (5. i. 5. j. mell.) Fia, Gedeon, Érmihályfalván telepedett le (5. d., 5. g. mell.), de nagybócsai jószágát továbbra is megtartotta, s birtoka volt itt az ő fiának, Ferencnek is (5. f., 5. h. mell.). E birtok után a „Nagybócsai” előnevet használták Sárközy János II. (5. i. mell.), továbbá két fia: Gedeon (5. b., 5. c., 5. d./ mell.) és Sándor (5. i. mell.) unokája (a Gedeon fia), Ferenc is (6. a. mell.).

A folyamodó, dr. Sárközy György nyug. városi tanácsnok, a most említett Ferencnek unokája lévén, régi magyar nemességét, meg a „Nagybócsai” előnév használatához való jogát elismerhetőnek, s erről részére, valamint (az Országos Levéltár szóbelileg nyilvánított óhaja szerint) fiai – a Szolnokon 1922. június 30-án született György Imre Dezső, az ugyanott 1924. február 20-án született Gedeon István Gyula és a Budapesten született Pál István Ernő részére a kívánt egyszerű bizonyítványt külön-külön kiállíthatónak vélem.

A mondottakból következőleg természetesen igazoltnak tekintendő a folyamodónak családja részére 1628. szeptember 10-én adományozott címerhez való joga is, amelyet egyébként (mint említem), a család tagjai – köztük Gedeon – rendszeresen használtak is. E címer a nemeslevél alapján így szól:

„Álló, homorú oldalú, felül csapott sarkú s alul kétszer hajlított szélű, ezüstös talpu pajzs veres mezejében zöld pázsiton szétvetett hátsó lábain ágaskodó, tátott szájú, veres nyelvét kiöltő, felcsapott farkú, természetes színű farkas felemelt első jobbójában aranymarkolatú kivont egyenes kardot tart s balját ragadozásra nyújtja. A pajzson lévő, jobbra fordított koronás nyílt lovagsisak díszé a pajzsbeli farkas, növekvően. A sisak takaróinak színe: jobbról kék-arany, balról veres-ezüst.”

A bemutatott címerfestmények a leírásnak megfelelően, a szokásos igazoló záradékkal elláthatók s a záradékkal ellátott egyik példány a folyamodónak, a záradék másolatával ellátott másik példány az igazolt címerek gyűjteményében leendő elhelyezés végett az Országos Levéltárnak volna kiadandó.

Budapest, 1939. febr. 19.

Dr. Főglein

Betét ív: 131/939. O. L. számhoz

A folyamodó csatolmányai:

1. Eredetiben: II. Ferdinánd király által Bécsben 1628. szeptember 10-én – Sárközy Mihály, neje: Mikolay Katalin, leányai: Anna és Zsuzsanna, valamint fia, Mihály részére [e statu et conditione ignobili] adományozott címeres nemeslevél. – Kihirdetve: Hont vm. Szent-Antalon tartott ítélőszékén – Barsi János, a vármegye hiteles nótáriusa által (a kihird. dátuma nincs feljegyezve).
2. Hiteles másolatban: Pest-Pilis és Solt vm. 1754. május 10. közgyűlésen kelt bizonyítvány „nobilis” Sárközy János, kecskeméti lakosnak a maga és fia, János, valamint fivére Pál s ennek fiai: Mihály, Pál és István nevében is, – mint Pál fiának, János unokájának, Mihály szépunokájának és a nemeslevél-szerző Mihály dédunokájának – kérelmére, miután bemutatta vármegyének Pesten 1743. jún. 17-én kelt bizonyítványát, amely szerint a kérelmező atya, az akkor még életben levő

Pál Jánosnak, ez Mihálynak, ez ugyancsak Mihálynak, a nemességszerzőnek volt a fia. Ennek lapján a kérelmezők nemessége nem vonható kétségbe s nemességük gyakorlatában továbbra is meghagyandóknak találtattak.

Eredeti anyakönyvi kivonatok:

3. *A kecskeméti református egyház esketési anyakönyvéből: 1736. nov. 13.: ifjú Sárközi János, szül. és lakóhelye Kecskemét, vőlegény; – Kalotsa Ambrus leánya Zsuzsanna, Kecskemét, menyasszony.*
- 3 a. *Ugyanannak halotti anyakönyvéből: 1793. jún. 12. Sárközi János úr, Kecskemét, 82 éves.*
4. *Ugyanannak születési anyakönyvéből: A szülők neve: János, – törvényes, – szülő: Sárközi János; 1740 /egyezer hétszáznegyven/ októb. 15. szül.*
4. a. *Ugyanannak halotti anyakönyvéből: 1794. júl. 1. Kecskeméten meghalt Tktes idősb Sárközi János – 54 éves - magát megölte.*
5. *Ugyanannak születési anyakönyvéből: 1791. dec. 4. született Gedeon, – törvényes; szülők: Tktetes ifjabb Sárközi János és Guti Mária, – Kecskemét lakóhely – keresztszülők: Sen. Deák Mihály és Bozó Éva, – Mélt. Gróf ifjabb Ráday Gedeon.*
5. a. *Az érkörtvélyesi reform. egyh. esketési anyakönyvéből: 1817. októb. 11-én: Vőlegény: Tek. Nemes Vitézlő Sárközi Gedeon; menyasszony: Kengyel Klára, – mindketten Érkörtvélyesről, – reformátusok – a menyasszony atyja: Tek. Nemes V. Kengyel Mihály.*
5. b. *Az érmihályfalvi ref. lelkész bizonyítványa (1938. okt. 26. No. 222/938.: – E szerint az érmihályfalvi reform. egyházközség 1769-től vezetett anyakönyvei és jegyzőkönyvei 1828. aug. 18. tűzvészben elpusztultak. Az ezek helyett a lakosok beiktatása alapján készült és Bihar vármegye bizottsága által hitelesített 1. sz. anyakönyv 1. oldalán feljegyezve: „Sárközi Gedeon meghalt; Kengyel Klára 29 éves; gyermekeik: Ferenc, szül. 1820; Gedeon szül. 1823; György, szül. 1825. – Ezek szerint Gedeon 1828. aug. 18. után történt összeírás alkalmával már nem volt az élők sorában.*
6. *Az érmihályfalvi reform. keresztelési anyakönyvből: 1820. született: Ferenc. Szülők: Sárközi Gedeon és Kengyel Klára – Érmihályfalva.*
6. a. *A tiszafüredi reform. esketési anyakönyvből: 1845. október 12: Ttes Bihar vm. Érmihályfalván birtokos s lakos Ttes Bócsai Sárközi Ferenc szolgabíró úr – T. füredi közbirtokos s lakos Ttes Bócsai Sárközi Mihály úr hajadon kis asszonyával Johannát.*
6. b. *A debreceni reform. halotti anyakönyvből: 1872. okt. 12. meghalt: Sárközi Ferenc földbirtokos, – ref. – született Érmihályfalván, – lakott: Debrecen, Piac 1698–52 éves korában.*
7. *Az érmihályfalvi reform. kereszteltek anyakönyvéből: – Érmihályfalva – keresztszülők: Sárközi Péter és Bonyhai Julianna.*

7. a. *A szolnoki állami anyakönyvből: 1933. szept. 26. Meghalt: Nagybócsai Sárközy György ny. városi tanácsnok. Szolnok, Magyar utca 7. – 71 éves. Házastársa: Juhász Róza. Szülei: néhai nagybócsai Sárközy Ferenc - néhai nagybócsai Sárközy Julianna.*
8. *A szolnoki ferencrendi r. k. egyház házassultak anyakönyvéből: 1886. jún. 28. Házassélek: Sárközy György kereskedő, Érmihályfalva (származás) – Szolnok (lakóhely) – helv. vall. – 24 éves - nőtlen, Sárközy Ferenc földbirtokos és Sárközy Johanna fia – Juhász Róza, Szolnok (származás és lakóhely) – róm. kat. – 19 éves, hajadon – Juhász Ignác iparos és Maráz Erzsébet leánya.*
9. *A szolnoki állami anyakönyv: 1896. márc. 16. Született György, Sándor. Szülők: nagybócsai Sárközy György, reform. Városi tanácsos, lakik Szolnokon, született Érmihályfalván. – 33 éves és Juhász Róza, róm. kat. Szolnok születés és lakás – 25 éves. Születés helye: Szolnok, Magyar utca 4.*
10. *A szolnoki állami anyakönyv (házassági): 1921. szept. 20. – házasságot kötött: nagybócsai dr. Sárközy György Sándor, városi tanácsos, ref. – szül. Szolnok, 1896. márc. 16. – Lakik: Szolnok, Magyar u. 2636. és Csáfordi Tóth Katalin Ilona Anna Tamás, r. kat. – szül. Szolnok, 1902. jan. 13. lak. Szolnok – Csáfordi Tóth Imre és borosjenői Jeney Adél leánya.*
11. *A szolnoki állami anyakönyv (születési): 1922. jún. 30. született: György Imre Dezső, r. kat. – Szülők: nagybócsai dr. Sárközy György Sándor, ref. 26 éves – városi tanácsnok és Csáfordi Tóth Katalin Ilona Anna Tamás, r. kat. 20 éves – Szolnok, Gorove u. 226. – A gyermek vallása megegyezés alapján jegyeztetett be.*
12. *A szolnoki állami anyakönyv (születési): 1924. febr. 20. született: Gedeon István Gyula, róm. kat. Szülők: nagybócsai dr. Sárközy György, ref. 27 éves, városi tanácsos és csáfordi Tóth Katalin, Szolnok, Gorove u. 226. – A gyermek vallása megegyezés alapján jegyeztetett be.*
13. *A budapesti VIII. ker. állami anyakönyvből: 1928. május 5. született: Pál István Ernő, róm. kat. – Szülők: dr. Sárközy György Sándor, városi tanácsos és Tóth Katalin Ilona Anna Tamás. Lakás: Szolnok, Gorove u. 3. – Az apa ref. 32 éves, az anya r. kat. 25 éves. – Születés helye: Budapest, VIII. Üllői út 78. – A gyermek vallása megegyezés alapján jegyeztetett be.*

Feljegyezve:

Dr. Főglein

Pótlólag bemutatva:

5. a. *Sárközy Zsigmond és Gedeon 1817. szept. 18. kelt eredeti záloglevele egy nagybócsai portióról.*
5. b. *Nagybócsai Sárközy Gedeonnak 1819. júl. 14. Mihályfalván átengedett portio (eredeti).*

Levéltári források a nagybócsai Sárközi család

5. c. Egyezséglevél – 1816. jan. 28-án Mihályfalván, Szlávy János és Nagybócsai Sárközy Gedeon között (eredeti).
5. d. Nagybócsai Sárközy Gedeon árváinak Mihályfalva helységben és határában levő jószágai.
5. e. Cserelével – 1817. márc. 19. Kecskeméten Sárközy Zsigmond és Gedeon között, Sárközy Sándor, mint tanú előtt a mihályfalvi és Köntsög-pusztai javokról (eredeti).
5. f. Megbízás – 1840. okt. 16. Sárközy Gedeon árváit illető nagybócsai (Pest vm.) javakat illetőleg az idősebb árva, Sárközy Ferenc részére (eredeti).
5. g. Cserelével – Kecskeméten, 1819. jún. 6. Sárközy Gedeon és Sárközy Anna gyermekeinek tutora között (eredeti).
5. h. Sárközy Gedeon árváinak a nagybócsai pusztán levő javai tárgyában egyezség.
5. i. Nagybócsai Sárközy János úr ellen Mihályfalván levő kúria s tartozékai tárgyában 1785-ben indított per (zálogos juss).
5. j. Eladási szerződés – 1853. jún. 20. Pesten: Sárközy Ferenc és György nagybócsai, nagyatyjuk, János és atyjuk, Gedeon utáni jószágá tárgyában.

Másolat.

243.986/1939.

II. a.

Bizonyítvány

A rendelkezésemre álló hiteles adatok alapján ezennel megállapítom, hogy a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Szolnok városban 1896. évi március 16. napján született dr. Sárközy György Sándor nyug. városi tanácsnok, budapesti lakos, Tóth Katalin Ilona Tamás férje, régi magyar nemességét, a „NAGY-BÓCSAI” előnév és az alábbi családi címer használatához való jogát igazolta:

Álló, homorú oldalú, felül csapott sarkú s alul kétszer hajlított szélű, csücskös talpú vörös pajzsban zöld pázsiton szétvetett hátulsó lábán ágaskodó, tátott szájú, vörös nyelvét kiöltő, felcsapott farkú, természetes színű farkas felemelt első jobb lábában aranymarkolatú kivont egyenes kardot tart s balját ragadozásra nyújtja. A pajzsban lévő, jobbra fordított, koronás, nyílt lovagsisak díszre: a pajzsbeli farkas növekvően. A sisak takarója: jobbról kék-arany; balról vörös-ezüst.

Budapest, 1939. évi április 3-án.

A miniszter rendeletéből:

Tertyánszky s. k.
miniszteri tanácsos⁶

A belügyminiszter Főglein Antal főlevéltárnok szakvéleménye alapján engedélyezte Sárközy Györgynek és gyermekeinek köztük Pál István Ernőnek, a francia elnök édesapjának a nagybócsai előnév és a nemesi címer használatát. A Sárközy család leszármazása és címere minden bizonnyal hiteles, a közölt levéltári forrás önmagában mégsem bizonyítja, hogy Nicolas Sarkozy a szolnoki ágból származik. Ám ennek tisztázásában segít az emberi emlékezet, a régi ismerősök és barátok adatközlései, melyeket a sajtóban megjelentek. A Magyar Nemzet 2003. március 23-ai számában az 1956-os forradalomban és az emigrációban kiemelt szerepet betöltő Borbándi Gyula írta, hogy Pálnak, az elnök édesapjának idősebb fivére, Sárközy György 1957-ben emigrált és évekig a Szabad Európa Rádió sportrovatójánál dolgozott. A rendszerváltás idején hazaköltözött Budapestre és 2000-ben itt halálozott el. Ugyancsak egy újságcikkből értesülhettünk arról, hogy Pál másik bátyja, a családtagok és közeli barátok által gyermekkorában Gidának becézett Sárközy Gedeon az 1970-es években az NSZK-ba vándorolt ki.⁷ Mindez minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a családfán és a leszármazási szakvéleményben feltüntetett Sárközy Pál Ernő István azonos a francia elnök Spanyolországban élő édesapjával, aki azonban az újságok állításával szemben nem Szolnokon, hanem 1928. május 5-én Budapesten, az Üllői úti klinikán látta meg a napvilágot. A család az 1920-as, 30-as években Szolnokon, a Gorove utca 3. szám alatt, a jelenlegi Kossuth Lajos és Dózsa György utca sarkán álló, ma is meglévő bérházban lakott. A dédapa, id. Sárközy György egykori lakóháza is fennmaradt a Magyar utcában.⁸ Ebben működött később az Acsay vendéglő, majd az Alföldi Étterem.

A dédapa és a nagypapa hosszú időn át a város köztisztviselőiben álló tanácsnokai, a helyi közélet megbecsült személyiségeinek számítottak. Az idősebb Sárközy még Érmihályfalván nevelkedett, a középiskolát Debrecenben végezte és 1888-ban költözött Szolnokra. Negyvenévi közszolgálat után, mint helyettes-polgármester vonult nyugdíjba. Ismertségét és népszerűségét jelzi, hogy 1933. szeptember 26-án bekövetkezett halálakor a magyarországi városok polgármestereinek egész sora fejezte ki levélben őszinte részvétét.⁹ A fia, ifjabb Sárközy György több éves frontszolgálat után 1919-ben jogi diplomát és doktorátust szerzett, majd Jász-Nagykun-Szolnok vármegye szolgálatába lépett. 1921-ben megnősült, csáfordi Tóth Katalint vette feleségül és egyúttal „reverzalist adott”. Vagyis bejegyeztet, hogy valamennyi gyermekét felesége vallása szerint, katolikusnak kereszteljük.¹⁰ 1927-ben dr. Sárközy Györgyöt Szolnok város tanácsnokává

3 Hibás és hiányos fogalmazás: Sárközy Ferenc rokonát, Sárközy Johannát vette feleségül.

4 Piac: Piac utca (Debrecen főutcája).

5 A bérházat, ahol dr. Sárközy György tanácsnok és családja lakott, 1910 körül az Első Magyar Biztosító RT. építtette. Jelenlegi címe: Kossuth Lajos utca 3.

6 A nemesi cím, címer és előnév használatának jogát igazoló belügyminisztériumi bizonyítvány a Magyar Országos Levéltár Y. 5. 9. d. számú iratcsomójában található.

7 Magyar Nemzet 2007. április 6. 10. p. – Szurmay Ernő nyug. könyvtárigazgató szóbeli adatközlése. Szurmay Ernő az 1930-as években a szolnoki Verseyhy Ferenc Gimnáziumban Sárközy Gedeon osztálytársa volt.

8 Vajda Gyula (szerk.): Szolnok város és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye címértára 1932-1934. Szolnok, év nélkül. 91. p.

9 Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (továbbiakban JSzML.) V. 474. a. Szolnok város polgármesterének iratai 10428/1933.

10 JSzML. XXXIII. 2. Szolnok város házassági anyakönyve 1921/209.

választották. A város építési és kulturális ügyeit intézte A színház újjáépítésében, a Tiszapart és a Művésztelep parkosításában jelentős érdemeket szerzett. Ám ő felelt a városrendezési – városfejlesztési célokra fordított Speyer-kölcson visszafizetésért is.¹¹ 1935-ben a kölcson felhasználásával és más anyagi visszaélésekkel kapcsolatos sikkasztási ügyre derült fény. Bár az újságokban évekig tárgyalt és a városházi ellenzék által jócskán felnagyított szolnoki panamáért elsősorban Tóth Tamás polgármestert tették felelőssé, a városi vezetés többi tagjával együtt Sárközi György is lemondott állásáról és harctéri szolgálati éveinek beszámításával fiatalon nyugdíjba vonult.¹² 1938-ban a család már Budapesten, a Honvéd utcában lakott. Innen a budai oldalra, a Keleti Károly utca 4. számú épületbe költöztek. A családfő 1946-ban a Zománc és Vasáru KFT. budapesti cég ügyvezető igazgatója volt,¹³ 1948 januárjában azonban, 52 éves korában elhalálozott. Földi maradványait Szolnokon, a ma is meglévő és szépen gondozott családi sírboltban helyezték végső nyugalomra. Mivel dr. Sárközi György testvérei Szolnokon laktak, valószínűleg ezek utódai közül néhányan ma is élnek a városban. Felkutatásuk és a leszármazottak személyes kapcsolatának feltárása azonban újságírói és semmiképpen sem levéltárosi feladat. Sárközi Pál, az elnök édesapja iskolai tanulmányait bizonyára Szolnokon kezdte, de a középiskolát Budapesten végezhette, majd 1948-ban, apja, dr. Sárközi György halála után Franciaországba távozott. További sorsáról, sikertelen házasságáról bőven cikkezett a franciaországi és a magyarországi sajtó.

Homályos részletek persze maradtak még a család történetében. Az alattyáni 700 holdas Sárközi birtokról terjesztett szóbeszédet egykorú levéltári iratok és hiteles statisztikai kiadványok nem igazolják. Az 1920-as, 1930-as években szerkesztett gazdacímtárakban a 100 kh-nál vagyonosabb alattyáni birtokosok névsorából hiányzik a Sárközyek neve. Fellelhetőek viszont a dr. Sárközi György tanácsnok nejével, csáfordi Tóth Katalinnal rokon Maár-Tóth család több, mint 300 holdas földingatlanának adatai. Az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején édesanyjuk rokonainál gyakran vendégeskedtek a Sárközy fiúk, György, Gedeon és Pál, és erre az idősebb alattyáni lakosok jól emlékeznek.

A család történetének alaposabb feltárásához helytörténészek, levéltárosok és újságírók összefogása szükséges. Sok híres magyarországi nemzetség történetét jelentették már meg, köztük nemrég a megyénkben is birtokos Szapáryakét is, önálló kötetben. Franciaország az Európai Unió egyik legjelentősebb országa, gazdasági és politikai nagyhatalom. Elnöke nemcsak magyarországi, hanem egyenesen szolnoki gyökerekkel rendelkezik. Nicolas Sárközi nem igazán büszke magyar származására, erre utalnak kijelentései – mondhatják talán jogosan az ötlet ellenzői. Megválasztása után a közép-európai térségben először mégis Magyarországra látogatott el. Ez bizonyítja, hogy országunk korántsem annyira közömbös számára, mint az elnökválasztási kampány során kizárólag belpolitikai és semmiképpen sem magyarellenes célzattal tett nyilatkozatai jelezték. 1994-ben Nicolas Sarkozy feleségével és édesapjával állítólag már járt

11 Scheftsik György (szerk.): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene, Pécs, 1935. II. 251. p.

12 JSzML. V. 474. a. 1500/1943.

13 Budapest Főváros Levéltára VII. 182. Somogyi Béla közjegyző iratai 850/1946. A dokumentumra dr. Á. Varga László, a BFL. főigazgatója és a munkatársai hívták fel figyelmemet.

14 Népszabadság 2007. szeptember 14. 9. p.

magánúton Magyarországon. A sajtóban megjelent híradás szerint mégsem Szolnokot, hanem Kecskemétet és a „hírös” városhoz közeli Bócsa-pusztát keresték fel,¹⁴ ahol a XVIII. században a családi birtok feküdt. Az esetlegesen még Szolnokon élő rokonokkal bizonyára már minden kapcsolatuk megszakadt, ám a nagyapa és a dédszülők sírja, meglévő lakóházaik és a francia elnök édesapjának gyermekkori emlékei talán elősegíthetnék a személyes kapcsolat kialakulását a Tisza-parti várossal is.

Felhasznált irodalom

Népszabadság, 2007

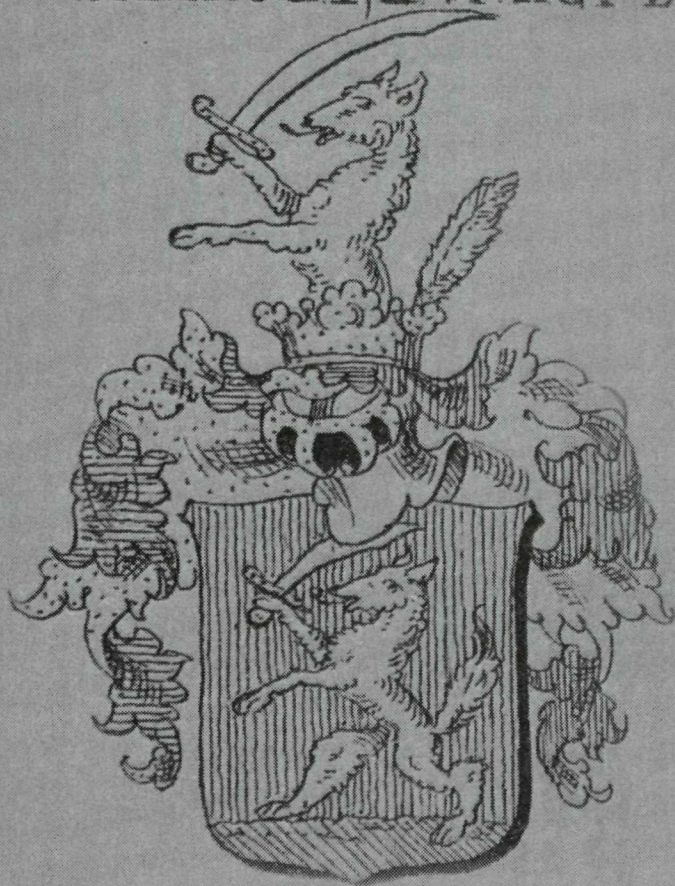
Scheftsik György (szerk.): Jász-Nagykun-Szolnok vármegye múltja és jelene. Pécs, 1935

Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. II. kötet. Eger, 1890

Vajda Gyula (szerk.): Szolnok város és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye címtára 1932–1934. Szolnok, év nélkül

14 Népszabadság 2007. szeptember 14. 9. p.

SÁRKÖZY, II. v. NAGY-BORSA

A Sárközy család címere (A felirat helyesen: Nagy-Bócsa)

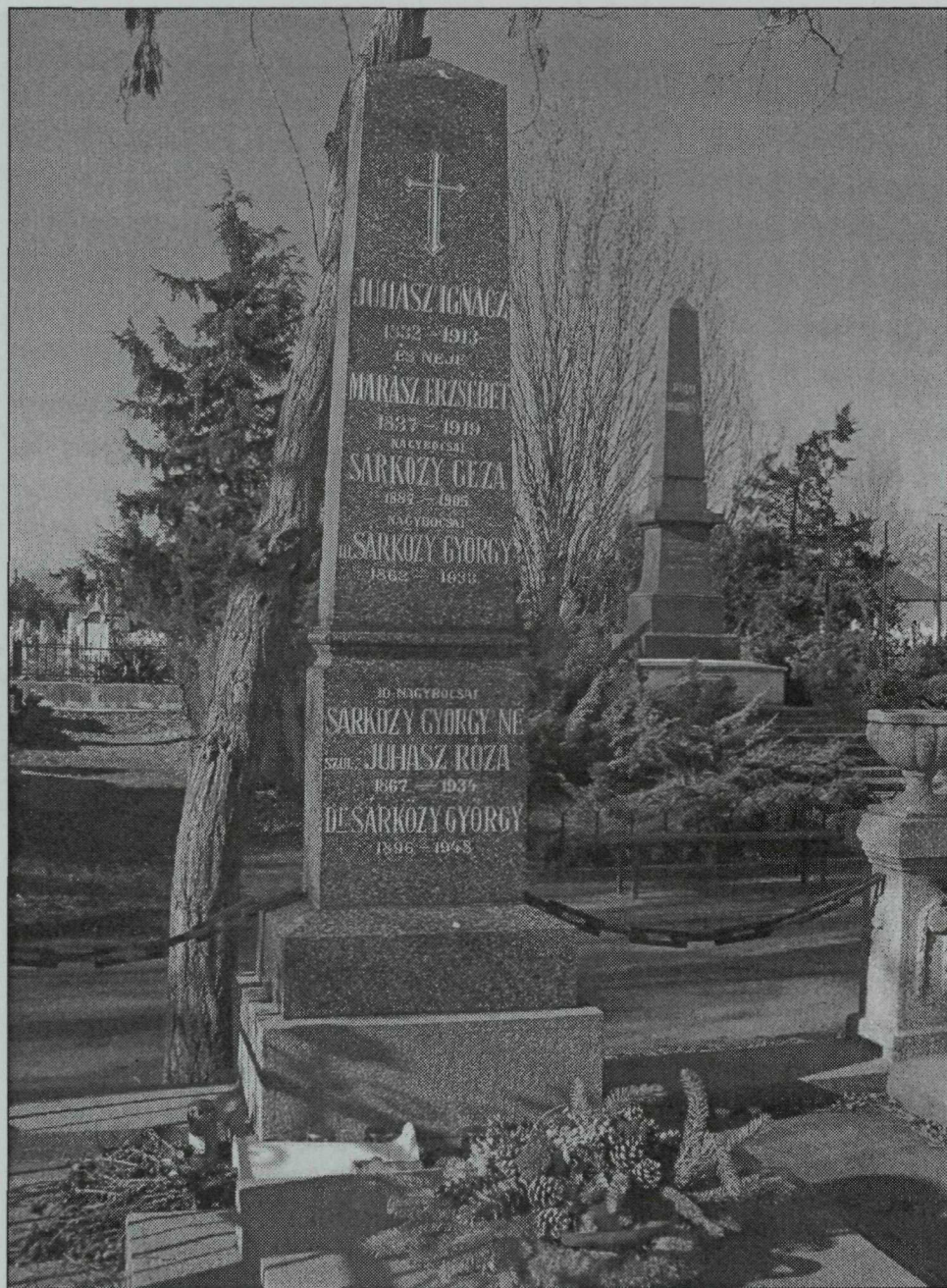
*A család címeres pecsétje
(A fotót Ónody Sándor bocsátotta rendelkezésemre.)*

id. Sárközi György üzletté átalakított lakóháza a Magyar utcában

A Kossuth Lajos utcai bérház, ahol dr. Sárközi György élt családjával

A családi sírbolt a szolnoki temetőben

Cseh János

VASKORI (SZKÍTA) EDÉNYTÍPUSRÓL A KÖZÉP-TISZA-VIDÉKEN

– Az ún. Villanova forma köre egy megyei lelet kapcsán –

A régi, patinás erdélyi évkönyv, a Kolozsvári Dolgozatok utolsó, 1915. évi kötetében egy Marosvásárhelyen (Tirgu Mures) előkerült agyagurnát publikált Kovács István, melynek régészeti összefüggéseiről, eredetéről, koráról is kifejtette véleményét. Azóta a kutatás álláspontja – az egyes szakemberektől függően – ugyan némiképp megváltozott, a sok-sok új lelet más megvilágításba helyezte a problematikát, mégis határozottan állíthatjuk: azon időket tekintve az erdélyi archeológus gondolatmenete, explikációja – a kor tudásának, ismeretének szintjét tükrözve – remek munka, valóságos tudománytörténeti gyöngyszem, ma is igen tanulságos olvasmány.

A szóban forgó keramika egy kettős kónikus, díszített edény, amelyre a szakirodalomban több elnevezést, nominációt vagy terminus technikust találunk: pl. Protovillanova, kora(i) Villanova, Pseudovillanova, Pseudo-Protovillanova stb., illetőleg ezek német és angol megfelelői, mint Frühvillanova, Early Villanova – de mondjuk csak egyszerűen (ún.) Villanova típusú urnának. Minthogy Kovács István a marosvásárhelyi lelet formai párhuzamait nyugatabbi területek, így elsősorban Itáliának a Kr.e. II-I. évezred fordulójára tehető fém- és cserépkészítményeiben találta meg (Villanova-Benacci-Este kultúrkör), arra kellett következtetnie, hogy az elsődlegesnek fölfogott fémedény forma nyugatról terjedt kelet felé. A kvázi másodlagos agyagválogatot, mint épp az imént említettük, maga a szerző is ismerte Észak-Itáliából. A marosvásárhelyi edény készítésének korát a Kr.e. 10-9. századra, a bronzkorból a vaskorba való átmenet időszakára tette, s utalt arra, hogy lényegében az ugyanazon a lelőhelyen napvilágra jutott későbbi, igazi szkíta urnák prototípusa.

A korai Villanova formájú, mintájú urnák (használjuk most ezt a névadást) föltűnésének, primer területének/területeinek, azaz legkorábbi megjelenési helyének kérdése, miként egész fejlődéstörténete és a készítés hagyományának, tradíciójának megszűnése valóban érdekes, izgalmas, gyakran tárgyalt témája a vaskor archeológiájának. Mondhatná az ember kis elfogultsággal és szépirodalmi, belletrisztikus nüansszal regényesnek, érdekesítőnek is, tekintettel évezredek történetére, különböző népcsoportoknál (a név szerint ismertek közül pl. az etruszkoknál, a venéteknél, a szkíta szigünnáknál és agatürszoszoknál, a trákoknál, gétáknál) való fölbukkanására az Appenin-félszigettől a messzi Észak-Kaukázusig.

Az utóbbi évtizedeknek – főként az 1960-1980-as évekről van szó – elsősorban magyarországi kutatásai hoztak új eredményeket, fejleményeket a Villanova urna (csak hogy szaporítsuk a terminusok sorát: Praevillanova urna, Frühvillanovadoppelkonus) kutatástörténetében – gondolunk itt Patek Erzsébet, Trogmayer Ottó munkásságára. Ezek szerint definitív jelek mutatnak arra, hogy a típus kifejezetten dél-Kárpát-medencei ill.

észak-balkáni „illetőségű”, azaz bölcsője valahol erre felé keresendő. A dunai-tiszai térségben (Bácska, Bánát) tűnne föl legkorábban, csak ilyen értelemben leginkább tiszta formájában, s bár a másik ág, az itáliai „konkurrencia” igencsak erős, azt a nyugati irányban történő terjedéssel (így Trogmayer Ottó, Kemenczei Tibor) vagy pedig, mintegy megengedően, párhuzamos fejlődéssel, konvergenciával (Patek Erzsébet és Mozsolics Amália is) lehetséges magyarázni. A honi, magyar régiségtudományhoz tartozik voltaképpen Foltiny István igen szimpatikus és meggyőző, külön tanulmánya az edényformáról, elsősorban a kelet-Kárpát-medencei helyzetről, többé-kevésbé, lényegileg az eddig vázolt vélemények szellemében. A hazai szakkörök tehát egységesnek látszanak abban, hogy a figyelmünk középpontjában álló keramika gyökerei, őstörténete a Halomsíros kultúrát követő új, urnamezős érában, a Paul Reinecke szerinti BD-Ha A1 időszakokban (a Kr.e. 13–11. századon belül, azt szűkíthetően), kitekintve Hellász „sötét korának” kezdetén keresendő, kutatandó.

Ezeknek a korai periódusban díszesebb – árkolás, plasztikus megoldás stb. –, jellegzetes színű, gyakran később is kívül feketés, belül barnás, sírokból és telepödrökből egyaránt előkerülő edényeknek a készítői és használói a Dél-Alföld és a csatlakozó vidékek lakói, a hamvasztásos rítust követő, markáns Csorva csoport, illetőleg a pre- vagy protogávai népesség lehetett. A kerámiaművességben akkor meglévő, ható, ma már nehezen érthető, követhető obskurus erők, faktorok, lehetséges prehistórikus vándorlásokkal/eltolódásokkal, beszüremkedésekkel, egyszóval emberi mozgásokkal karöltve eredményezhették a típus elége látványosnak ítéltető szétterjedését/-rajzását mindenekelőtt két irányban: az Alföld szívéen keresztül észak, a Felvidék felé, azután keletre, Erdélyt, Olténiát érintve – de más régiókat sem elkerülve. Ilyetén fest a késő bronzkori és kora vaskori kutatás rekonstrukciója.

Ez lenne, lehetne tehát a méreteesebb bikónikus (temetkezési és egyéb) urnák mondhatni „gyermekkora”, egyfajta régészeti-történeti megközelítésben. (De hogy a dolog mégse legyen olyan megoldottnak látszó, valahol még mindig ott kísért a régebbi fémedény-agyagedény levezetés, származtatás tekintélyt parancsoló gondolata, legalábbis foszlányaiban – akkor is, ha részben az ún. itáliai faszcináció szellemében született.) Ámde kövessük tovább az edénytípus sztoriját, amely most már, a korai Hallstatt (Ha A-B) évszázadaitól kezdve több ágúvá-szálúvá válik, úgyhogy egyáltalán nem könnyű áttekinteni. Legelőször magára a nagy Gáva (-Holohrad/Goligrady) kultúrkomplexumra kell terelődjék figyelmünk, a Kr.e. 1100–800 közötti időszakra, beleértve a Kyjatice és az Uramezős művelődéseket is. Az előbbi teszi általánossá, generálissá a Villanova-urnát (ld. a névadó, eponym lelőhely szép vezérlet emlékanyagát) a Kelet-Kárpát-medencében és kelet felé, túllépve a hegységkoszorún Moldva, s Ukrajna (Dnyeszter-Dnyeper-vidék) széles térségein, pl. a Cernoles kultúrában. A forma nyomaira Közép-Európa számos régiójában rá lehet találni, így németországi és lengyelországi lelőhelyeken, többek között Sziléziában, de a legföltűnőbb jelenség további keleti, már szinte extrém előretörése. A Kaukázus magasba törő láncolatának északi előteréig, a steppékig nyomul – természetesen mint új, addig ismeretlen, originálisan nyugati típus. Megleli a kutató a Koban kultúra Kr.e. 10–7. századi, azaz a szkíta kor előtti régészeti anyagában. Ez a nagyívű, széles

horizontú, interkulturális elterjedés, meghonosodás igazán egyik különlegessége a kora vaskori keramikák történetének. A Pontos Euxeinos (Fekete-tenger) északkeleti térségénél maradvá utalhatunk arra, hogy a Villanova-urna – fő jellemzőivel együtt – Kr.e. 7–6. századi telep- és sírleletekben is adatható, vagyis az ún. archaikus szkíta periódusban.

Eme távoli területek után azonban térjünk vissza a Kárpát-medencébe, időben pedig a Kr.e. 8. század körüli világba, amely a tömegesebb vashasználat (fegyverek, lószerszámok, eszközök stb.) valóságos előestéje, kezdete; a Nagy Magyar Alföldön a helyi, autochton és keleti, nomád elemekből ötvöződött Mezősát-Füzesabony művelődés megjelenésének kora (a régivágású kronológia szerint, Patek Erzsébet nyomán a Ha B vége és Ha C eleje). Ezen preszkítának is nevezett népesség kerámiaművészete rendre készít bikónikus urnákat, melyeknek ismeretét magukkal is hozhatták, de itt is átvehették az ún. postgávai emberektől, fazekasoktól. A nézetektől függően a kutatás min. 100–150, max. 200 évet szokott adni ennek az alföldi kultúrsoportnak. És ezzel elérkeztünk azokhoz az évtizedekhez, a Kr.e. 7–6. század fordulójához (Ha C2–D1), amikortól már biztosabban, megalapozottabban számolhatunk ismeretlen lelőhelyű edényünk készítésével.

Mielőtt körüljárnánk a Kárpát-medencei (érintőlegesen az anyaországi) szkíta Villanova kerámiát, szóljunk pár szót történetének utolsó évszázadairól, a kelta foglalás időszakában. Azon oknál fogva, hogy a típus igazán nem tekinthető a nyugatról jövő keltaság sajátjának, a tiszai térségben fölbukkanó, aboriginális kézzel formált bikónikus edényeket, azt a keveset, melyről az archeológia számot adhat egyáltalán, valamiféle népi-fazekasipari retardálásnak is lehetne venni. Ahogyan mondani szokás: továbbélésnek, amely a Kr.e. 4–3. század fordulója utánra esett. A szkíta, szkítakori Villanova-urna használatának epilógusát, záróakkordját a régiségtani kutatások nyomán a Krisztus születését megelőző 2. századra, a LT C2 periódusra lehetséges datálni, persze csak hozzávetőlegesen. Mindenesetre egy edénytípus évezredes „karrierje”, pályafutása zárult ezzel.

Villanova-urnák a szkíta (szigünna-agatürszosz) edénművészetségben: közép-Tisza-vidéki leletünk végett érdeklődésünk fókuszában ez az emlékanyag áll, ennek áttekintése föladatunk. Magától értetődik, hogy a forma töretlenül éli életét a Ha D1-3 és LT A-B2 régészeti etapokban. Az Észak-Kisalföldön (Délnyugat-Szlovákia), az Alföldön és Erdélyben előforduló, többé-kevésbé egyveretű példányai 25–30 és 50–55 cm közötti magasságúak, mélyebben – az alsó harmadban – ülő súlyponttal jellemezhető kettős kónikus alakúak kifelé vont szájrésszel vagy másként peremmel. A hasasodás szintje körül föltett néhány (általában három-négy) fogóbütyköt/bütyökfogót nem számítva nagyrészt semmi más nem található rajtuk, díszítetlenek. Homokkal-kaviccsal-samottal soványított agyagból „szabad” kézzel formáltak, az egyébként akkor már jól ismert korong használata teljesen idegennek mondható ennél az edényformánál. Feketésre és barnásra égetettek, kívül gyakran fényezettek; mindezek ősi, korai Hallstatt hagyományok (ld. föntebb). Hamvasztásos és hantolásos („sontvázas”) temetkezésekből szintúgy napvilágra bukkanhatnak, s persze teleobjektumokból, házakból, gödrökből is, méretüknél fogva nyilván mint tárolóedények. Sorozatban ismerjük darabjaikat a nagyobb szkíta temetőkből, Balázsfalváról (Blaj), Budatelkéről (Budesti), Csombordról (Ciumbud),

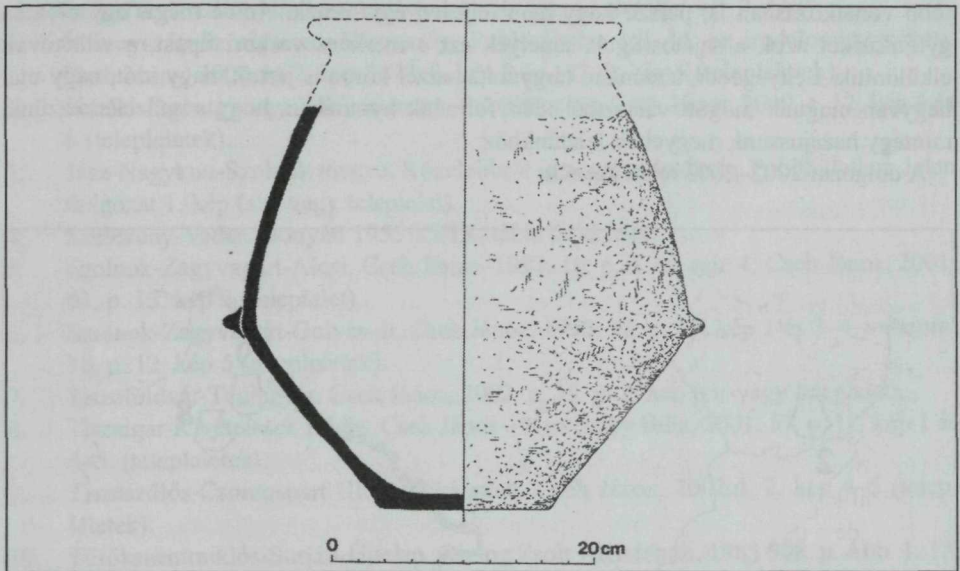
Hetényből (Chotín), Hevesről, Kustánfalváról (Kustanovice), Mezőbanyicáról (Baita), Szaniszlórol (Sanislau), Szentcs-Vekerzugból, Tápiószeléről, Vámosmikoláról, hogy csupán néhány lelőhelyre utaljunk.

Nagy-Székia felé fordulva a sztyeppevidékre nem nagyon jellemző, jobban talán az északabbi régiókra – erdős sztyeppe –, így Podóliára, a Középső-Dnyeper mentére (Vorskla, Tjasmin/T,asmin) stb. Elterjedése a keleti oldalon körülöleli a Kárpátok koszorúját északról ívelve a Havasalföldig, közelebről Olteniáig, s adatlható több trák temetőben is, pl. Északkelet-Bulgáriában.

Visszatérvén a Nagy Magyar Alföldön összegyűjthető Villanova keramikához, a nagyvonalú kronológiai kereten – Kr.e. 6–4. század – belül hasznos lenne legalább egy korábbi és egy későbbi formát körülhatárolni: erre eddig nemigen történt próbálkozás. Ám lehetséges, hogy ilyenre nincs is esély, időben olyannyira homogénnek, invariábilisnak látszik a kerek háromszáz évszázados emlékanyag. Mégha egy szűkebben datálható tárgytípussal (pl. fibula) együtt fordul elő, ebből akkor is csak eme egyetlen edényre szabad következtetést levonni, az adott variáns hosszú generációkat ölelhet át. Így azután tudomásul kell vennünk, hogy alcsoportok ugyan fölállíthatók (ld. az erdélyi Villanova urnákat), de a relatíve precízebb kronológiáról, ami jól alá is támasztott, már aligha lehet szó.

Ebbe a Kr.e. 6–4. századi világba tartozik, a legnagyobb valószínűséggel, a most publikálásra kerülő kerámia, amelyre a 2002. esztendő első felében leltem a szolnoki Damjanich János Múzeum régészeti raktárában. Semmiféle cédula, egyéb (sajnos) nem kísért, ebből következően ismeretlen lelőhelyű, de biztosan megyei leletként kell számba vennünk. Alig több mint tucatnyi darabból sikerült valamelyest összeállítanom, s így helyrehozva vált világossá, hogy egy Villanova-urnáról van szó, mely mindenképpen közlésre méltó régisége a Közép-Tisza-vidék szkíta korának.

Az edény „szabad” kézzel formált, kavicssal-homokkal dúsabban soványított agyagból. Felülete mindenütt érdesen hagyott, lágyan egyenetlen, de a kéz „akadálytalanul” végigcsúszik rajta. Alja durvábban érdes. Barnás-szürkés, foltos külső felületén függőleges eldolgozásnyomok vehetők ki halványan (fényezésről bajosan beszélhetünk), a világosabb barnás tónusú belsőn mintha szövethúzás jelei lennének egy helyen. Fala kétrétegű: vastagabb szürkés és vékonyabb barnás csíkot mutat. Formáját tekintve kettős csonka kúp alakú (bitronkónikus), ívelt törésvonalú edény igen mérsékelt, szinte leheletfinoman kiemelt aljjal, alul egyenes, fölül alig domborodó fallal. Szájrészeről semmit nem tudunk mondani, bár az analógiák alapján elképzelhető. A hasvonalon arányos eloszlásban három tompa, alig kiálló, tendenciájában hosszúkás, vízszintesen fekvő bütyök ül. A kerámia magassága (így hiányosan): 30,5 cm, cirka 35–40 cm-es lehetett; legnagyobb kiszélesedése kb. 34 cm; talpátmérője 13 cm; falvastagsága 0,7–1,2 cm közötti. (rajza: 1. kép)

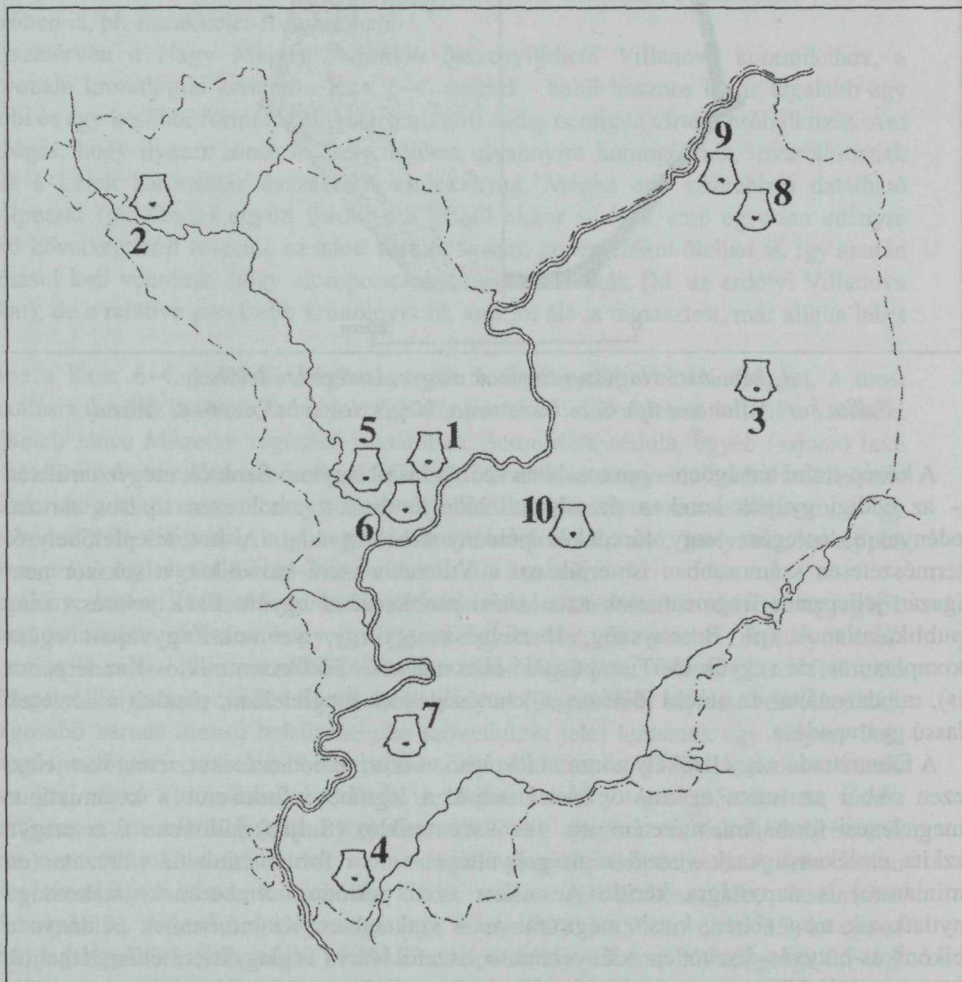
1. kép. Jász-Nagykun-Szolnok megye, ismeretlen lelőhely.
Szkíta kori Villanova típusú bütykös urna, kiegészítéssel (Kr.e. 6–4. század).

A közép-tiszai térségben – pontosabban szólva Jász-Nagykun-Szolnok megye területén – az eddigi gyűjtés kerekén tíz olyan lelőhelyet hozott, ahol ezen típusba tartozó edényekre, ép/egész vagy töredékes példányokra van adat. A hat teleplelőhelyről természetesen számosabban ismerjük ezt a Villanova-szerű keramikát, a sokszor nem igazán jellegzetes fragmentumok azonosítási problémáival együtt. Ezek javarészt még publikálatlanok (pl. Besenyszög, Jászfelsőszentgyörgy, Szolnok-Zagyvart egész komplexuma, de vegyük ide Tiszapüspöki-Háromágat és Törökszentmiklós-Kenderpartot is), mindazonáltal az utóbbi időkben, a lehetőségeknek megfelelően, elindult a közlések lassú gyarapodása.

A fennmaradó négy lelőhely zömmel középső vaskori temetkezéseket, temetőket jelez; ezen okból az innen származó leletek adják a legtöbb információt a kerámiatípus megjelenési formájára, méretére stb. Törökszentmiklós (Surján) különben is a megye szkíta emlékanyagának vezető régiségegyüttese – itt a forma miniatűr változata (en miniature) is napvilágra került. A vaskor ezen periódusa emberének játékossága nyilatkozik meg ebben, kicsit megtréfálván a szakembert. Kitűnő, remek példánya a bikónikus-bütykös-díszítetlen edényeknek a tiszaföldvári (Téglagyár), méltán láthatjuk benne a régió Villanova agyagkészítményeinek egyik legmarkánsabb, reprezentáns, bár kissé extrém darabját. Ezt a szerepét jóformán csak a hagyományosabb szelevényinek (Vadas) van joga elvitatni – apróra sikeredett, távolról sem a legjobb fényképes közlésével –, de hát ennek eldöntése már az ember szubjektív hozzáállásától függ. Nyilvánvalóan ezek között az egész és töredékes kerámialeletek között számos eltérés, differencia mutatkozik

több vonatkozásban is; persze hogy nem teljesen egyformák. Ámde mégis egy alomba gyűjtik őket azok a sajátosságok, amelyek ezt a markáns vaskori típust, a villanovait elkülönítik. Lényegében témánkat, tárgyunkat ezzel körbe is jártuk, nagy időt, nagy utat hagyván magunk mögött választott edényformánk nyomában, hogy végül elérkezzünk, mintegy hazajussunk megyebeli leletünkhöz.

A dolgozat 2002–2003 telén készült.

2. kép. A középső vaskori (szkíta) Villanova-edények lelőhelyei a megye területén, a Közép-Tisza-vidéken

Vaskori (szíta) edénytípusokról a Közép-Tisza vidéken

A közép-Tisza-vidéki Villanova-edények inventáriuma (lelőhelyek: 2. kép/)

1. Besenyszög-Szórópuszta-Nagy-szög. Publikálatlan (ill. ld. az irodalomjegyzéket). Cseh János, 2000. b. 7. kép 5-7?, 8. kép 8 és 14?, 9. kép 6 (telepleletek).
2. Jászfelsőszentgyörgy-Túróczi-tanya. Publikálatlan. Cseh János, 2000. c. 12. kép 6 és 8 (telepleletek).
3. Jász-Nagykun-Szolnok megye. Közelebbről ismeretlen lelőhely. Publikálatlan. Jelen dolgozat 1. kép (sír- vagy teleplelet).
4. Szelevény-Vadás. Bottyán 1955 XXIX. tábla 6 (sírlelet)
5. Szolnok-Zagyvart-Alcsi. Cseh János, 1997. 10. p. 3. sz. rajz 4; Cseh János, 2001. 91. p. 13. kép 5 (teleplelet).
6. Szolnok-Zagyvart-Gulyás-ér. Cseh János, 1990. 16. p. 10. kép 1 és 3-4. valamint 18. p. 12. kép 5 (telepleletek).
7. Tiszaföldvár-Téglagyár. Cseh János, 2002. a. 35. p. 2. kép (sír- vagy teleplelet).
8. Tiszaigar-Kivételesek földje. Cseh János – Kriveczky Béla, 2001. 57. p. 11. kép 1 és 4-5. (telepleletek).
9. Tiszaszőlős-Csontospart III. Publikálatlan. Cseh János, 2002.d. 2. kép 4-5 (telepleletek).
10. Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. Csalog Zsolt – Kisfaludi, 1985 308. p. Abb. 1. 13, 318. p. Abb. 6. 15, miniatúr: 310. p. Abb. 2. 1. (sírleletek).

Szakirodalmi tájékoztató a fölöldő bibliográfiával

A marosvásárhelyi Villanova-edényről ld. Kovács István 1915 253–257. p. A kerámia-típus megjelenésére és történetére a késő bronzkor és a kora vaskor évszázadaiban az elsődleges szakirodalmak (a Kárpát-medencére) Patek Erzsébet 1961. 66–70. és 80, a 91. p. jegyzetponttal együtt; Trogmayer Ottó 1963. 120–122. p. Foltiny Stephan 1968. passim; Moscalu Emil 1983. 15–31. p. Kemenczei Tibor 1984. 64–67. p. Továbbá pl. Pârvan Vasile 1926. 177–178. és 199. p. Patek Erzsébet 1968. 90 és 95–96. p. László Attila 1973. 588–591. p. A Kr.e. 8–7. század és 4–3. század közötti periódusra, nagyrészt a szkíta korra Párducz Mihály 1940. 92.; Hančar F. 1950. 71. p. Bottyán Árpád 1955. 22–30.; Dušek Mikulas 1966. 27. Gazdapusztai Gyula 1968. 52. p. és 54–55. p. Ferenczi Alexandra 1967. 19–22. p. Vulpe Erzsébet 1967. 32. p. és 51–52. p. Vasiliev Valentin 1972. A 83. p. Vasiliev Valentin 1972. B 551–52. p. Patek 1974. passim; Vasiliev Valentin 1976. 64–66. p. Vasiliev Valentin 1980. 62–65. p. Némethi George 1982. 121. és 124. p. Marinescu Elena 1984. 68–69. p. Chochorowski Jan 1985. 39–42. p. Czopek Sylwester 1986. 119–120. p. Miroššayová Elena 1987. 114–115. p. Czopek Sylwester 1994. 490. p. Villanova edényleletek a kelta korban: Hunyady Ilona 1944. 55–57. p. Crișan I. H. 1964. 96–97. p. Maráz Borbála 1973. 47. p. Maráz Borbála 1977. passim; Maráz Borbála 1981. 101. és 103. p. Az alábbi bibliográfia további, egyéb tanulmányokat, íráskat is tartalmaz a szóban forgó leletkört illetően.

- Bottyán Árpád:* Szkiták a Magyar Alföldön. Régészeti Füzetek, 1. Budapest, 1955
- Bouzek, Jan:* Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem. Kavkaz a Evropa a kimmerijsky problém. Sborník Národního Muzea v Praze, XXXVII. (1983) 4. Praha, 1984. 177–232. p.
- Chochorowski, Jan:* Die Vekezug-Kultur. Charakteristik der Funde. Prace Archeologiczne, 36. Warszawa-Kraków, 1985
- Crișan, I. H.:* Morminte inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania. Unveröffentlichte Gräber aus dem 3. Jahrhundert v. d. Ztr. in Transilvanien. Acta Mvsei Napocensis, I. Cluj, 1964. 87–110. p.
- Czopek, Sylwester:* Die Keramik mit skytischen und skytisch-thrakischen Einflüssen aus der Fundstelle 8 in Przeworsk, Bez. Przemysł. (Ceramica o nawiązaniach scytyjskich i scytyjsko-trackich ze stanowiska 8 w Przeworsku, województwo przemyskie.) Acta Archaeologica Carpathica, XXV. Cracoviae, 1986. 105–129. p.
- Czopek, Sylwester:* Die älteste Drehscheibenkeramik aus Südpolen – Probleme der Kulturverhältnisse in der jüngeren Hallstatt – und frühen Latènezeit. Die ältere Eisenzeit im Mittelgebirgsraum. Bericht der Römisch–Germanischen Kommission, 74. 1993. Mainz-Frankfurt, 1994. 487–502. p.
- Csalog, Zsolt-Kisfaludy J.:* Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, XXXVII. 3-4. Budapest, 1985. 307–344. p.
- Cseh János:* Egy szkíta ház Szolnok-Zagyvapartról. Múzeumi Levelek, 63–64. Szolnok, 1990. 3–18. p.
- Cseh János:* Szkíta leletek Alsó-Zagyva menti településekről. Redemptio, II. évfolyam 4. szám. Jászberény, 1997. június. 10.
- Cseh János:* Szkíta földművelők-állattartók településeinek régészeti nyomai a Zagyva mentén (településtörténeti kutatások Szolnok határában 1986–1990 között). In: Havassy Péter (szerk.): Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. Sie sind in Kampfen Siegreich. Das Zeitalter der Skythen in der Tiedebene. Gyulai katalógusok, 10. Gyula, 2001. 79–94. p.
- Cseh János:* Tiszaföldvár környékének régészeti emlékei az őskortól a középkorig (Függelék: a városterület gepida leletei). Tiszaföldvár. Fejezetek a város történetéből. Szerkesztők: Kelemen Éva, Pató Mária, Szlankó István. Tiszaföldvár, 2002. 33–48. p.
- Cseh János:* Szkíta telepobjektum Besenyszög-Szórópusztán (és további régészeti kutatások a lelőhelyen). Gépelt kézirat. Szolnok, 2002. 1–19. és 1–14. kép. (időközben megjelent: Múzeumi Levelek, 80–81. Szolnok, 2005. 5–23. p.)

Vaskori (szíta) edénytípusokról a Közép-Tisza vidéken

- Cseh János:* Jászfelsőszentgyörgy-Túróczi-tanya. Településnyomok a rézkortól a népvándorlás korig (Csalog Zsolt 1961. évi ásatása). Gépelt kézirat. Szolnok, 2002. 1–48. p. és 1–23. kép.
- Cseh János – Kriveczky Béla:* Szkíta és szarmata telepletek Tiszaigar határában. Skytische und sarmatische Siedlungsfunde in der Gemarkung von Tiszaigar. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. Budapest, 2001. 51–63. p.
- Dušek, Mikuláš:* Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Trácke pohrebisko z doby halštatskej v Chotíne. *Archaeologica Slovaca Fontes*, VI. Bratislava, 1966.
- Ferenczi, S. t.:* Cimitirul „scitic” de la Ciurbrud (partea a III-a). Der „skythische” Friedhof von Ciurbrud, 3. Teil. *Acta Musei Napocensis*, IV. Cluj, 1967. 19–45. p.
- Foltiny, Stephan:* Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovaurnen”. *Origini preistoria e protoistoria delle civiltà, antiche*, II. Roma, 1968. 333–356.
- Gallus Sándor:* Olaszország „indogermanizálódása” és a Kárpátmedence őstörténete. Die Urgeschichte des Karpatenbeckens und die „Indogermanisierung” Italiens. *Archaeologiai Értesítő*, III. V–VI. 1944–45. Budapest, 1945. 52–61.
- Gazdapusztai Gyula:* Neuere Ausgrabungen in dem Friedhof aus der Skythenzeit von Hódmezővásárhely-Kishomok. *MFMÉ*, 1966–67. 1. Szeged, 1968. 43–59. p.
- Hančar, F.:* Die Skythen als Forschungsproblem. Reinecke Festschrift. Herausgegeben von Gustav Behrens und Joachim Werner. Mainz, 1950. 67–83. p.
- Hunyady Ilona:* Kelták a Kárpátmedencében. Szövegkötet. *Dissertationes Pannonicae*, Ser. II. No. 18. Budapest, 1944.
- Kemenczei Tibor:* Die Spätbronzezeit Nordostungarns. *Archaeologia Hungarica*, LI. (series nova) Budapest, 1984.
- Kovács István:* A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető. Station préhistorique de Marosvásárhely, cimetiére de l'époque scythe et de la migration des peuples. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, VI. Kolozsvár, 1915. 226–325. p.
- Kovpanenko, G. T. – Besszonova, Sz. Sz. – Szkorij, Sz. A.:* Pamjatniki szkifszkoj epochi dneprovszkogo leszosztepnogo pravobereszja (Kijevo-Cserkasszkij region). Kijev, 1989.
- Kőszegi Frigyes:* A Dunántúl őstörténete a késő-bronzkorban. The history of Transdanubia during the late bronze age. *BTM Műhely*, 1. Budapest, 1988.

- László Attila:* Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu. Betrachtungen über die Keramik vom Typ Gáva der frühen Hallstattzeit. Studii și Cercetări de Istorie Veche, 24. 4. București, 1973. 575–609. p.
- Maráz Borbála:* La Tène-kori magányos sírok és kis temetők a Dél-Alföldről. La Tène-age isolated graves and small cemeteries on the South Hungarian Plain. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 2. Békéscsaba, 1973. 41–62. p.
- Maráz Borbála:* Délkelet-Magyarország La Tène-korának kronológiai kérdései. Die chronologischen Probleme des latenezeitlichen Fundmaterials von Südostungarn. Archaeologiai Értesítő, 104. 1. Budapest, 1977. 47–64. p.
- Maráz Borbála:* A szkítakori őslakosság La Tène-kori továbbélése Kelet-Magyarországon. (Régészeti adatok a kárpát-medencei kelta-szkíta kapcsolatok kérdéséhez). On the survival of the autochthonous population of the Scythian Age in Eastern Hungary. (Archaeological data to the question of the Scythian-Celtic connections in the Carpathian Basin). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 26. (1981) Pécs, 1982. 97–119. p.
- Marinescu, George:* Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen. Dacia (nouvelle série), XXVIII. 1–2. București, 1984. 47–83. p.
- Mirošayová, Elena:* Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. Settlement of East Slovakia in the Hallstatt Period. Slovenská Archeológia, XXXV. I. Bratislava, 1987. 107–164. p.
- Moscalu, Emil:* Ceramica traco-getic. La céramique thraco-géte. Contributions a l'étude de la formation de la culture aux VIe–IIIe siècles av.n.e. Biblioteca Muzeologică. București, 1983.
- Németi, Ioan:* Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanisl u. Dacia (nouvelle série), XXVI. 1–2. Bucarest, 1982. 115–144. p.
- Patek, Erzsébet:* Die Siedlung und Gräberfeld von Neszmély. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, XIII. Budapest, 1961. 33–82.
- Patek, Erzsébet:* Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Archaeologia Hungarica (series nova), XLIV. Budapest, 1968.
- Patek, Erzsébet:* Präskythische Gräberfelder in Ostungarn. Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa. Wissenschaftlicher Redakteur: Bohuslav Chropovský. Bratislava, 1974. 337–362. p.
- Párducz Mihály:* Bronz-, szkíta-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely-Kishomokon. Ein Gräberfeld aus der Bronze-, Skythen-, La Tène- und Germanenzeit. Dolgozatok a m. kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, XVI. Szeged, 1940. 79–99.

Vaskori (szíta) edénytípusokról a Közép-Tisza vidéken

- Pârvan, Vasile:* Getica. O protoistorie Daciei. Academia Română, Memoriile Sec iunii Istorice, Seria III. Tomul III. Mem 2. Bucureşti, 1926. (utánnymás: 1982. Radu Florescu)
- Rusu, M., 1973:* Considération sur quelques problemes de l'époque hallstattiene de Transylvanie. Actes du VIIIe Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques. III. Rapports et corraports. Rédacteurs: Milutin Gara anin-Alojz Benac-Nicola Tasi . Beograd, 1973. 105–112. p.
- Trogmayer, Ottó:* Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, XV. 1–4. Budapest, 1963. 85–122. p.
- Vasiliev, Valentin:* Das skythische Gräberfeld von Blaj. Die Beziehungen von Grabbeigaben und – brauchen zu den skythischen Gräberfeldern des nördlichen Schwarzmeergebietes. Acta Mvsei Napocensis, IX. Cluj, 1972. 65–106.
- Vasiliev, Valentin:* Necropola scitic de la Blaj. Leg turile inventarului i ritului funerar cu necropolele scitice de la nordul Mării Negre. La nécropole scythique de la Blaj. Son inventaire et son rite funéraire en rapport avec les nécropoles scythiques du nord de la Mer Noire. Apvlvm, X. Alba Iulia, 1972. 19–64. p.
- Vasiliev, Valentin:* Necropola de la Bşi a şi problema traciz rii enclavei scitice din Transilvania. Das Grabfeld von B işa und die Frage thrakisierung der Skythischen enklave in Siebenbürgen. Marisia, VI. Studii si materiale. Tîrgu Mure , 1976. 49–87. p.
- Vasiliev, Valentin:* Scîpiî agatîr i pe teritoriul Rom niei. Die Skythen-Agathyrsern auf dem Gebiete Rumaniens (Zusammenfassung). Cluj-Napoca, 1980.
- Vulpe, Alexandru:* Necropola hallstattian de la Ferigile. Monografie arheologic . (Abstract). Biblioteca Arheologie, XI. Bucureşti – 1967.

Örsi Julianna

NAGYKUNOK A HAZA VÉDELMEÉRT

2. rész

A Nagykunság mint az átvonuló hadak útja

1849. év elején maga a Nagykunság is az átvonuló hadak útjába esett, és közeledett az idő, hogy e terület is hadszintérré lett. Az év fordulóján a kormány útja vezetett a Nagykunságon keresztül. Szolnok – Törökszentmiklós – Kisújszállás – Karcag volt az útvonal. Ez utóbbi városba január 5-én érkeztek. Anélkül, hogy ezen eseményre részletesebben kitérnénk, csak annyit jegyzünk meg, hogy Kossuth Karcagon elhangzott beszéde és a kormány tagjaival való személyes találkozás lelkesítőleg hatott a kunsági népre.⁷³

E mellett azonban mást is tapasztalt a nép. Itt vonult keresztül a Sándor huszárezred Győről Nagyváradra októberben, a zempléni nemzetőrök 621 főből álló önkéntes mozgó csapata Szolnok felé.⁷⁴ Kunhegyesen keresztül tértek vissza a *kassai táborból* a kunszentmártoni nemzetőrök. Kunhegyes később Kunszentmárton és Túrkeve városához is azzal a kéréssel fordul, hogy a Kassáról hazafelé igyekvők ellátása jelentős kiadást jelentett a kunhegyesieknek és ezt térítsék meg.⁷⁵ Schwarzenberger csapata Galícia felé igyekezvén Mezőtúr – Túrkeve – Kisújszállás – Karcag útvonalon halad keresztül.⁷⁶ Itt szállásolták el hosszabb-rövidebb ideig az Isaszegről visszavonulókat, a Szolnok irányából érkezőket, a Debrecenbe igyekvőket. Perczel Mór serege „január 14-én Kisújszálláson, 15-én Karcagon, 16-ikán Szoboszlón, ott egy napig pihentünk, 18-ikán visszamentünk Karczagra, 19-én Kisújszállásra, 20-ikán Törökszentmiklóstra” – jegyezte fel Sass Jakab főhadnagy az útvonalukat.⁷⁷ Mihálka Endre Törökszentmiklósról azt írja, hogy „itt több napig tanyáztunk, s hadigyakorlatra jártunk, innét Kardczagra, hol szinte néhány nap szünetet töltünk, s tovább Kenderesre, Kunhegyes és Kunszentmártonon táboroztunk; míg végre 1849. január 21-én Tiszaböghöz lett táborunk vezetve...”⁷⁸

Megtelnek a kvártélyházak, etetni kell a katonákat, a lovakat. A lakosságot terheli a beszállásolási és katonatartási kötelezettség. Kossuth *honvédkórházak* létesítését adta parancsba. Görgey Artur tábornok Grünhut doktort küldte Kisújszállásra, Karcagra és Madarasra a kórház azonnali felállítására ügyében.⁷⁹ Karcagon és Törökszentmiklóson 400 betegre alakult ispotályban szükséges ágyneműk vagy önkintes ajánlás, vagy összeírás útján beszereztetni meghagyattatnak.” – rendeli el február 21-én Illéssy János kormánybiztos. A katonai kórházat a Gimnáziumban rendezték be. A karcagi tábori kórház

73 Ennek részletezésétől eltekintünk, mert más tanulmányok több oldalról is foglalkoznak e témával.

74 Jászkun kerületi biz. ir. 1812/1848. 5988.

75 Túrkeve tjk. 1850. jan.6., Kunszentmárton 1848/49-es iratai. rsz: 315.

76 Jászkun honvédelmi bizottmány 1812/1848.

77 Honvédek Könyve 11. k. Pest 1861. 56. p.

78 Mihálka Endrének 1848/9-dik évi Függetlenségi harcokban, mint honvéd altisztnak a 48-dik honvéd zászlóalj alatt viselt dolgai és az utóbb bekövetkezett Honvédüldözések (VI. század I. szakasza) Leirta mindezeket 1854. évben Ozorán 40–41.p.

79 Csányi Sándor: Karcag története 1971. kézirata 69–70. p. A karcagi Múzeumban Lsz: GYINKMA: 745.

részére a fákat a Zádor erdőből vágatták ki.⁸⁰ A karcagi kórház állandó, míg a többi úgynevezett mozgó kórházként működött a nagykun településeken. A katonai kórházakban a környéken sebesült katonák töltötték kényszerpihenőjüket.

„Osvát Lajos Szabó legény Czeglédi fi a Turkevi kórházban érezvén ... végemet ezennel végrendeletül hagyom hogy Czegléden Török József Atyámfiánál létező 300 /azaz/ háromszáz váltó ftból, ha Isten elhozza végemet tisztességesen eltakaríttassam, a többi részen osztozzanak testvéreim u.m. Török József és Török Juliánna. – A' velem lévő ruháimat u.m. 1 téli rokh, 1 kalap (selyem) 1 szűr (posztó), 2 ing, 1 gaty, 1 leibli, 1 nadrág (posztó szürke), 1 pár viselt csizma, 1 rosz tarisznya. – Árverezték el, és az ára fordítottassék tisztességes eltakaríttatásomra, melyben Kőkény urat bizom meg. – Kelt Turkevében mart 25-kén 1849. Ostvát Lajos X vonása. Elöttünk történt Végh Sándor lelkész, Csupor János szakáts, Kováts Béla Tizedes.”⁸¹ A nagykun települések kórházaiban sebesülés vagy járvány miatt haltak meg távolabbi vidék honvédei. Az anyakönyvek őrzik nevüket. Turkevén 1849. március 18-án temették „Varga Péter Böszörményi fi helvét hitvallású sebesült honvéd/et, aki/ 18 éves.”⁸² A kunmadarasi kórházban márciustól a szabadságharc végéig ápoltak katonákat. Ott 49 halott emléke előtt kell tisztelegnünk. Egy részüket a kolera vitte el. A Kunmadarason elhunyt honvédek származási helyei: Zala megye (6 fő), Pozsony megye (4 fő), Bihar megye (3 fő), Hajdú kerület (2 fő), Szabolcs megye (2 fő), Vas megye (2 fő), Zemplén megye (2 fő), Bács megye (1 fő), Békés megye (1 fő), Bereg megye (1 fő), Csanád megye (1 fő), Csongrád megye (1 fő), Erdély (1 fő), Fehér megye (1 fő), Győr megye (1 fő), Nógrád megye (1 fő), Pest megye (1 fő), Sáros megye (1 fő), Somogy megye (1 fő), Sopron megye (1 fő), Szatmár megye (1 fő), Temes megye (1 fő), Veszprém megye (1 fő), Zólyom megye (1 fő), Olaszország (2 fő), Morvaország (1 fő), ismeretlen hely (2 fő).⁸³ A kunhegyesi római katolikus temetőben 22 honvéd nyugszik. Ők is távol szülőhelyüktől áldozták vérüket a hazáért. Származáshelyeik: Somogy, Zala, Vas, Esztergom, Sáros, Abaúj, Borsod, Gömör, Bihar megyék települései.⁸⁴ Ők valószínűleg a kápolnai csatában sebesültek meg. A Karcagon elhunytak neveit azonban még nem sikerült teljesen feltárnunk. A református anyakönyv csak néhány kiszolgált katona nevét őrzi. A római katolikus anyakönyvbe 1848-ban csak egy nógrádi születésű horváth határőr ezredbeli közembert írtak be, aki útközben halt meg. 1849 januárban egy újonc katonát temettek. Júliusban „megholt a KunÁgotai táborban Balla Mátyás (Nagy Rozál férje) Nemzetőr Kunszentmártonból.” Szeptemberben még egy ismeretlen haldokló közvitész húnnya le szemét ebben a városban.⁸⁵

A szabadságharc vezetői azonban tartották a népben a lelket. 1849-ben megszorodtak a jászkunokhoz, nagykunokhoz intézett hadba hívó levelek, nyílt parancsok Kossuthtól, Görgeytől. *Kossuth Lajos* a nemzet nevében január 11-én elrendeli a Jászkunságban az

80 Karcag tjk. 1849. 80. p. rsz: 62.

81 Turkeve ir. 1849. M füz.5.köt. 43. sz.

82 Turkeve ref egyház halotti anyakönyve, 1849.

83 Kunmadaras református egyház halotti anyakönyve 1849.

84 Kunhegyesi római katolikus halotti anyakönyv, 1849. Ld. még fotó a kápolnai csatában elesettek közös sírja a kunhegyesi római katolikus temetőben! Kunhegyesi Nagykun Kalendárium 1993. 63. p.

85 Karcagi Római Katolikus halotti anyakönyv, 1849.

általános népfelkelést. Varga Imre kormánybiztos levelét január 28-án olvassák fel a karcagi tanács gyűlésben, amelyben felhívja a figyelmet arra, hogy „felsőbb rendelet következtében a' Nemzetőrség eddig gyakorlott kimozdítása helyett szabad csapatoknak kellvén alakulniok, határozza el a' Közgyűlés, valjon magára vállalja é hogy közkölségen, azon arány szerint a'mennyibe került a' mult évben a' nemzetőrség felfogja állítani azon 120 gyalog és 48 lovas szabad csapati embert, kik a tervezet szerint a N/agy/Kunságból kiállítandó 500 gyalog `s 200 lovasokból esnek? – vagy pedig csak egyszerű toborzás útján kíván e célra ujonczokat szedni.” A karcagiak az utóbbi mellett döntenek, amely szerint „a toborzás ... nyomtatvány kiragasztása, s a' zászló kitévése által megkezdendő léssen.”⁸⁶ A nagykun szabad lovas csapat szervezésében főszerepet kap Takács István. Január 27-én megparancsolja, hogy „délután fél kettőre minden haranggal harangoztassanak egy negyed óráig, mert a' nép `s minden rangú és rendű lakos Karczagon e harangozásra van a' városházához felparancsolva mert nem tudni a' körülmények változásával melly percz igényel általános népfelkelést.”⁸⁷ A túrkevei tanács gyűlésén február 3-án megjelent, és fölhívta az előljárók figyelmét arra, hogy segítsék a szervezést, ajánljanak fel lovakat. Mire „A haza jelen vészes napjaiban hazafiúi kötelességének tartja a gyűlés áldozatokkal járulni a haza szent ügyéhez, s ennek következtében e célra 17 lovat felajánl.”⁸⁸

Egyes jász és kun vezetők ekkorra már visszavonulnak. Maga Szentkirályi Mór, a jászkun kerületek főkormánybiztosa is behődöl az Udvarnak. Új vezetőről kellett gondoskodni.

Így február 5-én a Jászkun Kerületek közönségével tudatta Kossuth Lajos a következőket: „...a becsületes JászKun népnek a haza és szabadság védelmére saját és unokáik függetlenségének megoltalmazására mindég kész, és minden áldozatra hajlandó lelkesülésétől nem használja, sőt míg a nép nem csak hazafiúi kötelességének teljesítésére, de sőt áldozatokra is kész, s csak útmutatót, vezért erélyes tisztí eljárást óhajt és vár, a kerületek úgyszólván közigazgatási felsőbbség nélkül árván elhagyatva állanak ... az országos honv/édelmi/ bizottmány szükségesnek találta és elhatározta *Illéssy János* képviselő urat a Jászkun kerületekbe *kormánybiztosi* minőségben kiküldeni, utasítást adván, miszerint a ráruházott teljes hatalomnál fogva főtekintettel legyen arra, hogy a hazának ezen vészes perceiben minden polgár és különösen minden tisztviselő helyén legyen, azt a törvény értelmében s letett esküjéhez képest a veszedelem nagyságához mért fáradhatatlansággal, éberséggel és eréllyel betöltse, hogy a hanyagság megfenyíttessék, hogy az árulás érdemlett büntetését vegye, a közigazgatás kellőleg kezelve, a nép minden zsarolásoktól megóva, hazafiúi kötelességei teljesítésében vezetve és irányozva legyen, szóval, hogy a haza polgárainak s így különösen a jászkunoknak is a szabadság a köznemzeti kincs védelmébeni készsége semmi hanyagságból, vagy rosszakaratból eredő elkedvetlenítés vagy mulasztás által meg ne zsbbasztassék ...”⁸⁹

86 Karcag tjk. 1849. jan. 28.

87 Jászkun főnöki ir. 373/1849.

88 Túrkeve tanácsi jkv. 1849. február 3.

89 Jászkun 48-as bizottmány ir. 1393/1848. illetve: Herendy József: A Jász-Kun Kerületek a függetlenségi harc alatt 1848 és 1849-ben. Cegléd, 1901. 81. p.

Nagykunok a haza védelméért II. rész

A túrkeveiek február 11-én olvassák e nyílt rendeletet, melyben ekképpen foglalnak állást: „Hódoló tisztelettel veszi a gyűlés a kormány jelen rendeletét, s ennek következtében őszinte hazafiúi érzettel kijelenti: a kormánybiztost, miként minden édes hazánk szent ügyében keletkezendő rendeleteit a törvény és lehetőség határain belől, mind maga teljesíteni, mind az illetők által teljesíttetni a legnagyobb hazafiúi készséggel törekszik.”⁹⁰ Visszautasítja azonban Kossuth dorgálását. Ugyanezen a tanácsülésen foglalkoznak Illéssy rendeletével is, melyre a következőket válaszolják:

„Elhunyt őseinknek a haza megmentésbeni buzgóságunkat már eddig is követendő például tüztük magunk eleibe; nem fogjuk azt szem elől téveszteni azután sem.

Egyébiránt határozzuk az

1-sőre. Bár többszörös áldozatunkkal, – jelesül önkintes nemzetőrök állításával és szabad portyázó lovas csapat alakításával azt akartuk elérni: hogy a békés polgár tüzhelyéről a haza roppant költségével s mégis üdvös eredmény nélkül, mint eddig tapasztaltatott, – ki ne mozdíttassék: mindazonáltal látva a haza jelen vészes körülményeit, semmi újabb áldozattól nem rettentünk vissza; azért is nemzet őreinket készen tartjuk ki indulásra, elvárván az illető tábori vezértől, hogy a kiindulással járó nehézségek legyőzésére elegendő időt engedjen.

2-ikra. Meghagyatik az főbíróknak, hogy az 500 önkintes nemzetőrök közül különben is tudtunk és akaratunk nélkül hazabocsátottak rögtön utnak indíttassanak.

3-dikra. Azon 2 ujjoncz, kikkel tartozásban vagyunk, felszeretlenül ugyan indulásra készen vannak, s mihelyt a központról a nekik járuló 20–20 ezüst forint előpénzt megkapják, azonnal átszállíttatnak.

4-dikre. A kiszolgáltattott előfogatok s élelmiszerek jegyzékét Kenéz Mihály, Bányai Lajos és Nánási János jegyzők, azon küldöttek hozzájárultával, kik az előfogatokrai felügyelés végett egyszer máskor elküldettek, készítsék el.

5-dikre. A célzott rendőri felügyeléssel Bátorkeszi József képviselő megbízatik, tartsa szeme előtt a kormánybiztosi rendeleteket.”⁹¹ A nagykun szabad lovascsapat április elején már Kecskemét környékén sarcolja az ellenséget.

A Függetlenségi Nyilatkozat fogadtatása a Nagykunszágon

A Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetésére a Jászkunszágban április 26-án került sor. A nagykunszági fogadtatásáról a karcagi és a túrkevei lelkészek későbbi peréből értesülünk. Cseh János karcagi lelkész „a' forradalom alatt a' Miniszteri rendeleteket, mikor el nem kerülhetett ki hirdette, a *Függetlenségi Actát* /nyilatkozatot/ Illéssy Kormány biztos rendeletére ki kellett hirdetni, és jelen volt azon a Vandalismuson, mikor Illéssy Kormánybiztos a Karcagi piactzon József Nádor emlékét, melyet a Nagy Kunok 1805-be mikor ott járt emeltek a Nagy férfiúnak, lehúzatta”.⁹² Krakovszky János túrkevei plébános

90 Túrkeve tjk. 1849. febr. 11.

91 Túrkeve tjk. 1849. február 11.

92 Jászkun főnöki ir. 373/1849. rsz: 4. A karcagi eseményekről részletesebben Elek György irásában olvashatnak.

pedig „Illéssy Kormány biztos világos parancsára a Piaczon a függetlenségért Misét tartott.”⁹³ Túrkevéen május 7-én tartották azt a nagygyűlést, amelyen a nép előtt felolvasták a Függetlenségi Nyilatkozatot. Erről a következők lettek megörökítve a tanácsi jegyzőkönyvben: „Magyarhon Kormányzó elnökének Kossuth Lajosnak april 21-dikén kelt s a Közlöny 85-dik számában *Isten iránti Minden hazában hálát adandó* az egész néppel együtt hogy Isten a magyar nemzetet vészes napjaiból ennyire kisegítette, hogy az osztrák szolgaság járma alól kiszabadította. Könyörgött a nép a magyar szabadság és függetlenség örökre fennmaradásáért, könyörgött e magyar kormányért, könyörgött az egész magyar hazáért.

Végül fölemlítette a magyar ügyet – hűtlenül – elhagyó nádor István – Herczeg – hálátlan – ...emléke – mely szertartások végeztével a nép délelőtt 11 órakor haza oszlott.... Az egész ünnepély menetele tudomásul vétettvén, a kihirdetett függetlenségi nyilatkozat, a késő ivadéknak emlékül levéltárba tétessek be.”⁹⁴

A Tiszántúli Egyházkerületben az esperesek, így egyházmegyénkben – a nagy tiszteletnek örvendő, nemrég megválasztott túrkevei lelkész – Kocsa István esperes körlevélben tudatta a Fő tiszteendő Szuperintendens /püspök/ levelét:

„Köztudomásra fogott immár jutott a' n/em/zetünk életében új korszakot képező april 14-ki nagyszerű esemény; n/em/z/e/tygylésünk arra nyilatkozata töbet az osztrák f/e/l/s/é/ges neve ...esztetik, hazánk területéről örökre kirekesztetik, száműzöttek a ... nevek ...atott. – Mit az utóbbi 3 évszázad Lassankint érlele, most teljes érettségre jutott eképen a gyümölcs érdemlett keserű gyümölcs számkivetett dynastiára nézve folytonos hitszegéseik ármányai és árulásik, főleg ellenünkbe, és kiírtásunkra közelebb elkövetett iszonyatos tetteik, s gyümölcse ellemben n/emz/e/tünkre nézve – nem hazafilag érző kebel ... a szabadság fáját, melyet a sanyargatott n/em/z/e/t 300 éven át könnyeivel ásztatgatva mentett meg a végképen kiszáradástól, most p/edi/g honfi vérek özönével öntözve ... friss felvirágzásba soha többé – mi Istenbe bizva hisszük ... nem hervadandóba. – A n/em/z/e/t függetlenségi nyilatkozat ...ezernyi ezer p/é/lványban leend honszerte szétosztva, leend kézbesítve ... lelkészeknek is és adand m/inde/nkik/nek/ kellő felvilágosítást. Én csak az eránt kérem rögtön kibocsátandó körlevelek útján fölszólítani szolgatársainkat, hogy a' mi e' tárgyra vonatkozólag az illető törvényhatóságok, kormánybiztosok által rendelve, s útasításúl adva leend, azt buzgalommal működni meg ne szűnjék; ne szűnjek meg imádkozni gyülekezeteikkel ama Sz/ent/ ügy diadaláért, azt védő harcosaink győzelméért, ne szűnjenek meg áldást könyörögni törvényhozó n/em/z/e/tygylésünkre, országkormányzónkra, általa előállítandó kormányférfiainkra. Isten megfogja hallani – lehetlen, hogy meg ne hallja az igaz ügyben hozzá fohászokodandó milliók imáját. Úgy legyen! Kelt Debreczenben ápril 26-án 1849. Szoboszlai Pap István mk.”⁹⁵

93 Jászkun főnöki ir. 373/1849. rsz: 4.

94 Túrkeve tjk. 1849. május 7.

95 Esperesi körlevelek jkv-e V. kötet 61.p. Kísújszállás ref. egyh. A szövegközlésünk hiányosságát az okozza, hogy az önkényuralom első rendelkezései között kiadott irat-megsemmisítési rendelet hatására a kísújszállásiak azt a kutató számára szerencsésebb megoldást választották, hogy tintával összekenték ezeket az oldalakat.

Utolsó kísérlet a nemzet megmentésére

Az 1848-ki 200 ezer újonc kiállítása után 1849-ben újabb 50 ezer katonát ajánl meg a haza védelmére, az újonnan kivívott függetlenség megőrzésére az országgyűlés. Ez összesen a Nagykunságra vonatkozóan 1067 újonc kiállítását jelentette. Május-júniusban számvetést készítettek a települések, hogy hogyan teljesítették ezt a kötelezettségüket. Hajdu Mihály nagykun kapitány summás kimutatását közöljük erről.

Summás Kimutatása

A' Nagykun Kerület Közönségei által 1848-k és 1849-k évre állított Újonczoknak⁹⁶

Település neve	200 ezer újoncból			50 ezer újoncból				összes kötelezettség	kiállított	többlet
	terv	kiállított	többlet	terv	kiállított	többlet	hiány			
Karcag	207	207	-	52	54	2	-	259	261	2
K.újszállás	153	153	-	38	86	48	-	191	239	48
Túrkeve	139	139	-	35	50	15	-	174	189	15
Madaras	120	122	2	30	41	11	-	150	163	13
Kunhegyes	107	107	-	27	31	4	-	134	138	4
K.sz.márton	127	131	4	32	26	-	6	159	157	-

E kimutatásból kiderül, hogy a Nagykunság honvédelmi kötelezettségének eleget tett, sőt a rá kiszabott létszámnál 80 fővel több katonát is adott a magyar hadseregnek.

A hadba induló katonák sorsát elég nehéz nyomon követni. Az újoncok közé állásukkor minden bizonnyal azzal is számoltak, hogy a harcmezőről esetleg nem térnek vissza. Nem új ez a kunságiaknak, hiszen a XVIII. százaban is számtalan nyomát látjuk annak, hogy a jászkun katonák közé álló fiatal távolléte idejére a vagyonaát rábízza valakire, és afelől is rendelkezik, hogy mi legyen azzal halála esetén. Egy másik túrkevei katona végrendeletét is ismerjük meg! Nánási János 1849. május 13-án így rendelkezett:

„Alul is megirt Gy. Nánási János édes hazám szeretetétől lelkesítettén minekutána katonai pályára léptem, meglehet nem sokára harcra indulandó, meglévő kevés vagyonomról következőkben kívánok rendelkezést tenni:

1-ször. Azon nagyatyai házban, mellyben mostoha anyám Borsos Ersókkal együtt laktam, mig a katona szolgálatból haza nem térek, szabad lakást engedek Szücs Zsuzsánna nénémnek, kit is mostoha anyámnak háborgatni szabad nem lészen.

2-szor. Azon 100 /azaz/ száz váltó forintomnak hasznát, melly Tőke Istvánnál kamatra van, – hagyom hazatértemig szinte Szücs Zsuzsánna nénémnek azon hűséges gondviselésére, mint mellettem 4 év óta teljesített; ha pedig halomásom történnék: az egész száz forintnak tulajdonosává teszem nevezett Szücs Zsuzsa nénémet.

96 Jászkun Főnöki ir. 1812/1848.

3-szor. Azon 21 öl ősi földemnek felének ugymint 10 és 1/2 ölnék hasznavételéről gondoskodni és hazatértemmel számolni fognak ifju Nánási Mihály bátyám és Szücs Zsuzsána néném; ha pedig oda meg hálnék: akkor a' földhasznán osztolni fognak egyenlőn nevezett Mihály bátyám, Szücs Zsuzsána néném és Mostoha Anyám. –”⁹⁷

Július 4-én már Túrkevéen is tudják, hogy a kormány fölhívással fordult a nemzethez, miszerint: „a hazánk szent földére szentségtelen lábakkal belépett muszka seregek ellen keresztes háborura az összes népség, fegyver ragadásra buzdítottassék, s 48 óra alatt minden ép férjfiu valami fegyverrel magát ellássa.”⁹⁸ A keviek nem tétlenkedtek. „Július 5kén 1849. vészharang zugása zaklatá föl az egész népséget, megjött a rendelet, mellynek értelmében a *Szent Ágotai Nagykun táborba* indulandó minden, ki karját fölbírja, a nép készülésre serkentetett, s tudtul adaték: miként az általános kiindulás július 6-kán hajnalban eleend. Ki is indult, ki csak mehetett; összesen mintegy 1117 mond ezer száztizzenhét férjfiu; s tábort ütöttünk Ágotánál a karczagi, kisujszállási és kunszentmártoni nagykunokkal együtt, összesen mintegy 4-5 ezeren; hol a haza melletti szolgálat 2 egész hétig tartott. A túrkevei fölkelt nép hat századra osztatott. Tábori főrendezőnek választatott tiszt/elendő/Végh Sándor ur; az 1-ső század kapitánya volt ügy/éd/ Hajdu Imre, a 2-k századé Kiss Lajos tanácsnok, a 3-ké Ügyv/éd/ Kiss István, a 4-diké Bátorkeszi József, az 5-diké főjegyző Katona Sándor a 6-diké Vincze Ignác.”⁹⁹

A nagykunok 2 hétig táboroztak Karcag határában. Július 17-én a Tiszafürednél harcoló csapatok fő irányítója, *Korponay János* arra szólította fel a nagykunokat, hogy csapatukból alakítsanak mozgó hadtestet, és menjenek Debrecen védelmére.¹⁰⁰

„Minden megye és hatóság népesége arányához képest mozgó népfelkelést alkosson és azt utasításaim szerént rendezze és felszerelje. Ennél fogva rendelem és a Nemzet kormányától reám ruházott hatalmamnál – valamint azon felelősségnél fogva, a mellyel az egész Nemzetnek tartozom, az Isten, haza és a nép megmentése érdekében parancsolom `hatóságok legszigorúbb felelőssége terhe alatt: miszerint a N/agy/ Kunság Kerülete egy 600 főből álló gyalog zászlóaljat és egy lovas osztályt 250 főből alakítson...”¹⁰¹ A kunszentmártoniak irataiban olvashatjuk, hogy „midőn Korponai Fővezér a' Zádor hidjánál táborba szállott 6 nagykun városi felkelőket Debreczenbe fegyveres erővel leendő be mentelre `s a császári sereg ellen fegyver fogássra szállította akkor az 5 közönség – a' tény nagyszerűségét és bizonyos rosz közlekedését megfontolván – a' felszólítást el nem fogadta `s egyedül Bozoky Sándor és Jósa Mihály tették Korponainak azon ajánlatot; ... a Kunszmártoni felkelőkbul – mintegy százat hajladó fegyveres csapatot kiállítani és azokat a felhívás szerint Debreczenbe vezetni.

Melly ajánlat Korponai Népfelkelési fővezér által el fogadtatván, a fegyveres csapat az ajánlkozók által rögtön kiállittatván Debreczenbe betörték – ott a Cs. Kir. kétfejú sast emberivel letéptették – lefordított fővel hosszu póznára kötözve kocsira tették – a városban ide `s tova muzsika szó mellett fegyver közt – minden kigondolható gúnyokkal illetve –

97 Túrkeve ir. 1848. M. füz. 5. köt. 38. sz.

98 Túrkeve tjk. 1849. július 4.

99 Túrkeve tjk. 1849. július 14. Ezen bejegyzést érdemesnek találták arra, hogy a református egyháznál őrzött Túrkevei emlékkönyvbe is átmásolják.

100 Kunszentmárton 1848/49-es iratai 149.

101 Kunszentmárton 48as ir. rsz: 315.

huczolták magát az isten házát – ezen rakoncátlankodó kitöréseik között megfertőztették 's mi legfőbb – a' már egyszer sok vér áldozat után engedelmességre hozott Népet – a' Király ellen – közvetlenül fellázították 's mondhatni hogy ezen városnak kirablását – mintegy ők okozták.¹⁰²

A debreceni harcokban sérült meg a türkevei Hajdú László, a 7-ik huszárezred főhadnagya. Itt jegyezzük meg, hogy egy 1850-es igazolás szerint Türkevének 3 honvéd tisztje volt: Hajdú László, Mihály László (aki a komáromi vár ostrománál is ott volt) és Rékasi Péter.¹⁰³

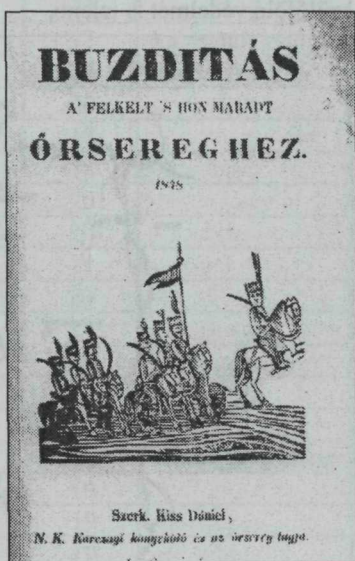
Hiába megannyi áldozat, az osztrák-orosz túlerőt nem tudják legyőzni a magyar honvédek. Július végén már az osztrák seregek hatalmában volt vidékünk. A Nagykunság népe az orosz seregeket is kénytelen volt elviselni, és itt-tartózkodásukban, továbbszállításukban közreműködni. Bár 1473 forintot megtérítettek, de 43056 forinttal 49 1/5 krajcárral adósok maradtak a nagykunsági népnek.¹⁰⁴

A világosi fegyverletételt követő hónapokban a településeken a hatalmat már az új rendszer emberei veszik kézbe, és irányítják az életet. Egyrészt következnek az igazoltatások, a megfélemlítések, másrészt a forradalom és szabadságharcban szereplőkre a bujdosás, a börtön vár. Börtönbe kerül Illéssy István, Varga Imre, Gajzágó Salamon.¹⁰⁵ Türkeve város előljárósa úgy határoz, hogy „mostanság raboskodó volt honvédek Finta József, Karantsi Imre és Szász Albert ... börtönből leendő kibotsáttatása iránt lépést tenni szükséges volna.”¹⁰⁶

Október végén érkezik a Kerületekhez Pestről a parancs, miszerint:

„A közbátorság biztosítása, s a forradalom leküzdésével békövetkezett békének fentartása szükségkép igényli azt: hogy a hon minden lakosa szokott rendes foglalkozási módjához visszatérvén, az Álladalomnak őt illető körében hasznos tagjává váljék, s a lakosság saját munkakörében háborítlanul élvezhesse az ohajtott béke malasztját, és potolja a mulasztottakat, hogy elébb feledékenységébe merülhessen, múltak szomorú emléke.

Azonban több oldalról értesíttem az iránt, hogy főleg a volt forradalmi sereg maradványaiból az Ország külön vidékén olyan egyének barangolnak, s lopás, rablás, gyújtogatás, sőt gyilkolással fenyegetődzve, a személy és vagyon bátorságot veszélyeztetik: kik

Korabeli verses füzet
Karcagról

102 Jk. főnöki iratok 1849/ 554.

103 Türkeve tjk. 1850. jun. 30.

104 Jászkun főnöki ir. 1849. 326.

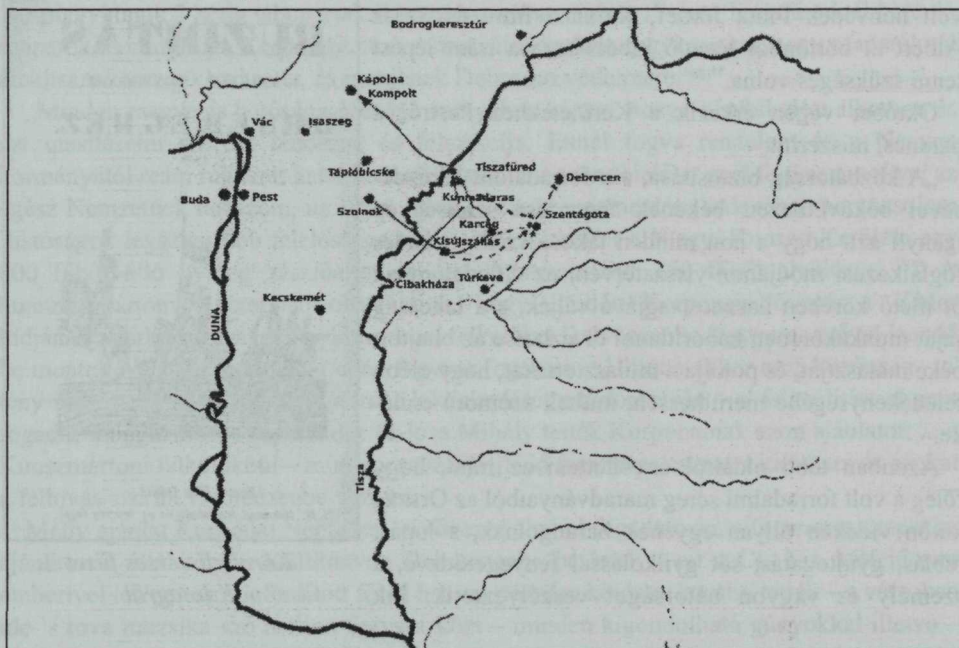
105 Ld. Illéssy János és Varga Imre büntetése. in: Kunhegyesi Nagykun Kalendárium 1993. 61–62.p.! Gajzágó Salamon dokumentumait a türkevei Finta Múzeum őrzi.

106 Türkeve tjk. 1850. okt. 12.

részint megvetve a nékiek a fegyverletétele alkalmával nagylelkűleg biztosított engedményeket, nem hogy szülőhelyeikre térnének, 's a békés polgárok sorába visszalépnének, de azoknak daczára vidékenként a forradalmi irány terjesztésére működnek máiglan is.”¹⁰⁷ – írja Szentiványi Mór Pestről. Ekkor kell elkészítenie az új jászkun alkapitánynak, Kenéz Mihálynak a hazatért honvédek jegyzékét. E szerint 1849-re a Jászkun Kerületbe 265 honvéd jött haza Komáromból és 1873 a más táborokból hazatértek száma. A Nagykun Kerületben 107 illetve 722 ez a szám.¹⁰⁸ Közülük sokat besoroznak az császári és királyi katonaságba. Így például Túrkevéről Kornis Andrást, Magyar Imrét, Nyakó Andrást, Gy. Nánási Andrást.¹⁰⁹ Az élet csak lassan kerül vissza a mindennapi kerékvágásba.

Összegzés

A Nagykunság népe számára az 1848/49-es forradalom és szabadságharc olyan történelmi szakasz volt, amikor szerepük a haza védelmében csúcsosodott ki. A haladó erők kezdettől jelen vannak a helyi társadalomban, de igazi irányító szerephez csak a mérsékelttek visszavonulása után jutnak, ami egybeesik Illéssy Jánosnak a Jászkunság kormánybiztosává való kinevezésével. Ekkor már a katonáskodás a szűkebb haza, a szülőföld védelmét is jelenti.

Hadmozdulatok a Nagykunságon és a nagykun honvédek részvétele a tavaszi hadjáratban, 1849

107 Jászkun főnöki iratok, 1849. No. 482. rsz: 4.

108 Jászkun főnöki ir. 1849. No. 482.

109 Túrkeve tjk. 1850. okt. 12.

Nagykunok a haza védelméért II. rész

Melléletek

1. Nagykun nemzetőrök névsora (1848. szeptember)¹¹⁰

KARCAG

Önkéntes neve	vallása	állapota	fogl.	kor	észrevétel
1. Fodor István	ref.	nőtlen	földm.	22	
2. Búte István		feleséges		38	kiszolgált katona
3. Molnár Sámuel		nőtlen		17	
4. Orbán Mihály				18	
5. Halmi Bálint				18	
6. Magyar Imre				20	
7. Tóth János				18	
8. Pap Mihály				19	
9. Cs. Nagy Sándor				18	
10. Mészáros István	r.kat		juhász	19	
11. Laboncz Mihály	ref.		földm.	26	
12. Várady Sámuel				23	
13. Bánhegyesi Ferenc				37	kiszolgált katona
14. Mészáros Ferenc				28	
15. Sebők János				20	
16. Pető Ferenc				18	
17. Barta Ferenc			juhász	18	
18. Baranyi György	r.kat		földm.	20	
19. Német Péter				20	
20. Dobrai Péter	ref.	feleséges		21	
21. Oroszi János		nőtlen		23	
22. L. Kocsis Sándor				20	
23. Erdődi Sándor				21	
24. Takács Mihály				23	
25. Elek Ferenc				22	
26. Szivos Ferenc				31	kiszolgált katona
27. Szivos András				19	
28. Boros Imre				19	
29. Csíkos Imre				19	
30. Sütő Miklós				19	
31. Sütő Péter				19	
32. Szedi Gergely				19	
33. Hérmány András				19	
34. Oláh Ferenc				19	

¹¹⁰ Túrkeve ir. M. füz. 5.k.

TÖRTÉNELEM – RÉGÉSZET

KISÚJSZÁLLÁS

Önkéntes neve	vallása	állapota	fogl.	kor	észrevétel
35. Tóth Miklós	ref.	nőtlen	földm.	22	
36. Sárkány Miklós				21	
37. Imre Gergely				20	
38. Gellértfi Péter		feleséges		23	
39. Varga Bálint				23	
40. Eszenyi Sándor		nőtlen		27	
41. Cs. Márta Lajos				18	
42. Borók Péter				23	
43. Borók Miklós				22	
44. Posztós József				24	
45. Víg P. Dániel				32	
46. Fodor István				30	kiszolgált katona
47. Márta Máté				19	
48. Dali Péter				18	
49. Emes Antal			kerékjártó	20	
50. Földházi András			földm.	21	
51. Vida Imre				23	
52. Vadas Ferenc				22	
53. Monoki Márton				22	
54. Bucsai János				24	
55. Kémeri István				23	
56. I. Tóth István				19	
57. Tóth Bálint				19	
58. R. Szabó János			asztalos	21	
59. Kurucz András			földműves	19	

Nagykunok a haza védelméért II. rész

TÚRKEVE

Önkéntes neve	vallása	állapota	fogl.	kor	észrevétel
60. Györffi Imre	ref.	feleséges	földm.	30	
61. Matóltsi Gábor		nőtlen	mészáros	25	
62. Vas András		feleséges	földm.	27	
63. Szabó Imre				35	
64. Vizi Imre				35	
65. Fazekas János		feleséges		43	
66. Rácz Mihály		nőtlen	szűcs	19	
67. M. Nagy Sándor			földm.	19	
68. Németh Mihály			juhász	19	
69. Z. Nagy István			földm.	21	
70. Madarász János				23	ikrek
71. Madarász Imre				23	
72. Herczeg András				23	
73. Simon Sándor			juhász	21	
74. Cs. Kovács János			földm.	22	
75. Elek Márton				20	
76. Szabó István			szűcs	18	
77. Kohári István			földm.	18	
78. Tóth Péter			szűrszabó	18	
79. Fűrge Sándor			csizmadia	19	
80. Fábíán Mihály			földm.	19	
81. Kun Miklós				18	
82. Bíró Sándor				18	

TÖRTÉNELEM – RÉGÉSZET

KUNMADARAS

Önkéntes neve	vallása	állapota	fogl.	kor	észrevétel
83. Sz. Nagy Gáspár	ref.	nőtlen	földm.	18	
84. Nagy József				19	
85. Foris Sándor					
86. Somogyi Imre					
87. Kántor János			földm.	36	kiszolgált katona
88. Kútas Bálint			ács	28	
89. Kis Sándor			földm.	18	
90. Szűts Imre				19	
91. Varga András				22	Borsod megyei: Lövő
92. Varró László			földm.	22	
93. Szilvási Bálint				20	
94. Tóth József				19	
95. Kardos Imre		feleséges		24	
96. Varga Sámuel		nőtlen		24	
97. Posta György				22	
98. Csató Antal				18	
99. Víg Bálint				18	
100. Berczi Károly				25	
101. Sulymosi Sámuel				27	
102. Kócs Imre			szűcs	24	
103. Bőszörményi Sándor			takács	23	

Nagykunok a haza védelméért II. rész

KUNHEGYES

Önkéntes neve	vallása	állapota	fogl.	kor	észrevétel
104. Kocsis Tamás	ref.	nőtlen	földm.	21	
105. Gonda István				20	
106. Kun Sándor		feleséges		20	
107. Tóth Bálint		nőtlen		21	
108. Tóth János				26	
109. Szél István				20	Madarasról
110. Erdei Bálint				17	
111. Lódi Sándor				20	
112. Vadon Imre				20	
113. Dési János		feleséges		23	
114. Baronya Imre		nőtlen		19	
115. Halász János				19	Poroszlóról
116. Sári Imre				21	
117. Pap József				22	
118. Dienes Lajos				21	
119. Erdei János		feleséges		25	

KUNSZENTMÁRTON

Önkéntes neve	vallása	állapota	fogl.	kor	észrevétel
120. Dajka György	r.kath.	nőtlen	földm.	18	
121. Sipos József				20	
122. Bagi József				18	

II. Négyéves katonáknak besorozottak Túrkevéen
(1849. április)

Ónadi János, Garai György, Szabó Sándor, Mikola Mihály, Takács Sándor, I. Takács István, Nagy Ferenc, Gönczö Ferenc, Barna István, Zsadányi Sándor, Kovács Imre, Csordás Imre, L. Nagy András, Faragó Imre, B. Rácz István, Zolcsek István, Mészáros Pál, Koós Lajos, Juhász György, Kovács Sándor, Gy. Kiss István, Balog Bálint, Bernát Sándor, Lévai István, V Takács Sándor, L. Nagy János, Nyakó András, Gyarmathi Péter, Vajda László, K. Szász Albert, Nácsa Imre, Szalai Péter, L. Nagy Sándor, Vad József, Sajti Kiss István, M. Tóth Sándor, Nagy Pál, K. Szabó Sándor, Kulcsár Mihály, D. Balog Imre, P. Nagy Sándor, Erdei Imre, I. Nagy János, Fűrge András, Maksai Mihály, Kelemen Ferenc,

Borsos Sándor, Kozma Sándor, Kozma József, Katona István, Kalmár Sándor, Nánási Sándor, Balog Bálint, Galgóczi Sándor, Sass András, Papp Mihály, K. Elek János, Kovács László, Finta Balázs, Fűrge Imre, Szőke Sándor, Faragó János, Szijjártó János, Fejér László, B. Nagy Gábor, Zsadányi Imre, Szabó Ferenc, Fejér Sándor, Takács László, Kiss András, Ujvárosi János, Oláh Imre, Kóti Lajos, Mikola Bálint, Viszlai Pál, Nyakó János, Vasadi Gábor, T. Takács Sándor, Borsos János, Molnár János, Kiss Imre, Fűrge Sándor, Vajda Albert, Faragó Ferenc, Szőke István, Kiss Péter, Vajda Áron, Bugyik Imre, Pap Ferenc, Bárdi János, Sólyom Imre, Garai Ferenc, Hagymási Márton, Kajtor István, Fejér Imre, Ducza János, Koós Bálint, Szőke János, Sárkány János, Takács Imre, Sallai Mihály, Magyar Imre, Zadányi Balázs, Madarász András, Szabó Bálint, Ábrahám Balázs, Bíró Sándor, Gyenge Mihály, Herczeg Mihály, Kádár Ferenc, Nagy Sándor, Vass József, Vass Mózes, Révész János. Biri Lajos Debreczenben állott be. Finta Balázs, Ábrahám Dávid, Vámos József, Jós. Nagy Sándor, Kovács László, K. Kovács Imre, Varga Sándor hasonlóan fölcsaptak, de előpénz hiánya miatt el nem vitettek. Temso János, Futri Nagy István, Bodnár Gábor, noha első vizsgálat után előpénzöket kivették, második vizsgálat alkalmával vissza küldték.¹¹¹

III. A Kisújszállási lovas nemzetőrök névsora

Polgár István, Janó András, Csegei István, Gál János, Csegei Lajos, Pardi Mihály, Mészáros Miklós, Mohátsi Sándor, Fekete Lajos, Fekete Károly, T. Kiss Mihály, Molnár Albert, Mihály Péter, Veress József, B. Rásó János, Szőke Márton, Szilágyi István, Peteh Sándor, K. Szabó Lajos, Rásó János, K. Vig András, Szentpéteri Sándor, Pusztai János, V. Szabó Ferenc, Bíró Sándor, K. Kovács Sándor, Cs. Nagy Márton, Puskás Ferenc, Ari András, I. Nagy Pál, Borsós Sándor, Peteh János, Nyitrai Pál, Veress Lajos, Rásó F. Sándor, T. Kiss Mátyás, Juhász István, Nánási Miklós, Czaga András, D. Kiss Mátyás, Balogh Máté, Balog István, Szathmári Sándor, Bangó Lukács, Farkas Lajos, Pápai Lukács, Mészáros Dániel, Nyitrai Lukács, V. Szilágyi Gábor, Sz. Karsai Sándor, B. Balogh János, Vigh Péter, Mátéh Mihály, Kása János, Karsai Péter, Márta Miklós, Gál I. István, Janó Péter.¹¹²

Az 1848/49-es szabadságharc karcagi katonái

Tisztek:

Szentesi Tóth János százados, Békési Péter főhadnagy, Rimaszombati János főhadnagy, Csathó Ferenc hadnagy, Laczka László hadnagy, Rimaszombati András hadnagy

Altisztek és legénység – Nádor huszárok:

Fodor István őrmester, Csőreg Lőrinc tizedes, Gál Imre, Király Bálint, D. Magyar Gergely, Móré Sándor, P. Nagy Imre, L. Nagy Mihály, Pető Ferenc, Sütő Miklós, Szivos Ferenc, Takács Bálint, Takács Mihály, Takács Sándor, Cs. Tóth István, Varga József, Major András, Major Pál.

¹¹¹ Túrkeve ir. M füz. 5. k. 59.sz. 1848.

¹¹² Missilisek. Kisújszállás, 1794–1850.

Lehel huszárok:

Kozák Sándor tizedes, Antal Ferenc, Antal István, Antal János, Borúzs Imre kürtös, Borúzs Sámuel, Bodnár András, Csontos György, Csontos János, Czina András, Debreczeni Imre, Dobrai Sándor, Enyedi János, Erdélyi István, Farkas Sándor, Fazekas János, Feke József, Fodor Péter, Kis János, Kónya Gáspár, Kónya István, Kóti József, B. Kiss Sámuel, Laboncz Mihály, Laboncz István, Mándi István, Mózsik István, Mészáros Ferenc, Magyar István, Molnár Sándor, Cs. Nagy Ferenc, Nagy Imre, ifj. Nagy Imre, Cs. Nagy Sándor, I. Nagy János, P. Nagy József, Német István, Oláh Mihály, Pap Mihály, Pekár Ferenc, Puskás Ferenc, Sebők József, Sípos Bálint, Szendrei Péter, Szendrei Péter özvegye, aki maga is szolgált, Szendrei József, Szűcs Imre, Szomora Sándor, Tasnádi Imre, Tarjányi János, Tóth András, Tüdös Imre, Tűcz Sámuel, Varga Sámuel, B. Kovács István, S. Kovács Lőrinc, Tóth András, Csányi István.

Bocskai huszárok:

Sallay János tizedes, Abonyi Gergely, Bodnár Péter, B. Csobi Imre, Csontos Imre, Dobrai Péter, Fazekas Mihály, Koczog János, Magyar Sándor, Őrlős Ferenc, Őrlős György, Őrlős Sándor, Somjádi Sándor, Somjádi Imre, Szilágyi István, Szilágyi László, Sáfrán Béla, Birizló István.

Württemberg huszárok:

Balajti József, Balogh Sándor, Fekete András, K. Györfi Ferenc, Katona János, Kirják Ferenc, Kirják József, Német János, Oláh Ferenc, Oroszi János, Perge Sámuel, Sohajda János, Sütő Péter, Szabó Gáspár, Zsámboki József, B. Szabó András, Kabai János.

Tüzérek:

Csikos Imre, Hatházi János, Láposi Sámuel, Varga László.

Gyalogosok a II-ik zászlóaljnál:

Balog András, Olajos Imre, Sütő Gergely, Sipos István.

25-ik zászlóaljnál: Baranyi György, Bánhegyesi Bálint, Bukó Imre, Fodor Ferenc, K. Györfi András, Herczeg Ferenc, Kapitány Imre, Kis Mihály, H. Kis Gergely, Pálfi András, Perge Mihály, Szabó András, Szendrei József, Szívós Sámuel, Sagáth Ignác, Tolnai Mihály, Tóth Mihály, Zsidó Imre, Kicsiny Mihály, Kocsis Bálint, Kocsis Mihály, Kocsis István tizedes, F. Kovács Gergely, Ködmön János, Ladányi Imre, Mile Mátyás, Mészáros István, Mocsári István, Nagy János, Orbán Mihály, Ormós István, P. Nagy István, Cs. Nagy Sándor, Vadai István, Varga József, Oláh Péter, Szabó Péter, V. Magyar János, Vizesi Bálint, Ormós István, Kovács András, F. Kovács András, Rácz Mihály, Seres József, Szívós András, R. Tóth János, R. Tóth Mihály, Tóth Mihály.

6. zászlóaljbeli: Oláh József, Feke Sándor, D. Tóth Gergely.

Összesen voltak: tiszt: 6, nádor huszár: 19, Lehel huszár: 59, Bocskai huszár: 18, Württemberg huszár: 17, tüzér: 4, 11. zászlóaljbeli honvéd: 49, 68. zászlóaljbeli honvéd: 3, Összesen: 179.

A szabadságharcban hősi halált haltak:

Pető Ferenc, Takács Mihály, Antal István, Kónya Gáspár, Magyar István, Szendrei József, Tasnádi Imre, Koczog János, Somjódi Imre, Fekete András, Kirják Ferenc, Zsámboki József, Kabai János, Balog András, Sütő Gergely, Fodor Ferenc, Ladányi Imre, Mile Mátyás, Szendrei József. Összesen 20-an.

Az életben lévő honvédek közül teljesen vagyontalanok, vagy csekély vagyonnal bírók, s az országos segélyalapról segélyeztetnek:

Fodor István őrmester, Csontos György, Csontos János, Dobrai Sándor, Erdélyi István, Farkas Sándor, Feke József, Kóti József, B. Kis Sámuel, Laboncz István, Nagy Imre, ifj. Nagy Imre, P. Nagy József, Oláh Mihály, Puskás Ferenc, Sebők József, Szendrei Péter, Tarjányi János, Csányi István, Perge Sámuel, Csíkos Imre, Hatházi János, K. Györffi András, Kis Mihály, Kocsis Bálint, Kocsis Mihály, P. Nagy István, Tolnai Mihály, Tóth Mihály, Kovács András, Seres József, Szívós András, R. Tóth János, R. Tóth Mihály, Tóth Mihály. Összesen 35-en.

Nyugdíjban részesülnek:

L. Nagy Mihály markotányosné, Molnár Sándor, Szendrei Péter markotányosné, P Nagy István, Rác Mihály özvegye s folyamatban van Oláh József nyugdíjazása.¹¹³

Várhelyi Tamás – Könyves Erika

A MUNKA VILÁGÁNAK ÁTALAKULÁSA AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMBAN

Az információs társadalom kialakulóban van a fejlett világban, így Magyarországon is. Egyes hatásai már jelenleg is érzékelhetők. A változások elementáris erejűek, az ipari forradalom jelentőségéhez foghatók – és legpregnansabban, a szabadidő eltöltése és a kommunikációs formák átalakulása mellett, éppen a munka világára hatnak. E változások egyben értelemszerűen minden sikeres komplex fejlesztés számára is figyelembe veendő alapot és kihasználható lehetőséget kínálnak. Pontos mibenlétük, összefüggés-rendszerük azonban nem ismert, kutatást igényel.

Magyarország elmaradott régiói fejlődésének záloga, hogy sikerüljön megtalálni az adottságai alapján reálisan sikerre vihető fejlesztési területeket, amelyek révén beindul a tartós és az EU-s átlaghoz a felzárkózást lehetővé tevő gazdasági fejlődés. Az adottságokat elemezve talán a legfontosabb ilyen terület az informatika. Az Észak-Alföldi Régióban, elsősorban Debrecenben tanuló informatikusok nagy száma (illetve a fejlesztésekhez ugyancsak kiemelten szükséges közgazdászok száma) lehetővé tenné, hogy az információs társadalom nyújtotta lehetőségeket a helyi informatikai ipar is kihasználja, és az informatika, ezen belül is a szoftveripar a régió fejlődésének motorja, legjelentősebb export-tényezője legyen.¹ Egy, az NFT finanszírozásában elkezdődött kutatás² eddigi eredményeit tekintve ez a koncepció megerősítve látszik, de a jelenlegi helyzet nem ez: az informatikai ipar alig termel exportra. Ennek okait vizsgálva a szakirodalmat és a régió lehetőségeit áttekintve és összevetve adódnak következtetések, így az, hogy komplex, piacorientált fejlesztésekre van szükség. Az okokat és a megoldási lehetőségeket vizsgálva a kutatás behatóan foglalkozik a munkaerőpiac változásával, trendjeivel. Ezek közül a kutatás négy elem központi szerepét állapította meg, melyet a jelen publikációban részletesen ismertetünk: a szervezeti hatásokat, az IKT képzettség növekvő jelentőségét és a távmunkát, a szélessávú hálózatok hatását, valamint a szociális szféra új munkaformáit. Ezek szakirodalmi alapú vizsgálata után következtetéseket vonunk le, és a javasolt fejlesztési lehetőségek közül a turizmussal kapcsolatos szoftverek kerülnek kiemelésre, mivel ezen a téren a régióban Szolnoké lehet a vezető szerep. A napjainkban zajló globális és lokális folyamatoknak a társadalmi változások a fő mozgatóerői. A technológiai változások összességében ugyanakkor csaknem ugyanilyen fontosak. A változások vizsgálatának nagyon fontos szempontja a technológiai fejlődés által indukált változás a szervezeti struktúrákban és folyamatokban. Ezeket Malone³ munkája alapján ismertetjük a hazánkra, illetve a régióra vonatkozó gondolatokkal kiegészítve. Ezt követően az OECD jelentését felhasználva nemzetközi adatokat elemzünk a

1 Arva László – Mezösi Balázs – Várhelyi Tamás, 2005

2 Várhelyi Tamás, 2007

3 Malone, Thomas W., 2004

témában, majd az egyik legjelentősebb infrastruktúra-fejlesztési lehetőség, a szélessávú hálózatok kiépítésének hatásait ismertetjük. Az elemzést negyedik részként az internet lehetőségeire épülő új szociális segítő munkaformák leírása zárja.

I. A technológia-változás és a munkaszervezetek

A munkaszervezetek alapvetően meghatározzák a munka formáját. A szervezetek legfontosabb jellemzői közé tartoznak belső és külső kommunikációs viszonyaik. Tekintettel arra, hogy az információs társadalom elsősorban a kommunikáció terén okoz közvetlen változást, nem meglepő, ha a szervezetek is jelentősen változnak.

A vizsgálatok egyik lehetséges kiindulópontja a vezetői hatalmi viszonyok változása lehetne. A hatalmi viszonyok nagyrészt az informáltságon, az információ szelektív birtoklásán, annak teljességén, vagy éppen időben, elsőként való hozzáférhetőségén múlnak. Ha ezek az információs különbségek megszűnnek, akkor a szervezet számára nem racionális fenntartani a korábbi hierarchiát. Márpedig az információs viszonyok alapvetően átalakulnak az információs társadalomban.

Vizsgálhatjuk a kérdést a munkafolyamatok technológiai oldaláról is, ahogy Malone teszi. Szerinte a technológia definíciójába bele kell értenünk a folyamatokat és a tudást is. A folyamatok megmutatják, hogy hogyan végezzük a feladatokat. A tudás azt mutatja meg, hogy hogyan is gondolkodunk a folyamatokról. A technológia nem csupán abban segít, hogy megtegyünk dolgokat, hanem abban is, hogy megtervezzük, hogyan fogjuk megtenni őket. Ezen definíció alapján a következőket állapítja meg:

1. Minél komplexebb technológiát alkalmaz, annál komplexebb a szervezet. Minél több technológiát alkalmazunk, annál több osztályra van szükségünk, hogy ellenőrizzük és fenntartsuk őket.
2. Minél nagyobb a technológiai bizonytalanság, annál kevésbé formalizált és centralizált egy szervezet. Minél kevésbé látunk a jövőbe, annál rugalmasabbnak kell lennünk. Mivel nem tudjuk milyen irányba fejlődik tovább a technológia, ezért nem is standardizáljuk a folyamatokat.
3. Minél jobban összefüggnek az egyes technológiák, annál több erőforrást igényel ezek koordinálása. Minél több különböző technológiát használunk, annál több emberre van szükségünk, aki követi és kontrollálja ezeket.

Melyek a gyakorlati hatásai ezeknek, és hogyan hat a technológia a szervezetekre? Vizsgálható, hogy mit jelent mindez az internet vonatkozásában. Az internet egyik fontos hatása, hogy egyszerűsíti és standardizálja a technológiát. Ez azt jelenti, hogy a munkaheleken minden nap használt technológiák egyszerűsödnek és könnyebben érthetővé válnak. Az első feltételre alapozva ez annyit tesz, hogy az internet technológiát használó szervezetek egyszerűbbé és kevésbé differenciálttá válnak. Ez röviden annyit jelent, hogy a szervezetek kisebbek és kevésbé formalizáltak lesznek. Egy menedzser számára ez azt jelenti, hogy nem érdemes nagy és bonyolult internet technológiát használó szervezeteket létrehozni: legyen a szervezet egyszerű, kicsi és standardizált.

A hálózatok, illetve az internet elősegíti a szervezetek nagyobb fokú együttműködését is. A vállalatok teljesítménye egyre inkább függ attól, hogy a beszállítók és a vevők hogyan működnek együtt. Az ellátási lánc-rendszerek egyre szorosabban kapcsolják össze a vállalkozásokat. A koordináció fókusza ennek megfelelően elmozdul: az erőforrások egyre nagyobb részét köti le a szervezetek közötti, és kisebb részét a szervezetben belüli koordináció. A szorosabb koordináció pedig versenyelőny más vállalatcsoportokkal szemben, így a technológiai lehetőséget a gazdaság igyekszik minél jobban kihasználni.

Melone szerint a fentiekből következően az infokommunikációs technológiai változásoknak alapvetően öt fontos hosszú távú hatása van a nagyvállalatokra:

1.) *A kommunikációs technológiák fejlődése megnöveli az információ-áramlás mértékét.*

A fejlődés kétirányú lehet: egyrészt a sávszélesség növekedésével megnő a küldhető és fogadható adatok tömege, másrésztől fejlődhet a kapcsolat minősége is. A fejezet későbbi részeiben a jelenségre hozunk példát (új szolgáltatási formák megjelenése). A technológia segítségével növelhető azon személyek száma, akik együtt, egy hálózatban dolgozhatnak, így a hálózat sűrűsége növekszik. A hálózat mérete és sűrűsége tehát akár egyszerre is nőhet: jó példa erre az internet. A hálózatos munka olyan komplex területeken is működhet, mint a szoftverfejlesztés vagy az építészeti tervezés. Ez természetesen nemcsak a munkaszervezeteket, hanem a munka szervezését és formáját, technikai eszközeit is megváltoztatja.

2.) *A kommunikációs technológiák fejlődése „hajlamos” központosítani a hatalmat és az ellenőrzést.*

Ezt a kérdést több szinten is lehetne vizsgálni, de ezáltal elsősorban a szabadság viszonyairól, és nem a munka világáról nyerhetünk ismereteket. Itt kell megemlíteni, hogy számos vállalat a törvényesség határán mozogva ellenőrizi alkalmazottait, például beleolvas e-mailjeibe, rejtett kamerákat használ, telefonbeszélgetéseket rögzít.

3.) *A kommunikáció fejlődése általában együtt jár a területi decentralizációval.*

A hang- és adatátviteli technológiák alkalmazása és használatuk egyre alacsonyabb árással lehetséges, hogy az egymással kapcsolatban álló munkacsoportok a világ bármely részén lehessenek. Érdekes tapasztalat, hogy ha mobiltelefonon felhívunk valakit, az első kérdés sok esetben, hogy hol van az illető. Ennek azonban a munka szempontjából egyre kevesebb lesz a jelentősége. Multinacionális cégek már ma is rutinszerűen használják a távkonferencia-szolgáltatást, ami a technológiai fejlődéssel és a képtelefonok személyes használatának elterjedésével egyre természetesebbé fog válni. Magyarországon, illetve a központosított országokban ez azt is lehetővé teszi, hogy területi decentralizáció történjen a döntések központosított voltának megváltozása nélkül – bármilyen furcsa, de ez is gyorsíthatja a vidék fejlődését.

4.) *A kommunikációs technológia fejlődése általában növeli a szervezeti célok megvalósításával járó feladatok ellátásának racionalitását.*

Az ezt megalapozó feltételezés az, hogy a fejlett technológia csökkenti az üzleti környezet változásából eredő bizonytalanságot. A vezetők jobb helyzetben vannak ahhoz, hogy megértsék a versenyképességre ható erőket, és így érzékenyebbé válnak a

vevők viselkedésére, mely oda vezet, hogy megnő a lehetősége a racionálisabb, kiszámíthatóbb döntéseknek. Egy másik aspektus, hogy a hálózatos üzletmenet révén a vállalatoknak egyre több információjuk gyűlhet össze az ügyfeleikről, ami szintén a racionálisabb tevékenység irányába hathat.

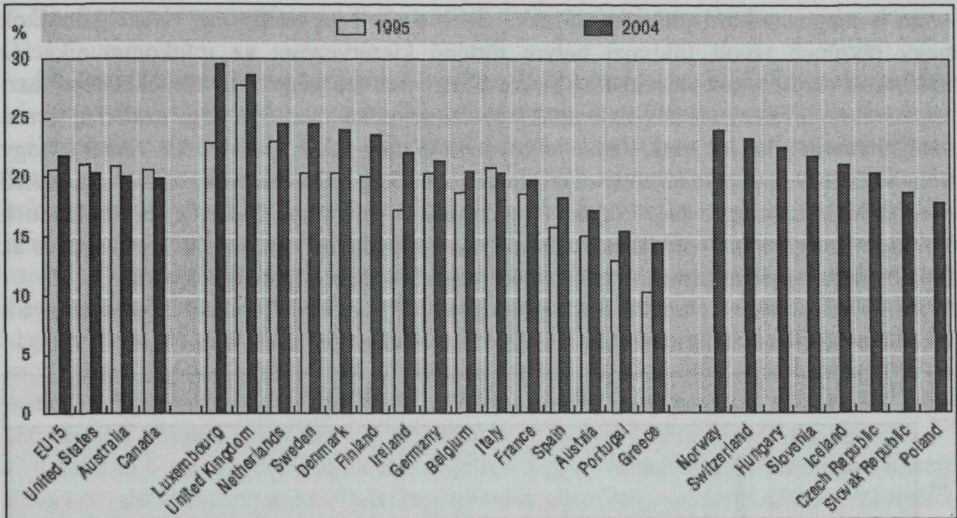
5. *A kommunikációs technológia fejlődése általában élénkíti a szervezeti élet ritmusát.*
Az, hogy egyre több kommunikációs csatornához is csatlakozunk, megnöveli az interakció sebességét. A telefon, a hangposta, az email-címek stb. mind-mind megszakíthatják a normál munkavégzés menetét. Ez nem feltétlenül pozitív hatás. A távmunkát alkalmazók megkérdezéséből egyértelműen kiderül, hogy a munkavégzés megszakításoktól való mentessége és a termelékenység szorosan összefüggnek. Természetesen az optimális munkavégzési ritmus még számos egyéb tényezőtől, többek közt az egyén saját ritmusától is függ. Emellett döntő jelentőségű a munka, munkakör jellege: ahol elmélyült munkára van szükség, ott ez hátrány, ahol viszont különféle információk összegyűjtése, vagy környezetünk, illetve a világ folyamatainak követése a feladat, ott egyértelműen előny lehet.

Ezekből az aspektusokból és értelmezésekből következik a megfigyelhető, illetve a várható elmozdulás a munkaszervezetek felépítésében. A jövő munkaszervezete részeiben egyszerűbb és kevésbé hierarchikus, információban gazdag, összességében komplex és a napi feladatokra gyorsan reagálni tudó lesz, vagy legalábbis a mai szervezetek a gazdasági ág jellegétől függően ilyen irányba fognak változni.

II. Nemzetközi munkaerő-piaci trendek (az OECD Information Technology Outlook 2006 adatai alapján)

Az IKT képzettség egyre inkább alapvető elvárássá válik a munkahelyeken. Ennek nemzetközi adatait az OECD vizsgálatai alapján ismertetjük. Világviszonylatban a foglalkoztatottak 5 %-a dolgozik IKT specialistaként és mintegy 20 %-a olyan munkakörökben, amelyekben az IKT használata elengedhetetlenül szükséges. Az IKT specialistákkal szembeni elvárások folyamatosan növekednek, szélesednek: egyre inkább elvárás az IKT-n túl más képességek és ismeretek megléte is (pl. marketing). A következő ábra bemutatja, hogy 1995-ben, illetve 2004-ben a foglalkoztatottak mekkora arányban dolgoztak olyan munkakörben, amelyben az IKT használata nélkülözhetetlen volt.

A munka világának átalakulása az információs társadalomban

1. ábra. Forrás: OECD, 2006

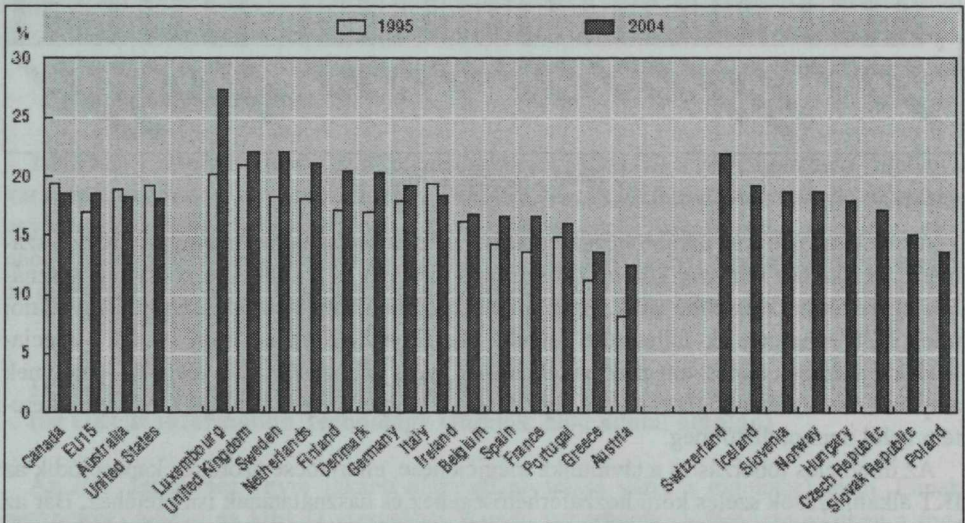
Az IKT tudás egyre inkább hozzáférhetővé válik a társadalom valamennyi rétege számára. Az oktatási rendszer különböző szintjein elérhető IKT tudás készség szintű használata egyre természetesebbé válik. Ezen a téren a fő nehézséget az idősebb munkavállalói réteg IKT ismereteinek fejlesztése jelenti. Megfigyelhető az is, hogy az IKT specialistákkal szemben támasztott szakmai elvárások gyors változására való reagálás – melynek alapvető oka a technológia rohamos fejlődése – a hagyományos oktatási rendszerek keretein belül nem oldható meg.

Az internetes toborzás és a távmunka megjelenése, elterjedése szorosan kapcsolódik az IKT alkalmazások széles körű hozzáférhetőségéhez és használatának ismeretéhez. Bár az internetes toborzás-kiválasztás jelentősége nő, valós hatásai jelenleg még kevésbé meghatározóak. Ugyanakkor az OECD által lefolytatott egyszeri, országokon átívelő felmérés nem teszi lehetővé messzemenő következtetések levonását, így nem értékelhető például a munkaerőpiac struktúrájára vagy egyensúlyára vonatkozó hatása. A jövőben azonban ez a terület egyre fontosabbá válik. A távmunka egyre lényegesebb szerepet tölt be a foglalkoztatási struktúrákban, a foglalkoztatottak mind nagyobb része végzi munkája kisebb-nagyobb hányadát munkahelyétől távol. A gyors technológiai fejlődés, valamint a szolgáltatások szabadabb áramlása lehetővé tette, hogy szolgáltatások egyre nagyobb hányadát nyújtsák akár a szolgáltatás felhasználójától távolról is.

Az OECD elemzések szerint a foglalkoztatottak körülbelül 20 %-ára van hatással az IKT offshoring jelensége, vagyis a munkahely kedvezőbb földrajzi helyre történő telepítése. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a munkavállalók 20 %-át lenne szükséges áttelepíteni, csupán azt, hogy a jelenlegi munkavállalók 20 %-a olyan feladatokat lát el, melyeket üzletileg előnyösebb lenne más földrajzi helyeken elvégezni. Így természetesen vannak olyan országok, melyek jobban élvezik az IKT által lehetővé tett, a szolgáltatások

terén is megmutatkozó globalizáció előnyeit. Meg kell jegyezni, hogy a szolgáltatások nagy részének távoli földrajzi helyre történő kiszervezését az infokommunikációs hálózatok sűrűségének növekedése és az adatátviteli költségek, árak csökkenése teszi lehetővé. Az információs társadalomnak figyelemre méltó jelensége, hogy ezáltal új típusú szolgáltatások jelennek meg, illetve teljeseznek ki. (help-desk, call-szerviz center). Nagy vállalatok ezen szolgáltatásaikat olyan országokba, régiókba telepítik, ahol a munkaerő megfelelő képzettségű, de a bérköltség alacsony. A jelenségre India egyes területeinek fejlődése szolgál kitűnő példaként, de a call-centerek vonatkozásában Debrecen is ezen az úton halad: megjelent három ilyen jelentős vállalat, köztük a British Telecom.

Az IKT által lehetővé tett offshoring-ban potenciálisan érintett munkavállalók aránya a következőképpen alakult a vizsgált országokban 1995-ben és 2004-ben:

2. ábra. Forrás: OECD, 2006

Az egyes foglalkozások közt is meg kell különböztetnünk az adminisztratív és egyéb foglalkozásokat, hiszen az adminisztratív munkakörök vannak leginkább kitéve azon veszélynek, hogy a technológia mind inkább képes kiváltani a munkakörhöz tartozó feladatokat. Ennek megfelelően ezen munkakörök aránya a teljes foglalkoztatott létszámon belül folyamatosan csökken. Nagy kérdés, hogy az IKT szolgáltatásokat nagy tömegben betelepítő (offshore célpont) országokban esetlegesen mutatkozó IKT munkaerő-hiány korlátozná-e az IKT szolgáltatások további kitelepítését. Bár ez a probléma rövid távon számos esetben megfigyelhető volt, hosszú távon nem várható, hogy nehézséget okozna.

III. Az ír példa: a széles sáv és a munkahely-teremtés kapcsolata

A hálózatok terjedésének tényéről és a megnyíló új lehetőségekről korábban volt szó, de kérdés gyakorlati jelentősége miatt célszerű elemezni a gazdaságra tett összehatást is. A szélessávú internet hatását a munkahelyteremtésre és a gazdaságra az „Ireland's broadband future – Information Society Commission” (2003) anyaga alapján ismertetjük. Az infrastruktúra-fejlesztésben érdekelt cégek és politikusok hajlamosok eltúlozni az adott infrastruktúra előnyeit és elhallgatni hátrányait. Így Magyarországon senki nem beszél azokról a kutatásokról, amelyek szerint egyes területeken az autósztádák semmilyen gazdasági fejlődést nem katalizáltak, a turizmusra pedig hátrányosan hatottak. Az ír kutatás alapján azonban úgy tűnik, hogy a szélessávú hálózatok kiépítése valóban jelentős fejlődést katalizálhat. Így ez Magyarország és a régió számára is iránymutató lehet, bár meg kell jegyezni, hogy az adatok versenyelőnyben lévő területekre vonatkoznak, azaz a jelen helyzetre csak a komplex fejlesztések gondolatkörébe ágyazva tekinthetők érvényesnek.

A hálózatos infrastruktúra fejlődésének jelentőségére Mark Stefik⁴ példája a következő: Franciaország távoli részeinek összekapcsolása a központi, sugaras úthálózat vasúthálózattal való kiegészítésén és a Párizson kívüli városok, falvak összekapcsolása hatalmas lökést adott a francia vidék fejlődésének és egy új, egységesebb Franciaország kialakításának. Az új infrastruktúrára alapozva, a tudás gyors terjedésének köszönhetően a termelékenység több tízszeresére nőtt, mely alapjaiban átalakította Franciaország belső gazdaságát és versenyképességét. Tehát az infrastrukturális hálózat fejlődése elősegítette a tudás további terjedését, mely a gazdasági életben is robbanásszerű növekedéshez vezetett.

Az ír kutatás szerint a széles körben elérhető szélessávú szolgáltatások minden esetben közvetlen és közvetett, és általában magasabb értékű foglalkoztatást generálnak. Bár relatíve alacsony kereskedelmi függése miatt az USA nem a legmegfelelőbb összehasonlítási alap Írország (és Magyarország) számára, a kutatások mégis azt mutatták, hogy az ott mérésre használt versenyképesség-növekedési indikátorok fontosak lehetnek. A kutatás ismertetését azért is fontosnak tartjuk, hogy bemutassuk az ahhoz kapcsolódó közgazdasági gondolkodást: a fejlesztések multiplikatív hatása nem föltétlenül a munkahelyek számának növekedésében nyilvánul meg.

Ugyanez a kutatás rámutatott ennek versenyképességgel való kapcsolatára. A szélessávú hozzáférések hiánya nem csupán versenyképességi hátrányt jelent más országok viszonylatában, hanem további hátrányokat is generál. Ez annak tudható be, hogy az internetes letöltési idő akár 50 %-kal is növekedett az elmúlt két évben, mivel a tartalomszolgáltatók egyre komplexebb rendszereket és weboldalakat használnak. Ez azt jelenti, hogy még a versenytől viszonylag védett vállalkozásoknak is szélessávú elérésre van szükségük.

A beruházások közvetett hatásai a teljes előnyök jelentős részét tették ki az ír költség-hason elemzések alapján, főleg az 1990-es évek előtt. Bár e hatásoknak a szűken vett előnyei a teljes foglalkoztatottságú gazdaságra kisebbek, mégis fontosak (a magyarországi helyzet abban hasonló, hogy a széles sáv tömeges elterjesztésére esélyes városokban többnyire hasonló a foglalkoztatottsági helyzet). Ennek két oka is van: a munkanélküliség

4 Mark, Stefik, 2000

csökkenése nem jelenti azt, hogy bármely beruházásra vonatkozó hatások csökkennének, csak azt jelenti, hogy a szűken vett hatások gyengébbek.

Fontos szempont, hogy a high-tech beruházások közvetett hatásait mindenki nagyobb-nak gondolja, mint a gazdaság más részeibe történő beruházásokét. Ez az IKT más szektorokra való termelékenységnövelő hatásának köszönhető, ahol ezeket a technológiákat valójában alkalmazzák. Ez egy további fontos kérdést vet fel. A széles sáv elsődleges hatása nem a munkahelyek számának növelésében, hanem a rendelkezésre álló foglalkoztatási kapacitás értékének, minőségének emelkedésében nyilvánul meg. Sok szempontból ez megfelel a jövőbeli versenyképesség-növelési célnak, mivel magasabb hozzáadott értékű foglalkoztatást tesz lehetővé, ahelyett, hogy a munkahelyek számát növelné. Ismét a hazai helyzetre reflektálva: nagyobb városainkban nálunk is a munkahelyek hozzáadott értékének szintjét kellene növelni, és a kisebb városokban, hátrányosabb helyzetű kistérségekben kellene általában a munkahelyek számának növelésére koncentrálni – a munkanélküliség és a munkahelyteremtés kapcsán gyakran elfelejtik említeni a kirívóan nagy területi különbségeket.

Nagyon fontos, hogy a hatások elemzésekor a munka opportunity cost-jával kalkuláljunk – melyet a széles sáv nélküli foglalkoztatási minőségen, értéken számolunk. Ez egy olyan érvet szolgáltat, mely szerint az „új” foglalkoztatáshoz tartozó fiktív bérköltség ennél kisebb, még akkor is, ha teljes foglalkoztatás van. Az „új” foglalkoztatáshoz tartozó szint nem föltétlenül további munkahelyeket jelent, hanem magasabb értékű, a korábban már meglévőket helyettesítő munkahelyeket.

Nemzetközi kutatások ugyanakkor azt mutatják, hogy az IKT befektetések hatásai egyes esetekben kirívóan nagyok. Az ír tanulmányban említett példa szerint az IKT multiplikátor hatásai a nagyobbak, (pl. a Microsoft szoftverek bevezetésénél a becsült értéke: 6,7), mint általánosságban a beruházások esetén. Ez a ráta kiemelkedően magas, de jól jelzi az IKT beruházásoknak a termelésre gyakorolt lehetséges hatásait.

A széles sáv multiplikátor hatása ugyanakkor nem éri el ezt a szintet, mivel a potenciális alkalmazások köre nagyon tág, és mivel nem olyan alapvető technológia, mint egy operációs rendszer. Nagyon valószínű, hogy ennek multiplikátora 4 körül alakulna. Más szavakkal, 4 közvetett munkahely jönne létre, minden közvetlenül létrejött munkahely után. Az ír – és a magyar nagyvárosi – munkaerőpiac kapcsán az előzőek értelmében meg kell jegyezni, hogy ezt nem 4 további munkahelyként kell értelmezni, hanem olyan mértékű hozzáadott értéként, mely 4 további munkahely teremtésével közvetetten jön létre. Mindez a széles sáv hatására létrejövő termelés-bővülésnek tudható be. Ez a teljes hatás, ebből ki kell vonnunk az előzőleg meghatározott fiktív bérköltséget, mely ebben az esetben a jelenlegi alacsonyabb hozzáadott értékű tevékenységekhez tartozó foglalkoztatás.

Az USA gazdaságának termelőkapacitásainak jelentős gátat szab az USA piaca, melyben az exportnak relatíve kis szerepe van. Ugyanakkor Írországnak (és hazánknak) nincs ilyen korlátja, mivel a legtöbb termelés világpiaci exportra kerül, mely gyakorlatilag korlátlan, amennyiben az ország megfelelően versenyképes. Ennek megfelelően a termelés terén fellépő potenciálja valószínűleg magasabb, és a kereslet munkahelyeket generál a támogató szolgáltatások szektorában.

Bár ez a megközelítés jó irányú, csupán a termelés-bővülésből származó pozitív hatásokkal számol. Ennél a versenyképesség megteremtésével az előnyök jóval nagyobbak is lehetnek. Figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy ezek az adatok csak megfelelő benchmark adatokkal összehasonlítva értelmezhetők. Ennek hatása, hogy a széles sávhoz kötött versenyképesség – feltételezve, hogy a versenytársak legalább olyan gyorsan fejlesztik a széles sávot, mint Írország (mely valószínű) – könnyebben kifejezhető a veszteségek elmaradásával. Más szavakkal, ha a termelékenység előnyeit számba vettük, és valamennyi ország azonos ütemben fejleszti a széles sávot, akkor az export versenyképessége vonatkozásában már nincsenek további előnyök. Ha egy ország elmaradt a többiek mögött, akkor az veszteségeket szenved, mely előnyként kerül újraelosztásra a többiek részére. Ugyanakkor ezt valószínűleg nem nevezhetjük zéróösszegű játszmának, az összeg enyhén negatív lesz, egy gyenge tagnak, vagy kereskedelmi rendszernek köszönhetően.

Egy másik fontos kérdés, hogy a versenyképesség növekedésének hatása erősen függ a mérési rendszertől. Természetesen, egy olyan technológia esetén, mint a széles sáv, egy viszonylag kis elmaradás is hatalmas versenyképességi hatásokkal járhat. Ez elkülönül a termelés bővüléstől, mivel magában foglalja a nemzetközi versenyképességnek a megalapozó intézményrendszerre gyakorolt hatását is.

Nehéz ennek az új típusú foglalkoztatási értéknek a pontos számszerűsítése. Az előnyök érzékeltetése végett: a tanulmány becslése alapján a különbség Írországban az egyén szintjén évi kb. 10. 000 Euró lehet éves fizetésben kifejezve.

IV. Új munkaformák a szolgáltatások terén

Az internet a szolgáltatási szféra számára is új lehetőségeket hozott. Ezt a szociális ágazat példáján ismertetjük. Elsősorban az online pszichológiai segítségnyújtás terjedt el, de számos más lehetőségről beszélhetünk. Ezek közül kiemelhető a világhálón található számos önszolgáltató csoport. Sokan a fórumokba írnak, megosztják egymással tapasztalataikat, problémáikat egy-egy témakörben. Ilyen fórumai vannak kismamáknak, bizonyos betegségekkel, szenvedélybetegséggel küzdők csoportjainak stb. Az internet előnye, hogy a személyek – ha gondolják – megőrizhetik anonimitásukat, és megelőzhető a stigmatizáció.

Magyarországon, mint oly sok minden más, a világháló használatának elterjedése is megkésett. 1996–1998-ig az emberek még többnyire csak az oktatási- és kulturális intézményekben fértek hozzá az internethez a hálózat fejletlensége, a kevés otthoni számítógép és az Internet-előfizetések drágasága miatt. Az 1990-es évek végétől napjainkig azonban rohamos növekedés figyelhető meg az előfizetések számában.

Nem véletlen tehát, hogy 1990-es évek legvégén jelentek meg a legelső internetes lelki segítségnyújtással foglalkozó szolgáltatások Magyarországon, például a Psyhe Lelkisegély Alapítvány (<http://psyche-lelkisegely.hu/>), mely 1999-től segít az interneten.

Tóth Anikó Panna (akinek munkája alapján a kutatás első eredményeit összefoglaló könyv – Várhelyi⁵ – 2. fejezete a témát tárgyalja) a hazai online lelki segítő szervezetek

körében végzett kutatása alapján elmondható, hogy ezek a szolgáltatások alapítvány vagy közhasznú egyesület formában működnek, szinte minden esetben finanszírozási gondokkal küzdenek, a pályázatok, támogatók hiányára panaszkodnak. A legtöbb szolgáltatásnál még nem alakult ki hatékony belső struktúra. A munkatársak számára általában nincs speciális képzés, de szupervíziót többnyire tartanak. A munkáját szinte minden esetben otthon látja el a pszichológus, szociálpedagógus, kriminálpedagógus, orvos, pszichoterapeuta, pszichológus asszisztens végzettségű segítő. Az önkéntesek és a térítést dolgozó munkatársak száma hasonló.

Van olyan segítő, aki gyakran, már hetente úgy érzi, hogy munkája érzelmileg kimerítő és, hogy túl nagy erőbedobással dolgozik. Ez amiatt van, mert nagyon kevés a szakember az egyes szolgálatoknál és nagyon sok a segítségkérő. A túlterheltség és a felelősség hatalmas érzelmi megterhelést ró a segítőkre, mely sajnos a kiégésüknek, összeroppanásuknak veszélyét rejt magában. A segítők száma alacsony, van ahol jelenleg egy fő, máshol hét, de 10–12 főnél több segítővel dolgozó internetes szolgáltatás nincs is Magyarországon.

Positív dolog, hogy a segítők általában elégedettek a munkatársaikkal való kapcsolatukkal, szakmai felkészültségükkel, a munkahelyi légkörrel, érvényesülési lehetőségeikkel, és büszkéek a saját szolgáltatásukra, jónak tartják a többi szolgáltatáshoz képest.

Ahhoz, hogy ez az új típusú, internetre alapozott munkaforma elterjedjen, elsősorban nem technikai, hanem szervezési téren kell előrelépni, hagyományos jellegű problémákat kell megoldani.

Nagyon fontos lenne, hogy a viszonylag jól elterjedt internetes pszichológiai segítség kiegészüljön szociális információs szolgáltatással és mentálhigiénés, életvezetési tanácsadással is.

A szociális szférában hazánkban még nem elterjedtek az online segítség különböző formái. Pedig nem csak a szociális ügyintézők munkáját gyorsítaná meg és az adminisztrációt egyszerűsítene az interneten nyújtott szociális tanácsadás, hanem az állampolgárok élete is sokkal könnyebbé válna. Ahhoz, hogy megtudják, jogosultak-e például valamilyen támogatásra, nem kellene munkaidőben több órát egy-egy szociális intézményben eltölteniük. Az esetleges stigmatizációt is csökkenheti az internetes ügyintézés. Természetesen ehhez a rászorulóknak is internethez kell jutniuk, és tudniuk kell használni a technológiát.

Héra Gábor és Ligeti György⁶ tanulmánya alapján elmondható, hogy sajnos ma még maguk a szociális intézmények dolgozói sem használhatják az internetet munkájuk során a szükséges infrastruktúra, valamint az egységes informatikai rendszereknek, a hardverpark hiánya vagy elavultsága és a szociális szakemberek megfelelő számítástechnikai képzettségének hiánya miatt. Nincs egy egységes központi adatbázis, ha egyes helyeken működik is a szociális szolgáltatóknál valamilyen rendszer, problémát okoz, hogy azok nem kompatibilisek egymással, tehát teljesen eltérőek lehetnek, ezért akadozik az információáramlás. Emiatt a szociális munkások kiszolgáltatottnak érzik magukat. A papír-alapú adminisztráció kezelése bonyolultabb, időigényesebb és hosszú távon még drágább is. A szakmai háttértámogatás hatékonyságát is javíthatná az internet használata.

6 Héra Gábor és Ligeti György, 2005

Hasznos lenne, ha az online közösségfejlesztés elterjedne. Ahogy Webber⁷ is rámutat, a közösség fogalma a huszadik század második felétől már egyre kevésbé kötődik a fizikai közelséghez, alapja egyre inkább az elérhetőség és az interakció lesz. Az internetes csoportokat is nevezhetjük tehát közösségnek, legyen szó akár egy szakmai levelezőlista tagjairól, egy kismamáknak szóló fórum rendszeres látogatóiról, esetleg egy város lakóinak szóló chat-ről.

A társadalmi, közösségi problémák az interneten is megjelennek, melyek megfigyelése, elemzése és a problémamegoldó viselkedés ösztönzése lehet a szociális munkás egyik legfontosabb feladata. A közösségi szociális munkás szerepeit online is betöltheti, informálhat, törekedhet az internetes csoportokon belül feszülő egyéni ellentétek feloldására, a tagoknak egyenlő véleménynyilvánítási jogot biztosíthat, összefoglalhatja a csoportok megbeszéléseit és rávilágíthat a célokra, megoldási módokat javasolhat. A közösségi szociális munkás tekintélyét az interneten szakértelme, újszerű látásmódja biztosíthatja, mely abból fakad, hogy részben kívülről szemléli a közösséget.

A közösségek erősítése azért is fontos lenne, mivel a magyar társadalomban a közösségek, a társadalmi tőke gyenge, ami egyre komolyabb probléma.

V. Következtetések, javaslatok

A fent leírt kiemelt elemek fejlesztési tapasztalataiból következik, hogy a régióban különös figyelmet célszerű fordítani a cégek, intézmények szervezeteinek fejlődésére – ezen a téren a Szolnoki Főiskola és piaci irányba nyitó tervezett szervezetei (tudásközpont, szolgáltató cég), valamint a régió tanácsadó cégei segíthetik leginkább a fejlődést.

Az IKT egyre nagyobb szerepe a munka világában kétségtelen, így a régió képzőhelyeinek, ide értve Jász-Nagykun-Szolnok megye középfokú intézményeit és főiskoláit is, az eddigieknél nagyobb súllyal kell informatikai képzést nyújtaniuk, illetve a jelenlegi képzést informatikai eszközök segítségével, az információs társadalom igényeinek figyelembe vételével meg kell újítaniuk.

Bár az ADSL a szélessávú internet-elérés egyre inkább dominánssá válik, a technológiának emellett más elemei is szükségesek a sikerhez. Ezen a területen a régióban a tervezett Szilícium Mező hálózatos csomagjának megvalósítása gyorsíthatná a fejlődést.

A szolgáltatások, különösen a nagy hozzáadott értékű szolgáltatások térnyerése és legalább részben az internetre települése olyan trend, melyet támogatva szintén gyorsítani lehet a fejlődést, hiszen e szolgáltatásokkal az igénybe vevők is profitálnak, illetve a gazdasági szereplők versenyelőnyhöz jutnak. Észre kell venni, hogy a turizmus – mely egyre inkább a legjelentősebb, legnagyobb bevételt termelő szolgáltatási ág – sikeressége a vendégek megnyerése és a hatékony működtetés révén ma már döntően az IKT használatának minőségén múlik.

Tekintettel Szolnok kiemelt szerepére a turizmus szervezésében és szakemberképzésében, a turizmus-informatika fejlesztése reális kitörési pont, és két szempontból is segítheti a fejlődést. Egyrészt a fejlesztésekben érintett szereplők egy bővülő, nagy hozzáadott értékű piaci szegmensben fognak tevékenykedni, másrészt a fejlesztések magának a turisztikai ágazatnak a fejlődését is katalizálhatják. Éppen ezért röviden sorra vesszük a lehetséges fejlesztési területeket.

A turisztikai termékek vásárlása-foglalása vezető helyen áll a B to C elektronikus kereskedelemben, ezzel a ténnyel mindenképpen számolni kell, és egy olyan tranzakciós portált kell a régióknak kiépíteni, amely az orientáláson, marketingfunkciókon túl központi és kisvállalkozói elektronikus kereskedelmi centrumként is tud működni.

A régió központi, tematikus és szolgáltatói webes megjelenését meg kell újítani. Új design, professzionális programozási technika, a tourinform irodák, illetve az alakuló desztinációs menedzsment szervezetek megfelelő emberei által kidolgozott tartalom, szélesebb kapcsolódási és keresési lehetőségek, térkép, mobilos változat és nagyobb interaktív lehetőségek szükségesek. A központi turizmus stratégiában is szerepel, hogy a desztináció-menedzsment egyik első és ma már elengedhetetlen feltétele a turisztikai térségek komplex, az interneten is elérhető megjelenítése. Új, térkép alapú kiválasztást lehetővé tevő, az alapvető információkat egységes design-nal tartalmazó regionális desztinációs weblapokat kell létrehozni. Ezeknek a weblapoknak a részletes tartalmait a desztinációknak már maguknak kell feltölteni. Mindenképpen javasolható a régiós gyógyfürdőkről egy image-építő szép weblap elkészítése – ez egy ezzel foglalkozó desztinációs menedzsment szervezet feladata lehet.

A szükséges fejlesztések részei:

- Tranzakciós turisztikai rendszerek kifejlesztése (foglalási rendszerek, integrált és egyedi, kompatibilis rendszerek), szerver- és kliens-alkalmazások (nagy gép, PC, PDA, mobil)
- Image-jellegű turisztikai rendszerek, innovatív turizmus-marketing, virtuális valóság, design és informatika (a szélessáv és a gyors számítógépek lehetőségének kihasználása)
- A Debrecen – Hortobágy – Hajdúszoboszló multimédiás CD megújítása, régiós multimédiás adattár kiépítése
- Turizmus (szolgáltatás) -menedzsment rendszerek (pl. szállodák, panziók)
- Intelligens tartalmak fejlesztése
- Hatások vizsgálata, számítógépes ökonometriai modellek

Összefoglaló

Az információs társadalom kialakulása során az elementáris erejű változások legpregnansabban éppen a munka világra hatnak. Magyarország elmaradott régiói fejlődésének záloga, hogy sikerüljön megtalálni azon területeket, amelyek révén beindul a tartós gazdasági fejlődés. Az adottságokat elemezve ilyen terület az informatika. Egy, az NFT finanszírozásában elkezdődött kutatás eddigi eredményeit tekintve ez a koncepció megerősítve látszik, de a jelenlegi helyzet mégsem ez. Az okokat és a megoldási lehetőségeket vizsgálva ez a publikáció behatóan foglalkozik a munkaerőpiac trendjei közül négy fontos elemmel: a szervezeti hatásokkal, az IKT képzettség növekvő jelentőségével és a távmunkával, a szélessávú hálózatok hatásával, valamint a szolgáltatási szféra új munkaformáival. A javasolt fejlesztési lehetőségek közül a turizmussal kapcsolatos szoftverek kerülnek kiemelésre, mivel ezen a téren a régióban Szolnoké lehet a vezető szerep.

Felhasznált irodalom

Árva László – Mezősi Balázs – Várhelyi Tamás:

A működő tőke bevonásának lehetőségei a nagy hozzáadott értékű szolgáltató ágazatokba, a kormányzati politika felelőssége, Valóság, 2005. február

Héra Gábor – Ligeti Gy.:

Igények és hiányok – informatika a szociális szférában. In: Esély 2005/6, 106-120. p. Ireland's broadband future, 2003: Information Society Commission. 2003. december

Malone, Thomas W.: The Future of Work

OECD Information Technology Outlook, 2006

Stefik, Mark: The Internet Edge: Social, Legal and Technological Challenges for a Networked World. 2000

Várhelyi Tamás (ed.): Az információs társadalom fejlődése és a munkaerőpiac, Debreceni Egyetem TEK – Debreceni Lokálpatrióta Egyesület, Debrecen, 2007

Webber, M. M.: Az érdekközösségek definíciójához. In: A szociális munka elmélete és gyakorlata 3. kötet – Közösségi szociális munka. Budapest, 1994

Földi Katalin

ÉLELMISZERVÁSÁRLÁS NAPI, HETI ÉS HAVI BOLTVÁLASZTÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK ÉS A VÁSÁRLÁSBAN RÉSZTVEVŐK

Bevezetés

A vásárlóknak döntést kell hozniuk arról, hogy milyen gyakran vásárolnak. Azaz rohanó életünk mindennapjaiban mennyi időt és energiát tudunk a vásárlásra fordítani. Akik a ritkább napi vásárlás mellett döntenek, azok ezt nagyobb mennyiségű és magasabb kosárértékű heti és havi vásárlással egészítik ki. Miután döntöttek a vásárlás gyakoriságáról, döntést kell hozni a vásárlás helyszínéről (multinacionális vagy hazai kereskedelmi láncban vagy független kiskereskedelmi egységben). Ezután pedig akár még otthon döntenek vagy a boltban (impulzusvásárlás), hogy mit (bevásárló lista – repertoárvásárlás) akarnak megvenni, de a konkrét márkáról vagy a márkahűség alapján vagy a kereskedelmi egységben hozhatnak vásárlói döntést.

1.) Boltválasztás, napi, heti és havi vásárlás

„A vásárlói magatartás modellje szerint a marketing és környezeti stimulusok, valamint a vevői jellemzők befolyásoló hatása által hoz a vásárló döntést, melynek keretében először a terméket és márkát választja ki, és csak ezt követően a kereskedőt. A fogyasztói magatartás modellje, 7 O-ból, az utolsó, de nem utolsó sorban Outlets (boltok), azaz a Hol vásárolnak?”¹

Ezzel szemben „a vásárlásról való döntési lépéseknél terméktől illetve a vásárlói magatartástól függően, az üzletválasztás meg is előzheti a termék- és márkaválasztást.”²

A vásárlási döntés során többlépcsős döntési folyamat zajlik. „A fogyasztó nemcsak terméket, hanem előtte üzletet is választ s ez befolyásolhatja döntését. Impulzus-vásárlásnál hirtelen dönt, a „hirtelen lökést” sok tényező kiválthatja.”³

„Boltválasztás során az üzlet lehet a vásárlónak megfelelő, bevásárlási vagy speciális. Az üzletválasztás a vásárlási folyamatban két helyen lehet, megelőzheti vagy követheti a márkaválasztást. Az üzletválasztásnál két trend alakult ki, a feladatorientált vásárlásnál a legolcsóbb beszerzési forrást választják, az élményszerű vásárlásnál igényesebb presztizs- és minőségorientált termék és bolt mellett teszik le a voksukat.”⁴

1 Kotler, Philip: Marketingmenedzsment. Budapest. Műszaki Könyvkiadó, 1998. 208–209. p.

2 Hoffmeister – Tóth Ágnes – Törőcsik Mária: Fogyasztói magatartás. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 142. p.

3 Bauer András – Berács József: Marketing. Budapest. Aula Kiadó, 2002. 80. p.

4 Törőcsik Mária: Kereskedelmi marketing. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998. 53–54. p.

„A konkrét kiskereskedelmi egység kiválasztásánál szerepet játszhat az imázsa, az elhelyezkedése, mérete, megközelíthetősége és a kiskereskedelmi hirdetések (akciós katalógusok).”⁵ „Ezekon kívül üzletválasztási befolyásoló tényező még az üzlet típusa, árszínvonal, a kínált áruk, adott üzlet és a fogyasztó jellemzői.”⁶

„Bevásárlással több időt töltenek az emberek, mint korábban. 1999–2000-ben a férfiak napi 11 percet, a nők pedig napi 20 percet. A férfi vásárlók nagyobb számára kell számítani a jövőben az élelmiszerek és a napi fogyasztási cikkek területén.”⁷

Függetlenül attól, hogy a vásárlói döntésben megelőzi-e avagy nem a termék/márkaválasztást, de a boltválasztás mindenképpen kiemelkedő fontosságú. A nőknek kiemelt szerepe van a vásárlások folytatásában, függetlenül attól, hogy ezt azzal magyarázom, hogy mi nők szeretünk vásárolni, avagy feladatként illetve kötelességként ránk hárul. Mindenesetre a vásárlás gyakoriságától függ, hogy a boltválasztás vagy a termék- és márkadöntés csak a gyengébbik nem előjoga, avagy a háztartás több tagjával megosztjuk-e. A női nemre való asszociálás eredményeként igaz, hogy az utolsó helyen, de a vásárlás jut az emberek eszébe.

„Általában kétféle vásárlást szoktak végezni a háztartások, egyrészt az éppen aktuálisan kifogyott termékeket pótolják – ezek a napi vásárlások –, másrészt végeznek ún. nagy bevásárlásokat. Ez utóbbinál a készleteket hosszabb időre töltik fel. A kétféle vásárlás az esetek döntő többségében más-más helyen történik. A napi vásárlásnál a kényelmi szempontok számítanak (elérés kényelme elsősorban) a nagy (heti és havi) bevásárlás esetén a bolt árszínvonal és választéka játszik döntő szerepet. Nagy bevásárlás esetén valószínű, hogy több időt szán a vásárlásra, hajlandó nagyobb távolságra is elmenni, lehetséges, hogy családotól megy és a költségvetési kerete is rugalmasabb.”⁸

„A magyar vásárlók boltválasztását vizsgálva látható, hogy megtörtént a vásárlásoknak a szétválása, amely Nyugat-Európában már régóta jellemző. Markánsan elkülönülnek egymástól a napi kis bevásárlások és a kétheti, havi nagybevásárlások.”⁹

„Napjainkban a legtöbb vásárlás ún. „repertoárvásárlás”. A vevő mielőtt bemegy a szupermarketbe már tudja, hogy mit akar vásárolni. Egy listán nem szereplő termék csak akkor kerül a vevő kosarába, ha megfelelő figyelemfelkeltő jelleggel rendelkezik. Itt játszanak szerepet a PoS eszközök.”¹⁰

5 Hoffmeister – Tóth Ágnes: Fogyasztói magatartás. Budapest. Aula Kiadó, 2003. 274–276. p.

6 Töröcsik Mária: Vásárlói magatartás. Budapest. Akadémiai Kiadó, 2006. 191–196. p.

7 Töröcsik Mária: Fogyasztói magatartás trendek. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 2003. 74-75. p.

8 Kenesei Zsófia: A kiskereskedelem lehetőségei a vásárló bolthűségének megtartásában. Vezetéstudomány, XXXIII. évf. 2. szám 21. p.

9 Kenesei Zsófia: A kiskereskedelem lehetőségei a vásárló bolthűségének megtartásában. Vezetéstudomány, XXXIII. évf. 2. szám 22. p.

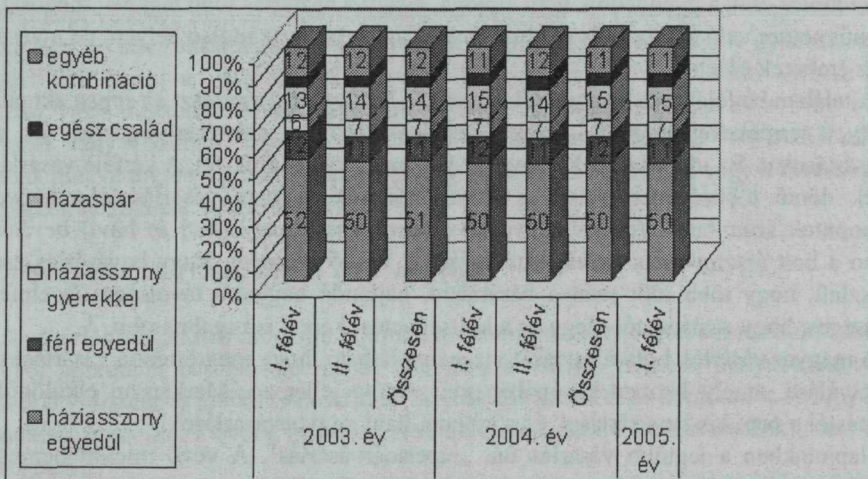
10 Kovács Géczai Judit: Új kereskedelmi prémiummárka-stratégiák a vevőkért folytatott harcban Nemzetközi marketing 2007. évf. 1. sz. 45. p.

2.) Szekunder kutatás

„2005-ben hazánkban a megkérdezettek 56 %-a csak a listájukon szereplő termékeket vásárolják meg. A megkérdezettek 64 %-a még mindig gyakran és kis mennyiségben vásárol. Szívesebben adnak ki a vásárlók egyszerre kisebb összeget, illetve sok vásárló nem autóval jár bevásárolni, vagy lakásában nem áll rendelkezésére megfelelő tárolóhely.”¹¹

„A hipermarketek és diszkontok számára egyre fontosabb vásárlói célközönséget a 3–4 fős családok jelentik. A hipermarketek vásárlói köre idősödik, míg a diszkontok egyre nagyobb százalékban szolgálnak ki fiatalabb vásárlókat – ugyanis ezekben az üzletekben egyre nő a 30–40 éves korosztály szerepe.”¹²

1. ábra. A vásárlások értékbeli megoszlása a beszerzést intéző személye szerint (%)

Forrás: GfK Hungária Shopping Monitor Tanulmánya: Napi bevásárlás továbbra is gyakran vásárolunk kis mennyiséget 2006. január 5. <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> (letöltési dátum: 2007. augusztus 25.)

„2005. I. félévben a bevásárlások zöme a korábbiakhoz hasonlóan szintén a hét utolsó napjaira koncentrálódik: az egy hét alatt forgalmazott érték szempontjából továbbra is kiemelkedő szerepe van a pénteki és a szombati napoknak. Az egyre gyakrabban csütörtökön induló akciók hatására azonban már a hét utolsó előtti munkanapjának, az erősödése is megfigyelhető volt. A bevásárlásokban továbbra is a nőké a főszerep: a napi beszerzések felét a háziasszonyok végezték, a vásárlások közel 1/5-nél azonban a házastárs is jelen volt.”¹³

11 GfK Hungária Shopping Monitor Tanulmánya: Napi bevásárlás továbbra is gyakran vásárolunk kis mennyiséget 2006. január 5. <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> (letöltési dátum: 2007. augusztus 25.)

12 GfK Hungária Kereskedelmi Analízisek tanulmánya: A bevásárlást továbbra is a nők intézik 2005. október 13. <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> (letöltési dátum: 2007. augusztus 25.)

13 GfK Hungária Kereskedelmi Analízisek tanulmánya: A bevásárlást továbbra is a nők intézik 2005. október 13. <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> (letöltési dátum: 2007. augusztus 25.)

Élelmiszervásárlás napi, heti és havi boltválasztását befolyásoló ...

„Jó minőségű áru, kedvező áron és nagy választékban – évek óta e három tényező a legfontosabb a vásárlóknak, amikor arról hoznak döntést, mely üzletben vagy üzlettípusban intézzék élelmiszer-beszerzéseiket. 2006-ban minden egyes vizsgált szempont – így a fentiekén túl az üzlet és környezete, márkás termékek jelenléte, figyelmes és udvarias kiszolgálás, készpénzkímélő fizetési mód (bankkártya) elérhetősége, kiszolgálás gyorsasága, nyújtott szolgáltatások, jól látható árcédulák, tömegközlekedési elérhetőség, környezet, üzlet ismertsége (márkanév), üzlet közelsége, parkoló mérete, hazai termékek jelenléte – esetében a fontosság „növekedése”, vagy maximum „szinten maradása” jellemző.”¹⁴

1. táblázat. Az élelmiszervásárlás során 15 legfontosabbnak tartott tényező 1–5-ig

Szempont	2006	2005	Eltérés
áru frissessége és minősége	4,8	4,8	0
árszínvonal	4,8	4,7	0,1
választék	4,7	4,6	0,1
üzlet és környezetének tisztasága	4,6	4,6	0
figyelmes és udvarias kiszolgálás	4,6	4,5	0,1
kiszolgálás gyorsasága	4,6	4,5	0,1
jól látható árcédulák	4,5	4,5	0
környezet	4,4	4,3	0,1
üzlet közelsége	4,4	4,3	0,1
hazai termékek jelenléte	4,3	4,2	0,1
az üzlet elrendezése/berendezése	4,3	4,2	0,1
nyitva tartás	4,3	4	0,3
megszokás, „kedvenc bolt”	4,1	3,9	0,2
márkás termékek jelenléte	3,9	3,7	0,2
készpénzkímélő fizetési mód (bankkártya)	3,7	3,1	0,6

Forrás: GfK Hungária Élelmiszervásárlás: a fogyasztók az áru minőségére, árára és a választékra figyelnek 2006. december 14. <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> (letöltési dátum: 2007. augusztus 25.)

Az áru frissesége, minősége, és az üzlet és környezetének tisztasága valamint a jól látható árcédulák nem veszítettek fontosságukból, addig a többi tényező fontossági megítélése fokozódott. Legnagyobb mértékben a bankkártyával való fizetési lehetőség, illetve a nyitva tartás, megszokás és a márkás termékek jelenléte. Ez utóbbi érdekes terület, hogy csak termelői márkákat avagy kereskedelmi márkákat értenek alatta.

„Az egész országra jellemző jelenség: a vásárlók nem lojálisak egy üzlethez vagy üzletláncához, beszerzéseikhez majdnem minden bolttípust és lehetőséget igénybe vesznek.”¹⁵

14 GfK Hungária Élelmiszervásárlás: a fogyasztók az áru minőségére, árára és a választékra figyelnek 2006. december 14. <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> (letöltési dátum: 2007. augusztus 25.)

15 GfK Hungária Tovább terjeszkedik a Lidl 2006. március 3. <http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> (letöltési dátum: 2007. augusztus 25.)

3.) Primer kutatás

Helyszíni, egyszerű véletlen mintavétellel 200 fő írásbeli megkérdezése történt 2007. áprilisban és májusban. A minta nem reprezentatív.

A kutatás célja a napi, heti és havi vásárlások esetében a befolyásoló tényezők fontossági sorrendjének összehasonlítása és elemző értékelése. A vásárlás gyakorisága szerinti eltérés görcső alá vétele. Annak analízise, hogy a gépjárművel nem rendelkező háztartások számára a tömegközlekedési eszközzel való jó megközelíthetőség, illetve a lakóhelyhez való közelség fontos döntési szempont-e. Heti és havi vásárlás esetén mely kereskedelmi egységekben végzik a vásárlást. A napi vásárlást döntően milyen nemű családtag végzi, a heti és havi vásárlásoknál háztartás hány tagja hozza meg a megvásárolandó termékekről a döntést. A napi és havi vásárlás kosárértéke hogyan alakul a jövedelem és háztartás létszáma alapján, azaz milyen módon befolyásolja.

Hipotéziseim:

- 1.) A napi, heti és havi vásárlásnál a boltválasztást befolyásoló tényezők fontosságában eltérés van. Az ár kiemelkedő szerepet játszik.
- 2.) A napi vásárlást elsősorban a nők végzik, a heti és havi vásárlást viszont már a háztartás több tagja intézi, közösen dönt a megvásárolandó konkrét termékekről.
- 3.) Havi vásárlás helyszínénél a bolthűség jellemzőbb, mint a heti vásárlásnál.

Az 2. táblázat alapján a megkérdezettek 71,5 %-a nő, ami nem véletlen, mivel a napi vásárlás elsősorban a gyengébbik nem privilégiuma, és nemcsak a napi fogyasztói beszerzés. A vásárlás feladatát a női feladatok/teendők közé sorolják. Több mint felük a 18-24 éves korosztályba tartozik, közel egyharmaduk a 25-40 éves korosztályba, majd 10 % 41-50 éves, és alig több mint 5 %-uk ennél idősebb. A családi életciklust tekintve közel 2/3-uk egyedülálló vagy barátja, barátnője van, de még nem alakítottak saját családot, hanem a szüleikkel és testvéreikkel élnek együtt.

2. táblázat
A minta nem és korosztály szerinti összetétele (fő)

		Melyik korosztályba tartozik az alábbiak közül?					Összesen
		18-24 éves	25-40 éves	41-50 éves	51-62 éves	62 év fölötti	
Neme	Nő	82	44	12	4	1	143
	Férfi	23	21	7	4	2	57

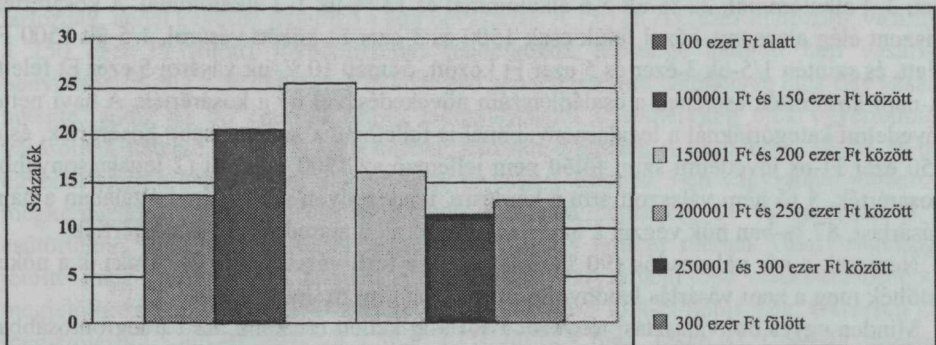
Forrás: Saját szerkesztés SPSS output alapján

Ők a szüleik által folytatott vásárlási szokásokat veszik át. Az élettársi és házastársi kapcsolatban élők több mint 1/3-a megkérdezetteknek, ők azok, akiknek ha már gyermekeik vannak, példát mutatnak, illetve a következő generációnak szocializáció révén

továbbadják a napi, heti és havi vásárlási szokásaikat. A megkérdezettek majdnem 60 %-a 3 vagy 4 fős, 20 %-uk 2 fős, 12 %-uk 5 fős családban, 5 %-uk egyedül él, töredékük 6 vagy annál több fős családot mondhat magáénak.

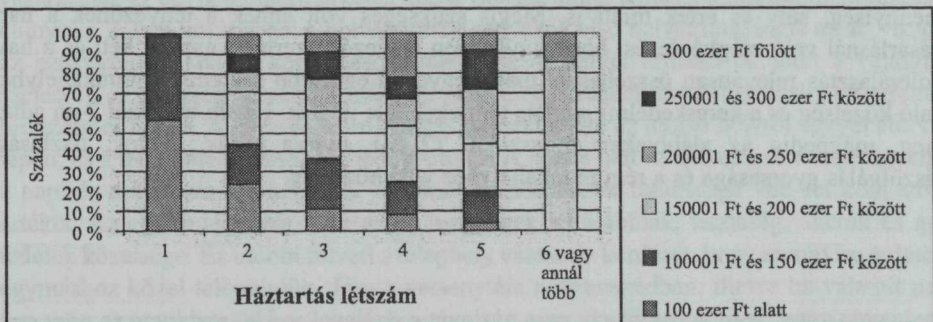
A háztartások több mint 2/3-ában nincs fiatalkorú, sem nyugdíjas. Ennek ellenére 60 %-ban 1 vagy 2 fő eltartott van, ez adódhat a háztartások 13 %-ában lévő munkanélküliekből is illetve a már nagykorú, de még tanulmányokat folytató gyermekekből, és csak az 1/3-uknál nincs eltartott. A megkérdezettek közel fele 100 és 200 ezer Ft közötti havi nettó jövedelemmel rendelkező családból származik. Mind a 100 ezer Ft alatti mind a 300 ezer Ft felett a minta 13–13 %-a tartozik, a maradék a 200 és 300 ezer Ft közötti két kategóriában oszlik meg. Ezt szemlélteti a 2. ábra. A háztartás havi nettó jövedelme és a lakóhely népességszáma között egyértelmű relációt nem lehet felfedezni a minta alapján, mert a falvakban vagy kisvárosokban élők nem feltétlenül helyben dolgoznak (esetleg ingáznak), ezért magasabb munkabérral rendelkezhetnek, mint azt településük méretéből következtetni lehet. A helyi gazdasági társaságok jelenléte is együtt járhat magasabb munkabérral.

2. ábra. A megkérdezettek jövedelem szerinti megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés SPSS output alapján

3. ábra. Háztartás havi nettó jövedelmének és a létszámának kapcsolata

Forrás: Saját szerkesztés SPSS output alapján

Addig a háztartás létszáma és jövedelem között egyértelmű a kapcsolat – ezt ábrázolja a 3. ábra – míg az egyedülállók jövedelme nem haladja meg a 150 ezret. A két fős háztartásnál már a jövedelmi kategóriák mindegyike jelen van, ugyanis itt több lehetőség adódik, melynél mindkét fő lehet kereső, illetve 1 kereső és másik nyugdíjas vagy eltartott, vagy munkanélküli. A 4 fős háztartásnál a legtöbb a 300 ezer Ft feletti jövedelemmel rendelkezők aránya, ez abból is adódik, hogy a 4 főből a megkérdezettek majdnem 60 %-ában egy eltartott van, azaz 3 kereset adódik össze. Valamint az 1/4-üknél nincs eltartott, és csak kevesebb, mint 1/5-üknél van két eltartott, de egy olyan háztartás sincs, ahol kettőnél több eltartott lenne. Az 5 fős háztartás létszámnál már alacsonyabb a 300 ezer fölötti jövedelemmel rendelkezők száma. A 6 vagy annál több fős háztartással rendelkezők 7 megkérdezett, mely 150 és 300 ezer Ft fölötti jövedelmi kategóriákban szóródik.

4.) Eredmények

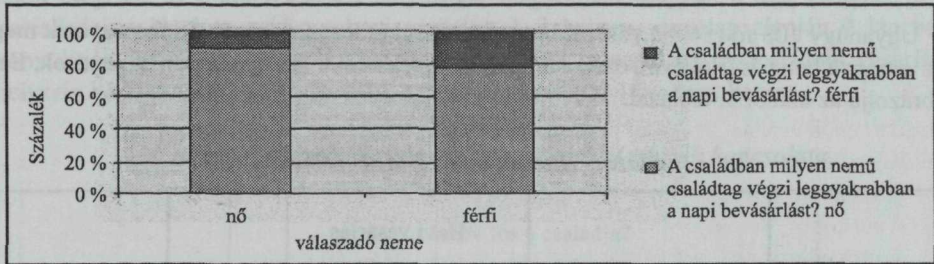
4.1. Napi vásárlás

A megkérdezettek közel 1/3-a minden nap vásárol, addig kicsivel több, mint 1/3-uk csak heti 3-4 alkalommal, 22 %-uk 5-6 alkalommal és 13 %-uk 1-2 alkalommal. A kosárérték viszont elég alacsony, közel felük csak 1500 és 3 ezer Ft között vásárol, 1/5-ük 1500 Ft alatt, és szintén 1/5-ük 3 ezer és 5 ezer Ft között, csupán 10 %-uk vásárol 5 ezer Ft felett. A napi kosárérték esetében a családlétszám növekedésével nő a kosárérték. A havi nettó jövedelmi kategóriáknál a legalacsonyabbnál is fellelhető a legmagasabb kosárérték, és a 250 ezer Ft-os jövedelmi szint fölött nem jellemző az 1500 Ft alatti (2 legalacsonyabb) kosárérték. 5 fő nem válaszolt arra a kérdésre, hogy milyen nemű végzi általában a napi vásárlást. 87 %-ban nők végzik a napi vásárlást, csak a maradék 13 %-ban férfiak.

Nemcsak a női válaszadók (90 %-uk), hanem a férfi válaszadók (78 %-uk) is a nőket jelölték meg a napi vásárlás lebonyolítójaként. Ezt illusztrálja a 4. ábra.

Minden egyes boltválasztási tényezőt 1-től 9-ig kellett értékelni, az 1 a legfontosabbat jelölte a 9 pedig a legkevésbé fontos értéket. Ez alapján a napi boltválasztást az ár és a lakóhely közelsége alapján hozzák meg. Bronzérmes a választék szélessége és mélysége. A tömegközlekedési eszközzel való megközelíthetőség azért érhetett el ilyen rossz helyezést, mert a napi vásárlást leginkább gyalog vagy kerékpárral bonyolítják, kis mennyiség, súly és érték miatt is. Mégis szükséges volt ennek a tényezőnek a napi vásárlásnál való megkérdés, hogy ugyanazon tényezők szerint a napi, a heti és a havi boltválasztás relevánsan összehasonlítható legyen. Legkisebb szerepet a munkahelyhez való közelség és a kereskedelmi márkás termékek léte játszik. Egyéb tényezőket 7-en adtak meg, mégpedig az alábbiakat: megszokás (2 fő), nyitva tartás, akciók, tisztaság, kiszolgálás gyorsasága és a régi munkahelyhez való közelség.

4. ábra. Napi vásárlást folytatók neme

Forrás: Saját szerkesztés SPSS output alapján

4.2. Heti vásárlás

A megkérdezettek 54 %-a (108 fő) végez heti nagy bevásárlást. Heti vásárlást a megkérdezett nők 58 %-a, addig a férfiak 45%-a végez. Minél idősebb korosztályba tartoznak, annál kevésbé jellemző a heti bevásárlás. A 150 és 200 ezer Ft közötti, valamint a 250 ezer Ft fölötti jövedelemmel rendelkezők többsége szokott heti vásárlást bonyolítani. Amíg a 20 és 50 ezer fő közé eső népességszámú lakóhelyen élők fele vásárol hetente, addig az 50 ezer fő fölötti lakosságszámú településeken élők egyértelműen vásárolnak hetente. A 71 %-uk esetében párosan döntenek a termékről, 14–14 %-ban egyedül vagy a háztartásból 3–4 fő dönt, és csak 1 esetben 5-en vagy annál többen. A megkérdezettek majdnem fele szombaton, harmada pénteken, 11 % vasárnap, 3 % csütörtökön, és a többiek hétfőn, szabadnapon, vagy amikor ráérnek válaszlehetőséget jelölték meg a heti vásárlás napjául. A heti vásárlás helyszínéül több válaszlehetőséget is megjelölhettek, maximum 3-at kértem megjelölni, de 3 fő 4-et jelölt meg. Összesen 280 megjelölésből 5 egyéb, melyből 3 Spar, 1 kisbolt és 1 piac. Tesco 63, Cora 43, Interspar 25, Lidl 32, Penny Market 30 és a Plusz 20 jelölést kapott. A Profit, Reált, Metrot és Auchant kevesebb, mint 10–10-en említették. Majdnem 80 %-a a heti vásárlóknak 2-nél több kereskedelmi egységet jelölt meg. Ennek alapján két nagy csoport különíthető el heti vásárlásnál, az egyik a hipermarketek közül választ, addig a másik a diszkontokat részesíti előnyben. A heti vásárlásnál a boltválasztási tényezők első helyét megőrizte az ár, viszont az ezüstérmes lakóhely közelsége itt már csak 4. helyet érhetett el, mert a választék szélesség és mélysége átvette a második helyet. A termékek minősége pedig elfoglalta a bronzérmes helyet. A kereskedelmi márkás termékek léte az utolsó helyről eggyel előbbre lépett, és a munkahely közelsége lett az utolsó. A másik három tényező sorrendje ugyanaz a napi és a heti vásárlásnál, csak a termék minőségének fontossága vett fel kedvezőbb értéket. Az egyéb tényezőt 3-an adták meg, ezek az alábbiak, tisztaság, akciók és más üzletek közelsége. Ez utóbbi felveti a telephely választás kérdését, hogy mennyire érdemes egymáshoz közel települniük. Jó-e a versenytárs a szomszédban, illetve ha valamit nem kap meg az egyikben, akkor legalább a távolság nem akadályozza meg, hogy elmenjen a másikba, és ott vásárolja meg a keresett termék(ek)et.

4.3. Havi vásárlás

Ugyanúgy 108 fő (54 %) vásárol havonta a megkérdezettek közül. Hiába egyezik meg ez a szám a heti vásárlókéval, ezek a megkérdezettek nem teljes egészében ugyanazok. Ezt ábrázolja az alábbi 3. táblázat.

3. táblázat: Havi és heti vásárlás relációja (fő)

		Havi vásárlás		
		Igen	Nem	Összesen
Heti vásárlás	Igen	58	50	108
	Nem	50	42	92
Összesen		108	92	200

Forrás: Saját szerkesztés SPSS output alapján

A megkérdezettek 29 %-a heti és havi nagy bevásárlásokat is bonyolít. 21 %-uk sem heti sem havi vásárlást nem bonyolít, csak napi vásárlást. Így a kérdőív első kérdésénél, hogy milyen gyakran vásárol, azok között, akik minden nap vásárolnak (30 % =60 fő), vannak olyanok, akik vagy heti vagy havi nagy bevásárlást is folytatnak. 50 fő csak havonta vásárol, de hetente nem és vice versa. A megkérdezett nők közel 60 %-a vásárol havonta, addig a férfiaknak alig több mint 40 %-a. A 18–24 éves korosztályban szinte egyensúly van, hogy szoktak-e havi nagy bevásárlást folytatni, avagy nem, addig az e fölötti korosztályban a havi vásárlók túlsúlya jellemző. Kivéve a 62 év feletti, akik abszolút nem folytatnak havi vásárlást (3 fő). Ez a létszám olyan csekély, hogy ebből nem vonható le az a következtetés, hogy a nyugdíjasok, nem végeznek havi nagy bevásárlást, bár az ő idejükből jobban kitelik a gyakoribb vásárlás.

Jövedelem szempontjából a 150 ezres határ a vízválasztó, e fölött jellemző a havi vásárlás, ez alatt pedig nem. A lakóhely népességszámát illetően a havi vásárlók dominanciája a jellemző, kivéve az 50 és 100 ezer fő közötti kategóriában, ahol egyensúly van, illetve a 200 ezer fő fölött, ahol a vásárlók – nem vásárlók megoszlása 45 % – 55 %. A havi vásárlásban résztvevők számára vonatkozóan 3 ilyen típusú vásárlást folytató nem válaszolt. A 105 főből kevesebb, mint egy tizedük egyedül intézi, 56 %-uk párosan, és alig több mint 1/3-uk a háztartásból 3–4 fővel bonyolítja a havi vásárlást. A heti vásárlást végzők számával összehasonlítva 20 %-kal megnőtt a 3–4 fővel vásárlók aránya, az egyedülálló és a párosan vásárlók hátrányára. A vásárlók és a család létszámának kapcsolatát a 4. táblázat illusztrálja. A havi kosárérték nagyság a család létszámának emelkedésével nő, és a havi nettó jövedelem nagyságának növekedése is növeli a kosárértéket. A 250 ezer Ft feletti jövedelmi kategóriákban csak a 15–25 ezer közötti és a 25 ezer Ft feletti kosárérték található meg. A vásárlás helyszínéről 209-et jelöltek meg,

második helyszínt kevesebb, mint 60 %-uk, és harmadik helyszínt kevesebb, mint 1/3-uk adott meg. Ez és a heti vásárlási helyszínek megjelölése alapján, a heti vásárlást 2–3 kereskedelmi láncban, addig a havi vásárlást 1–2 helyen, az átlag alapján 2 láncban bonyolítják. Itt viszont abszolút hipermarket túlsúly szerepel az összes többi vásárlási helyszín kárára. A Tesco 71, Cora 49, Metro 23, Interspar 18 voksot kapott.

4. táblázat. Család létszám és havi vásárlást végzők kapcsolata

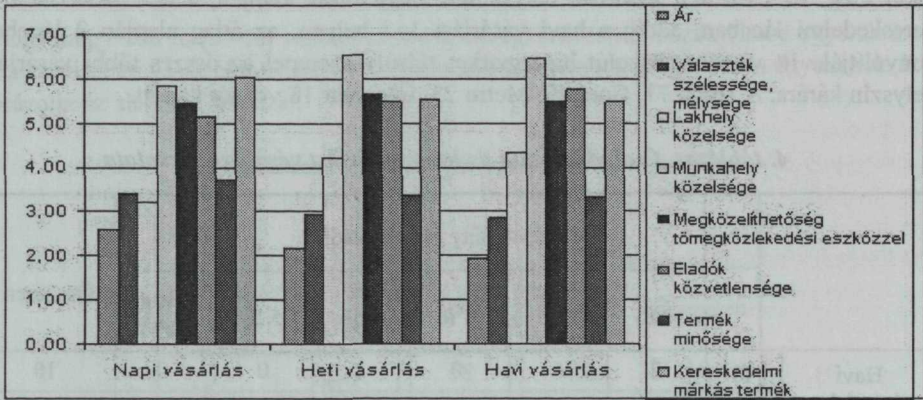
		Hány fős a családjá?						Összesen
		1 fő	2 fő	3 fő	4 fő	5 fő	6 vagy több	
Havi vásárláskor hány fő vesz részt benne?	1 fő	2	6	0	2	0	0	10
	2 fő	0	14	18	18	9	1	59
	3-4 fő	0	0	7	22	5	1	36
Összesen		2	20	25	42	14	2	105

Forrás: Saját szerkesztés SPSS output alapján

A Metro nagykereskedelmi egység, amely fogyasztók számára is értékesít. Az egyéb lehetőségnél dominánsan a Penny Market, Lidl és Plusz diszkontok kerültek megjelölésre, 4-en pedig független kiskereskedelmi egységet választottak.

A heti és havi vásárlás boltválasztását befolyásoló tényezők fontossági értékei hasonlóan alakultak. Viszont a napi és heti vásárlás, valamint a napi és havi vásárlást befolyásoló tényezők különbségeit egyértelműen szemlélteti az 5. ábra. Az ár első helye nem változik, de egyre fontosabb, ahogyan haladunk a vásárlási gyakoriságban a ritkább vásárlások irányába, a választék szélességének és mélységének fontossági értéke hasonló tendenciát mutat, ugyanúgy, mint a megvásárolt termékek minősége. A kereskedelmi márkás termékek léte szinte azonos mértékben fontos a heti és a havi vásárlásnál, és fontosabb, mint a napi vásárlásnál. Viszont ezzel ellentétesen mozog a lakóhely közelsége, a munkahely közelsége és az eladók közvetlensége. A tömegközlekedési eszközzel való megközelíthetőség meglepő módon hajszálnyival fontosabb a napi vásárlásnál, mint a havi vásárlásnál, és a heti vásárlásnál érte el legnagyobb értékét, azaz, amikor legkevésbé fontos. Egyéb tényezőt ketten jelöltek meg (akciók, nyitva tartás).

5. ábra. Napi, heti és havi vásárlás boltválasztását befolyásoló tényezők

Forrás: Saját szerkesztés SPSS output alapján

5.) Következtetések, javaslatok

Az első hipotézisem részben igaznak bizonyult, ugyanis a napi boltválasztási tényezők fontossági sorrendje eltér mind a heti, mind a havi boltválasztási tényezők fontossági sorrendjétől. Viszont a heti és havi boltválasztási tényezők fontossága már nagyon hasonló, ha a konkrét értékek nem is egyeznek meg hajszálnyira. Az ár valóban fontos szerepet játszik, de a havi vásárlásnál a választék szélessége és mélysége valamint a termékek minősége is nagyon fontos szemponttá lép elő. Így a hipermarketek egyre inkább élesedő versenyhelyzetében ezekre helyezném a hangsúlyt a helyükben, és ezen a területen igyekeznék átmenetileg fenntartható versenyelőnyre szert tenni. A választékot alkotó termékeknél a versenytárral szemben ilyen versenyelőny lehet, a kereskedelmi lánc saját kereskedelmi márkás terméke, melynél a minőségre kiemelt figyelmet kell fordítani.

A második hipotézisem teljesen beigazolódott. A napi vásárlás egyértelműen női feladat, viszont a heti vásárlásnál már a közös vásárlás a jellemző, és a havi vásárlásnál is ennek túlsúlya domináns, melynél már a 3–4 fős vásárlás is jelentős hányadot képvisel.

Ha egyáltalán lehet beszélni abban az esetben bolthúségről, amikor a húség nem egy, hanem több (jelen esetben 2–3) kereskedelmi egységre irányul, akkor a havi vásárlásnál az üzletek iránti húség jellemzőbb. Ilyen megkötések mellett a harmadik hipotézisem helytálló. Havi vásárlás helyszínéül átlagosan 2 kereskedelmi lánc egységét adták meg, míg a heti vásárlásnál ez az érték átlagosan 2,8. Ez alapján úgy gondolom, hogy havi vásárlásnál a helyettesíthetőség mértéke alacsonyabb.

Összefoglalás

Az élelmiszer az alapvető emberi szükségletünk, az éhségünk kielégítését szolgálja. A vásárlás gyakoriságától függően különböző tényezők más-más fontossági szerepet játszanak abban, hogy melyik kereskedelmi egységben bonyolítjuk le az élelmiszer beszerzését. A napi vásárlás még mindig döntően női primátus. Míg a heti vásárlások hipermarketekben és diszkontokban, addig a havi vásárlások szinte csak hipermarketekben realizálódnak. A nagy bevásárlásaink többnyire bizonyos napokra koncentrálnak, és a család több tagjával együtt hozzák meg az eladóhelyi döntéseket akár a konkrét termékről akár annak márkájáról legyen szó.

Felhasznált irodalom

Bauer András – Berács József:

Marketing. Budapest. Aula Kiadó, 2002

Hoffmeister – Tóth Ágnes – Törőcsik Mária:

Fogyasztói magatartás. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996

Hoffmeister – Tóth Ágnes:

Fogyasztói magatartás. Budapest. Aula Kiadó, 2003

Kenesei Zsófia:

A kiskereskedelem lehetőségei a vásárló bolthűségének megtartásában. *Vezetéstudomány*, XXXIII. évf. 2002. 2. szám 20–28. p.

Kotler Philip:

Marketingmenedzsment. Budapest. Műszaki Könyvkiadó, 1998

Kovács Géczy Judit:

Új kereskedelmi prémiummárka-stratégiák a vevőkért folytatott harcban. *Nemzetközi marketing*, 2007. évf. 1. sz. 43–47. p.

Törőcsik Mária:

Kereskedelmi marketing. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998

Törőcsik Mária:

Fogyasztói magatartás trendek. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 2003

Törőcsik Mária:

Vásárlói magatartás. Budapest. Akadémiai Kiadó, 2006

Gfk Hungária tanulmányok és cikkek

<http://www.gfk.hu/sajtokoz/fr3.htm> (letöltési dátum: 2007. aug. 25.)

Kereskedelmi Analízisek tanulmánya:

A bevásárlást továbbra is a nők intézik. 2005. október 13.

Shopping Monitor Tanulmánya:

Napi bevásárlás továbbra is gyakran vásárolunk kis mennyiséget. 2006. január 5.

A hazai kiskereskedelem forgalma az elmúlt öt évben másfélszeresére nőtt. 2006. ápr. 20.
Élelmiszervásárlás: a fogyasztók az áru minőségére, árára és a választékra figyelnek. 2006. december 14.

Tovább terjeszkedik a Lidl. 2006. március 3.

Fodor István Ferenc

TÚLÁT ÉS TÚLATARNA

A jászberényi határrészek fordultatos története

Van egy terület a jászberényi határban, amely szinte a világvége, szinte megközelíthetetlen az anyavárosból. Talán ez Jászberény legjobban kirajzolódó határrésze, amely nincs nagyon messze a várostól, egyik oldalán karnyújtásnyira a műút, és két település közelsége is megkönnyítette az itt lakók életét. De ha kedvük volt, akkor akár csónakkal is közlekedhettek. Viszont ha be akartak jutni Jászberénybe, akkor azt a saját határukon át nem tudták megtenni, csak ha felgyűrték a gatyaszárat és átgázoltak a Tarnán, vagy járt úton, Jákóhalmán keresztül. Az ellentmondások földje hát ez a kis határrész. Egy azonban biztos: a nyári napfordulón innét indul a Nap égi útjára a jászberényiek számára; lévén ez a terület a határ legészak-keletibb része.

A jászjákóhalmiak számára a Tarna Jászberény felé eső oldalán elterülő jákóhalmi terület a *Túlát* nevet viseli, a jászberényiek Tarna jákóhalmi oldalára eső területet *Túlatarnának* nevezik. Így szerepelt már ez Bedekovich Lőrincz 1798-as térképén is.¹ Teljesen pontosan idézve; ott *Túl a Tarnán* néven, mely az ott lévő kaszálókra utalt.

Van egyébként egy ennél kisebb területe is Berénynek, mely a már egyesült Tarna-Zagyván túla esik. Ez viszont a Necső nevű határrész egy része Jákóhalma és Jásztelek között, ahol legalább van egy bürü – azaz a „Fekete-híd” néven ismert masszív fahíd, – amelyen a volt Kossuth Tsz. teherjároművei is átkelhetek. Leszámítva, amikor árvíz volt.

A mi kis tárgyalt területünk jellegzetes elhelyezkedése a jákóhalmiak és dósaiai részére sem egyértelmű, ugyanis sokan rávágják, hogy itt a két falu határos egymással – nem tudván róla, hogy a közös határ keletebbre van, mert ide bizony beékelődik egy kis berényi földdarab.

A Túlatarna határai ma: nyugatról a névadó folyó, északról Jászdózsa, keletről és délről Jászjákóhalma. Északkeleti csücskén a hármashatár a jászberényi határ legkeletibb pontja, Bedekovich idézett térképén itt még ábrázolva van a Csörsz-árok mellékárka – a *Kisárok*, mely nyugat-keleti irányban átszeli a Túlatarnát és a hármashatár közelében érinti a jákóhalmi határt.

Nem mindig volt azonban ilyen egyértelmű, hogy hol van ennek a területnek a határa. Egyáltalán: hogyan került át a jászberényi határ a Tarna túloldalára? Ha visszamegyünk a török előtti időkbe, akkor ugyanezen a területen még nyoma sincs Jászberénynek. Ez a terület *Négyszállás* határa volt. Jákóhalma nem volt határos Dósával.² Mindezek mellett még azt sem mondhattuk volna, hogy a terület nyugati határa a Tarna volt, ugyanis a Tarna

1 Fodor Ferenc, 1942: A Jászság életrajza. Bp, 1942 c. könyvének színes térképmelléklete.

2 Jászdózsa községnek semmi köze nem volt Dózsa Györgyhöz. A XX. század elején, amikor az ország közigazgatását rendezték, az eredetileg Jászdósa nevű település a Jászdózsa nevet kapta. Előtte tehát eleve Dósa néven szerepelt, mint ahogy az idősebbek még ma is így említik, sőt a helyi honismereti szakkör is ezt a nevet viseli. Dósa egyébként mai ismereteink szerint a Dávid becéző változata volt, mint a Jákó a Jakabnak.

számtalan ága össze-vissza folyt, s a főbb ágai a mainál keletebbre, nagyrészt mocsárvilágot teremtve itt. Tehát az északi – *dóssai* –, illetve a déli – *jákóhalmi* – határ volt csak úgy ahogy a mai helyén.

A török időkben még Négyszállás az egyik leggazdagabb faluja volt a Jászságnak – Selmeczi László régészeti feltárása bizonyította, hogy eredeti jász településű község volt, amely azonban elpusztult a török hódítás idején. Érdekes módon a módosabb települések jutottak erre a sorsra, mint pl. *Ágó* is. Talán az is a pusztulás oka volt, hogy olyan nagy adókat vetettek ki a törökök, melyeket az itt élők már nem tudtak előteremteni.

Ahhoz azonban, hogy Négyszállás Jászberény része lehessen, még előbb el kellett tűnnie a térképről *Borsóhalmának*, mert ez a falu viszont Berény és Négyszállás között volt. Ez azonban elég gyorsan megtörtént, ugyanis a borsóhalmiak az első komolyabb török betörésnél – 1535-ben – befutottak Jászberénybe és a falu ettől kezdve gyakorlatilag megszűnt; határával együtt beleolvadt Jászberény határába.³

Berény – ahol török katonaság is székel, hiszen itt épült fel a Dzsánfedá – a török palánkvár – biztonságosabb helyzetben volt a környező falvaknál, és szemmel tartotta az elnéptelenedő szomszédokat, igyekezvén megszerezni azoknak a határát. Nagyon agresszívan nekirontott például. Jákóhalmának is a XVII. században, de a kétfordulós perlekedés nem járt számára eredménnyel. Bővítette viszont a határát a már említett Borsóhalmával, majd megnyílt a lehetőség a négyszállási és a boldogházi határ felé is. 1667-ben Jászberény kérelemmel fordult a Kamarához, mely szerint már 48 éve használja a négyszállási és a *boldogházi* határt.⁴ Ha ezt az időpontot hitelesnek fogadjuk el, akkor Négyszállás már 1610 körül elpusztulhatott.

Ugyancsak a XVII. század második feléből származó adat, hogy Négyszálláson 68 berényi és 20 jákóhalmi gazda birtokolt földterületet szántóként, illetve kaszálóként.⁵

1719-ben Orczy István főkapitány megerősítette a jákóhalmiak jogát a további földhasználatra, miután igazolták, hogy árendát is fizettek érte.⁶ Ezt 1728-ban ismét megerősítették.⁷

Az 1700-as évek első felében sor került a tényleges megosztásra is Berény és Jákóhalma között. Berény tehát nem tudta az elpusztult falu egész határát megszerezni, viszont az övé lett a kétharmada, Jákóhalmáé pedig az egyharmada. Négyszállás határa igen hosszú és keskeny volt, hiszen még 1493-ban Jászapátival is volt határpere, és ma is Négyszállási-tó a neve annak a vízállásnak, amely a jákóhalmi határban az apáti határ közelében található, ahol egy Árpád-kori falu is állott. Ugyanakkor a határ túlsó vége egész az ágói határig elnyúlt.

Nem először tört ki határvillongás Jákóhalma és Berény között 1735-ben „bizonyos négyszállási pusztá egy része iránt”. Ahogy a berényiek elmondták: „...Négyszállás nevű falu az pogány Török túrheterlen insége végett az teleket ma nem laktatva, kénytelenítettett néhány megmaradt lakosság (nemes) Jász Berény városának. Lakossági köriben magokat íratni és így minden terhével az említett Pusztá Teleket Jász Berény várossához...”

3 Fodor Ferenc, 1942: A Jászság életrajza. Bp., 1942

4 Gyárfás István, 1885: a Jász-Kúnok története. IV. Bp., 1885

5 Kiss József, 1979: A Jászkun Kerületek parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Bp., 1979

6 Jászkókóhalma tanácsi jegyzőkönyve. 1734. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (A továbbiakban: SZÁL)

7 Kocsis Gyula, 2002: Jászkókóhalma gazdaság- és néptörténetéből. Jászkókóhalma, 2002

(csatolta a császár). Ám a jákóhalmiak „Molnár Jóseph ekéit ...hatalmasul fegyveres kézzel már lóit kifogván behajtották ...” Ebből a területszerzési csatározásból is Jákóhalma került ki győztesen; mint mondták: a Jászság soha nem tartozott a Kamara alá, a jákóhalmiak viszont az árendát mindig megfizették. „Négyszállás pusztá negyed részének birtokait igazolni tudták régtől fogva”. Tehát Jákóhalma továbbra is jogosan használja – mint azt Mathias Nagy (Nagy Mátyás) jász kapitány megállapította.⁸

1745-ben a Redemptio alkalmával Jákóhalma megváltotta Négyszállás pusztá területének harmadát 1000 rhenes (rajnai) forintért,⁹ így ekkor kialakult területünk mai keleti határa is.

Mivel Jákóhalma megint vitába keveredett Berénnyel a négyszállási határ miatt, ezért Komáromy Menyhárt kapitány úr 1795-ben felajánlja, hogy az egész Négyszállás területét mérje fel Bedekovich Lőrinc, a Jászkun Kerületek „hites Mértséklője”.¹⁰

Hátra volt még a nyugati határ, hiszen a Tarna ágai össze-vissza bejárták e területet, így szükség volt egy új meder ásására.

1795–96-ban a Berényi, Jákóhalmi és Dósai jászok egyesült erővel csatornát ástak 1000 öl (kb. 2 km) hosszúságban és 5 öl szélességben, hogy az össze-vissza kanyargó folyó vizét levezesse a Tarnán. Ma is ebben folyik a Tarna a Jákóhalma és Dósa közötti egyenes szakaszon. 1796. március 9-én nagy ünnepséget csaptak Berényi és Dósai uraimékkal „Jákóhalma helységében egyben seregelvén, ottan elsőben is ő királyi hertzezségének hosszas, és szerentsés életéért dob, trombita, 's egyéb kari musikák ékes hangzása mellett, a 'mozsaraknak pedig többszöri durrogatási alatt azon helységnek ékes templomában énekes sz.misést szolgáltatván, buzgó áhétatossággal könyörögtenek.¹¹ A szentmise után számos szekereken, muzsikásokkal együtt vonultak ki, ahol Bedekovich Lőrinc földmérő úr méltatta az árkot¹², majd „...dob, trombiták vig harsogási, s' a' mozsaraknak messzire elhangzott dörgései között, nagy örömmel, és gyakori Éllyen! kiáltással Jósef Tsatornájának nevezetett...”¹³ el a jelenlegi nádor tiszteletére.

Nagy ünnepség zajlott hát annak alkalmából, hogy a ma is látható egyenes Tarna-szakasz elkészült, s ezzel a ma Túlatarnának nevezett határrész – mely ekkor már 40 éve hivatalosan is Jászberény része volt – elnyerte mai határait.

A berényieknek engedélyezik a jákóhalmiak, hogy nyilasaikból¹⁴ a szénát hazaszállíthassák a jákóhalmi fahídon keresztül, de csak úgy, ha egy nyomon járnak, és nem vágják össze a gyepet. Erre két csósz vigyázzon, akik értesítve legyenek a szénahordásról.¹⁵ Erre azért volt szükség, mert a néhány évtizeddel korábbi új Tarna-ág kialakításával végleg megközelíthetlenné vált Berény felől ez a terület, tehát szükség volt a jákóhalmiak jóindulatára, hogy a berényiek saját területükről elszállíthassák a terményt.

8 Jászejákóhalma tanácsi jegyzőkönyve, 1935. SZÁL

9 Bagi Gábor, 1995: A Jászkun Kerület társadalma a Redemptiotól a polgári forradalomig 1745–1848. Szolnok, 1995

10 Jászejákóhalma tanácsi jegyzőkönyve, 1795. SZÁL

11 Magyar Kurir MDCCXCVI esztendőre. D. Decsi Sámuel által I. fertály esztendő. (1796. I. negyedév)

12 Jászejákóhalma tanácsi jegyzőkönyve, 1796. SZÁL

13 Magyar Kurir 1796

14 Korábban nyílhúzással döntötték el egy adott területen belül a tulajdon helyét. Ez a terület volt a nyilas.

15 Jászejákóhalma tanácsi jegyzőkönyve, 1823. SZÁL A szénahordás a berényi határ Túlatarna nevű határrészére vonatkozik, mely a korábban áoszt József csatornától keletre esik Jákóhalma és Dósa között.

Ezt követően a XIX. század közepén a jászberényi határban is megtörtént a tagosítás – a földközösség megszűntével –, így ott is elkezdődött a tanyásodás legnagyobb hulláma.

Az 1920-as évek végén került szóba a két szomszéd község között, hogy műutat építenek, és felvetődött, hogy Berényt is be kellene ebbe vonni, hiszen a Túlatarna az ő határához tartozik. Jászberény nem volt erre vevő, és talán ez is az egyik oka, hogy keletebbre épült meg az út 1934-re elkerülve a berényi határt, noha néhol 10–20 méterre is megközelíti.¹⁶ A másik ok viszont az volt, hogy ez a terület árvízveszélyes volt nagy részben, hiszen a Tarna árvízvédelmi töltésének építése még csak a II. világháború idején kezdődött meg.

Az 1940-es évekre visszaemlékező ott lakó szerint ezen a kb. 300 holdas – 160 hektár körüli – területen 9 tanya volt.¹⁷ Érdekes egy kicsit ezek gazdái között is szétnézni; kik voltak ők és mi lett a sorsuk. Közvetlen a Tarna partján volt két tanya, a Dózsa felőli részen másik kettő, a terület közepén szintén kettő, három pedig a jákóhalmi határ közelében. A terület közepén volt egy észak-déli irányú dűllút, mely Dózsát összekötötte Jákóhalmával. A *Sóskáspartnál* jött be a faluba, a mai Kiss Ernő utca folytatásaként. A tanyákra általában jellemző – máshol is a környéken, – hogy párosával igyekeztek építeni a földszomszédok.

Név szerint hét tanyatulajdonos (Besenyi, Kármán, Kiss, a két Kovács, Sárközi, Vidra)¹⁸ elődje már szerepelt Jászberény redemptusai között, a két Nemoda pedig Jászárokszállásról származhatott ide; elődeik ott voltak redemptusok.

Néhány tanya jeles lakójáról külön is meg kell emlékezni. Kovács András – aki a Tarnaparton lakott – megkülönböztető nevén *Kis Kovács András* – búcsúvezető volt. Már ebben is kötődött Jákóhalmához; hiszen az ittenieket vezette a szentkúti búcsúba Mátraverebélybe. Jákóhalmáról Dósa felé mentek – hagyományosan, gyalog – és útba ejtették a tanyáját. Leszármazottai ma Jákóhalmán élnek. Tanyájuk még elhagyatva állt az 1990-es évekig. Érdekessége volt, hogy olyan közel volt a Tarnához, hogy a korábbi gátat az 1970-es években nem tudták a lakóház mögött megerősíteni, mert nem sikerült az akkori gazdával – János nevű fiával – megegyezni. A tanya már eltűnt, de a gát ott azóta is gyengébb maradt. Sárközi Bélának, Kovács Bélának, Kármán Andrásék és az adatközlő Vidra Sándor leszármazott Jákóhalmára került; mégpedig mindegyikük az oda legközelebbi utcába, a volt *őregtemető* helyén épült, illetve közvetlen mellettük lévő házakba. A Dózsa közelében lakó Kiss István oda költözött, Nemodának (József és János) és Besenyi Ferenc pedig az „anyavárosba”: Jászberénybe. A Nemoda család is adott jeles személyiségeket: egy másik János Jákóhalmán is jegyzősködött, Józsefnek pedig Árpád nevű fia elkerült messzebbre, azonban az ő fia: István jelenleg a Család- és Munkaügyi Minisztérium főosztályvezetője, aki az elmúlt évben a jákóhalmi honismereti szakkör vendége volt és nagy szeretettel beszélt e tájról, ahol gyermekkorra nyarait töltötte a nagyszülői tanyán.¹⁹

16 Jászzákóhalma képviselőtestületi jegyzőkönyve, 1927. SZÁL

17 A visszaemlékező Gyurkó Istvánné, született Vidra Erzsébet; honismereti szakköri tag, aki a jákóhalmi határban lakó leendő férjével Jákóhalmára költözött.

18 A neveken vannak betűeltérések (y, ékezethiány).

19 Nemoda István már több évvel ezelőtt is járt a Jászságban és tartott előadást a térség polgármestereinek. Akkor – polgármesterként – velük jöttem kocsiival haza Jászapátiról s a jákóhalmi Szent Vendel-szoborhoz érve megjegyezte, hogy ott jártak be a dűllőúton a faluba. Különösen a malom előtti őrlésre várakozás maradt meg az emlékezetében.

Az itt lakók részére nem volt véletlen a jákóhalmi kötődés, mivel a terület legközelebbi pontja nem volt messzebb a falu szélétől egy kilométernél és ha Jászberénybe mentek – mely minimum nyolc kilométerre volt – akkor is itt jártak át; Jászdózsa felé jóval nagyobb volt a kerülő és messzebb is volt. Itt intézték tehát azokat az ügyeiket, melyek nem várták el az anyaváros hivatalainak felkeresését.

Ugyanúgy, mint a környező települések határában; a téeszek szervezése itt is tönkretette a tanyavilágot. Ma már csak az egyik Nemoda-tanya helyén lévő épületegyüttes látható, de ez egy egészen sajátos és különös történet.

Ez a terület a jászberényi Kossuth téeszé volt, amelynek szintén csak gondot okozott, mert Jáköhalmán keresztül átjárva kellett művelni a viszonylag nem nagy területet. 1974-ben túladtak rajta; eladták a tiszafüredi Kosárfonó Vállalatnak,²⁰ amely a legmagasabb rész kivételével – körülbelül háromnegyed részét – betelepítette fűzfavesszővel. Ez főleg a jászdózsaiaknak adott munkalehetőséget, de voltak ott jákóhalmi dolgozók is. A központnak Jáköhalmá belterületének közelebbi részén megvettek egy lakóházat a Fő úton iroda és szolgálati lakás céljára. A vesszőt évente levágták és szállították Tiszafüredre, ahol bútorokat fontak belőle. Használatba vették azt a hosszú műhelyépületet is, amit még a téesz épített a dózsai úthoz közelebbi Nemoda-tanya helyén.²¹ Az eredeti tanyából ma már nincs semmi. A „vesszősek” – ahogy a helyiek nevezték őket – körülbelül másfél évtizeden át tevékenykedtek itt, majd az 1980-as évek vége felé megszűnt ez a munka. Egyrészt azért, mert ez előregedett, megritkult vessző kitermelése már nem volt gazdaságos, másrészt meg a rendszerváltozás miatt is változtak a munka- és piaci viszonyok.

A hajdani vesszős terület mindenesetre még elvadulva is hosszabb ideig megmaradt, ugyanis a jákóhalmi vadásztársasághoz tartozik ma is, és a tenyésztett fácánoknak nagyon jó búvóhelye volt. Innen lehetett őket a jákóhalmi erdő felé kihajtani nagy terítékű vadászatok alkalmával, amelyek igen gyakoriak voltak ekkoriban nyugati vendégvadászokkal. 1987-ben is a megye 36 vadásztársasága közül az első volt a jászjáköhalmi Béke Vadásztársaság.²²

Az utóbbi másfél évtized már Lukácsi Zoltán – jákóhalmi gazda – nevéhez kötődik, aki korábban itt dolgozó felesége révén bérelte a területet, a már említett volt téesz-épület mellé a volt Nemoda-tanya helyén tanyát épített, s ma is ott lakik a Túlatarna egyetlen családjaként. A legutóbbi időben meg is vásárolta az egész területet, ahol családi gazdálkodást folytat.

Még egy igen jelentős esemény tartozik a terület krónikájához; az az ásatás, melyet Kertész Róbert folytatott itt; felfedezve, hogy a jégkorszak végén sem néptelenedett el az Alföld. Az epipaleolitikum emberének leleteit éppen a Jászkunság egyik korábbi számá-

20 Az 50 éves a jászberényi Kossuth Mezőgazdasági Szövetkezet 1948–1998. Jászberény, 1998. (Szerk.: Besenyi Vendel) kiadvány alapján.

21 Az épületet a fiatalon elhunyt amatőrfestő - Kozmóczki Géza (1949–1975) is megörökölte. A kép testvérénél – a Somogy megyei Nagyberkiben – ma is megvan.

22 A rendszerváltozáskor magam is több alkalommal kint voltam hajtóként, ugyanis a vadászok úgy segítették a honismereti szakkört, hogy a végzett munkánkért kaptunk a lőtt fácánokból, melyet év végi vacsorához használtunk fel.

ban írja le a feltáró régész.²³ Az értékes leletek mellett azonban egy másik korszak anyaga is előkerült: egy Árpád-kori kemence, amely a jákóhalmi határban lévő *Félegyháza* faluhoz tartozhatott.

Lám; mennyi érdekességet tartogat a föld és az irattárak mélye azok számára, akik Jászberény e kis félreeső, de mégis oly közeli területével akarnak megismerkedni. Remélem, hogy kicsit sikerült közelebb kerülni az olvasónak a Túlatarnához, a hajdani népes Négyszállás falu határának egy kis szeletéhez.

Felhasznált irodalom

Besenyi Vendel (szerk.):

Az 50 éves a jászberényi Kossuth Mezőgazdasági Szövetkezet
1948–1998, Jászberény, 1998.

Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Bp., 1942

Gyárfás István: Jász-Kúnok története. IV. Bp., 1885

Kertész Róbert: Jászkunság 1997. 3–4. szám

Kiss József: A Jászkun Kerületek parasztsága a Német Lovagrend földesúri
hatósága idején. Bp., 1979

Kocsis Gyula: Jászejákóhalma gazdaság- és néptörténetéből. Jászejákóhalma. 2002

Bagi Gábor: A Jászkun Kerület társadalma a Redemptiótól a polgári forradalomig
1745–1848. Szolnok, 1995

Magyar Kurir MDCCXCVI esztendőre. D. Decsi Sámuel által I. fertály esztendő. (1796.
I. negyedév)

²³ Kertész Róbert cikke a Jászkunság 1997. 3–4. számában. Kalandos volt a lelőhely felfedezése is. Kerékgyártó Gyula jászberényi amatőr régész fedezte fel a feltáráshoz alkalmas nyomokat néhány méterre a jákóhalmi határtól egy elhagyott homokbánya oldalában. A homokbánya viszont úgy keletkezett, hogy a jákóhalmi vadászok „homokot importáltak” a berényi határból a határon lévő makkos erdőben építendő fácskanevelőhöz.

Csikos Mihály

Stoma típusok, szövődmények és kezelésük a colorectalis sebészetben, különös tekintettel a köldök stomára

Valamilyen típusú stoma 656 betegen készült különböző colorectalis műtétekkel kapcsolatban 1984. január 1. és 1998. január 1. között. Vég-colostoma 380 esetben készült abdomino-perinealis rectum exstirpatio és Hartmann műtét kapcsán. A vég-stoma a köldökben helyezkedett el 301 betegen (79,2%) és hagyományos helyén a bal csípőlapáton belül 79 esetben (20,8%). 201 elterelő stoma készült akut és elektív műtétek kapcsán. 163 (81,9%) a haránt vastagbélben és 38 betegen (18,9%) pedig a sigmán. 24 rejtett stomát készítettünk a haránt vastagbélben. A szerzők tárgyalják a hagyományos és köldök stomák korai és késői szövődményeit. A 301 köldök stoma reoperációt igénylő akut és késői szövődményeinek száma 21 (7%). Ha csak a köldök stomával legszorosabb összefüggésben lévő szövődményeit vesszük figyelembe, ez 8 esetben fordult elő (2,6%).

Bevezetés

A vastagbélnek a hasfalra való kiszájztatása manapság is gyakran végzett műtéti típus sebészeti osztályokon. Bár a fejlett országokban a stoma képzések száma, gyakorisága lassú csökkenést mutat, hazánkban még nem észleljük ezt a tendenciát, sőt, a nagy forgalmú osztályokon számuk egyre nő. Emiatt a sebészek érdeklődésének előterébe kerültek az ezzel kapcsolatos kérdések: hol helyezzük el a hasfalon a tervezett stomát és hogyan kerülhetők el legnagyobb valószínűséggel az óhatatlanul jelentkező szövődmények?

Betegek és módszerek

A Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzat Kórháza Sebészeti Osztályán 1984. január 1. és 1998. január 1. között, tehát 14 év alatt 656 betegen készítettünk valamilyen stomát. Ebből 265 nő, 391 férfi volt. Átlag életkoruk 58 év. A legfiatalabb beteg 20, a legidősebb 96 éves volt. (1. sz. táblázat)

A rectum exstirpatiókhoz vagy Hartmann műtéthez társuló úgynevezett vég-colostomát 380 esetben képeztünk, 301 betegen (79,2%) a köldökgyűrűben, és 79 esetben (20,8%) a hagyományos helyen bal anus iliacus formájában. Akut és elektív műtétek kapcsán 201 tehermentesítő stoma műtétet végeztünk, 163 esetben (81,1%) a colon transversumon, 38 betegen (18,9%) pedig a sigmán. Irrezekábilis bal colon, illetve rectum tumoros betegeken 24 rejtett colostomát készítettünk a colon transversumon, akik a későbbiek során bizonyos valószínűséggel ileust kaphattak. A 21-ből 8 esetben kellett megnyitni a stomát, melyet lokális anesztéziában végeztünk. Hagyományos „kiszájztatást”, coecostomát 2 betegen, colon vagy rectum anastomosisnál nagy rizikójúnak ítélt esetekben 9 tehermentesítő katéter-coecostomát készítettünk. Ezek mindegyikét eltávolítottuk az anastomosis gyógyulása után. Tehát összesen 616 esetben készítettünk stomát a colon valamelyik szakaszán. (2. sz. táblázat)

Az összesen 380 vég-colostomás betegünk átlag életkora 62 év volt. 148 nő és 232 férfi volt közöttük, a férfiak átlag életkora 3 évvel haladta meg a nőkéét. A 301 köldök-stomás beteg közül 115 nő és 186 férfi volt, életkor megoszlásuk hasonló az összes betegéhez. A 79 beteg megoszlása, akiken anus iliacus készült, a következő volt: 33 nő és 46 férfi, szintén az előzőekhez hasonló átlag életkorokkal. A végcolostomák abdomino-perinealis rectum-exstirpatiok és Hartmann műtétek kapcsán készültek. (3. számú táblázat)

A 301 köldök-stoma reoperatíot igénylő akut és késői szövődményei a következők voltak: összesen 21 esetben észleltünk szövődményt, ez 7%-nak felel meg; hagyományos helyen (anus iliacus sigmoideus) stomák az irodalomban észlelt 14–57%-os szövődmény arányával szemben. A bél visszacsúszása köldök-stoma esetén 2 betegen fordult elő, mint akut szövődmény. 13 striktúra, 2 prolapsus és 3 peristomalis hernia volt megfigyelhető. Ha a stoma-készítés helyével és technikájával összefüggő szövődményeket vizsgáljuk, akkor a bőr-striktúra közös szövődmény. Ha a köldök-stomával legszorosabban összefüggő szövődményeket vizsgáljuk, akkor a köldök-stomákat terhelő akut és késői szövődmények száma 8 (2,6%). (4. számú táblázat)

A 616 colostomán kívül 40 ileostomát is készítettünk, 22 nő és 18 férfi betegen. Átlag életkoruk 43,1 év volt – látszik, hogy ez teljesen más betegcsoport: a colitis ulcerosa és a familiáris colon-polyposis illetve a Crohn betegség miatt végzett beavatkozások tartoznak ide zömmel. Definitív vég-ileostoma 22 készült. Az ideiglenes végileostomákat a colitis ulcerosa és colon polyposis miatt végzett totalis colectomia és mucosa proctectomy rekonstrukciójának közbülső lépéseként, a Fonkalsrud I. műtét részeként készítettük. Kockrezervoár 1 készült, a kacs ileostomákat tehermentesítés céljából végeztük. (5. számú táblázat)

Megbeszélés

Látván korábban az anus iliacus stoma szövődményeinek egyre növekvő számát, 1979-ben tengerentúli tapasztalat alapján kezdtük el az abdomino-perinealis rectum exstirpatiok után készített definitív vég-colostomát a köldökgyűrűbe helyezni. A betegek számára a colostoma készítésével járó műtét súlyos psychés megrázkódtatást jelent ezért törekedni kell arra, hogy ennek súlyát a lehető legjobb stoma készítésével csökkentsük. A stomának azonnal jó elhelyezkedésének és funkciójának kell lennie, mert az esetleges későbbi korrekciós műtét – különösen idős, rossz általános állapotú beteg esetén – nem kívánatos sem a beteg, sem kezelő orvosa számára. A jó stomának két követelménynek kell megfelelnie: a könnyű kezelhetőségnek és a szövődmények hiányának. A beteg hasfalán olyan területet kell keresnünk, amelyen redő nem képződik és amelyre a stoma-gyűrű és zsák optimálisan fekszik fel a beteg ülő és álló helyzetében egyaránt, valamint az öltözködést, a ruha viseletét nem gátolja. Kell, hogy a beteg jól lássa a stomáját és a bél erős izomzatán, illetve fascián jusson ki a bőr felszínére. A szövődményeket a hely jó kiválasztásával és a bél megfelelő technikával történő kiszegésével tudjuk megelőzni. A rectum exstirpatióval együttjáró colostomát a köldöktájra helyezni hazánkban sokáig ismeretlen módszer volt. Az anus iliacusnak a nemzetközi szakirodalomban leírt szövődmény rátája azonban megfontolásra késztető.¹ Kövér betegek a hájas lelógó

1 Egri 1997., Goligher J. 1984.

hasfalon nem tudják látótérbe hozni azt kezelni és tisztán tartani saját maguknak a bal fossa iliácában elhelyezett stomát. A bőr és a subcutan zsírszövet itt mobilis, előfordulhat, hogy a bőrön és a fascián levő nyílás idővel egymáshoz képest eltolódik és ez székürítési zavart okozhat, valamint peristomalis hernia kialakulására predisponál. A köldök körülvevő fascia aponeurozisa ezzel szemben nem hajlamos a tágulásra, ezért a peristomalis hernia kialakulásának itt kisebb a valószínűsége Cormann írta világhírű könyvében, hogy „a köldök használata stomakészítés céljára nem egyedülálló elképzelés, némely sebész eredetileg is a köldököt részesíti előnyben a colostoma készítés céljából”.² A köldök-stoma készítését ugyanakkor számos elutasítás, fenntartás érte. Az egyik: a betegeket öltözködésükben zavarja a köldök-stoma, a másik: a betegek által gyakran alkalmazott irrigációt nehezebben kivitelezhető, mint az anus iliacuson át. Saját tapasztalatunk ezzel szemben a következő: férfi betegeink egy része áttért a deréköv használatára helyett a nadrágtartóra, de ezt teszik más típusú stomát viselő betegeink is. Számos betegünk (kb. 200) végez irrigációt – részükről a köldök-stomára vonatkozó panasz nem volt, az irrigációt kifogástalanul gyakorolják. Operált betegeink között több orvos, illetve közeli orvos hozzátartozó is volt, olyan betegek, akik saját gyakorlatukból jól ismerik a stomaviselő emberek szerzteágazó panaszait. A műtét utáni években ezek a betegeink lettek a köldök-stoma leghatásosabb propagálói. Jól tudjuk, hogy az eddigi gyakorlattól alapvetően eltérő módszer bevezetése mennyi idegenkedéssel, tartózkodással jár. Úgy véljük azonban, hogy a fentebb ismertetett nagy beteganyag eredményei feljogosítanak bennünket arra, hogy e stoma készítési módot az e területtel foglalkozó sebészek figyelmébe ajánljuk. Anyagunkból a következő konklúziók vonhatók le 1.) A köldök-stoma viselése az öltözködést nem akadályozza. 2.) Az irrigáció szempontjából kifogástalan funkciót biztosít. 3.) Az akut és késői szövődmények száma és aránya ideális. 4.) A hasfalon levő preformált nyílást használjuk fel a stoma készítésére. 5.) A betegek a köldök-stoma viselésével elégedettek, egyetlen beteg sem kérte még a stoma áthelyezését. (Arra viszont volt példa, hogy a beteg az apus diatusnak köldök-stomává való átalakítását kérte). 6.) Amennyiben colostomát váltunk ki ileostomával, akkor a legegyszerűbb kacs-ileostomiát végezzük és ajánljuk. (6. számú táblázat) Végezetül a colostomia hazánkban használatos terminológiájával kapcsolatosan javasoljuk, hogy az egycsővű, egynyílású vagy kétszővű, kétnyílású anus praeternaturalis helyett használjuk az angol irodalomban is egyértelmű vég-colostoma, illetve kacs-colostoma elnevezést.

2 Cormann, 1989

Felhasznált irodalom

- Corman:* Colon and Rectal Surgery 2 th ed. Lippincott 1989
- Edwards:* D.P. – Chrisholm E.M.-Donaldson DR: Closure of transverse loop colostomy and loop ileostomy Ann. R. Coll. Surg. Engl. 1998, 80 (1). 33. p.
- Egri – Réfi – Tasi:* Magyar Sebészet 50, 1997.
- Goligher J.:* Surgery of the anus, rectum and colon 1984 5- th ed. Balliere Tindall, London
- Gooszen A.W. – Geelkerken R.H. – Hermans J. – Lagaay M.B. – Gooszen H.G.*
Br. J. Surg. 1998 85 (1). 76. p.
- Mukherjee A – Parikh V. A. – Aguilar P.S.:*
Colonoscopy assisted colostomy – an alternative to laparotomy: report of two cases Dis. Colon Rectum 1998 41 (11). 1458. p.
- Schwander O – Shiedeck T.H. – Bruch H.P.:*
Stoma creation for fecal diversion: is the laparoscopic technique appropriate? Int. J. Colorectal Dis 1998 13 (5–6). 251. p.
- Shellito P.C.:* Complications of abdominal surgery: stoma surgery Dis. Colon Rectum 1998 41 (12). 1562. p.

1. számú táblázat

1984. január 1. 0 1998 január 1.

A betegek száma 656

Átlag életkor – 58 év

Nők	Férfiak
N=265	N=391
57,4 év	58,8 év

A legfiatalabb beteg 20, a legidősebb 96 éves volt.

2. számú táblázat

A colostomák típusai

<i>Vég-colostoma</i> \kődök-stoma	301–79,2
hagyományos sigmoideostoma	79–20,8 %
<i>Elterelő kacs-colostoma</i>	163–81,1
	haránt vastagbélben
	a sigmán 38–18,9 %
Rejtett colostoma	24
Coecostoma	2
Katéter coecostoma	9
	616 beteg

3. számú táblázat

Vég-colostomák			
N=380			
Átlag életkor 62 év			
Nők		Férfiak	
N=148		N=232	
60,6 év		63,6 év	
<u>Köldök stoma</u>		<u>Hagyományos sigmoideostoma</u>	
N=301 (79,2 %)		N=79 (20,8 %)	
Nők	<u>Férfiak</u>	Nők	<u>Férfiak</u>
N=115	N=186	N=33	N=46
60,4 év	64 év	60,9 év	63,2 év

Ezek a vég-stomák abdomino perinealis rectum exstirpatio és Hartmann műtét kapcsán készültek.

4. számú táblázat

A köldök-stomák szövődményei
Reoperáció

Akut	Késői
Retrakció	Szűkület N=13–4,3 %
N=2	Előesés N=3–1
	Peristomalis sérv N=3–1 %

Összes szövődmény 21–7 %

A szűkület általános szövődmény a stomával kapcsolatban az elhelyezkedés és az alkalmazott technika miatt. Ha csak a köldök-stomával legszorosabb összefüggésben levő akut és késői szövődményeket vesszük figyelembe, ezek száma 8–2,6 %.

5. számú táblázat

Ileostomák		N=40
		Átlag életkor 43,1 év
<u>Nők</u>		<u>Férfiak</u>
N=22		N=18
42 év		44,2 év
Végleges ileostoma		22
Ideiglenes vég-ileostoma		10
Kacs-ileostoma		7
Kock-reservoir		1
40 beteg		

6. számú táblázat

Következtetések

- 1.) A köldök-stoma nem akadályozza a beteg öltözködését.
- 2.) A beöntéshez kitűnő funkciót biztosít.
- 3.) Az akut és késői szövődmények száma ideális.
- 4.) A hasfalon levő preformált nyílást használunk a köldök stoma készítésére.
- 5.) A betegek elégedettek a köldök-stomával: még egyikük sem kérte annak áthelyezését.
- 6.) Ha ileostomát készítünk colostoma helyett, a legegyszerűbb kacs-ileostomát ajánljuk.

Bischof Zsolt

SZLOVÉNIA – SIKEREK ÉS BUKTATÓK

Szlovéniáról általában úgy hallunk, mint siker-országról, amely a 2004-ben csatlakozott államok közül elsőként teljesítette a Monetáris Unióbeli tagság feltételrendszerét, s már több mint egy éve euróval fizetnek. Azonban az alábbi tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy a szlovén sikereknek több árnyoldala is van. Nem volt teljes a pénzügyi intézményrendszer átalakítása, a privatizáció féloldalasra sikerült, részben a bennfentes uralom, a korporativizmus, a nemzeti kapitalizmus, illetve a külföldi működő tőke szerény mértéke miatt. Az export szerkezeti összetétele nem követi a globális folyamatokat, az iparszerkezet komplex átalakítása nem fejeződött be, s rendkívül magas az állami újraelosztás és az állami szerepvállalás mértéke. Egyelőre stabilak a makrogazdasági mutatók, de a fenti anomáliák középtávon kockázati tényezőt jelenthetnek. Kérdés, hogy Szlovénia mit tud profitálni a Monetáris Uniós tagságából, ki tudja-e használni az abból nyerhető előnyöket. Ehhez további intézményi és szerkezeti reformokra van szükség.

I. Szlovénia, a transzformációs gazdaság

Szlovénia a 2004-ben csatlakozott tagállamok közül messze elsőként lett tagja az ERM-II. rendszernek, és gazdasági mutatóit tekintve, különösen a maastrichti konvergencia kritériumokat teljesítve, 2007. január 1-jén belépett a Monetáris Unióba is. A függetlenségét 1991-ben elnyerő szlovén államban már az elszakadását megelőzően is lazultak az egykori szocialista tervgazdaság keretei. A nyolcvanas évek folyamán Jugoszláviában is, így Szlovéniában is több olyan intézkedés történt, ami egyre nagyobb teret engedett a piaci mechanizmusoknak. Így más – volt szocialista országokhoz képest –, mint például a Balti-államok, előnnyel vághatott neki az átalakulásnak. A függetlenség kivívása után nagyon gyorsan hozzákezdtek a gazdaság átalakításához.¹ Külföldi gazdasági szakértőkkel együtt dolgozva, shock-terápia jellegű intézkedés-csomagot léptettek életbe, melynek legelső célja volt az infláció azonnali, gyors letörése, a bevezetett új fizetőeszköz, a tolar (SIT) kúszó árfolyamos rendszerbe történő beillesztése, majd ezzel együtt a bankrendszer átalakítása biztosította a pénzügyi szektor viszonylagos stabilitását. Új jövedelemadó-rendszert vezettek be, a munkanélküliséget pedig igyekeztek folyamatosan alacsony szinten tartani, az inflációs rátát pedig fokozatosan, de határozott ütemben lefelé szorítani. Átalakították a teljes kormányzati struktúrát és elindították a privatizációt. Ez az intézkedés Marko Kranjec és Velimir Bole nevéhez fűződik, előbbi pénzügyminisztere lett

¹ Bár az 1980-as években nagyléptékű beruházásokkal próbálták a lemaradást csökkenteni, de ezek politikailag motivált és elmaradott technológiájú fejlesztések voltak, s az önállóodás után ez nem szolgálta a nemzetközi versenyképességet. Bár a jugoszláv időkben, különösen pedig a II. világháború utáni évtizedekben a legfejlettebb tagköztársaság Szlovénia volt, a '80-as évekre egyre távolodott a mintának tekintett és történelmi közös vonásokat hordozó Ausztriától, illetve Olaszországtól. Erőteljes dezindusztralizáció és gazdasági stagnálás következett be.

az első független kormányának. Kranjec már a Jugoszláviától való elszakadás előtt kidolgozta az új gazdaság-stratégiát, tehát ezzel nem kellett időt tölteniük, kész programmal vághattak neki a piacgazdaság kiépítésének.²

Az EBRD által 2004-ben készített jelentés³ kiemeli, hogy Szlovénia a térség egyik meghatározó gazdasága, élen jár a piacgazdasági intézményrendszerek kiépítésében és hatékony működtetésében, valamint sikerült szervesen integrálódnia a kibővített Európai Unióhoz. A szlovén uniós felkészülés olyannyira jól előkészített volt, hogy például már 1998-ban elfogadta a szlovén parlament azt a tíz éves nemzeti környezetvédelmi programot, amely a legszigorúbb uniós normáknak is megfelel, s ehhez a programhoz a szükséges pénzügyi forrásokat is biztosították. Sikeres és stabil gazdaságot tudtak kiépíteni.

I. táblázat. Szlovénia a számok tükrében

A bruttó hazai termék (GDP) növekedése 1991–2009 között, %-ban

Év	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Szlovénia	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,7	4,8	3,9	5,4	4,1
Év	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007*	2008*	2009*	
Szlovénia	3,1	3,7	2,8	4,4	4,1	5,7	6,0	4,6	4,0	

* előrejelzés. Forrás: Eurostat

Az egykori Jugoszláviában, de a szocialista tömbben is Szlovénia gazdasága kiemelkedett, mind a gazdaság szerkezetét, mind pedig teljesítményét tekintve.⁴ A rendszerváltozás azonban visszavetette az ország gazdasági teljesítményét is, s csak az 1990-es évek közepétől kezdett el dinamikusán, 4-5 % körüli mutatókat produkálva növekedni.

A 2000-es évek elején az Európai Unióban lévő recesszió hatással volt a szlovén gazdaságra is. Másrészt viszont magyarázatra szorul, hogy Szlovénia, annak ellenére, hogy a korábbi években folyamatosan alacsonyabb növekedési ütemet produkált, mint például Magyarország, a fellendülés évét, 2004-et sokkal jobban ki tudta használni, majdnem megkétszerezte kibocsátását. Ennek oka elsősorban a néhány éve már folyamatosan növekvő export, ebben az évben pedig a belső kereslet, a hazai fogyasztás is megnőtt. Az export dinamikus növekedése mellett is azonban az ország folyó fizetési mérlege deficitese maradt (EBRD 2004). Emellett nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy az egyéb mutatók alapján is igazolhatóan (lásd később) stabilizálni tudta a pénzügyi szektorát, stabil árfolyam-politikát tudott folytatni, a kamatok nem ingadoztak, és a költségvetés pozíciója, valamint az államadósság alacsony és kiegyensúlyozott volt. Ráadásul az inflációs ráta alakulása is kedvező tendenciájú. Tehát igaz lehet az a megállapítás, hogy a biztos és stabil

2 Mencinge J., 2004

3 Strategy for Slovenia report on the invitation to the public to comment. EBRD, 2004.

4 A két világháború közötti időszakban szlovén GDP a Németországnak közel 80 %-a volt (összehasonlításképpen a '90-es években ez az arány 40 %). Szlovénia ipari fejlettségére jellemző, hogy az egykori Jugoszlávia részeként az egész ország ipari termelésének 20 %-át adta.

intézményi környezet, valamint a kiszámíthatóság nagyobb hatással van a gazdaságra, mint a diszkrecionális beavatkozások okán kialakuló, magas kockázatot jelentő makrokörnyezet. Valóban nem lehet a kamatláb a beruházások elsődleges kritériuma, a kamatláb is tart az egyensúlyi szint felé és ez inkább okozat, mintsem ok a beruházások alakulásában. A tőke határhatékonysága a várakozásokban és a stabil intézményi háttérben ölt testet, és ezek figyelembe vételével hozza meg a magánszektor a döntéseit.

2. táblázat. Egy főre jutó GDP dollárban, folyó áron

Év	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Szlovénia	8137	9524	10672	11679	12879	14535	16252	17824	19655	21900	23139
EU-27	17603	18318	19065	19861	20582	21854	22889	23943	24725	25935	27012
Eu övezet 13	20388	21064	21806	22727	23524	24875	25980	27001	27694	28792	29985

Forrás: ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága

Az újonnan csatlakozott országok között Szlovéniában a legmagasabb az életszínvonal – amennyiben az egy főre jutó GDP-t vesszük alapul. Az EU 27-ek átlagához viszonyítva több, mint 85 % az egy főre eső makrojövedelem. Ez különösen a növekedés dinamikájában látványos és eredményes, 10 év alatt megháromszorozta Szlovénia az egy főre jutó GDP értékét.⁵

Azonban a szlovén gazdaság bezárkózottsága (erről még később) számos veszélyt rejt magában. Nemigen található hasonló eset, ahol ennyire zárt, a külföldi tőkétől mestersegesen távol tartott gazdaság tartósan ilyen magas növekedést produkálhasson.⁶

3. táblázat. A gazdasági növekedéshez való hozzájárulás megoszlása (éves változás %-ban)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
háztartások fogyasztásának növekedése	1,3	0,7	1,9	1,5	1,9	1,7
bruttó tőkefelhalmozás alakulása	-1,3	1,1	2,7	3,2	-0,3	3,2
kormányzati fogyasztás növekedése	0,7	0,6	0,3	0,6	0,4	0,6
külkereskedelmi egyenleg alakulása	1,9	1,1	-2,2	-0,9	2,1	-0,4

Forrás: Bank of Slovenia

Figyelemre méltó, hogy 2001-et és 2005-öt leszámítva, a bruttó tőkefelhalmozás növekedési üteme meghaladta a háztartások fogyasztásának növekedési ütemét. Ez utóbbi nem túl nagy lendülettel, de stabilan 2 % közeli mértékben növekszik, s ha ehhez hozzávesszük az export igen dinamikus növekedését, ezek együttesen jelenthetik a szlovén gazdaság teljesítményének tartós, kiszámítható és talán fenntartható növekedését. A

5 Míg az 1970-es évek közepén a szlovén egy főre jutó GDP azonos volt az osztrákkal, addig az 1990-es évek végére a harmadát érte el.

6 Csaba László, 2007.b.

háztartások fogyasztásának növekedése mögött a kölcsönök növekedése áll, a bérikiáramlás üteme ezt nem indokolja ilyen mértékben. A felvett hitelek már 2005-ben is 50 %-ban devizahitelek voltak. A bruttó tőkefelhalmozás növekedési ütemének élenkítése még javíthatna az ország pozícióján, erre azonban a privatizációs folyamatok felgyorsulásáig vélhetően még várniuk kell.

4. táblázat. A költségvetés egyenlege a GDP %-ban 1995–2006 között

Év	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	-8,6	-1,2	-2,4	-2,4	-3,1	-3,8	-4	-2,5	-2,7	-2,3	-1,5	-1,2

Forrás: Eurostat

2000-ig növekedett, utána viszont határozott ütemben csökkent a költségvetés hiánya. 2002–2003 között egy költségvetési korrekció történt, amely után a deficit mértéke folyamatosan a maastrichti kritérium szint alatt maradt. Jellemző az erőteljes költségvetési fegyelem, nincsenek választási költségvetések, de legalábbis fegyelmezettebbek a kormányzó erők, mint pl. nálunk, kisebbek a kilengések. De láthatunk pozitív példát is: 2002-ben voltak választások, s az előző évihez képest jelentős volt a hiány csökkenése. A költségvetési fegyelmet érzékelteti, hogy 2004-ben a hozzáadottérték-adóból származó bevételek elmaradtak a várthoz, a kormány a kiadásait ennek mértékében csökkentette a hiánycél tartása érdekében. A 2004-ben kezdődő gazdasági fellendülés is javította az egyenleget. A Stabilitási és Növekedési Paktumban meghatározott 1,9 %-os küszöbérték alatt marad folyamatosan a hiány mértéke, így a maastrichti 3 %-os határhoz képest elég széles az ingadozási lehetőség, ami egy esetleges visszaesés esetén is kellő biztonságot nyújt. A 2005-ben elfogadott konvergencia program alapján 2008-ban a hiány nem lehet magasabb a GDP 1 %-ánál. Ez a program adóreformokat, illetve az államháztartás kiadásának csökkentését tartalmazza. (2006. évi konvergencia jelentés⁷)

Fentiekből adódóan Szlovéniában a kiszorítási hatás nem volt számottevő az elmúlt tíz évben, ez látszik a kamatláb alakulásából is. Mivel a gazdaság nem volt kapacitáskihasználásának maximumának közelében, így jelentős forrásokat sem vontak el az állami kiadások.

Szlovéniában az állami kiadások GDP-hez mért aránya a 2000-es évek közepéig jóval 40 % fölött volt és ez mára sem csökkent lényegesen. A balti államokban ez alig több, mint 30 % (bár a visegrádiak átlaga is bőven 40 % fölött van).⁸

5. táblázat. Az államadósság a GDP %-ban 1994–2004 között

Év	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	18,5	18,8	22,7	21,6	22,2	23,4	27,4	27,2	28,4	27,9	27,6	27,4	27,1

7 The Republic of Slovenia, Convergence Programme

8 Greskovits Béla – Bohle, Dorothe, 2007

A költségvetési deficit bizonyos tekintetben összefügg az államadósággal. Az igazi probléma nem az elsődleges deficitből eredő hiány, hanem a halmozott tartozás, az adósságszolgálat, különösen annak kamatterhei. Az államadóságban lecsapódik a gazdaság valamennyi buktatója. A deficit tartósan magas mértéke emeli az adósságszintet, s ha a GDP növekedési üteme nem kielégítő, a növekedésből adódó eredményt a kamattörlesztés elviszi. Erre hívta fel a korábbiakban Erdős is a fegyelmet,⁹ hogy legalább az államadóság GDP-hez mért aránya ne növekedjék. Szlovéniában az amúgy is alacsony adósság stagnál a GDP arányában. Fontos azonban kitérnünk arra, hogy a rendszerváltáskor létrejött, önállósult államok (Lettország, Litvánia, Észtország, Csehország, Szlovákia és Szlovénia) az addig felhalmozott államadóság jelentős részét Belgrádra, Moszkvára testálták (Csehország és Szlovákia pedig megosztott), addig Magyarország és Lengyelország esetében a hátrány sokkal nagyobb volt. Ez rendkívül fontos tény és nem szabad figyelmen kívül hagyni. A szlovén kormány a 30 %-os határt húzta meg, ami fölé semmi áron nem engedik az adósság mértékét. Mind a deficit, mind pedig az államadóság ilyen alakulása egy rendkívül szigorú fiskális politika következménye.

6. táblázat. A folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP %-ban 1995–2006 között

Év	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	-0,5	0,3	0,4	-0,7	-4	-3,2	0,2	1,1	-0,8	-2,7	-1,9	-2,5

Forrás: ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága

Ismert, hogy a gazdasági növekedéssel nincs közvetlen kapcsolatban a folyó fizetési mérleg állapota, de azt is tudjuk, hogy amennyiben annak tartós, romló pozícióját érzékeli a piac – és Magyarországon ez a helyzet, szemben Szlovéniával –, akkor elbizonytalanodik, nem áramlik a tőke az országba, amely a kilencvenes években ellensúlyozta az ország külföldi, devizában lévő aktuális adósság- és kamatszolgálatát. Hozzá kell tenni, hogy 2003 folyamán az addig dinamikus tőke-beáramlás Szlovéniában is lelassult, a privatizációs folyamatokhoz igazodott (EBRD 2004). Azaz igaza van Antal Lászlónak, hogy nem a fizetési mérleg, hanem annak hatására való kedvezőtlen reakció-sorozat az egyik legfőbb gátja a fenntartható gazdasági növekedésnek.¹⁰ Szlovénia ebből a szempontból is előttünk jár. A magasabb GDP-nek kisebb arányú folyófizetési mérleg hiánya is csökkenő ütemű, míg nálunk ez éppen fordítva van.

Szlovéniában hosszú ideje kiegyensúlyozott a fizetési mérleg. Ennek oka az árukereskedelem által termelt hiány és szolgáltatás nyújtás, valamint a folyó transzferek okozta többlet egyensúly közeli állapota. (2006. évi konvergencia jelentés) A 2004. évi jelentősebb romlás elemzők szerint is csak kisiklás volt, tendenciában nem utalnak jelek ennek újbóli bekövetkezésére.

9 Erdős Tibor, 2003

10 Antal László, 2004

7. táblázat. Munkatermelékenység növekedése 2001–2006 között, %-ban

Év	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	1,8	3,6	2,6	4,2	3,0	4,0

Forrás: Bank of Slovenia

8. táblázat. Ipari termelés növekedése 1999-2006 között, %-ban

Év	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	-0,5	6,2	2,9	2,4	1,4	5,5	3,3	6,1

Forrás: ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága

Látványos adatokat mutat mindkét táblázat. A munkatermelékenység növekedése kifejezetten magas, s ez a már évszázados munkakultúrával is magyarázható, valamint a szakképzés és az oktatási rendszer hatékonyságával.¹¹ Az ipari termelés bővülése is kiegyensúlyozott. A gazdasági növekedés kulcsát jelentő munkaerő-állomány, a humán tőke, valamint a megtakarítások, a tőkefelhalmozás értékeinek alakulása Szlovénia esetében úgy tűnik, igazolják az elméleti modelleket.

Szlovénia különös tekintettel volt a KKV-szektorra. Az 1990-es évek közepén külön minisztérium foglalkozott ezekkel a vállalatokkal. Külön ösztönzést kaptak a foglalkoztatottság növelésében és a kutatás-fejlesztés területén. Azonban ezek a támogatások elsősorban csak az újonnan alakuló KKV-kat támogatták, a régebbiek közül több meg is szűnt.¹²

9. táblázat. Külkereskedelem volumene 1999–2006 között, Mrd Euróban

Év	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
import	9,48	10,99	11,34	11,57	12,24	14,28	16,35	19,20
export	8,03	9,50	10,35	10,96	11,28	13,15	15,47	18,52

Szlovénia már a Jugoszláv tagköztársaság idején is jelentős külkereskedelemmel bírt, a legnagyobb nemzetközi forgalmat ez a tagország bonyolította le. Az önállósodás után egyre jobban integrálódott a világkereskedelembé, legnagyobb súllyal azonban mégis az Európai Unió tagállamai, azon belül pedig különösen Németország, Olaszország, Ausztria, Franciaország, Hollandia, Magyarország, az Egyesült Királyság a főbb kereskedelmi partnerei. Ezen kívül meghatározó még az orosz, az egyesült államokbeli, valamint a horvátországi külkereskedelem. Ez utóbbi különösen nagy jelentőséggel bír, az elvesztett délszláv piacok visszaszerzése kiemelt külkereskedelmi cél.

11 A XX. század elején is mindössze 10 %-os volt az analfabetizmus és képzett munkaerő állt rendelkezésre a viszonylag fejlett infrastruktúra mellett.

12 Török Ádám – Papanek Gábor (szerk.), 2004

2004-től kezdve az export euróban mért növekedési üteme 16 % fölött van, 2006-ban pedig majdnem elérte a 20 %-os bővülést, de nem sokkal marad el ettől az import növekedési üteme sem. Az exporton belül az Európai Unió országainak részaránya 69 %, míg az importban 80 % körüli. A dinamikusan növekvő export és import adatok tehát elsősorban az európai piaci erőteljes integrálódást jelentik.

Ez az integráció azonban csalóka és számos veszélyhelyzetre hívja fel a figyelmet. Ugyan az export-import aránya, növekedése a folyó fizetési mérleget viszonylag rendben tartotta (bár ennek az euró bevezetésével már nincs jelentősége), az export szerkezeti összetétele nem biztosítja a globális piacokhoz való tartós integrációt. Elmaradt – talán a korlátozott privatizáció következményeként a szlovén gazdaság szerkezeti átalakulása, s így a kivitel összetétele nem fejlődött, nem alakult át. A technológia igényes ágazatok termékeinek aránya nem nő, csakúgy, mint a technológiai fejlettséget leképező termelőeszköz kivitel sem. A már említett tőkebevonás hiányának következtében Szlovéniában nem alakultak ki a multinacionális vállalatközi együttműködések, ezért elmaradt a technológia-igényes termelések felfutása.¹³ Nem épült be a külföldi működő tőke szervezsen a hazai gazdaságba, amely most még nem okoz a kiviteli szerkezetben komolyabb gondot a volumen megfelelő szintje miatt, de a minőségi hátrány hamarosan mennyiségi következményekkel is jár, ami a szlovén gazdaság nemzetközi integrálódását visszavetheti és egyben az export vezérelte növekedést is korlátozhatja. Azonban a szlovén kivitel a fentiekkel együtt sem teljesen korszerűtlen. A feldolgozóipari kivitele élenjáró.¹⁴ Jelentős még a fémek, fémfeldolgozó ipari termékek aránya. A magas technológiájú export-import arányban Szlovénia magas szinten van, de stagnál, főleg a visegrádi országokhoz képest.¹⁵

Míg a Balti-államok elsősorban a kevésbé képzett munkaerőre és a hagyományos iparszerkezetre építették a Szovjetuniótól való elszakadás utáni iparpolitikájukat, addig a többi országban – így Szlovéniában is – a komplex technológiára és a képzett munkaerőre való építkezés volt a meghatározó. A tőkebefektetések is ezeket a vállalati szektorokat részesítették előnyben. A Greskovits-Bohle által publikált adatok azonban azt is alátámasztják, hogy Szlovénia az iparszerkezet átalakításában csak mérsékelt sikereket ért el, különösen igaz ez a visegrádi országokhoz történő összehasonlításban. Mind az ipari termelés növekedési ütemében (1992–2003 között átlagosan 1 %), mind a komplex ipari export a teljes export arányában (2000–2004 közötti átlag 49 %), mind pedig az egy főre jutó komplex ipari külföldi tőkeállományban (2002–2004 közötti átlagérték 198 USD) jóval meghaladja a Balti-államok hasonló mutatóinak értékét, de igencsak alatta marad a visegrádi országokban mért értékeknek.¹⁶

13 Csaba László, 2007.b.

14 Éltető Andrea, 2003

15 Soós Károly Attila, 2002

16 Greskovits Béla - Bohle, Dorothe, 2007

10. táblázat. FDI adatok 1999–2006 között, millió Euróban

Év	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
beáramló FDI	99,2	149,1	412,4	1.750,4	298,8	421,6	444,9	303,4
kiáramló FDI	44,7	71,7	161,2	168,1	413,7	400,7	503,4	590,3
FDI állomány	2.675	3.110	2.952,4	9.967,9	5.069,7	5.579,6	5.980,1	6.128,5

Forrás: Slovenia – Investment Environment

Az országba beáramló működő-tőke meglehetősen alacsony. A 2002-es kiugró adat is csak egy 1,5 Mrd eurós projektnek köszönhető. A többi évben meglehetősen kevés tőke áramlott a szlovén gazdaságba. Ennek oka lehet a kelet-közép-európai viszonylatban magas munkabér, így a munkaigényes ágazatokba történő külföldi befektetések elkerülik Szlovéniát. A külföldi tőke kisebb jelentőségű a szlovén gazdaságban és így az ipari szerkezet alakításában, viszont ez a tőke döntő mértékben a komplex iparágakba vándorolt (szemben pl. a Balti-államokkal). A befektetett működő-tőke elsősorban Ausztriából, Franciaországból, Hollandiából és Olaszországból érkezik, míg az összes beáramló tőke 74 %-a az Európai Unió területéről. A kiáramló működő-tőke 2003-ban, 2005-ben és 2006-ban is meghaladta a beáramló tőke nagyságát, ráadásul az utóbbi évben közel kétszeres értéket mutatott. Ezek a befektetések 90 %-ban a volt Jugoszláviába irányulnak, elsősorban Horvátország és Szerbia a célállomás.

A privatizációs eljárások során a biztosítási ágazattól elkezdve, a közmű-szolgáltatókon keresztül, az ipari vállalatokig bezárólag sikerült a hatékony magángazdasági rendszer kiépítése. Ugyanez a helyzet a banki szektor esetében, ott azonban még további privatizációkra van kilátás. A szlovén bankrendszer magas-szintű koordinációs szerkezetű, amely nagyban megkönnyítette a tőke mobilitását, a külföldi befektetések beáramlását és az uniós források lehívását. A már hivatkozott EBRD jelentés¹⁷ kiemeli, hogy a vállalkozói szektort a külföldi tőkebeáramlás szempontjából a közepes kockázatú befektetések közé sorolja. Az EBRD hathatós támogatásáról és együttműködési készségéről biztosította Szlovéniát a még megmaradt állami tulajdon privatizációjának folyamatában.

A beáramló működő tőkének 2001-ben pl. 52,1 %-a ment a szolgáltató szektorba, míg az EU átlaga, közte az újonnan csatlakozóké is, 62 % körüli.¹⁸ Nem véletlen, hogy a szlovén kereskedelmi bankok külföldi tulajdonosi körének részaránya mindössze 20,6 %-a, míg ez az arány pl. Bulgáriában 74,6 %, Csehországban 90 %, Magyarországon 88,8 %, Észtországban 98,9 %, de még Romániában is 47,3 %.

A működő tőke beáramlás elmaradásának talán legfőbb oka, hogy míg Szlovénia a nemzetközi kereskedelemben erősen nyitott ország, addig a tőkebeáramlással szemben egyfajta elzárkózás figyelhető meg. Szlovénia lassabb ütemű cselekvési tervet fogadott el a privatizációra és a liberalizációra, ez pedig lassítja a beáramló tőke mennyiségét és ütemét. Amennyiben ezen változtatás történik, akkor megnőhet a tőkeáramlás, ugyanis Szlovénia iparszerkezete hasonló az euró övezeti államokéhoz.

¹⁷ Strategy for Slovenia report on the invitation to the public to comment, EBRD, 2004.

¹⁸ Gács János, 2007. a. 898 p.

Két eltérő fejlettségű gazdaság integrációja általában meggyorsítja a tőkeáramlás a fejlettebb országból a fejletlenebb irányába. Azonban ez csak akkor mehet végbe, ha nincsenek adminisztratív, mesterséges akadályok a tőke áramlásának útjában. Ez pedig függ a belső gazdaságpolitikától, az intézményrendszerrel a gazdaság–társadalom fogadókészségétől. A több és jobb technológia, tudás csak akkor transzferálódhat Szlovéniába is, ha erre a szlovén kormány nagyobb elkötelezettséget mutat. Ellenkező esetben a görög példa ismétlődhet meg, ahol is a csatlakozás nem járt a kiemelkedően magas működő tőkebefektetéssel.

Az, hogy mely országokba megy a működő tőke, nemcsak a politikai átalakulástól, politikai stabilitástól függ. Ez természetesen függ a piaci intézmények rendszerétől, a pénzügyi szektortól, azoktól az állami döntésektől, amelyek a tőkeáramlás útjában álló korlátokat lebontják, de kiemelkedő jelentősége van az ipari szerkezet milyenségének. Amely országok ipara már az átalakulás előtt is fejlett technológiát és magasan képzett munkaerőt tudhatott magáénak (komplex iparral bírt), nagyobb eséllyel számíthatott a befektetők bizalmára és pénzére. Ezek kétségtelen előnyöket jelentettek a visegrádi országoknak és Szlovéniának is a tőkéért folyó versenyben, különösen a Balti-államokhoz képest. Azonban Szlovénia itt is lemaradt a visegrádi országokhoz képest. A szlovének a hagyományos, a szocialista időkből örökölt (de már akkor is jelentős nyugati külkereskedelemmel bíró) termelési kultúrával rendelkeztek. Szlovéniába kezdetben a feldolgozóiparba áramlott jelentősebb mennyiségű tőke, azonban a visegrádiakra jellemző gépipari és termelőeszközök gyártására irányuló beruházások kevésbé voltak jelentősek.

A bennfentes uralom a privatizációban, s így a működő tőke beáramlásban jelentős korlátokat eredményezett. Itt is megfigyelhető a zárt, korporativista gazdaságpolitika hatása. Ennek okaként elmarad a technológiai fejlődés, és a volt jugoszláv tagköztársaságok piacainak visszaszerzése is csak mennyiségi és nem minőségi piacot jelent, már persze ha sikerül ezen a piacon terjeszkedni. Csaba László hívja fel munkájában a figyelmet arra, hogy a régi kapcsolatok ezt elősegíthetik, de ha a transznacionálódás és a további technológiai ipari fejlesztés elmarad, akkor nem csak a termelés, hanem a külkereskedelem is veszíthet dinamikájából.¹⁹

Sok elemző felteszi a kérdést, hogy Szlovénia mennyire nyitott gazdaság. Ez a nyitottság természetesen nem a közgazdaságilag értelmezett és szokásos definíció szerint kérdéses (pl. az export és import aránya a GDP-hez), hanem annak tartalma és mértékének a környező országokkal való összehasonlításban. Ha e fenti mutatót elfogadjuk mérőszámnak, akkor Gács cikkére hivatkozva azt mondhatjuk, hogy Szlovénia 9. az EU-tagállamok sorában.²⁰ A térség államai közül egyedül Észtország előzi csak meg. Gács elemzést készített arról is, hogy az un. gravitációs modellel²¹ szimulálva milyen erősségű az egyes országok gazdasági nyitottsága és kereskedelmi potenciáljukhoz viszonyította külkereskedelmi teljesítményüket. Ebben viszont Szlovénia már a közepesen nyitott

19 Csaba László, 2007.b.

20 Termékexport plusz termékimport GDP-hez viszonyított aránya vásárlóerő-paritáson 2001–2004 között 32,7. (Gács János, 2007. a. 883. p.)

21 Itt figyelembe veszik az ország földrajzi elhelyezkedését, távolságát a nagy piacokhoz, vagy valamilyen övezetbeli vagy társulási tagságot.

besorolást sem kapta meg, ugyanis kereskedelmi potenciáljához képest igen gyengén teljesít. Ennek bizonyítására három mutatót használ,²² amelyek összegzéséből adódik ez a fajta relatív hátrány.²³ Tovább árnyalja a szlovén gazdaság nyitottságáról kialakítandó összképet a külkereskedelem élénkítése érdekében alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök alkalmazása (vámok és egyéb adminisztratív eszközök), illetve hatékonysága. Ebben Szlovénia gyakorlatilag a leggyengébb mutatókkal bír a CEB-államok között.

11. táblázat. A fogyasztói árindex alakulása 1993–2006 között, %-ban

Év	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	31,7	21	13,4	9,8	8,4	7,9	6,1	8,9	8,4	7,5	5,6	3,6	2,5	

Forrás: ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága

Az infláció esetében gyakorlatilag Szlovénia fegyelmezett monetáris politikát folytatott. Ugyan a táblázatban nem látható, de Szlovéniában a kilencvenes évek legelején négy-számjegyű volt az inflációs ráta, melyet a háború befejezésével villámgyorsan letörtek, és utána tartós dezinflációs folyamat ment végbe. Ezt még befolyásolták az energia hordozók árainak emelései is, de úgy tűnik az előrejelzésekből is, hogy stabil árszintet képesek biztosítani. Igazolják az adatok azt is, hogy valóban nincs trade-off a gazdasági növekedés és az infláció között. Az ingadozó bruttó hazai kibocsátást is egy stabil árszínvonal csökkenés kísérte. A 2000–2001-es gazdasági növekedés megtorpanása az infláció enyhe növekedésével járt együtt, ennek oka azonban elsősorban a hozzáadottérték-adó bevezetése volt. Szlovéniát ekkor az alacsonyabb gazdasági aktivitás jellemezte, emellett az infláció átmeneti növekedéséhez hozzájárult a jegybanki alapkamat csökkentése, illetve az ezt megelőző várakozások.

Míg az Európai Közösségek Bizottságának 2004-es konvergencia jelentésében az szerepelt, hogy Szlovénia nem teljesítette az inflációs maastrichti kritériumokat²⁴, 2005 őszén már elérte és azóta is tarja a referencia értéket. (2006. évi konvergencia jelentés) A csökkenés 2001-től kezdve folyamatos, amikor is a Szlovén Nemzeti Bank új középtávú monetáris politikai keretet fogadott el. Ebben a kormány is partnernek bizonyult az állami alkalmazottak bérnövekedésének visszafogásával. A dezinflációs folyamatok a magán-szektorban is csökkentették a bérnövekedés ütemét. Az árfolyam-stabilitás is erősítette az inflációs folyamatok hitelességét, valamint ezt segítette a 2000-es évek elején a kevésbé expanzív gazdaságpolitika is.

Veszélyként jelentkezhet a közeljövőben az energiaárak világpiaci emelkedése, a kamatlábak csökkenése, valamint egy erőteljesebb bérkiáramlás. Ezért a fiskális és a monetáris politika további szoros együttműködése szükséges, s a 2006-os konvergencia jelentés alapján egy „ambiciózusabb” költségvetési politika is csökkenthetné az inflációs kockázatokat. (2006. évi konvergencia jelentés)

22 Külkereskedelmi potenciál kihasználása, kereskedelem/GDP vásárlóerő-paritáson, kereskedelem/GDP folyó áron.

23 Gács János, 2007. a

24 12 havi átlagos infláció alapján

12. táblázat. Hosszú távú, konvergencia kritérium szerinti kamatlábak %-ban

Év	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	8,71	6,4	4,68	3,81	3,85

Forrás: Eurostat

A stabil kamatszint a megbízhatóság jele. Azt jelenti, hogy kiépült a pénzügyi rendszer, stabil az infláció (abban az értelemben, hogy féken tartott, kezelhető). Ráadásul a tőkepiac nem szereti a hektikus kamatmozgásokat, magas kockázatot jelenít meg abban az esetben, kiszámíthatatlannak ítéli a pénzpiacot és így a működőtőke-befektetések is bizonytalaná válhatnak. Mint tudjuk, a kamatláb nem elsődleges indikátora a beruházásoknak, azzal együtt sem, hogy a túlzottan magas kamatláb természetesen nem vonzza a reálszférába történő befektetéseket. De a legnagyobb veszély a bizonytalanság. A gazdaság pénzügyi szektora, s ezzel együtt az egész gazdaság sebezhetővé válik, spekulációs támadásoknak van kitéve. Úgy tűnik, Szlovénia stabilizálni tudja irányadó kamatszintjét, és ezt a szándékot mindenképpen jól fogadja a piac. A hosszú távú kamatok (a viszonyítási alapot a szlovén tízéves államkötvény hozamának tizenkét havi mozgóátlaga képezi) már évek óta teljesíti. Míg 2006-ban a referenciaérték 5,9 % volt, Szlovénia 3,8 % körüli kamatlábat produkált. A kritérium teljesítésének kezdete 2002-re datálható, a kamatkülönbözet akkor kezdett el csökkenni, amely elsősorban a deflációs folyamatoknak, a rövid távú kamatoknak, valamint az országkockázati prémiumoknak a csökkenésének a következménye.

13. táblázat. A tolar árfolyama Euro-ban 2000–2006 között

Év	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	213,8	223,77	233,88	241,96	239,64	239,64	239,64

14. táblázat. A tolar árfolyama USD-ben 1997–2004 között

Év	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Szlovénia	169,2	161,2	196,8	235,6	250,9	226,2	193,0	182,6

Forrás: *Strategy for Slovenia report on the invitation to the public to comment, EBRD, 2004.; The Republic of Slovenia, Convergence Programme, www.gov.si*

A nemzeti valuta árfolyam-stabilitása nem egy egyszerű fiskális vagy monetáris döntés. Az ország valutája jó hőmérőnek bizonyul a gazdaság teljesítményének és dinamikájának megítélésében. A gyenge kontra erős valuta kialakításában érdemes hivatkoznunk Antal és Erdős munkáira egyaránt, akik az eltérő árszínvonalbeli különbségek, a termelékenység és a tradable-nontradable javak arányához kötik a megfelelő árfolyam kialakítását.²⁵ A tolar/euró árfolyam csak hét éves adatot ad számunkra, ezért először nézzük meg, hogyan alakult az ország valutája a dollárhoz képest, ez ugyanis hosszabb időszakra vizsgálható. 2000-2001 visszaesést jelentett a GDP növekedésében és a deflációs folyamat is

25 Antal László, 2004; Erdős Tibor, 2003

megtorpant. Látjuk, hogy a valuta árfolyamok ekkor a legmagasabbak. Egyébként a gazdasági teljesítmény növekedésével párhuzamosan erősödött a tolar is. Igaz lehet kétséget kizáróan, hogy egy erősödő gazdaságnak szükségszerűen erősödő valutája lesz? Nem biztos. Ugyanis, ha az euróhoz nézzük az árfolyamokat, már más a kép. A szlovén valuta fokozatosan gyengül, igazodva a gazdaságok közötti különbségekhez. Úgy tűnik, a szlovének tudatosan és tartósan gyengítették valutájukat, 1992-től folyamatosan a menedzselt lebegtetés (managed floating) technikáját alkalmazták. 2004-ben azonban még az akkori konvergencia jelentés azt állapította meg, hogy Szlovénia nem teljesítette az árfolyammal kapcsolatos kritériumot, habár már az ERM II. tagja volt. Azonban a tolar fokozatos leértékelése hamarosan biztosította a kritérium teljesítését, és az ERM II-ben ezután az ingadozás szélső értékei a gyenge oldalon 0,16 %, a sáv erős oldalán pedig 0,1 % volt. (2006. évi konvergencia jelentés) A szlovén valutastabilitását erősített két folyamat is. Az Európai Központi Bank 2005. december utáni irányadó kamatemelése és a Szlovén Nemzeti Bank 2006. januári kamatcsökkentése a kamatkülönbségeket mérsékelte és egyben erősítette a tolar. Végül is a tolar 2004. július elején stabilizálódott, addig kisebb intervenciókra is sor került, azután viszont ilyen beavatkozása már nem volt szükség. 2004-től pedig a Monetáris Unióhoz való csatlakozásig stabil lett a közép-árfolyam. Ezért is tudtak 2004. június 28-án csatlakozni az ERM II-höz (Europien exchange rate mechanism), a középárfolyamot pedig 239,64 SIT/EUR-ban meghatározva. A kormány és a jegybank is egyetértett az euró minél hamarabbi bevezetésében, a céldátum 2007. január 1. volt, amit sikerült is betartaniuk.

Szlovéniában nem volt megfigyelhető különösebb érzelmi kötődés a tolarhoz, annak ellenére, hogy az önálló államiság egyik jelképe a saját fizetőeszköz megléte volt. Tulajdonképpen mindig is más valuta volt a gazdasági életben meghatározó, már a dinár idejében is a német márka volt az értékmérő. A CEB államok között Szlovéniában volt a legmagasabb – 77 %-os – az Euró bevezetésének támogatottsága egy felmérés szerint.²⁶

II. A pénzügyi intézményrendszer

Szlovénia nemcsak az euró bevezetésével, hanem pénzügyi intézményrendszerével is integrálódott a monetáris unió pénzügyi rendszerébe. Ez még akkor is igaz, ha a pénzügyi szektor a gazdaság súlyához képest alacsonyabb részarányt mutat, és nem befejezett a pénzügyi intézményrendszer privatizációja sem. Gács egy tanulmányában rámutat arra, hogy egy, az IMF által használt, a nemzetközi pénzügyi integráció erősségét mérő mutatószám rendszer alapján Szlovénia az integráció erősségét tekintve az európai feltörekvő országok között a középmezőnyben foglal helyet. Azonban a pénzügyi integrációnak a tulajdoni viszonyokra gyakorolt hatását vizsgálva már inkább a mezőny hátsó feléhez tartozik (Lettország, Litvánia és Románia társaságában).²⁷ Mindez annak fényében is érdekes, és tanulságos, hogy az elmúlt évtizedben az egyes országok pénzügyi

26 Vass Péter, 2006

27 Gács János, 2007. b.

piacainak erőteljes liberalizációja, fejlődése és privatizációja nyomán erőteljes pénzügyi integrációs folyamatok mentek végbe, amelynek jelentős része intézményi befektetések voltak (privatizáció, nyugdíjpénztárak).

Az Európai Monetáris Unióhoz történő csatlakozás szigorú feltételei összességében pozitívan befolyásolták a makrogazdasági stabilitást. Ez azokban az országokban mérhető igazán, ahol már bevezetésre került az euró. Bár az úgynevezett konszolidációs kifáradás jelei számos országban látszódnak, a Stabilitási és Növekedési Egyezmény mégis korlátot szab elsősorban a hiány és az államadósság túlzott emelkedésének megakadályozására. Az euró övezethez való csatlakozás elősegítette, illetve erősítette Szlovénia pénzügyi integrációját is, a dolgozatban említett privatizációs elmaradások ellenére is. A pénzügyi intézményrendszer elmaradt átalakulása ellenére várhatóan a szlovén gazdaság pénzügyi rendszere már attól is fejlődhet, hogy benne vannak a monetáris unióban. Ugyanis a legnagyobb hátrányt az jelenti, ha be sem kerülnek oda.

III. Társadalom és állam viszonya

Szlovénia politikai átalakulása nem függetleníthető a gazdasági átalakulástól, azaz a piacgazdaság kiépítésétől. Már Tito idejében is megvoltak a közigazgatás egyes önálló területei, a nemzeti öngazgatás elemei is ebben az időben kezdtek el csírázni. Ez önálló munkavégzésre és döntésre alkalmas közigazgatási rendszert érlelt ki, amely a kompromisszumok folyamatos megkötésével megalapozta a tárgyalásos technikák kifejlődését nemcsak a politikában, hanem a gazdasági szektorban is. Kialakultak a munkás-képviseltek, a menedzserek és az állam közötti együttműködés hagyományai. Ezen kívül a posztoszocialista térségben a legnagyobb és egyben legsikeresebb önállósággal is bírt a szlovén gazdaság, mind a gazdasági liberalizmusban, mind pedig a nyugattal való kereskedelmi kapcsolatokban. Mindehhez társult a viszonylag csendes átmenet, a nemzeti egység, az etnikai feszültségek hiánya, amely így hamar a politikai és gazdaságpolitikai fordulatra tudta az erőket koncentrálni. Mindezek képezték az alapját a neokorporativizmuson alapuló tárgyalásos eljárásoknak és a nemzeti kapitalizmus kiépítésének. Mindezeket erősítette a nemzeti homogenitás (gyakorlatilag az összes szlovén Szlovénia területén élt) és a szlovének igen erős nemzeti öntudata, amely szembefordulást eredményezett a szerbekkel szemben.

Szlovéniában nem történt meg az állami szociális ellátórendszerek reformja, de még annak kísérlete sem. Míg a Balti-államok erőteljesen megnyirbálták ezeket a juttatásokat és a visegrádiak is igyekeztek valamiféle alkut véghezvinni, addig Szlovéniában kiemelkedően magas a szociális kiadások GDP-hez mért aránya (cca. 25 %), de még a munkanélküliség csökkentésére fordított aktív és passzív eszközökre való költségvetési pénzek is közel vannak a GDP 2 százalékához.²⁸ A szerzőpáros ugyanebben a cikkében jelzi azt is, hogy a korporativizmus jegyében a szlovén munkavállalók közel 100 %-a kollektív szerződéssel van foglalkoztatva. Ez arra enged következtetni, hogy nemcsak az állami érdekegyeztetés, hanem a munkaadók és a munkavállalók között is erős hagyó-

mánya van a folyamatos megegyezések tárgyalásoknak. Ezért is elenyésző Szlovéniában a sztrájkok vagy egyéb tiltakozó megmozdulások. Fentiek következménye a munkaerőpiaci folyamatokban is mérhető. A munkanélküliség ráta 6 %-ra való lecsökkenése és stagnálása mellett a foglalkoztatottak száma fokozatosan növekszik.

15. táblázat. A munkanélküliségi ráta alakulása 1996–2006 között, %-ban

Év	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Szlovénia	6,9	6,9	7,4	7,3	6,7	6,2	6,3	6,7	6,3	6,5	6,0

Forrás: ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága

Szlovéniában a munkaerő hagyományosan magas szintű képzettsége, relatíve jó bérszintje és a társadalmi szerkezet elősegítette egy széles középosztály kialakulását, polgárosodását. Mivel a szegények száma az országban alacsony, a külföldi tőkebeáramlásból meggazdagodottak száma szintén nem jelentős, az emberek hagyományosan a hazai közép- és nagyvállalati szektorban dolgoznak. Ez, az értelmiségi réteggel kiegészülve olyan stabil bázist jelent, amely a jóléti állam gondoskodását elvárja, s a kormány bizton számíthat a szavazatukra is. Ez pedig konzerválja a magas állami közszolgáltatásokat, a szociális kiadások különösen magas szintjét. Ehhez társul az európai összehasonlításban is magas adóelvonás, amely ennek a finanszírozását is segíti. Ez egyfajta társadalmi megegyezési folyamat, amely kérdés, hogy meddig tartható? A magas központi elvonás és az állam nyújtotta magas szociális biztonság, ha bármelyik oldalon is megtörik, annak komoly társadalmi és nem utolsósorban gazdasági következményei lehetnek, amelyek a jelenlegi stabilitást is veszélyeztethetik.

Szlovénia a GDP százalékában mért adóteher vonatkozásában a 9. helyet foglalja el az EU-tagállamok sorában a maga közel 40 %-ával. Nem sokkal marad le tőle Magyarország sem, de a térség átalakuló országai 30 % körüli, vagy az alatti mértékkel jóval kedvezőbb gazdasági környezetet teremtettek. Természetesen a magas szlovén szociális kiadásokat és a munkavállalók, munkáltatók közötti tárgyalásos, kompromisszumos megoldásoknak magas költségvetési vonzata van, s talán a társadalmi megegyezésbe ezért fér bele a magas központi elvonás. Greskovits és Bohle cikkében neokorporativista kapitalizmusnak nevezi a szlovén modellt, ahol is az állam a munkaadók és munkavállalók érdekképviselőivel közösen keresi a kapitalista rendszer optimális formáját.²⁹

Szlovénia az 1990-es évek közepén igen sok figyelmeztető intést kapott a nyugat-európai országoktól, illetve intézményektől, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy a gazdaság modernizációja, a privatizáció és ezzel együtt a külföldi tőke beengedése az országba igen lassan halad. Ekkor a többi kelet-közép-európai poszt-socialista ország elhúzni látszott Szlovéniától, Magyarország pedig különösen élen járt az átalakulásban. Mind az IMF, mind pedig a Világbank próbálta Szlovéniát rávenni a gyorsabb ütemű átalakulásra, intézményi reformokra, azonban ők a lassabb, megfontoltabb utat választották, nem utolsó sorban Jeffrey Sachs amerikai közgazdász tanácsaira hallgatva.³⁰ Ezt a

29 Greskovits Béla – Bohle, Dorothe, 2007

30 Vass Péter, 2006

folyamatot erősítették a belpolitikai viszonyok is. Sikerült a politikai pártok között olyan kompromisszumos megállapodásra jutni, hogy kormányváltás esetén sem volt törés a gazdaságpolitikai koncepciókban és azok végrehajtásában (nem volt például választási költségvetés). Ezen kívül a pénzügyminiszter és a jegybank elnöke között – pártállástól függetlenül – tökéletes együttműködés volt megfigyelhető.

IV. Összefoglalás

Szlovéniában máig erős maradt az állami szerepvállalás, hasonlóan a visegrádi országokéhoz.³¹ Magas a közkiadásoknak az össztermékhez viszonyított aránya, az állam a szociális intézményrendszer működtetésében jelentős szerepet tölt be, nemcsak tartalmilag, hanem finanszírozási oldalról is. Ez éppen ellentétes a baltikum országokkal, de a délkelet-európai országokban (Románia, Bulgária, Horvátország) sem figyelhető meg hasonlóan magas arány. Szlovéniában erős korporativista hagyományok és további törekvések figyelhetőek meg, amelyek a szociáldemokrata erők kormányzóképességét erősítik a mai napig. A már említett bennfentes uralom a privatizációban is erőteljesen jelen volt, a tárgyalásos, egyezkedéses eljárások nem tették lehetővé a valódi tőkeverseny kialakulását.³² Ennek számos következménye van, ami a jövőre nézve kockázatot jelent. Nem alakulhatott ki igazán egészséges iparszerkezet, a munkás-önigazgatás, a szociális vívmányok megtartása egyfajta konzerválódást jelent a vállalati struktúrákban. A külföldi tőke korlátozott beengedése sem javítja a versenyképességet. Kijelenthető, hogy Szlovénia útját a jelenig és a jövőben is erőteljesen determinálja az a múltbeli örökség, ami nem feltétlenül (csak) a posztoszocialista létből fakad, hanem a kormányzatok ideológiai értékrendjéből. Szlovénia túl kicsi ahhoz, hogy bizonyos értelemben vett zárkózottságát az EU éles kritikával illesse, hiszen részben a nettó befizető pozíciója, részben pedig gazdasági stabilitása védelmet nyújt számára.

Mint már említettük, Szlovénia az 1990-es évek előtt is már egyfajta önállósággal bírt, ezért itt a gazdaság liberalizáltsága már a rendszerváltozás előtt megkezdődött. Az is igaz viszont, hogy a transzformációs éveket tekintve Szlovénia a legkevésbé volt radikális, a gazdasági átalakulás üteme, sebessége a CEB-államok tekintetében itt volt a leglassúbb. Ezt viszonylag objektív mércével is alá lehet támasztani, az EBRD átalakulást mérő indexszámai is a fentieket igazolják.³³

A szlovén gazdaság számára a monetáris unióhoz való csatlakozás nem cél, hanem következmény volt. A kritérium feltételek következetes betartása, mind fiskális, mind pedig monetáris oldalon, stabil makrogazdasági környezetet eredményezett. Stabil gazdasági növekedés, magas export aránnyal, kiegyensúlyozott belső növekedési ütemmel. A gazdasági szerkezetátalakítások a vállalkozások terheit csökkentő adóreformmal párosultak. Kérdés, hogy a szlovénok Monetáris Unió tagása milyen ösztönzőket jelent majd a strukturális reformokhoz és a prudenciális szabályozásban.

31 Lásd Csaba László ország csoportosítása, Csaba László, 2007!

32 Csaba László, 2007

33 Greskovits Béla – Bohle, Dorothe, 2007

Az EBRD Szlovéniáról szóló összefoglaló jelentése is rámutat a szlovén gazdaság relatív jó és stabil helyzetére, kiemeli, hogy a 4 % körüli növekedés és az államháztartás helyzete tartható. Értékeli a jóváhagyott adóreformot, de felhívja a figyelmet a közeljövőben már nem megkerülhető szerkezeti reformok és a bátrabb fiskális politika megvalósítására, amihez a szlovén kormánynak már megvannak a tervei is. (EBRD jelentés 2006)

Szlovénia a közeljövőben az alábbi kihívásokkal és veszélyekkel kell szembenézzen. Ügyelnie kell a bérkirárlás növekedési ütemének kézbe tartására, a külföldi tőke-áramlás intenzitásának és volumenének növelésére, valamint a privatizációs folyamatok gyorsítására. Erősítenie kell nyitottságát mind az Európai Unió, mind pedig a világgazdaság irányába. Mindezek együttesen stabilizálhatják, vagy javíthatják is Szlovénia versenyképességei pozícióját.

Felhasznált irodalom

- Antal László:* Fenntartható-e a fenntartható növekedés. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2004
- Az Európai Közösségek Bizottsága:*
2006. évi konvergencia jelentés Szlovéniáról. Brüsszel
- Budai Ákos – Budai Zoltán:*
Szlovénia. Halász és Társa Könyvkiadó, Budapest, 2001
- Csaba László:* A fölemelkedő Európa. Akadémiai kiadó, Budapest, 2006
- Csaba László:* Átmenet vagy spontán rend(etlenség)? Közgazdasági Szemle, LIV. évfolyam, szeptemberi szám 757–773 p.
- Erdős Tibor:* Fenntartható gazdasági növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003
- Erdős Tibor:* Mekkora lehet Magyarországon a fenntartható növekedés üteme I., Közgazdasági Szemle, LI. évfolyam 5. szám 389–414 p.
- Erdős Tibor:* Mekkora lehet Magyarországon a fenntartható növekedés üteme II., Közgazdasági Szemle, LI. évfolyam 6. szám 530–559 p.
- Európai Parlament:* Euróavezet: konvergencia vagy távoldódás? EP Gazdasági és Monetáris Bizottsága, Brüsszel
- Éltető Andrea:* Integráció és nemzetközi versenyképesség – a magyar gazdaság esélyei. MTA Világgazdasági kutatóintézet, Műhelytanulmányok, 2003. 52. szám
- Gács János:* A gazdasági globalizáció számokban; A nyitottság alakulása az EU országaiban – I. rész. Közgazdasági Szemle, LIV. októberi szám, 876–902 p.
- Gács János:* A gazdasági globalizáció számokban; A nyitottság alakulása az EU országaiban – II. rész, Közgazdasági Szemle, LIV. novemberi szám, 60–973 p.
- Greskovits Béla – Dorothe Bohle:*
A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában. Politikatudományi Szemle, XVI./2 szám, 7–32. p.

- Hare, P.:* Intézmények és gazdasági teljesítmény az átalakuló országokban. *Külgazdaság*, LXVI. évfolyam, 10. szám, 4–35 p. 2001
- Hibbs, D.:* The politization of Growth Theory *Kyklos*. Vol. 54 – 2001 – Facs. 2/3, 265–286. p. 2001
- Jancar, D. – Vodopivec, P. (szerk.):* Slovinci v XX. stoletju (A szlovének a XX. században). Ljubljana, Slovenska matica, 2001.
- Mankiw, N. G.:* Makroökonómia. Osiris kiadó, Budapest, 2003
- Mátyás Antal:* A modern közgazdaságtan története. Aula Kiadó, Budapest, 2003
- Mencige, J.:* Social science in Eastern Europe, *Economics Slovenia*. www.cee-socialscience.net
- Probáld Ferenc:* Európa regionális földrajza. ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2000
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D.:* Közgazdaságtan. KJK–KERSZÖV Kiadó Budapest, 2003
- Soós Károly Attila:* Az átmeneti gazdaságok EU-exportja nemzetközi összehasonlításban, 1993–2000. *Közgazdasági Szemle*, XLIX. évfolyam, decemberi szám 1063–1080 p. 2002
- Stiglitz, J. E.:* A kormányzati szektor gazdaságtana. KJK–KERSZÖV Kiadó Budapest, 2000
- Szilágyi Imre:* Drago Jancar – Peter Vodopivec (szerk.): Slovinci v XX. stoletju (A szlovének a XX. században). Ljubljana, Slovenska matica, 2001., KLIO2003/2.
- Tardos Károly:* „Egyértelműen Szlovénia a legsikeresebb”, beszélgetés Greskovits Bélával. *Beszélő*, XII. évfolyam, 7. szám
- Tardos Károly:* „Szlovénia vagy Szlovákia nyomában?”, beszélgetés Csaba Lászlóval. *Beszélő*, XII. évfolyam, 12. szám
- Török Ádám – Papanek Gábor (szerk.):* Az EU tagországok innováció- és KKV-politikájának kapcsolódása. Magyar Vállalatgazdasági Kutatásokért Alapítvány. GKI Gazdaságkutató Rt., 2004
- Valentinyi Ákos:* *Pénzügyi fejlődés, infláció és a gazdasági növekedés*. *Közgazdasági Szemle*, XLII. évfolyam 9. szám 838–859 p.
- Vass Péter:* Szlovénia az eurózónában. HVG archívum, www.archivum.hvg.hu
Bank of Slovenia www.bsi.si
- Slovenia: Analysis of economic, 2000., www.gov.si
- Slovenia, EBRD country factsheet. www.ebrd.com, 2007.
- Slovenia – Investment Environment: Investment Conference, Unlocking Slovenia's Potential. Ljubljana 2007. október 23–24.
- Strategy for Slovenia report on the invitation to the public to comment. EBRD, 2004.
- The Republic of Slovenia, Convergence Programme. www.gov.si
- Transition report 2004 executive summary EBRD, 2004. www.ebrd.com
- Világatlasz. Cartographia, Budapest, 1999

Szabó László

ÓRSÉGEN*

A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke és az MTA Debreceni Kutató Intézete a tudományos munkamegosztásban azt vállalta, hogy részben országhatáraink, részben a rögzíthető etnikai határok mentén végez Magyarország északi, keleti és déli sávjában interetnikus vizsgálatokat. Tanulmányozza a határral kettévágott magyar területen lévő települések kultúrájának alakulását eltérő állami, politikai, nyelvi- és kulturális közegben. Beilleszkedik ez a vizsgálat abba az európai kutatási programba, amely EU támogatással és több tudomány összefogásával folyik a keleti és nyugati kultúra határainak, jellegzetességeinek feltárása érdekében. Hasonló a feladata a Debreceni Akadémiai Bizottságnak is gyakorlatibb céllal: a tudományszervezés, a tudományos együttműködés kialakítása, lehetséges intézmények létrehozása, intézményes kapcsolatok kiépítése szomszédainkkal, elszakított testvéreinkkel. A kérdés súlyát a schengeni határok várható megnyitása, nemzeti szempontból pedig a nemzeti kisebbségek helyzetének tisztázása, lehetséges rendezése külön növeli. Jómagam egyetemi tanárként kezdettől fogva részese vagyok a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék kutatási programjának. Néprajzos muzeológusként pedig palóc vidéken, főként az egykori Esztergom, Nógrád, Heves, Gömör, Zemplén, Bereg, Szatmár, Bihar és Békés megyékben folytattam elsősorban ilyen jellegű társadalomnéprajzi vizsgálatokat a határ mindkét oldalán az 1970-es évek elejétől. Összegző és részmunkálatokat idők folyamán egyaránt publikáltam, s az említett területen túl korábban az egykori Csanád megye néhány községében, illetve az Ipoly és Garam mentén is megfordultam figyelve a társadalom, a különböző etnikumok együttélése, eltérő kultúrák egymásra hatása, a politikai diktátumok következményei és a kitelepítések (lakosságcsere) bizonyos jelenségeire is. E rövid írásban ilyen irányú megfigyeléseimet, tapasztalataimat, esetleges javaslataimat fogalmazom meg anélkül, hogy részletekbe mennék vagy igazamat nagyobb apparátussal bizonyítani próbálnám. Elegendőnek tartom néhány vonatkozó munkám, pár, mások által is méltatott írásom említését, s jelzem, hogy inkább a kérdés felvetését tartom fontosnak és időszerűnek. Ezek javarészt a néprajz témakörébe illeszkedő szakmunkák, melyeknek célja eredetileg egy-egy kulturális jelenség társadalmi aspektusú leírása, bemutatása, feltárása vagy elemzése volt. Gyakorlati vagy politikai célok nem vezéreltek, ám óhatatlan, hogy e térségben az efféle vizsgálatoknak ilyen irányú tanulságai ne legyenek. Nemzet- és nemzetiségpolitikai tekintetben éppen e szándék nélküliség miatt vonhatók le belőlük megbízható következtetések.

Napjaink fiataljainak a *határsáv* szó, fogalom úgyszólván jelentés nélküli. A Larousse Lexikon ennyit ír róla: *A határ mentén húzódó különleges, rendszerint katonai igazgatás alatt álló terület.* Más lexikonok és kézikönyvek sem erőltetik meg magukat. Csak az egykor határsávban élt idősebb lakosoktól értesülhetnek a mai tízen-, huszonéves utódok ennek egykori életet megbénító voltáról, jelentőségéről, milyenségéről. A megtörtént esetek

* Bevezető gondolatok egy kutatási tervéhez.

ma is jobbára családi, semmint tágabb közösségi hagyományként kerülnek felszínre. Nincs bennük olyan, amivel dicsekedni lehetne, amire kellemesen emlékezniük vissza, amiért csendes beszélgetések során érdemes lenne felidézni, előásni az elmúlt idő rárakódott törmeléke alól. Egy meglehetősen szomorú történeti korszak rosszemlékű, szerencsére múlandó teremtménye volt. Olyan intézmény, amely az erre kijelölt határ menti falvak népességét megbénította, korlátozta szabad mozgásában, jogaiban, életlehetőségeiben, felesleges terhet rótt rájuk, köznapi cselekedeteiket gyanússá tette, természetes életmódjukat állandó büntudattal terhelte, cselekedeteikben óvatossá, az idegenekkel szemben bizalmatlanná változtatta az itt élőket. Nem volt kívánatos a határsávban élni. Aki tehette menekült innen, s ide költözni sem volt kecsegtető.

Szerencsére én az ország közepén, minden határtól távol Szolnokon telepedtem le, úgyhogy élményem, főként gyakran megélt személyes tapasztalatom az ott folyó életről nincs. Elfogott disszidensek, eltévedt, majd lecsukott és eltángált turisták, egykori csempészek néhány történetét tudom csak felidézni emlékezetemből, ha kérdez valaki. E történetek hősei (saját maguk) mindig bátrak, ravaszak, furfangosak, kivágyják reménytelen helyzetükből magukat még akkor is, ha valójában elkapták őket és rajta vesztek. Ezt a látszatot úgy keltik, hogy elmondásuk szerint láthatóan sokkal nagyobb bajt sikerült elhárítaniuk fejük felől, mint amivel büntették őket. Úgy szabadultak a nehéz helyzetből, hogy veszteségük minimálisra zsugorodott. Több éves börtön helyett egy kis zárka, néhány pofon, gumibotozás, egy ideig megőrzettség. Kiszínezett, manipulált történetek, esetek ezek. Sajnos a hétköznapi, szürke valóság egészen más volt. Ennél sokkal súlyosabb. Ám erről, s ilyen hangon nem szívesen beszélnek.

A honfoglaló magyarság a határok védelmére úgynevezett gyeput létesített. Pusztán hagyott egy jókora sávot, ahol nem lakott senki, ahová nem építettek semmit. Ezen belül voltak a határ védelmével megbízott örvidéki falvak, melyeknek népe katonai szolgálatot látott el, s ennek fejében kiváltságokat nyert. Az őrségiek, a székelyek, a szepesi lándzsások – hogy némely ismertebb kései utódaikat említsem – nemcsak az ország határait, de a maguk vagyonát, saját falvaiknak épségét is őrizték, tetézve a király, a nemzet bizalmát önnön érdekeik védelmével is. Az itt élők szolgálataikért kapott privilégiumaik birtokában zárt, ugyanakkor igen magas színvonalú kultúrát teremtettek, öntudatos, kötelességtudó, büszke népcsoporttá fejlődtek. Az országba bármely irányból érkező idegenek, ha az ország belseje felé tartottak, először az örvidékiek rangos településein, fegyelmezett, a kor társadalmának élén álló közösségein utazhattak át és jó benyomást szerezhettek az országról és népéről. *A gyepek mögötti terület, a határörvidék, az ország széle nem lepusztult peremvidék, periféria volt, hanem fegyelmezett lakosságú, kötelességtudó, kapott kiváltságaival élni tudó, sajátos kultúrát és öntudatot kialakító közösségek összessége.*

Hazánk, a Kárpát-medence magas hegyekkel környezett és ez által védett terület. Folyói a Duna-Tisza medencébe tartanak, s a hegykeretet csak a Dunajec és az Olt töri át. A határok védelmét egyrészt a természet maga biztosította, másrészt, ahol nagyobb néptömeget áteresztő hágók, szorosok voltak az ide telepített határőr népesség fegyvereivel találták szembe magukat. E helyeken nemcsak falvak, megerősített várak, katonai táborok, hanem

tájat összekötő kereskedő városok is telepedtek (pl. Kézdivásárhely). Trianonban az új határokat úgy vonták meg, hogy a megcsönkített Magyarországnak természetes határai ne is lehessenek. Nemcsak a magyar etnikai tömböt vágták ketté, hanem a természetes összetartozó tájakat is. Amikor pl. vasútvonalaink hálózatát tervezték, egy olyan Budapest központú, pókhálószerű, vasúti pálya rendszert alakítottak ki, ahol az egyik alapvető elv az volt, hogy egy összetartozó vagy egymást kiegészítő természetes táj mentén haladjon a vasút, s a pálya vonalát mindkét oldalról legkönnyebben meg lehessen közelíteni. Úgy osztott ketté egy tájat, hogy azt a vasút vonala még inkább összekösse. A feltrancsírozást viszont úgy végezték, hogy a vasút vonalak átkerülve az utódállamok birtokába csak egyik, az ő oldalukról lehessen megközelíteni. A Magyarország felőli részt levágták és ez az államhatáron kívül egy másik, az egész vasúti közlekedést megbénító határt is képezett. Ebbe az övezetbe eső magyar falvakat kétszeresen is önmagukba zárták, megközelíthetlenné tették magasabb, XX. századi közlekedési szinten. Ugyancsak az utódállamokhoz kerültek azok a jelentős városok, melyek egy táj, közigazgatási egység, gazdasági régió centrumai voltak (pl. Nagyszentmiklós, Újvidék, Zenta, Szabadka, Eszék, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Beregszász, Ungvár, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Nagyszalonta, Arad) Az országhatár mentén fekvő települések elveszítve természetes táji kapcsolataikat, korszerű közlekedési, szállítási lehetőségeiket, természetes centrumaikat, egyre inkább periférikus helyzetbe kerültek, s sorvadásnak indultak.

A második világháborút követő időszakban ezeknek a községeknek a helyzete, sőt léte úgymond tragikussá vált. Ekkor alakítják ki a határsávot, mint új, a szocialista államokra jellemző intézményt. Politikai okokkal magyarázható az ennek a hallatlanul káros és embertelen konstrukciónak megteremtése. A határsávba tartozó községeket egy harmadik, úgymond ideológiai határral választották el az ország belsejétől és az utódállamoktól.

A határsávba csak engedéllyel lehetett bármely állampolgárnak beutazni bármilyen célból. Főként a nyugati határt erősítették meg, hogy a kapitalista államoktól elvágják az országot. De Jugoszlávia is hasonló megítélés alá esett az úgynevezett láncos kutya időkben. Vonaton utazók tapasztalhatták, hogy pl. Szombathely előtt a vonatra már Pókaszeptknél felszálltak az ÁVH fegyveresei, mindenkit igazoltattak, kikérdeztek: Hová, milyen célból utazik? Van-e engedélye? Hol fog megszállni? Mikor szándékozik visszatérni? Elmondták, hogy megérkezvén hol köteles jelentkezni és sorolhatnánk. A határsáv fennállásának hosszú évtizedei alatt az egész szigorú és enyhébb ellenőrzés különböző formái váltották egymást. Aki átesett ilyen ellenőrzésen (vasúton, közúton, esetleg gyalogos turistaként) az nem felejtethi el ennek megalázó voltát. A korlátlan hatalomhoz jutott egyenruhások nem a kifinomult modorokról és udvariasságukról voltak híresek. Emellett ösztönözte őket az, hogy a bekísért gyanús személyek után jutalom szabadságot, jó fogás esetén előléptetést kaphattak. Erről a bánásmódról nekem is van személyes tapasztalatom.¹

¹ Szombathelyre kísértem több hónapos terhes feleségemet, aki, mint német szakos tanár egy továbbképzésen vett részt. Az akkor már nem létező határsávba érkezve (1968) egyenruhás ÁVÓ-sok (zöld-ÁVÓS?) igazoltattak a vonaton, s mikor nem tudtam megmondani, hogy hol lesz a szállásom (a feleségemnek volt csak biztosítva!), le akartak a vonatról parancsolni. Majdnem tettelegességre került sor (mármint ki akartam lökni egyiküket a „robogó” vonatról), amikor vizakoztak. A feleségem majdnem elájult. A kurzus végéig nyugtalan volt. Szerencsére egészséges és értelmes gyermeknek adott életet.

Pintér György interneten közzétett kutatásait ezzel kapcsolatban így összegzi:

„A határ átlépéséhez a különböző korokban különböző dokumentumok álltak a rendelkezésre. Ezek általában egyszeri, de időnként többszöri határátlépésre jogosító, személyre szóló okmányok voltak. Voltak olyanok is, amelyek nem az ország elhagyására jogosítottak, hanem az ország területének bizonyos, mások számára elzárt részére lehetett velük bejutni. Ilyen volt a határsáv engedély. Ugyanis a „rendszer” nem a kerítés bonyolult elektronikai rendszerén múlt, bár abban az időben az sem volt kutya! Hanem, hogy a vasfüggöny NEM a határon húzódtott! De nem ám! Hanem a határral csaknem párhuzamosan 2 km-re, állt a 185 cm magasra emelt lábakra 22, majd 24 + 1 drótszálból összeszerelt kerítés. A leásott, majd később le is betonozott lábak 3 m távolságra álltak egymástól. Ebbe a területésávba csak engedéllyel lehetett bejutni. Persze ez nem volt lakatlan terület falvak, szántóföldek húzódtak itt. A terület lakóinak személyigazolványába be volt jelölve az állandó belépő. Ha valaki ide akart utazni, ahhoz az illetékes rendőrkapitányságon kiállított határsáv engedély volt szükséges. Volt piroscsíkos és zöld csíkos engedély. Tessék belegendolni, ha a hősszerelmes Rómeó egy itt lakó Júliába szeretett bele. Ezeket a belépőket a 'sáv kapunál', az OEP-eken (okmányellenőrző pont) ellenőrizték, azaz 'okmányolták'.

A civil ruhás határőrök igazoltattak minden a nyugati határ felé haladó vonaton, már a határtól számított 40 km-es sávban is. Ők voltak a v.e.sz-esek (vasúti ellenőr szolgálat). De a határmenti községekben megszervezett „önkéntes határőr csoportok (helyi lakosság) is jelezték, ha idegenek kóboroltak a faluban. Ezeket pár perc múlva minden falu mellé telepített határőrsről kiérkező járőr vonta kérdőre. Egyes helyeken a Volán sofőrök is be voltak avatva, akik menetrendszerű járatokat vittek a határsáv településére. Ha ismeretlen szállt fel és jegyet váltott a sávban lévő településre vagy megpróbált fennmaradni, a sávkapunál a sofőr jelzését észlelő határőrök, a telepített táborig telefonon riasztották az őrsöt, s a leszállót már 'fogadóbizottság' várta.”

Pintér György elmondja azt is, hogy akkor akár nyitva állhattak az ajtók, tökéletes volt a közbiztonság, az országos bűnözési rátának töredéke sem fordult elő, hiszen egy-egy falura 40-50 hatósági személy, határőr vigyázott éjjel-nappal. A lakosok ezt a biztonságos állapotot később visszasírták. De hát a múlt gyakran megszépül. A makett építéssel foglalkozó szerző jelenleg a vasfüggöny működő műszaki modelljén dolgozik. Munkája megkezdésekor egykor a határőrségen szolgált műszaki tisztet keresett fel és nemcsak a műszaki vonatkozásokat igyekezett tisztázni, hanem azt is, hogy milyen emberi tényezők kapcsolódtak még a vasfüggönyhöz, s tették a műszaki zárat hatékonyabbá. Erről így nyilatkozik: „...a nyugati határt hosszú évtizedeken keresztül nemcsak a legendásnak kikiáltott műszaki zár őrizte, hanem a sokkal bonyolultabb zseniálisan megszervezett emberi rendszer, melynek ezer szeme – és itt a szó szoros értelmében tessék gondolkodni! – füle és jó szervezett hírlanca volt.”

2 Pintér György, 2007. : Legendák nyomában: A „vasfüggöny”. Internet: 2008. 03. 14. – <http://markettinfo.hu/tortenelem/vasfuggony/index.htm?tortenelem/vasfuggony/index...>

3 Pintér György, 2007. : Legendák nyomában: A „vasfüggöny”. Internet: 2008. 03. 14. – <http://markettinfo.hu/tortenelem/vasfuggony/index.htm?tortenelem/vasfuggony/index...>

A Historia folyóirat 2006-ban tette közzé Schmidt-Schwizer, Andreas „Vasfüggöny” nyugati importból. Határőrség és devizagazdálkodás című cikkében Székely János vezérőrnagy 1987. október 5-én kelt jelentését, amely az MSZMP Politikai Bizottsága 1989. február 28-án hozott határozatához, az pedig, mint ismeretes a vasfüggöny lebontásához, illetve a határsáv megszüntetéséhez vezetett. Ekkor nyílt meg a határ nemcsak a magyarok, hanem a keleti menekültek előtt is. Székely János reális képet fest az elavulóban lévő rendszerről, a megújítás és korszerűsítés várható költségeiről, javaslatokat tesz különböző irányban. Az utolsó évek oldódó határőrzési gyakorlatáról és ennek következményeiről. A dokumentum a szigorúan titkos jelzésű szolgálati példány pontos mása.⁴

Vasfüggönyről, határsávról szólva általában és elsősorban csak a nyugati határra gondolunk. Akik azonban határ menti településen laktak, jól tudják, hogy különösen szigorú volt a szovjet–magyar és a román–magyar határ őrzése is. Ott sem lehetett csak úgy kóborolni, a községben idegenként hosszabb ideig (akár csak egy kocsmában is) elüldögelni anélkül, hogy szemet ne szúrt volna. Többnyire igazoltattak is.⁵

Ez igen megalázó és kellemetlen feladat volt, ezért aki csak tehetett menekült, igyekezett máshová költözni. Az ott élőket is szigorú rend, szabályzat kötötte, határbeli munkára, egyik faluból a másikba személyigazolvány nélkül senki sem mert átmenni. Különös nyomás nehezedett a rendszer által ellenségnek minősített kulákokra, egykori kisebb üzem és bolt tulajdonosokra, volt közigazgatási hivatalnokokra, a tradicionális falusi vezető rétegre, az intelligenciára. Ezek leszármazottai első között igyekeztek az ország belsejébe költözni, Budapestre vagy más városba áttelepedni, magára hagyva a sorvadó falvak népét. Ezeket a vezető réteg nélkül maradt, többszörös határral elzárt falvakat a fogyó népesség, a gazdasági elmaradottság, az önellátás, a perspektíva nélkülség jellemezte: igazi perifériává vált minden tekintetben. A lakosokat nemcsak ellenőrizték, zaklatták, de önkéntes határőri feladatokkal is megbízták, s joguk volt a HATÁRŐR KÖZSÉG büszke tábláját kitenni a falunév tábla alá. Ahol ilyen tábla virított a faluvégen, biztosak lehetünk abban, hogy egy fejlődésképtelen településre lépünk be, amelynek nincs vonzereje a táj szépsége, a látszólagos rend és nyugalom ellenére sem. Az átkelő helytől távolabb esők azonban még a szomszéd faluban lévő rokonaikat is óriási kerülővel – valamely távolabb fekvő határállomáson át – látogathatták meg, amikor a merev viszonyok olvadása ezt már megengedte.

Gondoljuk meg, hogy a mai Magyarország határain belül egy 20-30 kilométeres sávban ilyen falvak tömör sora húzódott meg, s a jó ötven éven át szabadságukban, mozgásukban, lehetőségeikben és emberi, állampolgári jogaikban korlátozott közösségek még ma sem

⁴ Historia, 2006. <http://www.history.hu/archivum/2006/0605-07.htm>

⁵ Az ötvenes években itt is engedély kellett a beutazáshoz, később csak úgymond *éber*ek. A hatvanas évek végéig néprajzi gyűjtésre is csak úgy mehettem el még az ország belsejében is, hogy megbízó levél volt nálam, amely a helyi tanácsok és a rendőrök, körzeti megbízott előtt igazolt, miért járom a falut, a határt, miért fényképezek, miért van térképem. Harmadéves koromban (1961) a saját falumtól az öt kilométerre lévő Matolcson (ma: Tunyogmatolcs) egy vonatáról szedett le a helyi munkásőr, s engedett el az éjszaka közepén, midőn felriasztották Debrecenben a már alvó professzoromat, aki igazolta, hogy az egyetem megbízásából gyűjtök és papírom nem hamis. A határ mentén pedig számtalanszor jártam meg. Tudnék bőven mesélni velem megessett történeteket. A hatvanas évek közepén, pl. a néphívet gyűjtő Diószegi Vilmost kellett kihozni valamelyik jársági település fogdájából a Damjanich Múzeum igazgatójának. – Megjegyzem: Hála József a MNT megbízásából most szerkeszt egy, a szakmában élő anekdotákból álló kötetet, ahová magam is küldtem be ilyen vonatkozású történeteket, s gondolom más kollégák is leírtak hasonlókat.

heverték ki ennek hatását. Az amúgy is pusztuló, utóbbi két évtizedben mérhetetlenül elszegényedett és pusztuló aprófalvas vidéken ezek a határ menti települések szinte kiürültek. Ahol közel volt valamelyik határátkelőhely, ott mód nyílt az un. *benzin turizmusra* (Szlovákia, Ukrajna, Románia) felé, az *üzletelésre* (Szerbia, Szlovénia, Horvátország, Ausztria felé is), a *csempészésre* (cigaretta, szesz, műszaki áruk). Az átkelő helyek közelében (Parasapuszta, Hidasnémeti, Záhony, Ártánd környékét ismerem közelebből is) ez a lakosok életszínvonalának némi javításához vezetett.

Az itt élő lakosság, mind a két oldalon az ország perifériájára került, oda, ahová megnehezített úton lehetett csak eljutni, szigorúan ellenőrzött körülmények között, ugyanakkor innen út nem vezetett ki, legfeljebb ha illegálisan, tiltott határátlépéssel. Ugyanakkor kialakult itt egy közösségtől támogatott ügyeskedő, úgymond a jég hátán is megélő, az egész népeiséget jellemző mentalitás, amelynek lényege az ügyeskedés, a kockázat vállalás, a bajjutott egyén mentése, védelme, hatóság elleni szolidaritás (néhánykor a hatósággal való összjátás), amely a törvény megsértését jogosnak tekintette. Ebben a nép életképessége, élni akarása jutott gyakorlatilag is kifejezésre. A nyugati határon, illetve Jugoszlávia felé ebbe belefért az embercsempészet, a tiltott határátlépésre vállalkozók (disszidensek) határon való átjuttatása magasabb díjazás fejében, a valuta csempészet is. Más országok esetében turizmussal egybekötött üzletelés, melynek legális módja volt a hiánygazdálkodásra épülő árucserre. Ott olcsó és itt nem kapható árufeleségek behozatala, s viszont kivitele. Nagyobb tételben ez jelentős haszonnal járt. Mivel személyenként meghatározott értékű árút legálisan is áthozhattak, ezért többen azért fizettek turista utat másoknak, hogy a kívánt dolgokat áthozhassák a vámon. Az ilyen személy magának nem vehetett semmit.

Csehszlovákiában lazábban kezelték ezt az ügyet, igaz, hogy csak az 1960-as évektől kezdve. Számos adatot gyűjtöttem arra vonatkozóan, hogy miként küldtek át vízre eresztett libacsapatokkal az Ipoly mentén (Vámosmikola, Balassagyarmat környéke) az ötvenes években is leveleket, pénzt, a palóc viselethez szükséges cseh üveg gyöngyöket, filtereket. Sőt élő disznót, illetve disznóvágáskor ládába tett kóstolót, kirívó esetként Vámosmikolán zongorát is. Hubó határának egy része erdőség, amely Magyarországon folytatódik. Az ide kijárók a csempészárut mindkét oldalon meghatározott helyen rejtették el, s tették le az elvitt áru ellenértékét ugyanoda. Sátoraljaújhelyen a vasútállomás Csehszlovákia területére esett, s a magyar vasutasok onnan napi rendszerességgel hozták a sört, míg az ottaniak húsért jöttek át hétvégeken. Románia felé szigorúbb intézkedések zárták a határt, ennek ellenére a magyar határ menti települések jól el voltak látva olasz olíva olajjal, de még halvával, raháttal is. Viga Gyula több tanulmányában vonultat fel gazdag emlékmagyarázatot Északkelet-Magyarországról a mindkét oldali csempészésre, s értékeli ennek gazdasági jelentőségét is.⁶ Szűts István Gergely Jablonca és Derenk ilyen kapcsolatát vizsgálva a két világháború előtt egyenesen azt írja, hogy a csempészség közösségteremtő, közösség összetartó erő volt a jabloncai lakosok szerint.⁷ Tanulságos mindkét szerzőnél az, ahogyan bemutatják a Felvidék visszakerülése után hirtelen feléledt

6 Viga Gyula, 1990; Viga Gyula, 1994

7 Szűts István Gergely, 2006. 31. p.

régi, a határ miatt nem folytatható természetes kapcsolatokat a határ két oldala mentén élő és távolabbi falvak között.⁸

A szovjet határ sokkal megközelíthetlenebb volt. A határsáv engedély ott is erősen élt és szigorúan be is tartották. Itteni rokonokhoz, mikor már konszolidáltabb lett a helyzet, csak meghívó levéllel lehetett utazni, akkor is csak a határátkelő helyen. A nyolcvanas évek pedig már a lengyel- vagy ukrán piac korszakát jelentették, s ezt a szabad illegális kereskedelem korának tekinthetjük.

Mindezek együttvéve a közösség által támogatott, kis egyéni haszonvételek, ugyanakkor egy sajátos mentalitás forrásai és megrögzítői voltak.

Az itt élők nyomorúságára jellemző, hogy itt, a határban énekelve való híradás a faluban történt eseményekről normális jelenségnek számított. Erről először Makkai János régész barátomtól hallottam, aki a hatvanas évek elején mesélte nekem, hogy Tornyospálca és a környékének lakói miként adtak hírt a rokonokról egymásnak a határban. Akik úgynevezett határsáv engedéllyel rendelkeztek, azok megközelíthették a műszaki zárat is, s ott kapálva, kaszálva, gereblyézve kántáló hangon, hangosan énekelve, mintha nótaszöveg lenne, tudatták a túlnan dolgozó rokonaikkal, ki halt meg, miben, mi történt, kinek és miért harangoznak. Később magam is hallottam ugyanezt Csekén, Csécsén, Kóródon, mikor erről tudva érdeklődtem iránta. Nem sokkal ezután a hatvanas évek eleji beszélgetést követően olvastam Cseres Tibor megrázó novelláját ugyanerről. Csak Afrikában, az imperialista hatalom alatt nyögők és mérhetetlen elnyomottak körében játszódik a folyóban való mosás, sulykolás közben. Nem tudom, hogy a folkloristák felfigyeltek-e rá, mint új, a siratóhoz hasonló, szabad szerkezetű, dallamra alakított, s nyilván nem rímelő, mert rögtönzött, s a nyomorúság szülte műfajra. Megérné külön gyűjteni ma is. Valószínű még lennének erre vállalkozó, ezt felelevenítő emberek. A Gömör-kutatás idején Szilicén gyűjtöttem a nyolcvanas években. A település határa egy szakaszon országhatár is. A határ dűlőutakat úgy vág el, hogy egy-egy földdarab szinte megközelíthetetlen. Tavasz munkák, de főként aratás- és behordás idején ezért engedélyezték, hogy a sziliceiek átlépjenek Magyarországra, s hazavihessék egy rövidebb úton földjeikről a gabonát. Ezt a határnyitást mindig meg is ünnepelték. Ugyanígy engedélyezték a mérkieknek és vállajinak, hogy szomszéd falvaikhoz egy évben egyszer szabadon átmelessenek Csalánosra és meglátogathassák rokonaikat. Nyilván máshonnan is lehetne hozni hasonló példákat, de csakis a hatvanas évek után. Sem a Rákosi korszakban, sem egy darabig 1956 után erről szó sem lehetett.⁹

8 Szabó László, 2005. IV. 360–363.; 372–378. p. – Gömör megye és az alföldi részek között visszaálló kereskedelmi kapcsolatok természetes és gyors feléledésére az állat kereskedelem, vándor kereskedelem, fazekasság, stb. területéről magam is hozok példákat.

9 Grónás József – Sallai János, 2005. A kishatárforgalomról és a határ két oldalán lévő kapcsolatokról, s ezek korszakairól szólva a szerzők a következőket írják: „Az 1950-es évek elején a határkapcsolatok, a határforgalom az országok lakosságainak arányaihoz képest elenyésző volt. A néhány százezer határátlépő koránt sem jelentette a kapcsolatok normalizálódását, amelynek kezdetéről majd csak a '60-as években beszélhetünk.” A normalizálódás első lépésének az 1962-es csehszlovák-magyar egyezményt tekintik, amely szerint 15 km-es mélységben határozzák meg a határsávot, s lehetővé vált, hogy kijelölt helyeken és időpontban átléphessék a határt az ott élők. Később némi eltéréssel ez kiterjedt a román-magyar és román-jugoszláv viszonylatra is. A szovjet-magyar határ mentén élők helyzetét a szerzők sajátosnak mondják, s szinte végig tisztázatlannak, ami a meghozott egyezményeket gyakorlatilag nem engedte érvényesülni. „Az 1960-as évektől a forradalom utáni konszolidáció a határforgalom növekedését eredményezte.”

Jól emlékszem arra, hogy egy ma már románul eléggé gyatrán beszélő körösszakáli asszonynak hogy eredt el a könnye, mikor a szomszéd falu tornyát mutatta; ahol született, ahonnan férjhez jött pár kilométerre. S arra is, ahogyan arról szólt, hogy másfél évtizedig még hírt is alig hallott rokonai felől. Ha meg akarta őket látogatni körbe kellett utaznia egy sereg falut, hogy Ártádon át elérhesse a különben 3–4 kilométerre levő szülőfaluját.

Hasonlóan nehéz volt megközelíteni a határ menti településeket a szomszédos „baráti, testvéri” országokban élőknek. Az emlékezet szerint Grósz Károly kárpátalji látogatása hozott csak enyhülést. *„Én Beregszászon a város szélén laktam. Úgy hét éves lehettem és bementem a városba. Ott óriási tömeg volt, zászlókkal, mivel... Mint november hetedikén vagy május elsején. Pedig egyik sem volt. Kérdeztem, hogy mi van itt. Akkor tudtam meg, hogy a magyar miniszterelnök látogatott el hozzánk. Volt olyan korlátféle lerakva, a tömeg amögött éljenzett. Hát ugye nagy dolog volt: ellátogatott a magyar miniszterelnök. Azelőtt ilyen nem volt, mert még a rokonok se jöhettek át. Ment a korlát mellett és mindenkivel kezét fogott. Énvelem is. Na, akkor mondta Grósz Károly, hogy meg fogja oldani, hogy legyen kishatár forgalom, hogy átmehessünk egymáshoz. És állta a szavát, mert pár hónapra rá átmehettünk. Igaz, hogy csak tán Nyíregyházáig. És adtak papírt, és nemcsak Csengernél, hanem egyik faluból a másikba is. Emlékszem, hogy mi is átmentünk Kisvárdára a barátaimmal és ott jóllaktunk szerencsi csokoládéval... Én ezekre emlékszem...”*

Az ötvenes évektől kezdve több határ menti faluban áldásnak tekintették a hangosbmondót, aminek kora reggeli bömbölésére mi idegenek (mert ennek divatja nálunk már ekkor megszűnt) igencsak haragudtunk. Szilicén lakva minden reggel eligazítást tartottak még 1987-ben is: ki melyik határrészre, milyen szerszámmal, milyen munkára menjen, mikor viszik az ebédet, mikor megy majd értük jármű, stb. Aztán napi hírek következtek: eladó ingatlanok, ingó dolgok, ki született, ki halt meg, miféle események vannak a faluban. Nálunk ez a szokás már rég kiveszett. Az ottaniak nem is győzték ezt felróni, ugyanis ebből értesültek arról, hogy mi van a határ másik oldalán lévő rokonaikkal, mi történik egyáltalán ideát. A hangerő olyan volt, hogy azt a másik oldalon is lehessen hallani, ha másnak nem, a határban kószálóknak. Hírforrás volt, avagy korszerűen: kommunikáció a modern technika jóvoltából!

Mekkora szégyenfoltja ez a huszadik század végi Európának!

Sallai János munkái hazánk határainak változásaival, a mindenkori határokkal, a határ mentén folyó étellel, s a határ menti mindkét oldalú kapcsolatokkal foglalkoznak. A jogi, katonai, gazdasági, etnikai, nyelvi szempontokat érvényesítő dolgozatai, könyvei szükségtelenné teszik, hogy e helyen bővebben nem írok erről a kérdéssről. A szerző egyik legutóbbi Grónás Józseffel közösen írt cikkét azonban külön meg kell említenem, mert ebben a kishatárforgalom múltjával és az EU-ban kialakult viszonyaival, illetve várható jövőjével foglalkoznak.¹⁰ A cikk az 1920 után fokozatosan kialakított, többször módosított, s a mindenkori politikai helyzet és ideológia által is befolyásolt rendeletek történetét is felvázolja, korszakolja. Figyelemre méltó és a problémakör összetett voltát bizonyítja, hogy mikor már rendeződhetett volna a kishatárforgalom, a határátlépés és a határsáv

¹⁰ Grónás József – Sallai János, 2005

megannyi nehézsége, újabb és újabb vonatkozások, elvarratlan szálak és megoldatlan problémák zavarták meg a rendelkezések gyakorlati végrehajtását. Az 1960-as évektől a magyar forradalomutáni konszolidáció jótékony hatással volt a szomszédos államokkal való kapcsolatokra, s növekedett a kishatárforgalom, emberibbé kezdtek válni a viszonyok. *„Az 1970-es évek végén a turizmus fellendülése mellett a térség államaiban bekövetkezett politikai, gazdasági, ideológiai válság komplex hatása a kishatárforgalomban, illetve a távolsági forgalomban, a napi kapcsolattartásban folyamatosan tetten érhető volt. A szomszédos országokban kisebbségi sorban élő magyar etnikumú polgárok számára megnehezedtek a határátkelési lehetőségek.”* Az 1990-es években bekövetkezett *„...társadalmi–gazdasági változások átrajzolták a politikai térképet, ugyanakkor újabb falakat is emeltek.”*¹¹ Sőt újabb veszélyes jelenségek ütötték fel a fejüket, amelyek ellen védekezni kellett (pl. alkohol-, cigaretta-, drog csempészés, maffia, emberkereskedelem). Ez a szabad határnyitás és határforgalom (határok légiesítése) ellenében hatott.

Ha megnézzük a határsávba eső települések népesedési adatait, azt tapasztaljuk, hogy a népesség számának apadása csak olyan településeken figyelhető meg, amelyek távol estek a határátkelő helyektől. Különbözik nagyjából azt a trendet követte, ami az egész tájat jellemezte. A népesség számának nagyobb apadása éppen a határsáv szigorúságának oldódása után következett be. Feltűnő az 1960–1990 közötti nagyarányú népesség apadás. Ez azonban országos jelenség. A határsávba eső községek nem igen különböztek. A népesség csökkenése országszerte ezt követően is tovább folytatódott és ma tragikus méreteket ölt. Sok településünk lélekszáma kezdi megközelíteni a százötven év előtti.

A tüzetes vizsgálat kimutatja, hogy a határsávba eső községek egy része átmenetileg szinte még jobb mutatókkal rendelkezik, mint az egykori határsávtól távolabb eső települések. Ugyanis a kishatár forgalommal fellendülő illegális tevékenység (csempészés, feketemunka vállalása, csempészésnek nem minősíthető, szabályokat nem vagy alig sértő üzletelés, benzín turizmus, lakások pár napig való kiadása átutazóknak) nemcsak a helyben maradást, de a betelepődést is kívánatosá tették kispénzű embereknek. Ez azonban nem igazi népesség növelő erő, s a helyzettől, törvények, rendeletek, s az ellenőrzés szigorúbbá válásával hullámmzó, évről-évre változó eredményt mutat. Ugyanakkor jelzi azt is, hogy ha a kishatár forgalomnak a határ menti községekben erősebb és komolyabb alapokat teremtenének, a vidék lakosainak életszínvonalá, életminősége tartóssá válhatna és kedvező folyamatokat indíthatna el.

Itt érkeznünk el okfejtésünk tulajdonképpeni lényegéhez. Ahhoz, hogy ilyen múlt után miként lehetne a több szempontból is hátrányos helyzetűvé vált, a perifériára került, egykori határsávba eső falvakat megerősíteni? Mi lehet/lehetne a szerepe a kapcsolatok számunkra kedvező felvételének, úgy, hogy az utódállamok elszakított magyarsága is gyarapodjék, megújhadjon? A nehéz körülmények között ügyeskedni is megtanult, apró haszonvételekre is figyelő, vállalkozó szellemű és veszélyt vállaló népességet az ország érdekében felvirágoztatni és a magyarság megőrzésének mintegy bástyájává tenni?

11 Gronás József – Sallai János, 2005

Baranyi Béla a határ menti településekkel, a határmentiséggel több munkájában foglalkozott és kiemelten is vizsgálta az észak-keleti országrész falvait, kitekintve az EU által hozott és majd meghozandó lehetséges szabályokra, ezek bennünket is érintő részeire. Úgy véli, hogy a létrejövő eurorégiók, közöttük a minket leginkább érintő Kárpátok- és a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégiók mintegy a „Szent István koronája” országainak kicsiben való újrafogalmazása lesz, lehet, lehetne.¹² Hazánk határain kívül az utóbbi több mint két évtizedben hatalmas változások mentek végbe. Felbomlottak és részekre hullottak azok az államok, amelyeket Trianon és a Párizsi béke teremtett meg, akiknek rovására a Magyar Királyságot feldarabolták, a Szent Korona országait széttagolták, s valamennyivel új és más viszonyunk is alakult ki. Határonként más-más relációt kell tudomásul vennünk, hiszen merőben más Ausztriához vagy Ukrajnához, Szerbiához vagy Romániához való viszonyunk.¹³ Ez így is van. Az átalakulás során fel sem merült Trianon revíziója, a magyarok kárpótlása vagy etnikai viszonyainak rendezése. Elszalasztott lehetőségek, megbocsáthatatlan bűnök ezek, hiszen a békeszerződések Jugoszláviával, Csehszlovákiával kötettek, s ma egyik kreált állam sincs már meg. Ha külpolitikánk el is szalasztott egy sereg lehetőséget, belpolitikánk még mindig tartogat bizonyos esélyeket. Ezek közül az egyik véleményem szerint a határszéli települések minél nagyobb arányú felvirágoztatásának átgondolt programja lehetne. Ez pedig nem egyéb, mint az *egykori határsáv településeinek állami támogatással végbemenő felvirágoztatása*.

Mit értek ezen?

A trianoni határok egy egységes, összetartozó, egymással szoros napi kapcsolatban álló magyar településeket különítettek el egymástól, vágtak mesterségesen ketté, számolták fel az élő legális és természetes kapcsolatokat. A nyugati határ mentén a többnyire Ausztriához tartozó várvidéki (burgenlandi) települések rövid megtorpanást (szovjet megszállás időszaka) leszámítva normálisan és nyugat-európai módon fejlődtek tovább, ugyanakkor magyarságukból (főként nyelvileg) sokat veszítettek. A létező szocializmus országaiban azonban mindkét oldalon a határsávba eső, perifériára került települések az ország belsejébe eső községektől is lemaradva éltek, noha magyarságukat, nyelvüket megőrizték, de gazdaságilag hátrányba kerültek. Ha életszínvonaluk nem is hanyatlott alá, azt a kishatárforgalom révén adódó félig illegális, a közösség által elfogadott és erkölcsösnek tartott tevékenységnek köszönhetik. A falvak, még ha az ebből származó jövedelem fel is emelt több családot, e tevékenység révén nem gyarapodtak, hisz csak az egyénnek volt belőle haszna, s az államnak, a köznek nem. Mind az eddig elmondottakból, mind a már idézett Baranyi Béla legutóbbi munkájából következően egyértelmű, hogy *a határ menti települések a szocializmus korszakában a magyarság perifériájára szorultak*. Az, hogy az Észak-Kelet Magyarország amúgy is periférikus, a fővárosához, Dunántúlhoz képest hátrányos helyzetűnek minősül, köztudott. De perifériának tekinthető még ezen túl is. Baranyi Béla erről szólva joggal használja a *periféria perifériája* minősítést. Ez pedig ugyancsak elgondolkodtató. Ma, amikor arról beszélünk, hogy a határok légiesednek,

¹² Baranyi Béla, 2007. 77–78. p., 252–260. p.

¹³ Baranyi Béla, 2007. 213–226. p.

átjárhatóvá válnak, felélednek a kapcsolatok a határ két oldalán elhelyezkedő települések között, s a határokon átnyúló partnerség kialakulásának lehetősége áll fenn, a magyar oldalon nem tudunk kellő erejű és vonzó mintát, igazi partnerséget felajánlani. Szükséges ezért, mint már fentebb mondtam, az egykori határsávba, tágabb határ menti övezetbe eső *falvakat, városokat a lehető legnagyobb mértékben gazdaságilag, kulturálisan és mentálisan állami segídéssel megerősítenünk, tekintet nélkül arra, hogy milyen országgal határosak.*

Tanulva eleinktől és a Habsburgoktól, akik a gyepűn, Őrvidéken, strázsákon, határőrvidéken élő népességnek katonai és egyéb pontosan körül írt szolgálataik fejében privilégiumokat adtak (mentesítést nyertek bizonyos szolgáltatások alól, önálló vagy közvetlenül a királytól függő közigazgatással, bíraskodási joggal rendelkeztek, s ezek birtokában önálló, karakteres kultúrát alakíthattak ki), mai körülményekre alkalmazott módon mindezeket ma is megkaphatnák. A korábbi századokban a határőrvidék népe ezek birtokában anyagilag megerősödhetett, környezete fölé nőhetett. Idegen betöréskor, bármely kívülről jövő veszély esetén biztos és őszintén elkötelezett védelmet jelentett. Nemcsak a hazát, a határt védte, de saját tulajdonát is. Biztosan lehetett rájuk építeni, csakúgy, mint más olyan privilégizált közösségekre, amelyek nem a határ mentén éltek, de katonai szolgálattal tartoztak (jászok, kunok, hajdúk, túrmezeiek, szepesi lándzsások, sajkások). Az egykori határsávban fekvő falvak lakosságának ilyen *modern privilégiumok* megadása egyúttal erkölcsi és anyagi kárpótlás is lehetne a több évtizedes korlátozásukért, méltatlan életmódjukért, kényszerű szolgáltatásaikért.

Kívánatosá kell tenni az életet ebben a térségben, hogy mintegy mentőöve legyen Magyarországnak, minőségi kapcsolatot (s ne az egyéni ügyeskedésre alapozott tevékenységet segítő) létesíthessen minden település (város, falu) a határon túli magyarsággal. Az anyaországbeli település gazdasága, társadalma legyen a meghatározó, a vonzó, amihez csatlakozni lehet, amely a településeket élhetővé teszi (infrastruktúra), mindkét oldalról könnyen megközelíthető és bekapcsolja az egész ország vérkeringésébe (közlekedés, szállítás). Életképes településeket kell a halódó, elnéptelenedő falvakból teremteni, olyat, amely munkahelyet teremt az elszakított részek lakóinak, legálissá teszi a kereskedelmet, a gazdasági életet, árubőséget, minőségi kultúrát kínál, feléleszti és megújítja az emberi kapcsolatokat (házasodás, munkában való együttműködés, közös vállalkozások, továbbtanulási lehetőség, szakmák elsajátítása, közös ünnepek egyházi és világi téren). Ha azt gondolnánk, hogy ehhez hatalmas anyagi segítség szükséges, pénzek máshonnet való elvonása, mélységesen tévedünk. Arról van szó, hogy átgondolt terület és vidék fejlesztés, s a magyarság iránti elkötelezettség kívánatik meg, s annak tudata, hogy a magyarság elszakított részeinek a szomszédos országokban is peremvidékké lett, nem támogatott része (s nem a szórványok vagy a belterületen elhelyezkedő tömbmagyarság) menthető meg vele. A meglévő pénzek megfelelő elosztása, az itt élő magyarság bizonyos kedvezményekben való részesítése elegendő hozzá. Ez egyben a mi határainkat is védi, megóvja attól, hogy a szomszédos államok belülről támogatott pénzes képviselői felvásárolják majdan a sivárrá vált, vagy azzá váló földjeinket.

Megfelelő állami támogatást kell adni anyagilag, kedvezményeket és biztonságot a vállalkozásokhoz, s mindezeket jogilag is körül kell bástyázni, biztonságossá kell tenni, s elő kell segíteni, hogy megfelelő minőségű értelmiségi réteg telepedjék meg, s vonzó legyen az ifjúság számára is az itteni élet.

Természetesen a határon túli falvak is sokat adhatnak a magyarországiaknak. Tapasztalataink szerint mindenek előtt mentálisan, a magyarság tudat újrafogalmazása és megerősítése terén, illetve azáltal, hogy a néphagyományokból – persze nem mindenütt – többet megőriztek, mint a magyar falvak. A társadalmi értékek (család, házasság, gyermek, hit, munkaerkölcs, idősebbek tisztelete) élőbbek, mélyebbek, mint nálunk. S nem utolsósorban az ottaniaknak kitekintésük van egy másik nép kultúrájára, annak értékeire, ami, ha megfelelő szinten adaptáljuk, s e kultúrák sokféleségét nézzük, egészében véve Magyarországot, a magyarságot Közép-Európa igazi centrumává teheti.

Felhasznált irodalom

- Baranyi Béla:* A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Budapest, 2001
- Baranyi Béla:* A határmentiség dimenziói Magyarországon. Budapest, 2007
- Grónás József – Sallai János:*
Kishatárforgalom története és jövője az EU-ban. 2007
http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2005/2/200_2_11.html
- Keszeg Vilmos:* Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról.
In: Néprajzi Látóhatár XIII. 3–4. 41–86. p.
- Sallai János:* Az államhatárok. Budapest, 2004
- Szabó László:* Gömör és Kishont vármegye paraszti társadalma. In: Ujváry Zoltán (szerk.): A gömöri magyarság néprajza IV. Debrecen, 2005
- Szűts István Gergely:* Határváltások a Bódva völgyben. Néprajzi Látóhatár XV. 2006. 1–2. 23–37. p.
- Viga Gyula:* Árucseré és migráció Északkelet-Magyarországon. Debrecen–Miskolc, 1990
- Viga Gyula:* A csempészélet emlékei a Bodroghözben. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Történeti- és néprajzi tanulmányok. 243–247. p. Debrecen, 1994

Zsók Béla

A DÉVÁRA TELEPÜLT BUKOVINAI SZÉKELY CSALÁDOK ÖSSZETÉTELE ÉS TERMINOLÓGIÁJA*

A XIX. század végén és a XX. század elején Dévára települt bukovinai székelyek összetartózása a vérszerinti (rokon) és etnikus kapcsolatok ápolásában nyilvánult meg.

Édesanyám és nagynéném jól ismerték a közeli és távoli rokonokat, nyilvántartották hollétüket és családi helyzetüket. Kikérdezésük révén értékes és szép számú családkutatást érintő adat birtokába juthattam. Adatgyűjtéseimet kibővítve azt tapasztaltam, hogy a 70 és 80 év közötti adatközlők bizonyultak a legjobbnak, a legmegbízhatóbbnak. Ez természetes is, hiszen ők ismerték a felmenő rokonság minden tagját, ők lehettek tanúi a rokonság terebélyesedésének, éveken át ők látták, ők tudták követni a rokoni kapcsolatok lazulását, vagy valamelyik családi ág lassú sorvadását.

Volt-e, létezett-e rokonsági viszony a Dévára települt bukovinai székely családok között. Édesanyámmal és testvérével Regina nénémmel alapos elemzés alá vettük a Dévára települt 52 család névsorát. Megállapíthattuk, hogy mind az 52 telepes családot a családfő vagy a feleség révén rokoni kapcsolatok fűzték egymáshoz. Akár a láncszemek, úgy kötődtek a Bukovinából áttelepedett családok egymáshoz. Ez is azt bizonyítja, hogy a Bukovinából való csoportos kitelepedéseket nem a céltalan jövés-menés, az „elcsángálás” jellemezte, hanem megfontolt, alaposan átgondolt elhatározás előzte meg. Ez a közösségi megnyilvánulás tulajdonképpen az emberi létfenntartás, a kollektív védekezés legprimitívebb formája.

Ha abból indulunk ki, hogy a család vérségi és házassági kapcsolatokon alapuló gazdasági egység, akkor a vizsgálódás eredményeit a különböző történelmi korok gazdasági adottságai határozzák meg. A rokonsági kapcsolatokat sok esetben kölcsönös anyagi érdekek révén ápták. Az '50-es és '80-as évek között Románia és Magyarország közötti gazdasági különbség, jó alkalmat adott egyfajta áruforgalom lebonyolításához, a kölcsönösségen alapuló feketepiac kialakulásához. Annak ellenére, hogy ezek a kölcsönös rokonsági segélyezésen alapuló mikrogazdasági kapcsolatok nem öltöttek nagyobb méreteket, számos család anyagi gondjait enyhítette.

A rokonságot – úgy az *apai leszármazású* (patrilinéaris), mint a *anyai* (matrilinéaris) ágon – számon tartották. Bár házasság után a nők férjük családi nevét vették fel, az apai ág leszármazottjainak tartották magukat.

Kétféleképpen tartották számon a rokosságot. *Vérségi alapon*: a nemzetség őseitől egyenes és oldalágon leszármazott utódok együttesét. *Házasság útján*: a házastársak vérrokonságának egyenes- és oldalágát. Amikor a családban a rokonságról beszélnek, általában

* Jelen cikket Zsók Béla 2006. év második felében küldte el, miután a Néprajzi Szemináriumon beszélünk ezen anyag megjelentetésének fontosságáról. Minden bizonnyal ez volt élete utolsó írása.

mindkét rokoni csoportot értik rajta. Így például ha egy család lakodalomra készül, a meghívandó vendégeket az új pár rokonságának számbavételével kezdik.

Vérségi kiscsalád (szülők + gyermekek). Két fiatal egybekeléskor a két szülő részéről tetemes anyagi vagy más jellegű támogatásban részesül egy új családi ház felépítéséhez, amely kényelmet és megfelelő anyagi bázist nyújt az új család kialakulásához. A vérségi kiscsalád két fiatal szabad választása, kölcsönös vonzalma révén jön létre. A gyermek-áldást, a gyermekszaporulatot nem az anyagi jólét, az anyagi jövedelem feltétele szabta meg, hanem Isten áldásának, ajándékának tekintették a gyermeket.

Törzscsalád (szülők + gyermekek + az egyik ági szülő/k/). A vérségi kis családokon kívül általánosnak mondhatók a gyermekekből, szülőkből és az egyik ági szülő/k/ből álló *törzscsaládok* is. Ezek a családok többnyire a férj szüleivel laktak együtt. Legtöbb esetben a legkisebbik fiú maradt szüleivel. Ő örökölte a házat, egyúttal vállalta a szülők időskori gondozását.

Egyes népek az apasági, mások inkább az anyasági leszármazást tartják számon. A magyarok – hasonlóan a többi európai néphez – elsősorban apai ágon számították a leszármazást. A családnév fiúágon öröklődött, maradt fenn.

Nem mondhatjuk, hogy Déva-telepen a felmenő vagy oldalági apai rokonságnak nagyobb prioritást, nagyobb jelentőséget tulajdonítottak volna, mint az anyai rokonságnak. Egyformán ismerik, szeretik és tisztelik mindkét részről a rokonságot. Azt azonban megállapíthattam, hogy bármely személy – férfi vagy nő – azonosságát az apa vérségi rokonságának felmenő ága szerint határozták meg:

„Én mind a két rokonsághoz húztam. Szerettem az unokatestvéreimet. Anyám részéről én vagyok a legkisebb unoka. Az unokatestvéreim mind idősebbek voltak, de azért jóba' voltam velük. Apám részéről csak Zsóka Jucival voltam jól mert egyivásúak vagyunk, közel laktunk egymáshoz, s az iskolába is együtt jártunk. Még most is vénségünkre akkorákat tudunk beszélgetni.” (3)

„Én inkább anyám rokonságához vonzódtam, mert ott volt nannyo, ő vigyázott reánk.” (14)

„Amikor nagyapám testvére Lugoson meghalt, apám s a három fiútestvére elmentek a temetésre. Lajos bácsi - apám legnagyobb testvére - azt mondta apámnak, hogy öltözzön fel szépen, hogy lássák a lugosiak, hogy Jóska bácsinak nem akármilyen rokonai vannak Déván. Indulás előtt Anti bácsinál, az öreg háznál találkozott a négy testvér, ott volt az egész rokonság legkisebbtől, legnagyobbig. Fekete csizmában, sűrke csizmanadrágba, bárányprémes sűrke kabátba öltöztek. Fejükön magyaros báránypörkucsma. Nekem erőst szépnek tűnt a négy ember. Laci, a Lajosbám fia lószekérrel vitte be apámékat az állomásra.” (17)

A tartós rokoni kapcsolatok az azonos helységben élők között alakultak ki. Ha a családból valaki házasság vagy más körülmények révén más helységbe került, leszármazottainak második, harmadik nemzedéke már alig, vagy egyáltalán nem tartotta a rokonsági kapcsolatot.

Déván gyűjtött adataim megerősítik a Fél Edit által kutatott *'nemzetség'* kifejezés helyi értelmezését. Ő ugyanis az 1940-ben Tolnába és Baranyába telepített bukovinai székelyek

rokonsági intézményeit kutatva megállapította, hogy a fenti kifejezés, az *egy apától való* leszármazást jelenti. Adatközlőim – szinte kivétel nélkül – jól ismerték apai részről a rokonság felmenő- illetve oldalágát. Megfigyelhettem, hogy az asszonyok – habár házasság után férjük családnevét vették fel – még késő öregkorban is erősen élt bennük apjuk nemzetségéhez való tartozás tudata. Elfogultak, szinte büszkék voltak, ha gyermekeik közül valamelyik az apa nemzetségének valamilyen pozitív tulajdonságát hordozta. „*A gyermek nem oda üt, hanem ide hezzánk*”, ami azt jelenti, hogy a gyermek külső megjelenésének valamilyen jegye – termete, arcvonása, viselkedése, szokása, stb. – az anya nemzetségéhez, rokonsága valamely személyéhez hasonlít.

Nem általánosítható, adatgyűjtéseim során olyan esetekkel is találkoztam, hogy a halva született vagy a néhány napig élt gyermek emléke hosszabb idő után feledésbe ment. Erre akkor jöttem rá, amikor az anyakönyvből vett kiegészítő adatok beírása után adatközlőimmal újra ellenőriztük a leszármazási táblák pontosságát. Adatközlőim egy része nem tudott arról, hogy halva született vagy csupán néhány napot élt kis testvére is volt. Mások még a Dévára való telepedés előtt Bukovinában született és meghalt testvéreik nevét is felsorolták.

„*Anyánk soha nem mondta nekünk, hogy hány gyermeket hozott a világra. Mikor nagy lettem, akkor tudtam meg nagynénémtól, az apám testvérétől, hogy még voltak testvéreim. Mondtam es anyámnak, hogy mét nem mondta meg nekünk, mét kell másoktól megtudni az ilyesmit. Szégyelte-e, sajnálta-e anyám, nem tudom. Csak annyit mondott: születtek s meghótak.*”(10)

„*Anyókámnak még ott Bukovcinában három gyermeke született, mind a három még kicsi korában ott halt meg. Csak Tituszka nevére emlékszem, mert anyánk sokat emlegette. Itt Déván mikor megszületett a negyedik gyermek, Borbálának keresztelték. Pár hét múlva megbetegedett ez a gyermek is. Anyókánk erőst sajnálta a beteg gyermeket, félt, hogy ez is meghal. Apókával békfogatott a székérbe, s bévitette magát s a gyermeket a városi templomba, s ott a Boldogságos Szűz oltalmába ajánlotta fel a gyermeket. Hál' Istennek a gyermek jobban lett, s azóta Mária lett a neve.*”(18)

„*Én nem tudom, melyen gondolkozású vót anyósom, a jó Isten bocsássa meg. Jóska, az uram mesélte vót. Azt mondja, úgy örvendett az anyja, amikor a jó Isten elszólított egy újszülött gyermekét, mert a n g y a l p á l i n k á t i hatott. Apósom erőst siratta a gyermeket, hulltak a könnyei, törölte a szemét, fújta az orrát, s a bajussza esszeborzolódott. Odaszólt anyósom apósomnak: mennyen, s igazítsa meg magát, met olyan a képe mint egy borzos picca.*”(3)

„*S ü l d ő leányocska lehettem. Katival, a barátnőmmel Szepi Lajosnitt nézegettük a kicsikét a böcsübe. Egyszer csak odajött ánygom, s k i p ó k á l t a a kicsikét. Mikor meglátta, hogy milyen szaros, összezsapta a tenyerét, s ezt mondta: ó, ó, a lelkem, csupa szar a szívem. Mikor ezt meghallottuk, akkorát kacagtunk Katival. Azóta se felejtettem el az ánygom mondását.*”(18)

„*Nemcsak a mű családunkban, de másoknál es megfigyeltem: hiába hogy e g y f é s z e k a l j a v a g y, egyik gyermeket jobban szeretik a szülők, mint a másikat.*”(5)

„A családunkban az öcsém gyengébbecske volt a gondolkozásba. Anyánk tudta ezt kicsikorától fogva. Mikor nagyobb lett az ecsém, anyánk jobban segítette, mint minket. Titokban segítette, mű láttuk, de nem szóltunk neki.”(8)

* * *

Egy közösségben a szokásrend továbbélésének mechanizmusáról tudnunk kell, hogy bármely hagyomány mindig az új nemzedék életvitelébe ível át, új formai és tartalmi értékkel él tovább. Ennek alapján megállapíthatam, hogy Déva-telepen a párkapcsolat közösség előtti kinyilvánítása nemzedékként változott. Így az első nemzedék esetében a húshagyókeddi bál után a fiú *cifrázott guzsalyfát, delinkedőt* ajándékozott a lánynak. A lány bokkrétát, később vőlegénygyatyát adott a fiúnak. Az udvarló fiú bejárhatott a lány házába, vasárnaponként a falunépe előtt egymás kezét fogva, vagy karténfogva az új pár végigsétálhatott a Fő-úton.

A családalapítást megelőző időszakban – kezdve a gyermekkori fiú-lány barátsági kapcsolattól, a kölcsönös vonzalom, a szerelem majd a házassági szándék kinyilvánításáig az alábbi hivatkozó terminusokat gyűjtöttem össze:

13-15 éves *gyermek-leánka* barátsága, szerelmi vonzódása ha kitudódik, akkor azt mondták, hogy *x-nek szereteje* van, *x és y szeretősök*, és mondókával csúfolták.

16-20 éves korban a fiú *udvarló*, a lánynak *udvarlója*, vagy *szeretej* van, ami helyi értelmezésben a kölcsönös vonzalmon alapuló közeli jóbarátot jelent. A hosszabb-rövidebb ideig tartó párkapcsolatot az eljegyzés követi. Eljegyzés után a lány *menyasszony*, a fiú *vőlegény*. Ez a viszony az eljegyzéstől a házasság megkötéséig tart. A lakodalmi *kontyolás* után a lányból *menyecske* vagy *fiatal asszony*, a fiúból *házas ember*, vagy *ember lesz*.

„15 vagy 16 éves lehetett a leánkám. Sétáltunk a városba', s néztük a kirakatokat. Egyszer csak hozzám hajol Marika, s suttogva mondja nekem: nézzen csak oda, édesanyám, hogy néz engemet az a férfi, pedig már ember.”(13)

A tizennyolc éves fiú már felnőttnek számított. A felnőtté válás egyben jogot és garanciát is jelentett. Jogot olyan értelemben, hogy sajátmaga dönthetett saját sorsa, saját jövője felől. Már nem kötötte szoros családi kötelék családjához. Ha a nagykorú legény az apjával egész nap *verset dolgozott*, vagy ha már egész nap *tudta húzni a kaszát*, az szeretőt tarthatott. A nagykorúvá lett fiúnak hitele volt, sőt garancia volt a törvény előtt is. A Dévára való telepedéskor minden tizennyolc évet betöltött fiú *telepet válthatott*. (Egy telep = házhely + 10 hold szántóföld, aminek az árát húsz év alatt kellett kifizetni).

A polgári eskü után a fiatal pár még nem költözhetett össze.

„Megesküdtünk polgárilag, de a templomban csak két hét múlva. Ez alatt az idő alatt úgy éreztem, hogy se kint, se bent nem vagyok, van es uram s nincs es uram. Még két hétig kellett hezzám járjon az uram.”(18)

A polgári eskü után nem költöztünk össze, még a szobánk se volt kész, ahova költöztünk volna. Anyámék se engedték volna, hogy a lakadalom előtt egybeköltözzünk.”(3).

„Nem is tudtuk volna elképzelni, hogy a templomi eskü előtt egybeköltözzünk. Én Mária Kongregánista voltam, esküt tettem, hogy tisztán megyek az oltár elé.”(18).

„Megvan mindennek az ideje s a rendje. Mit szólt volna a nép, ha a polgári eskü után minnyá egybeköltözünk. Hogy tudtam volna fátyolba a pap elé állni?”(21).

A vallomásokból láthatjuk, hogy az első és második nemzedék soraiban a fiatal pár egybekelésének, házasságának csak az egyházi eskü adott igazi érvényt.

A családban – az első telepesnemzedék esetében – ha a testvérek között tíz évnél nagyobb volt a korkülönbség, a kisebbik testvér magázta a nagyobb testvérét.

Amíg a legény udvarolt, tegeződött a lánnyal. Házasság után a feleség magázta, kendezte a férjét. Olyan esetekkel is találkoztam, amikor már eljegyzés után kendezte, magázta vőlegényét a lány.

Ha a fiatal feleség férje családjába került, az minden vonatkozásban a férj családjának tagja lett, férje családnevét vette fel és a férj kisebb testvérei *ángyinak* szólították. Az új fiatalasszony többet kellett dolgozzon, mint a család más tagjai. Ügyességével, szorgalmával bizonyítania kellett, hogy felkészült az életre, hogy ismer minden házkörüli teendőit.

A férjhez készülő lányt szülei *kistafirungozták*. Jobb módú családoknál *szövőasszonyokkal* szövették meg a staférunghoz szükséges ágy- és fehérnemű kellékeket. Legtöbb családban azonban az anya és lánya készítette el a kelengyét. Nem egy családban öt, hét lány is volt, akiknek kistafirózása nagy gondot okozott a szülőknek.

„Szóts Gáspárnénak hét leánya s egy fia volt. Azt beszélték széltébe, s hosszába itt a Telepen, hogy amikor férjhez adta valamelyik lányát, lassan visszalopkodta a lányától a lepedőket, párnahuzatokat, hogy készitse férjhez a következő lányát. Hogy igaz volt-e, nem tudom, de rengeteg ágyneműt kellett varratni a hét leánynak. Számítsd ki, legalább tíz rend ágynemű kellett, két szekrény, két ágy, egy asztal négy székkal, asztal- és ágyterítők. Én ennyivel mentem férjhez. Jó pár évig piacoltam, amíg anyámmal összekuporgattuk a pénzt.”(18).

A családban a lány éppen úgy örökölt az ingatlanokból, mint a fiú. A szülők még *éltjükben* igyekeztek egyformán, igazságosan elosztani a családi vagyont.

* * *

A rokonsági kapcsolatok ápolásának egyik fontos megnyilvánulása egyfelől a nagyobb vagy jelentősebb családi eseményekre való meghívás, másfelől az azokon való részvétel. Mindkettőnek tiszteletadó jellege van.

Lakodalom esetén a meghívott személyek számát újabban az anyagi ráfordítás összege határozza meg. Ennek alapján lehet megállapítani a lakodalom méretét. Feltűnő, hogy a kölcsönösségen alapuló lakodalmi visszahívásnak sokkal nagyobb érvénye van, mint a másod- vagy harmadfokú rokonsági viszonyoknak.

Az 1940-es évekig Déva-telep lakóit a foglalkozás azonossága, homogenitása jellemezte: földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Minden család önellátó volt. Ebben az időszakban az ilyen gazdasági adottságok esetén a lakodalmi meghívottak számát nem az anyagi fedezet, nem az anyagi adottság határozta meg, hanem a rokonsági viszony erőssége, a közeli és távoli vérrokonok, valamint a műrokonok száma.

A zárt közösségi tudatot az is jellemezte, hogy az esetek többségében a közösségen belüli személyek kötöttek házasságot. Elítélték, megszólták, ha a fiú vagy a lány más közösségből választott *szeretőt* magának. Így alakulhatott és terjedt el az alábbi lealacsonyító/csúfoló szólás-mondás: „*itthon nem volt elég fos, máshonnan hozott szart.*”

A Bukovinából való áttelepedés után Déván számukra új, ismeretlen környezetbe kerültek. Az új környezetben az idegen hatások ellen való védekezésnek kell tekinteni a közösségen, vagy a rokonságon belüli *endogám* házasságok okát. Adatközlőim szerint a *harmadik unokatestvér*t már nem lehet szoros rokonsági viszonynak tekinteni, sőt a *második unokatestvér* fogalma is a lazább rokonsági kapcsolatot jelenti.

A távoli rokonok közti házasság hátterében nem egy hagyományozódott közösségi szokás továbbélése húzódik meg, hanem a rokonsági viszony tudatbani elmosódása révén a kölcsönös vonzódáson alapuló szabad párválasztás.

Az azonos családnévet viselők nem minden esetben rokonok, így nem is alakult ki a rokonsági hovatartozás, a nemzetségi tudat. Annyira polarizálódott bennük az elkülönülés tudata, hogy sértésnek vették, ha a velük azonos családnévet viselő rokonsági viszonyai, kötelékei után érdeklődtem. Ez az elidegenedett elutasító viselkedés azt bizonyítja, hogy az azonos családnévűek vérségi, rokoni száalai már Bukovinában vagy még korábban megszakadt. Ilyen esetekkel a Csobot, Daradics, Sebestyén és Palkó nevű családoknál találkoztam.

Hány nemzedékre terjed ki a felmenő ág ismerete és annak érzelmi alapon való ápolása? Rokonságom és más népesebb családok körében végzett adatgyűjtéseim alapján, *az egy apától való leszármazást'* a két nemzedékgig felmenő családi ágat – apa, nagypapa – kivétel nélkül minden megkérdezett ismerte. A rokonság oldalági ismerete is csupán a második unokatestvérig terjedt. Ezek után felvetődik a kérdés: meddig rokon a rokon, azaz hol végződik a vérségi származáson alapuló rokoni vonzalom tudata, az azonos eredet tudata.

A közösség belső imperatívusza, szokásrendje megkövetelte a közeli vagy távoli elhunyt rokon iránti végtisztesség megadását. Erre az alkalomra a más helységeken élő, régen elköltözött közeli vagy távoli rokonok is megjelentek. Ilyenkor mondták a rokonok egymásnak: elég szomorú, hogy csak ilyenkor találkozunk. Halotti virrasztókban tanúja lehettem, amikor másod- vagy harmadfokú rokonok próbálták „kibogozni” rokonsági viszonyuk száalait.

Adatgyűjtéseim során széleskörű levelezést folytattam a más földrészekben, más országokban élő közeli és távoli rokonaimmal. Meglepetten olvastam soraikat, amelyekből kicsengett a rokoni szeretet és ragaszkodás meleg üzenete:

„*Értesülve vagyunk az ottani helyzetről is, mely elég keserű ízt hagy a szánkban, mert a vér vizzé nem válik. Elődeink több mint száz éve kijöttek onnan [Bukovinából], de mindig egyet éreztünk.*” (Nagy Szabina sz. Zsók. Platanos, Argentina 1987.)

Egyik sztrigyszentgyörgyi adatközlőm, Benkő Lajos bácsi az 1920-as években Braziliába kivándorolt rokonai sorsáért aggódva ezeket mondta:

„*Évről-évre mind lazábbak lesznek a száalak a Braziliában élő rokonok s az itthon maradottak között. Úgy látom, hogy a sok munkától megkérgesedett kéznek már nehezére esik az írás. Egy ideig egyik unokatestvéremmel Györfi Antallal leveleztem, most egy*

másikkal is levelezek akit Benkő Veronikának hívnak, ő szokott irogatni az ottani életükről, ami ott se könnyű."(2)

„A múltkor tervbe vettem, hogy meglátogatom Jóskačka Rózsit, mert rokonom. Szegény, nagybeteg, de tudod-e, úgy sajnálom, hogy nem is nézhetem.”(3)

„Apósom s a testvérei erőst szerették egymást, örökké segítettek egymásnak, mert szegények voltak, nem volt sok földjük.”(7)

„Huszonöt éves házassági évfordulónk előtt megbeszéltük Tamásommal, hogy kit hívjunk meg. Ugye, mű úgy akartuk, hogy lelkibarátainkat hívjuk, akikkel esszjárunk, s akikkel sokszor csiszláltunk, s jól éreztük magunkat. Amikor anyósom megtudta – a jó Isten nyugtassa – hogy kiket akarunk meghívni, azt mondta, ha nem hívjátok meg a testvéreket, ne csináljatok semmit. Így aztán nem es csináltunk semmit.”(5)

„Hogy kit hívtam meg kománénak? Azt, aki sokszor kinyitja az ajtómat. Lehet testvér, unokatestvér vagy akármilyen közeli rokon, ha soha nem nyitja rád az ajtót, az nem lehet a szíved közelébe.”(6)

„Apám még azt is szégyelte, hogy névrokonságba van a Badaékval s a Hulájokval. Szeretlenek, részegesek vótak a Bada- és Hulájjfélék.”(4)

„Egy asszony az idősebb korosztályból – nem mondom ki a nevét – így emlegette ikertestvérét: ő, hogy húzná le magát az a kódus. Biza így mondta, mert miután férhez ment, gazdagabb lett mint a testvére, elfelejtette, hogy ki tehenye, bornya volt.”(18)

A bukovinai székelyek erős identitástudatát az is jellemezte, hogy egyes családok őseik névszerinti felsorlásával vissza tudták vezetni származásukat az 1764. előtti időkre: *„Szüleim elbeszélése szerint az én dédnagyapám László Mihály már Istesegítsen született [...] még azt is tudom, hogy apja Antal volt és állítólag a Csíkszentimrei előnevet viselte.”* (László 34. Idevágó adatként lásd még Sántha 56–59, Így teltek... 38–40, Gáspár 47, Fél Edit 55). Anyai nagyanyámtól hallott adatok ellenőrzésekor édesanyám és nővére Regina néném tévedés nélkül névszerint felsorolták három nemzetségig terjedő apai (Kásler-Sebestyén) illetve anyai (Csobot-Sebestyén) rokonság oldalági és felmenőági rokonokat.

Hittek a bibliának abban a kitételébe, hogy az apák bűnei hetedízigen is visszaüt. (2. Mózes 20, 1–17). Számptalan negatív vagy pozitív értelmezésű viselkedés tüneteredetét valamelyik felmenőági – apai, anyai – ősnék tulajdonították.

„Még nem voltam férjhez menve, csak jegybe jártunk Lacival. Egyszer Pici Gergének a testvére – aki férjhez volt menve Csobot Ambarus fiához – béállit hozzám, s elkezdí mondaní, hogy ne menjek férjhez Lacihoz, mert az édesanyja ősei után átok van a családon, amely hetedízigen is kihat a leszármazottakra. Sok időre rá, miután férjhez mentem Lacihoz, megkérdeztem anyósomat, hogy mire fel van átok a családon? Ekkor mesélte anyósom, hogy az ő nagyapja – még ott Bukovinában – állítólag kirabolt egy templomat s a papot is megölté. Azt mondták, hogy a lopott kincsből gazdagodott meg. Ezt mesélte mindenki az ő nagyapjáról, pedig ez nem volt igaz. Anyósom aztán elmondta, hogy azért voltak gazdagok, mert a nagyapja elvett egy ügyes német leányt, aki gazdag ivadék volt. Olyan sok pénzük volt, hogy zsákban kellett tartásák. Olyan sokáig tartották zsákban, hogy a pénz megpenészesedett. Azt mondta anyósom, hogy ő még kicsi leánkacska volt, s ő is segíté, törölgette egy posztocskával a penészes pénzeket.

Anyósomnak az apja hat nyelvet tudott. Örökölte az apjától hat malmot és rengeteg földet. A leggazdagabbak voltak Andrásfalván. A végén összeveszett a testvéreivel a vagyon felett. Mindegyiknek ugyanaz kellett a vagyonból, mint a másoknak. Sok évig pereskedtek, s az összes vagyon odaúszott az ügyvédeknek. Olyan szegény lett anyósom apja Csobot Ambarus, hogy ki kellett telepedjen Dévára. Itt telepet kapott, közben kezekedett valakiért, aki aztán elszökött Amerikába, így ki kellett fizesse annak is az adóságát. 1910-ben áttelepült Ludasra. Kétszer nősült, a két feleségétől 24 gyermeke lett.

Most, hogy annyi csapást megértem, azt kell hinnem, hogy van foganatja az átoknak. Ki tudja...? (19)

„A mű öregapánk Zsók Mózi polyás gyermek volt, amikor Madéfalváról Bukovinába menekítették a rokonok. Mű az öregapánk első feleségétől valók vagyunk, ű a másodiktól. Mű a Mozantiferinitt [Mózes-Antal-Ferenc] valók vagyunk, te a Mózijános-ághoz [Mózes-János] tartozól. Zsók Szilveszter bá a Gyuristánpista [György-István-István] ághoz tartozik.”(16)

„Az én nagyapámtól származnak az összes Zsókok. Nagyapám szülei odavesztek Csikba, a rokonai menekítették még kölyök korába' bé Bukovinába. Apám már Andrásfalván született, de Fogadjistenbe nősült. Mind a négyen Bukovinában születtünk. Hét éves vótam, amikor apánk kóberes szekervel hozott Dévára. Három hétig jöttünk. Velünk jött Fáni es a legnagyobb testvérem. Ő már férhez vót menve, Bíró Mózes vót az ura.”(20)

„Nagyapám Sebestyén János, akinek úgy mondták Jani. Egyedüli gyermek volt, vagy ahogy még mondták bitang, vagy zabigyermekek. Úgy is mondták, hogy virággyermek. Nagyapám anyja Sebestyén fajtabeli volt. Még leánka korában a nagyapám anyja ott Andrásfalván legeltette a teheneket. Ott voltak nem messze az osztrák katonák, akik a határt őrizték. Egy osztrák tiszt felcsinálta a leánkát. Nahát mi tőle eredünk, Sebestyén Janitól. Mikor felnőtt, az anyja Csernovicba járatta iskolába. Az elsők között telepedett Dévára. Nem volt nagyzó, szerény ember volt. Jegyző is volt, ő vezette a telepiek bizonyos iratait. Őt fia volt, mind az öt fiának telepet váltott. A fiait így hívták: Jani Bálint, Jani Máté, Jani Anti, Jani Jóska és Jani Gergé.”(12)

„Édesapám apja jóképű, nyughatatlan természetű legény vót, s ahogy ez történni szokott, hát felkoppantott egy lányt. A szülei nem engedték, hogy elvegye azt a lányt, mert nem vót fajtánkbeli, inkább felnevelték a bitangot.”(5)

„Ott Bukovinában egy tó körül laktak a Szótsók. Egyszer az asszonyok valami rucák miatt összevesztek. Fogta magát nagyapám, eladta a részit, s eljött Dévára.”(3)

I. Rokonsági viszony és rokonsági terminológia

A rokonsági terminológiát kettősség jellemzi: a rokonok egymás megszólítására a keresztnévet vagy külön megkülönböztető szólítási módot használnak, amely a rokonsági kategóriába besorolva jelöli a rokoni kapcsolatot. Például a meny így szól anyósához: *Anyóka, jön-e a mezőre?* Külön névvel jelölik, ha olyan helyzetben beszélnek az illető rokonról, amikor annak személye nincs jelen. Például: *Hívtam anyósomat a mezőre.* Az előbbi a megszólító, az utóbbi a hivatkozó rokonsági terminus. Tehát a számon tartott

rokonoknak kétféle nevük volt: az egyik amelyen emlegették, a másik ahogyan szólították őket.

- apa

megszólító és hivatkozó: *apa, apám, apóka, édesapa, édesapám, édesapó, újabban apu, apuci, apucika, apuka, tata.*

- anya

megszólító és hivatkozó: *anya, anyám, anyóka, édesanya, édesanyám, édesanyó, újabban anyu, anyuka, mama, anyuci, anyucika.*

- idősebb fitestvér

megszólító: *keresztnev*

hivatkozó: *bátyám, bátyámék, bátyám Jóska, Jóska bátyám.*

- idősebb fitestvér felesége

megszólító, kb. az 1950-es évekig: *ángyi, ángyom, ángyika*, az 1960-as évek után a keresztnevén szólítják.

hivatkozó: *ángyom, ángyoméék, keresztnev+ángyi, keresztnev+ángyiék, ángyom+keresztnev, Erzszi a Jóska v. Jóskánk felesége, újabban: sogorném.*

- idősebb nőtestvér

megszólító: *keresztnev, ha 8-10 évvel volt idősebb a nőtestvér, akkor kellett magázni: keresztnev+néni.*

hivatkozó: *nővérem, nővéremék, nővérem Erzszi, Erzszi nővéremék, Erzsziném.*

- idősebb nőtestvér férje:

megszólító: *sogor.*

hivatkozó: *sogorom, sogoroméék, Gyurka sogor, sogor Gyurka.*

- fiatalabb fitestvér:

megszólító: *keresztnev.*

hivatkozó: *öcsém, öcsémék, öcsém Pista, Pista öcsém az 1950-es évekig: ecsém.*

- fiatalabb fitestvér felesége:

megszólító: *keresztnev, ángyi, ángyika, ángyom.*

hivatkozó: *öcsém felesége, öcsém felesége Rózsi.*

- fiatalabb nőtestvér

megszólító: *keresztnev*

hivatkozó: *húgom, húgomék, húgom Erzszi, Erzszi húgom*

- fiatalabb nőtestvér férje

megszólító: *keresztnev*

hivatkozó: *sogorom, húgom férje, húgom férje Jani*

- idősebb fitestvér fia

megszólító: *keresztnev*

hivatkozó: *bátyám fia Jóska, bátyám Jóskája, Jóska bátyám fia, Jóska a bátyámé*

- idősebb nőtestvér lánya:

megszólító: *keresztnev*

hivatkozó: *nővérem lánya Erzszi, nővérem Erzszi, Erzszi a nővérem lánya, Erzszi a nővéremé*

- **idősebb nőtestvér fia**
megszólító: *keresztnév*
hivatkozó: *nővérem fia Jóska, nővérem Jóskája, Jóska a nővérem fia, Jóska a nővéremé*
- **apa apja vagy anya apja**
megszólító: *apóka, nagyapó, tata, nagytata*
hivatkozó: *Zsók nagytata, Szóts nagyapám, öregapám*
- **apa vagy anya fitestvére**
megszólító: *keresztnév+ bácsi*
hivatkozó: *nagybátyám, nagybácsim, bácsim*
- **apa vagy anya fitestvérének felesége**
megszólító: *keresztnév+ néni*
- **apa vagy anya nőtestvére**
megszólító: *néni, nanyó+keresztnév=nannyómári*
hivatkozó: *nagynéném, néném, nénika (Pali Jánoséknál mondták így)*
- **apa vagy anya apjának apja**
hivatkozó: *dédnagyapa*
- **apa vagy anya apjának anyja**
hivatkozó: *dédnagyanya*
- **fiam**
megszólító: *keresztnév*
hivatkozó: *a fiam, a gyermekem, János a fiam*
- **lányom**
megszólító: *keresztnév*
hivatkozó: *keresztnév, a lányom Rózsi*
- **gyermekem gyermeke**
megszólító: *keresztnév*
hivatkozó: *az unokám, keresztnév+ az unokám*
- **gyermekem gyermekének gyermeke**
megszólító: *keresztnév*
hivatkozó: *keresztnév+ a dédunokám*
- **férjem**
megszólító: *keresztnév, újabban apus*
hivatkozó: *a férjem, az uram, az emberem, Jánosom, újabban a párom*
- **férj vagy feleség idősebb fitestvére**
megszólító: *keresztnév+ bá vagy bácsi utótaggal*
hivatkozó: *a sogorom, az uram vagy a feleségem testvére*
- **férj vagy feleség fiatalabb fitestvére**
megszólító: *keresztnév*
hivatkozó: *sogorom, az uram vagy a feleségem testvére vagy öccse*

- feleségem

megszólító: *keresztnev, újabban anyus*

hivatkozó: *keresztnev, a feleségem, az asszonyom*

- férj vagy feleség anyja vagy apja

megszólító: *anyám vagy apám*. A meny és az anyós viszonyáról, a megszólító névhasználatról egyik adatközlőm ezt mondta: „*Anyókám mesélte vót, hogy ott Bukovinába vót egy menyecske, aki nem szerette az anyósát. Egyfedél alatt lakott az anyósával, de soha nem szólította anyámnak ahogy szokás vót, hanem csak úgy, hogy mennyen csak, jöjjön csak. Itt Déván is vótak ilyen esetek, én kettőről tudok.* (18)

„*Mikor férjhez mentem, odakerültem anyósomékhöz. Úgy volt, hogy mi maradunk az öregházban s a földeket is mi fogjuk művelni. De én immár egy idő után úgy éreztem, hogy nem a magam gazdája vagyok anyósom mellett. Mondtam is az uramnak, menjünk külön, építsünk magunknak, mert neki is, nekem is jobb lesz. Láttam, hogy ő se egyezik az apjával, valamiért örökké surlódtak. Én egyeztem az anyósommal, türtem, nyeltem eleget neki, de valahogy úgy éreztem, – a Jézus áldja meg – ez így nem jó. El kellene költözzünk. Nem akartam anyósomat a mennyországba s magamat a pokolba juttatni.*”(9)

„*Én azt tapasztaltam, s így látom másoknál is, hogy az anyós nem szereti a menyét, s a menyek se szeretik az anyóst. Aki azt mondja, hogy szereti az anyósát vagy a menyét, én azt mondom, hogy hazudik.*”(3)

„*Amikor férjhez mentem, s odakerültem anyósomékné, soha többet a főzőkanálra nem tette a kezét. Rám bízott mindent. Ő csak – ott ne – tett s vett a ház körül, s a kertet gondozta. Mikor gyermekeink lettek, vigyázott rájuk.*”(6)

„*Apósom olyan lódoktor féle volt, értett a lovak gyógyításához. Aki csak megkérte, hát annak meggyógyította az állatját. Pénzt nem kapott senkitől, csak megköszönték. Így mondták: Isten tartsa meg, Pál bám. Sokat is élt az öreg, de éltjibe sokszor volt nagybeteg. Hét hálóinget szaggatott el, 85 éves korába halt meg.*”(3)

hivatkozó: *anyósom, apósom*

- fiam felesége

megszólító: *keresztnev*

hivatkozó: *a menyem*

- lányom férje

megszólító: *keresztnev*

hivatkozó: *a vejem, Jóska a vejem*

- fiam feleségének vagy lányom férjének apja

megszólító: *apatárs*

hivatkozó: *apatárs Ferenc, Ferenc apatárs*

- fiam feleségének vagy lányom férjének anyja:

megszólító: *anyatárs*

hivatkozó: *anyatárs Trézsi, Trézsi anyatárs*

Az alábbi négy megszólításnak csak hivatkozó terminusa van. Érthető, hiszen a felmenő ág negyedik és ötödik nemzedékét jelöli. A *-gal jelölt terminusokat az adatközlők olvasmányaik útján szerezték. Déván a szöttesek, varrottasok gyűjtésekor arra lettem figyelmes, hogy minden adatközlőm a tárgyi emlékek régiségére utalva, eredetét, készítőjét így emlegette:

„Ezt nagyanyám anyja szötte, még ott Bukovinában. (15)

„Ez a láda tudod-e kié volt? A nagyanyám nagyanyjáié. Hadikból hozták. Még nagyanyám ruhásládának használta vót.” (1)

„Ezt még anyám nagyanyja kapta vót staférungra. Őrzöm én es, mert szép. Ha leányom lesz, neki adom.” (11)

- **apa apja apjának apja**

hivatkozó: *ükapám**, *üknagyapám**

- **anya anyja anyjának anyja**

hivatkozó: *ükanyám**, *üknagyanyám**

- **apa apja apja apjának apja**

hivatkozó: *szépapám**

anya anyja anyja anyjának anyja

hivatkozó: *szépanyám**

Déva-telep első nemzedékének névhasználatában, szóhasználatában ismeretes volt az ‚öregapád, öreganyád‘ elnevezések, amelyek egy enyhe jellegű szitokban, szólásmondásban maradtak fenn: „Érd utol öregapádat, nevetlen rossz kölyke, nézd, mit csináltál?” „Kéne úgy-e? Ezt ne – fűgét mutat – öreganyád térdekalácsát kapod!” Ismeretes még az ‚ángyod/keresztanyád térgye vagy térgyekalácsa‘ változatok. Az ‚öregapa‘ ‚öreganya‘ elnevezések a nagyszülők szüleire vonatkoznak.

* * *

A műrokonság néha erősebb mint a vérrokonság. Ilyen például a ‚komaság‘, amely szentségi kapcsolatot, lelki rokonságot jelentett. A keresztszülők – éppen úgy, mint a gyermek szülei – végig kísérik, végig követik a keresztgyermek életútját. Felelőséget vállalnak a gyermek vallásos neveléséért, a szülők elhalálása esetén vállalják az árván vagy félárván maradt kiskorú gyermek gondozását, nevelését, ha erre szükség van.

A gyermek születésekor a szülők baráti köreiből néhányat meghívnak, hogy az újszülöttet vigyék el a templomba megkeresztelni. A kiválasztott személyek közül az, aki a gyermeket karján viszi a templomba, keresztvíz alá tartja és hazahozza, az a *főkoma-asszony*, férje *főkoma*, a többi *komasszony* vagy *koma*. Egy személy több gyermeknek is lehet a keresztanyja. Keresztelés után a gyermek szülei és a keresztszülők egymást többé nem szólítják a keresztnevükön, hanem egyszerűen *koma* vagy *komasszony*. Hivatkozó névhasználatban hozzátoldják a keresztnevet is: *koma Ferenc* vagy *Ferenc koma*, *komasszony Trézsi* vagy *Trézsi komasszony*. A keresztgyermek pedig így szólítja a keresztszülőket: *keresztanyám* vagy *keresztanyó*, *keresztapám* vagy *kereszapó*, újabban *kereszt-*

mama, keresztata. Hivatkozó névhasználatban így emlegetik a keresztszülőket: *keresztapám Ferenc, Ferenc keresztapám, keresztanyám Trézsi, Trézsi keresztanyám.* A keresztszülőknél a gyermek *keresztfiú* vagy *keresztgyermek, keresztleány* vagy *keresztleánka* lett.

A műrokonság másik módozata a *bérmaszülők*. Ha csecsemőkorban a keresztnevet a szülők választják, bérálásakor a bérmanevet és a leendő bérmaszülőt a gyermek választja vagy hívja meg. Legtöbb esetben a bérmaszülő is a szülők baráti köréből vagy a rokonságból választják. Bérálás után a bérmaszülő ebéden látja vendégül és valamilyen ajándékot ad a bérmagyermeknek. Az ajándék lehet: imádságos könyv, rózsafüzér, nyaklánc keresztel, ruhaanyag, ruhanemű vagy más emléktárgy.

A kereszt- vagy bérmakeresztszülő kiválasztása illetve elfogadása nagy megtiszteltetés a felkérő és az elfogadó számára. Nem illik visszautasítani. A keresztgyermek házasodásakor jelentős anyagi adományt, támogatást kap a násznagynak meghívott keresztszülőktől.

A gyermek a bérmaszülőket *keresztanyó-* és *keresztapónak* szólítja. Hivatkozó névhasználatban pedig *bérmakeresztapám, bérmakeresztanyám.* A szülők, valamint a kereszt- és bérmaszülők közötti viszonyt *komaságnak* nevezik, *komások* lettek. Esetenként a szülők és a keresztszülők között megszűnik a tegezőviszony, ezután magázni fogják egymást. Ha a gyermek megházasodik, a kereszt- vagy bérmaszülőket hívja meg násznagynak.

Az első és a második telepés nemzedék soraiban a komaság jelentős helyet foglalt el a személyek közötti viszony kialakulásában. Sok esetben két koma vagy komasszony kapcsolata sokkal szorosabb, sokkal meghittebb volt, mint két testvér kapcsolata.

II. Névhasználat, névkapcsolat

A gyermek a keresztelő és a polgári anyakönyvi bejegyzéskor keresztnevet kapott. Nemcsak a vezetéknev, legtöbbször a keresztnév is jelezte a családhoz tartozást. Az első fiúszülöttnek az apja vagy az apai nagyapa nevét adták, amely az apasági leszármazás fontosságát is bizonyította. Így a Dévára települt első és második nemzedék körében az apai keresztnév használata névjellegű megkülönböztető elem volt: *Máté Trézsi, András Rózi, János Gyurka, stb.*

Ismeretes, hogy a családnév az azonos nevű családi közösséghez való tartozást, kapcsolódást jelenti, illetve a közösségen belül a hovatarozás, a származás jelzésére szolgál. Adataim alapján megállapíthattam, hogy a személyazonosításban a családnév sok esetben eltér vagy elmarad a helyi névhasználatból. A közösségen belül érvényét veszíti a hivatalos adminisztratív nyilvántartás szerint elfogadott és román nyelvre lefordított hivatalos névhasználat is. Helyette más névkombinációk – két- és háromelemű névkapcsolatok – jelölik az azonosítást.

Nincs szándékomban Déva-telep kereszt-, bece-, és ragadványnev állományát feldolgozni (Lásd erről bővebben Kásler, 1964), csupán néhány jellegzetes példa bemutatásával fogom szemléltetni a névkapcsolati formákat. Éppen ezért gyűjtőterületem névhasználatának könnyebb megértéséért szükségesnek tartottam felsorolni néhány keresztnév helyi névhasználatát, névváltozatát. (Itt csupán a dévai Zsók-családok keresztnévhasználatát mutatom be):

Férfi keresztnévek

Ambrus = *Ambarus*

András = (a)*Andris*, (b)*Bandi*

Antal = (a)*Anti*, (b)*Toni*

Fábián = (a)*Fabi*, (b)*Fábi*

Ferenc = (a)*Feri*, (b)*Ferkó*, (c)*Ferus*, (d)*Frici*

Gergely = *Gergé*

György = (a)*Gyuri*, (b)*Gyurka*

István = (a)*Istán*, (b)*Pista*, (c)*Pityu*, (d)*Pisti*, (e)*Pesta*, (f)*Estéfán*, (g)*Están*

János = (a)*Jancsi*, (b)*Jani*, (c)*Jankó*

József = (a)*Jóska*, (b)*Joti*, (c)*Józsi*, (d)*Jocó*

Lajos = (a)*Lajcsi*, (b)*Lajzi*, (c)*Lala*

László = (a)*Laci*, (b)*Lackó*

Mózes = (a)*Mózi*, (b)*Mózsi*

Sándor = *Sanyi*

Szilveszter = *Szili*

Tibor = *Tibi*

Női keresztnévek

Anna = (a)*Annus*, (b)*Anni*, (c)*Anikó*, (d)*Annacska*, (e)*Annácska*

Ágnes = (a)*Ágnis*, (b)*Ági*, (c)*Ágica*, (d)*Ágika*

Borbála = (a)*Bori*, (b)*Babi*

Erzsébet = (a)*Erzsi*, (b)*Erzsók*, (c)*Zsóka*, (d)*Bözsi*

Gizella = (a)*Gizi*, (b)*Giza*, (c)*Gizus*, (d)*Gizike*

Ilona = (a)*Ilonka*, (b)*Illus*, (c)*Ica*, (d)*Iluska*

Julianna = (a)*Juci*, (b)*Julis*, (c)*Juliska*, (d)*Jucika*, (e)*Julika*, (f)*Julcsa*, (g)*Julcsi*

Mária = (a)*Manci*, (b)*Mari*, (c)*Mári*, (d)*Ria*

Rozália = (a)*Rózsi*, (b)*Rozi*

Tekla = *Téka*

Teréz = (a)*Tercsi*, (b)*Trézi*

Déva-telep megalakulásától napjainkig az alábbi hivatkozó névformák alakultak ki (a zárójelbe tett számok a nemzedéki hovatarozást jelölik):

1. Kételemű névkapcsolatok

- az apa keresztnéve vagy keresztnévvaltozata+keresztnév vagy keresztnévvaltozat:

András Rózsi (3), Gyuri Istán (1), Istán Rózsi (3), Jani Máté (1), Jákob Anti (2), János Gyurka (3), Mózi Méri (2),

A helyi – de általában a bukovinai székely – névhasználatban amikor az apának és valamelyik fiának azonos a keresztnéve, ilyen formát kap a névhasználat (*Lásd még idevágó példákat Sebestyén 1972. 73–106. p.!*):

- az apa keresztnévváltozata+a gyermek keresztnéve v. keresztnévváltozata:

Istán Pista (1), Jani János (1), Matyi Mátyás (1), Mátyás Matyicska (1)

- családi ragadványnév+keresztnév v. keresztnévváltozat:

Buliga Anti (1), Buliga Titusz (2), Buliga Pista (3),

Cékla Gyurka (1), Cékla Anti (2), Cékla Toni (3),

Fűrész Pál (1), Fűrész Pali (2),

Hóka Mári (1), Hóka Lajos (2),

Lépot Anti (1), Lépot Péter (2), Lépot Károly (3),

Muszáj Marci (2), Muszáj Jani (3),

Pisti Gyurka (1), Pisti Ferus (2), Pisti Sanyi (3),

Potkán Jóska (1), Potkán Tibi (2), Potkán János (3),

- nők esetében a férj keresztnéve vagy keresztnévváltozata+-né főnévképző tulajdonnévhez: *Máténé (1), Joscakskáné (3), Tituszné (2)*

- a férj beceneve+keresztnévváltozat: *Antika Mári (2), Joscakcska Rózsi (3)*

- családi ragadványnév+-né főnévképző tulajdonnévhez: *Cékláné (1), Hókané (1), Hulájné (2), Kecáné (1), Kuliné (2), Lépotné (1), Potkáné (1), Rupcsiné (1)*

2. Háromelemű névkapcsolatok

A Bukovinából Dévára telepedett és a Déván született első nemzedék körében találjuk meg ezt a névformát, ahol a nagypapa keresztnéve vagy keresztnévváltozata névjellegű megkülönböztető elemként kerül be a helyi névhasználatba. A második nemzedék névhasználatában úgy módosul ez a forma, hogy – háromelemű strukturáját megtartva – a nagypapa keresztnéve a családnévvel cserélődik fel:

- családnév+az apa keresztnéve+keresztnév vagy keresztnévváltozat: *Szőcs Istán Rozika (2), Zsók András Rózsi (3), Zsók Szilveszter Gergé (2), Szőcs Gáspár Gizi (2)*

- családi ragadványnév+az apa keresztnév-változata+keresztnév vagy keresztnévváltozat: *És (Illés) Istán Julis (2), Hok (Hoka) Istán Rózsi (2), Pici János Géza (3), Szal (Szalontai) Anti Ferenc (2), Szepi Ádám János (2), Szepi Ferenc Annus (2), Szepi Marci Gusztó (2)*

- családi ragadványnév+a férj keresztnéve+-né főnévképző tulajdonnévhez: *Cékla Gyurkáné (1), Cékla Antiné (2), Huláj Gyurkáné (2), Lépot Antiné (1), Lépot Péterné (2), Pisti Gyurkáné (2), Pisti Ferusné (2), Szepi Ferencné (2)*

- a nagypapa keresztnévének rövidült változata+az apa keresztnéve+keresztnévváltozat: *Moz (Mózi>Mózes) Antal Feri (1), Gyur(Gyuri>György) Istán Pista (1)*

- a nagypapa keresztnév-változata+az apa keresztnévváltozata+keresztnévváltozat: *Jani Jóska Szili (2), Jani Gergé Margit (2)*

A Dévára települt bukovinai székelyek névhasználatára vonatkozó adatok összegezésére alapján, az alábbiakat állapíthattuk meg:

- a két- és a háromelemű nevek vonatkozó vagy megnevező névhasználatában egyetlen esetben sem használják együtt a család- és a ragadványnevet,

- a harmadik nemzedéken belül egyes személyek megnevezésében tovább hagyományozódott a ragadványnév használata: *Diszke Anti*=*Székely Antal*, *Fűrész Pali*=*Daradics Pál*, *Lépot Karcsi*=*Kásler Károly*, *Muszáj Jani*=*Katona János*, *Pici Vilmos*=*Székely Vilmos*, stb. A felsoroltak gyermekeinek – negyedik nemzedék – hivatkozó névhasználata így alakult: *Muszáj Jani fia*, *Diszke Anti gyermeke*, *FűrészPali leánya*, stb.

- a nagyterheltségű Kásler családnév két ragadványnevének – Szepi és Buliga – használata teljesen kimaradt a harmadik és negyedik nemzedék névhasználatából. A Káslerok Rupcsi-ága pedig teljesen kihalt. Tovább hagyományozódott viszont a Kásler ágon a Lépot ragadványnév.

- a negyedik és ötödik nemzedék névhasználata a kételemű – családnév+keresztnev – hivatalos névhasználatára módosult.

- az első két nemzedék a mindennapi névhasználatban igen kis mértékben használta a családnevet a személyek megnevezésére.

(1980–2005)

Felhasznált irodalom

- Bakó Elemér:* Leánylopás a bukovinai székelyeknél. In: *Ethnographia*. LII. 1941. 2. sz. 146–147. p.
- Beke György:* Ösztönös népi „önrendelkezés” a bukovinai székelyeknél. In: *Honismeret*. 1991. 5. sz. 28–30. p.
- Bodrogi Tibor:* A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdései. In: *Műveltség és hagyomány*, III. Tankönyvkiadó. Bp. 1961
- B. Gergely Piroska:* Szerkezeti, funkcionális és társadalmi összefüggések a családnevek népi használatában. In: *Nyelvészeti Tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 51–90. p.
- Fél Edit:* Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. In: *Emlékezés Fél Editre*. Bp. 1993. 54–63. p.
- Gáspár Simon Antal:* Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség. Facsimile kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986
- * * *
Így teltek hónapok, évek... Öt életrajz. [Dávid Albertné Csobot Borbála, Andrásfalva–Csernakeresztúr] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 9–40. p.
- Herényi István:* Alsóőr genealógiája. Magyar névtani dolgozatok sorozat, 24. sz. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége. Bp., 1982
- Kásler Mária:* Becenevek a dévai Csángó-telepen. In: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. Különnyomat. Kolozsvár, 1964
- Kavácsné József Magda:* Havasolja mai családneveiről. In: *Nyelvészeti Tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980

- László János:* A Bukovinában élő magyarság és kirajzásának története 1762–1914-ig, az első világháború kitöréséig. Déva, 1935. (Géptelt példány)
- Lőrincze Lajos:* A tolna-baranyai volt bukovinai székelyek névadási szokásaihoz. In: Ethnographia. 1948. LIX. 36–49. p.
- Sántha Alajos:* Bukovinai magyarok. Kolozsvár 1942
- Sebestyén Ádám:* A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig. Szekszárd, 1972
- Dr. Száva Tibor-Sándor:* A csíkszépvízi Száva-család. (Erdélyi családtörténet 1640–1995). Bécs, 1995
- Takács Éva:* Csik-Gyergyó-Kászoszék személynevei a XVII. század elején. In: Nyelvészeti Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest 1983.

Szójegyzék

rokonsághoz *húztam* – rokonsághoz vonzódtam
egyivásúak – egyidősek
nannyó – nagyanyó
öreg ház – a nagyszülők háza
a jó Isten elszólította – meghalt
angyalpálinka – kiskorú gyermek halálakor a halotti torra készült köményes pálinka
süldő leányocská – kamasz lány
kipókálta a kicsikét – kioldotta a pólyát
egyfészek alja – ugyanabból a családból való
cifrázott guzsalyfa – kb. 2 m hosszú díszített bot, amelyre a fonáshoz előkészített kendert kötik
a falunépe előtt – a közösség előtt
karténfogva – karonfogva
gyermek, leánka barátság – fiú, lány barátság
szereje van – kiválasztott, szeretett párja van
szerezősök – szerelmesek
lakodalmi kontyolás – a lakadalom éjszakáján a menyasszony átöltöztetése
házas ember – nős férfi
ember – férfi
verset dolgozott – valakivel egész nap dolgozott
tudta húzni a kaszát – tudott kaszálni
kendezte – magázta
staférung – kelengye
szövőasszony – napszámba szövő-fonó asszony
széltébe s hosszába – az egész településen
piacolni – zöldséget vagy más árut eladni a piacon

a szülők még éltükben – a szülők amíg éltek, kellő időben
lelkibarát – közeli jóbarát
esszejárunk – kölcsönösen látogatjuk egymást
csiszla – közös lakomaest, kóstolóest
aki sokszor kinyitja ajtóját – aki sokszor meglátogat
mintha nem tudná, ki tehenye, bornya – elfelejtette, hogy honnan származik
jegybe jártunk – eljegyzés, gyűrű váltás
béállít – bejelentés nélküli érkezés
mire fel van átok a családon – miért van megátkozva a család
gazdag ivadék – gazdag származás
az összes vagyon odaúszott – az összes vagyon odaveszett
bitang, zabgyermek, virágyermek – házasságon kívül született gyermek
nem volt fajtánkbeli – nem volt a közösség tagja
felcsinálta a leánkát vagy felkoppantott egy leányt – nemi aktus
egyfedél alatt lakott – a család közösségében lakott
valamiért örökké súrlódtak – valamiért vitakoztak
lódoktor féle vót – állatgyógyító

Adatközlők

1. Balázs Antalné Gergely Rozália, 45 éves
2. Benkő Lajos, 73 éves
3. Daradics Józsefné Zsók Rozália, 75 éves
4. Daradics Pál, 66 éves
5. Gergely Tamásné Bíró Teréz, 60 éves
6. Kásler Péterné Daradics Mária, 50 éves
7. Lovász Jánosné Zsók Anna, 82 éves
8. Palkó Istvánné Palkó Teréz, 70 éves
9. Palkó Vendelné Kásler Erzsébet, 65 éves
10. Sebestyén Ambarusné Kásler Rozália, 70 éves
11. Sebestyén Mária, 20 éves
12. Sebestyén Szilveszter, 66 éves
13. Szitás Józsefné Bíró Erzsébet, 60 éves
14. Szóts Imre, 80 éves
15. Trufás Péterné Székely Katalin, 40 éves
16. Zsók András, 65 éves
17. Zsók Fábiánné Zsók Erzsébet, 60 éves
18. Zsók Jánosné Kásler Ilona, 75 éves
19. Zsók Lászlóné Zsók Mária, 62 éves
20. Zsók Mózes, 80 éves
21. Varga Sándorné Zsók Julianna, 65 éves

Molnár István

FOGADJUNK! – KÖTEKEDŐ NÉPI JÁTÉKOK

„Drágább kalappal kell ezt provokálni...”

Mind a népi gyermekjátékoknak, mind pedig a felnőttekének szerves része volt a Fogadjunk névvel illelhető *kötekedő* játék. Különösen jelentős szerepe volt a felnőttek (legények) körében a virtuskodáshoz kötve. Amíg a gyermekek körében – ha valamelyikük nyomatékosan ragaszkodott a vélt, vagy valós állításához –, akkor azt mondta a vitatkozó partnerének: Fogadjunk! És vagy fogadtak, vagy nem. Ha a másik félnek nem volt kedve fogadni, akkor gúnnyal kevert tréfával ennyit mondott csupán: *Fogad alá szart adjunk!* A felnőttek pedig ezzel a szöveggel utasították vissza a fogadási ajánlatot, hogy: *Csak a hülyék és a szélhámosok fogadnak.* Úgy tartották, hogy aki bizonytalanra fogad, az hülye, aki biztosra megy, az szélhámos. A legények már komolyan vették mind a fogadás ajánlását, mind annak kivitelezését. A fogadás végrehajtását a következő rövid esemény vezette be: a fogadást ajánló és az azt elfogadó személy kezet fogtak egymással és odaszóltak valamelyik szemlélődő társuknak, hogy: *Vágd el!* A megszólított társ a jobb keze nyitott tenyerének kis ujj felőli részével elvágta (megérintette) a fogadást végző személyek fogás helyzetben levő keze fejét és akkor azok elengedték egymás kezét és következhetett az a művelet, ami a fogadás tárgya volt.*

Erőre, ügyességre, gondolkodás-késztetésre, tudatos félreértelmezésre, épült fogadások:

- Fogadjunk /F/, hogy átugrom ezt az árkot! (vagy sikerült, vagy nem.)
- F., hogy (pl. 20 méterre) elviszek 3 zsák búzát, csak adjátok fel a vállamra. Mindkét vállára ráhelyeztek egyet-egyet, hátulról pedig egyet keresztbe tettek- és indulhatott. (Vagy sikerült, vagy nem.)
- F., hogy segítség nélkül felveszem a vállamra ezt a zsák búzát!
- F., hogy előbb odaérek (pl. ahhoz a fához), mint te!
- F., hogy letöröm a karodat, mert én vagyok az erősebb! (Egymással szemben leülnek, könyöküket az asztalra teszik, kezet fognak, alkarjaikat egymáshoz szorítják. Amelyik fél kimozdítja ebből a helyzetből a partner karját, az győz.)
- F., hogy ha birkózunk, a földhöz váglak! (Aki két vállra fekteti a másikat, az győz.)
- F., hogy messzebbre elhajítom ezt a botot, mint te!

* A jászok XIII. Világtalálkozója alkalmából a Jász Múzeum gondozásában megjelent Molnár István: Népi játékok Jászszentandrásról című könyve. Abban nem szerepel a játékoknak egy bizonyos formája a : Fogadjunk!. Molnár István 83 évében járó pedagógus, nyugalmazott iskola igazgató Jászszentandrás és a Jászág hagyományvilágát gyűjtötte egész életén át napi nevelő és tanító munkája mellett. Ezt a kis közlést abból az alkalomból adjuk közre, hogy a DAB (Debreceni Akadémiai Bizottság) pályázatán támogatást nyert életművének, összegyűjtött anyagának rendezéséhez, kötetbe való előkészítéséhez. Molnár István tagja a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesületének is. A díjat 2008. február 27-én a debreceni DAB székházban vette át.

- F., hogy felhúzlak a bottal! (Egymással szemben leülnek a földre, talpaikat egymáshoz szorítják, mindketten megfogják az elég vastag botot és mindketten húzzák. Amelyiküket felállítja a másikuk, az győz. A vesztes, többnyire átbukik a győztes teste fölött.)

- F., hogy én vagyok az erősebb! (Bal lábaikat egymás mellé helyezik, a jobb lábukat hátra teszik. Jobb kezükkel, kezét fognak. Ki kell mozdítani a másikat. Az veszít, aki ellép a bal lábával.)

- F., hogy felmászol erre a fára! (Amelyik vagy nagyon vékony, vagy nagyon gallyas.)

- F., hogy megiszok 20 korsó sört! Vagy: megeszek 30 krémet!

- F., hogy ezzel a röggel áthajítom ezt a fát! (Vagy: a templomot.)

Ténylegesen erőre és ügyességre épülő fogadások:

Ezeknek a száma nagyobb. Bennük mindig a huncutság, a csalafintaság, az úgynevezett *jász kamukéria*, vagy a kétféle értelmezés van.

- F., hogy ezt a szalmaszálat átszúrom az ajtón! (Ráteszem a szalmaszálat pl. az istálló ajtóra és a bicskámmal átszúrom az ajtón levő szalmaszálat.)

- F., hogy 20 lépésről nem tudsz meglőni pl. ezzel a vadászfegyverrel vagy légpuskával! (Az épület sarkától kimérek 10 lépést, a fallal 90 fokot záró másik fal oldalán úgyszintén 10-et. Ez már 20. A puszkás személyt az egyik fal mellé állítom, én viszont a másik fal 10 lépéséhez állok ...)

- F., hogy ezzel a taligakerékkel nem töröd össze ezt a tojást! (A tojást a két fal szegletében helyezem a földre. Vagy a kerék tengelye, vagy annak kerek kerülete akadályozza meg a tojáshoz való férést.)

- F., hogy ezt a sapkát nem ütöd le az asztalról! (Aki leüti, nem az asztalon állt, hanem a földön. Így nem az asztalról ütötte le.)

- F., hogy ezt a kötelet, ha beásom a földbe, nem tudod kihúzni! (A kötél végére jó nagy csomót kötök, leásom pl. 40 cm. mélyre, a földet kissé megtaposom. Valóban nem lehet kihúzni.)

- F., hogy egy tojás nagyságú kavicssal nem töröd be ezt az ablakot! (Hangyatojás nagyságú kavicsot adok a partner kezébe. ...)

- F., hogy ha egy gyufaszállal kitámasztom az ajtót, nem tudod kinyitni! (Ez a fogadás csak akkor nyerő, ha az ajtó befelé nyílik. Ugyanis az ajtót a partner nem ki, hanem benyitotta.)

- F., hogy ezt a gyufaszálat nem tudod két lábbal átugorni! (Jobb kezével a jobb, bal kezével a bal bokáját fogatom meg, nem tud ugorni.)

- F., hogy ez a gyufaszál megáll függőlegesen az abroszon! (A mutató és hüvelyk ujjammal fogom a gyufát, lefelé a „mérgevel”. A gyűrűs ujjam begye belső részét kis mozdulattal a nyelvemmel megérintem, majd a méreghez értetem a nedvességet és gyorsan rányomom az abroszra. Az bizony odaragad és áll, mint a cövek.)

- F., hogy e két boros pohár közé teszem ezt a gyufaszálat, és ha elveszem az egyik poharat, a gyufaszál ott marad a másik pohár oldalán! (A két pohár közé – kb. a pohár felénél – szorítom a gyufaszálat, majd egy másik szálat meggyújtok és a két pohár közti

gyufa mérgéhez tartom a lángot. Az fellobban, de nyomban elfújom. A méreg a pohárhoz tapad. Elvehetem a másik poharat.)

- F., hogy nem tudsz pofon vágni, ha ennek a zsebkendőnek az egyik sarkát én fogom, te meg a másikat! (Mefogatom a zsebkendő egyik sarkát, odamegyek az ajtóhoz, kinyitom, a zsebkendő másik sarkát mefogom és kilépek, majd az ajtót becsukom.)

- F., hogy nem tudod utánam csinálni háromszor azt, amit én csinállok!

1. Két kezem vízszintesen magam elé helyezem. (Teszi.)

2. Ezt követően csuklóimat egymásra keresztbe teszem. (Teszi.)

3. Én mefogom mindkét keze fejét a két kezemmel, és nem engedem el.

(Ezt ő már nem tudja utánam csinálni mert fogom a kezeit.)

- F., hogy ezt a fém pénzt tenyérrel felveszem az asztalról! (A mutató ujjam tenyérdomborulatát rányomom a pénzre, hirtelen mozdulattal felkapom a tenyerem, de a levegőben már össze is zárom. A pénz a marokban marad.)

- F., hogy az asztalról ez a fém pénz belekerül ebbe a pohárba (boros) anélkül, hogy bárki is hozzányúlna! (A pénzt az asztal szélére helyezem úgy, hogy fele az asztalon legyen, a másik fele pedig a levegőben. Alábújok, hirtelen fújással a pénz a levegőbe emelkedik és a mellette levő alacsony boros pohárba hull.)

- F., hogy tíz zsák üres zsákot nem bírsz odébb tenni. (Nem műanyag zsák kell hozzá, amely darabonként 1 kg. A 10 zsákba sok üres zsákot bele tudok gyömöszölni, akár 20-at is. Az pedig már akkor 2 mázsa.)

- F., hogy ezt az órát (pl. karórát) nem tudod összetörni ezzel a kalapáccsal! (Az órát egy fülcs pohárba helyezem. A kalapács nyelét átdugom a pohár fülén, azt mefogatom, hogy most már ütheted. Amikor megemeli a kalapácsot, a pohár is emelkedik a fülénél fogva.)

- F., hogy ezt a pohár bort megiszom úgy, hogy hozzá sem nyúlok a pohárhoz és méghozzá ki is megyek, de be sem jövök! ... A poharat sem hozzák ki. (Valakivel előre megbeszélem, hogy ő kijön utánam, felvesz a hátára és behoz a söntésbe, szobába. Mefogja a pohár bort, hátra helyezi a számhoz, és megitatja velem.)

Ez az egyik legelméesebb megoldandó feladat.

- Egy tele pohár bort szájával lefelé helyezek egy tálcára úgy, hogy a tálcát teszem rá és lefordítom. A bor ugyanis megmarad a pohárban. Ekkor mondom: - F., hogy fél kézzel megiszom a bort a pohárból! (Homlokom a pohárhoz szorítom, két kezemmel a tálcát megemelem, és olyan helyzetbe hozom, hogy hátra hajlok, a tálcát leveszem a pohárról. A pohár ott marad a homlokomon. Mefogom egyik kezemmel és megiszom.)

- F., hogy én hamarabb megeszek egy kiflit, mint te megiszod ezt a pohár vizet, bort. (Megezek a kiflit, ő kiissza a vizet. De: valamennyi kevés víz – bor – csak-csak marad a pohár fenekén, oldalán.)

- F., hogy éhgyomorra nem iszol meg két féldeci pálinkát! (A második féldecit már nem éhgyomorra iszod!)

- F., hogy a kezeden levő pohár sört nem vágod a földhöz! (Ha mégis a földhöz vágja, akkor is vesztett, mert a kocsmá „padlózata” rendszerint nem föld, hanem parketta, padló, vagy kő.)

- F., hogy ha ezt a fémpénzt leteszem ide az abroszra és leborítom ezzel a boros pohárral, a pénzt kiveszem a pohár alól, pedig nem nyúlok sem a pénzhez, sem a pohárhoz! (A pénz mellé helyezek egy-egy szál gyufát, arra borítom a poharat. Az abroszt a pohár szélén a körmömmel magam felé kapargatom. Mint a vasúti sínpár, úgy helyezkedik el a két szál gyufa, középen a pénz. A kapargatás hatására a pénz kifelé halad – felém – és a végén már nem lesz a pohár alatt.)

- F., hogy én előbb megiszom ezt a két pohár sört, mint te, ezt a 3 cl. rumot. De egymás poharához nem nyúlhatunk. (Elkészítjük a két pohár sört és az egy stampedli italt. Én fogom az egyik pohár sört, megiszom, és vele leborítom a stampedli italt. Ő nem nyúlhat a poharamhoz – és én nyugodtan elfogyasztom a másik pohár sört is.)

- F., hogy ennek a fémkanálnak a nyeléből vizet facsarok ki! (Előzetesen egy vízbe mártott ruhadarabot helyezek a kabátom, nyakam mögötti gallérja alá. Fogom a kanalat, hátra nyúlok vele. Eközben arra kérem a partnerem, hogy háromszor dörzsölje meg a behúzott karom könyökét. Ezt azért csináltatom, hogy eltereljem a figyelmét, amikor a gallér alól kiveszem a vizes ruhát, melyet hozzászorítok a kanál nyeléhez.) A ruhadarabot lehetőleg észrevétlenül elejtem, leejtem a földre. Tőle azonban már a kanál nyele vizes lett ...

- F., hogy a hátam mögé helyezett pohár bort megiszom úgy, hogy a poharat nem hozom a testem elé! (Leülök a földre, a hátam mögött fogott poharat – a közben felhúzott lábam egyike alatt – a lábam közé hozom. Közben hanyatt dőlök óvatosan, a pohár italt a számhoz emelem és kiiszom annak tartalmát.) Kell egy kis gyakorlás hozzá.

- F., hogy ez a forint. megmondja, hányszor csalt meg a feleséged! (Lehetőleg a friss üveges sört kiöntöm, az üveg aljára helyezem a Ft-ot. A két markommal átkulcsolom az üveget, az a tenyértől melegszik, a sör alkoholja, vize kiáramlik és 8-10-szer megbillenti a Ft-ot ...)

- F., hogy ha ezt a literes üvegni bort ráhelyezem az asztalon levő papírra, kiveszem a papírt az üveg alól úgy, hogy nem nyúlok az üveghez! (A papírt, üvegni bort előkészítem. Azután az asztal egyik oldalát enyhén megemelem, lábai alá teszek valamit, hogy abban a helyzetben maradjon. Az asztal lapját öklömmel megütögetem és annak hatására az üveg lecsúszik a papírról.)

- F., hogy egy féldecis stampedlit, ha hitelesítési vonalig öntök pl. vízzel, 20 db. tízfillérest belehelyezek és egy cseppnyi víz, sem buggyan ki belőle! (Nem, mert a kohéziós erő nem engedi kifolyni a vizet. Csak kidomborodik a stampedliben a víz.)

- F., hogy a macskám, ezt a literes üveget, tele borral, felteszi az asztalra! (A zsebkendő egyik sarkát rákötöm a boros üveg szájára, kiemelkedő részére. A másik végét pedig a macska két első lábához helyezem. Fogom a macska farkát, farkánál fogva felemelem. A macska, két első lába körmét a zsebkendőbe karmolja és én emelem a macskát, a macska pedig az üveget borral.)

- F., hogy a tányért ráfagyasztom az asztalra! (Csak akkor lehet ezt a műveletet elvégezni, ha tél van és hó. A havat összekeverem sóval, rátapasztom a tányér aljára. Majd azt ráhelyezem az asztalra. Valóban ráfagy.)

- Itt van egy fél üveg sör. - F., hogy ha ezt a cigarettát a szipkába teszem, a szipkát bedugom a sörös üvegbe, elszívom a cigarettát! (A szipka mellé egy vékony nádszálat dugok, cikkszalaggal körültekerem, hogy a levegő se ki, se be ne tudjon hatolni. Amikor egy kortynyi sört kiszívok a nádszálon keresztül, a sörszint csökken, a levegő ritkul és a szipkán keresztül szívódik a cigaretta.)

- F., hogy maga itt! (Népiesen az ivott rövid alakja: itt. Akinek ezt mondom – nyilván öregebb nálam, mert magázom – tagadja, hogy itt. Mert valóban, még nem ivott. De felvilágosítom, hogy a fogadás tárgya nem az ivás, hanem a helyhatározó: itt – nem ott van.)

- F., hogy megmondom, hány forint és fillér van nálad! (Fogadnak, de a fogadást ajánló nagy hangon gyorsan mondja: Gyere – X,Y – vágd el, csak az fizet, aki nyer! (Természetesen nem tudja megmondani a pénz mennyiségét, tehát veszít. De az általa mondott szöveg szerint „az fizet, aki nyer”... És ha ezt akkor nem vette észre, és mégis fogadott, nyert és fizetett.)

- Nyilvánvalóan vesztesre álló helyzetben jó ez a következő szöveg: - F. egy féldecibe, oszt én iszok elő! (Ez a szöveg is „átejti”, mert ha egy fél deci a fogadás tétje, de „én iszok elő”, akkor mindenképpen én iszom meg a fél decit, akár nyertem, akár vesztettem.)

- F., hogy 124 sört megiszok! (Leírok a földre 120-as számot. Ráállok és ott megiszom a négy sört. Százhuszon-négyet iszom.)

- F., hogy nem bújsz ott át, ahol én! (Mondom a partneremnek, álljon terpeszbe. Hátulról gyorsan átbújok a lába között. Ő ezt nem tudja megtenni - önmagával.)

- F., hogy fél lábon nem tudsz megállni ott, ahol én mutatom! (Pl. a jobb lábát szorosan a fal mellé helyeztetem és mondom: álljál meg a jobb lábodon! ...)

- F., hogy nem tudod megcsinálni azt, amit én! (Kétféle változat is van. Az egyikhez bajusz kell. A kétoldali bajusz végét a két kezemmel megpödröm és az egyik oldalt az egyik, a másik oldalt a másik oldali ajkam közé teszem, szorítom. A másikhoz fogprotézis. Egyszerűen kiemelem és pl. „megvakarom” vele valamelyik testrészem ...)

A fogadjunk durvább változatai:

Ezekkel vigyázni kell, mert könnyen verekedés lehet a vége:

- F., hogy innen az asztalról elveszem pl. ezt a pénzt, a bicskáddal akárhogy is véded, szurkálod körbe, amikor odanyúlok! (Egy pohár vizet kell odakészíteni. És amikor nyúlnék a pénzért pl. a bicskával természetesen megakadályozza a partner. De egy hirtelen mozdulattal szembeöntöm vízzel a bicskát fogó személyt, ő reflexszerűen behunyja a szemét és én addig elveszem a pénzt...)

- F., hogy a kalapodban tetű van! (Drágább kalappal kell ezt provokálni és jóval kisebb összegben kell fogadni, mint amennyit a kalap ér. Én, a fogadást ajánló, fogom a partner kalapját és zsilettel, vagy bicskával fejteni, bontani kezdem. A kalap tulajdonosa persze meglepődik és bár biztos a nyerésben, mégsem hagyja folytatni a kalap bontását, mert a nyereményért nem tudna vásárolni egy új kalapot.)

- F., hogy ha én vagyok a cigány, te meg az úr, mégis meghajolsz előttem! (Hirtelen mozdulattal a partner lába közé lendíti a karját, mire az reflexszerűen előrehajol.)

- F., hogy ha kimész és az ajtónak nyomod a fejed, kihúzok egy szál hajadat! (A partner kimegy, teszi amiben megállapodtunk. Rákérdezek: nyomod a fejed? – Igen a válasz és a tény. Én pedig villanyéllal jó nagyot odaütök, ahol a fejét vélem. Fájó ütést érez.)

- F., hogy ha ideöntünk a földre egy kis vizet, a tócsát feltörlöm, akárhogy véded is pl. a tehénavaróval, vagy biciskával! (Úgy ültetem a partnert a tócsa mellé, hogy a két lábát szétvesse. Próbálgatom egy rongy darabbal a törlést, de a védője azt megakadályozza. Egy váratlan pillanatban elkapom a két lábfejét és magam felé rántom, rá a tócsára. Feltörlöm azt, de az ő nadrágjával.)

- F., hogy a homlokodról nem tudod ezt a fémpénzt beleejteni a tölcsérbe! (A tölcsér kieresztő részét a nadrág – gatyá – korcába dugom. A partner tekintetét a plafon felé fordítja, ráhelyezi valamelyik „néző” a pénzt a homlokára, de közben egy előre elkészített pohárnyi vizet belelöttyintek a tölcsérbe, melyből a víz lefolyik a gatyába.)

- F., hogy ha kimész, megmondom, hogyan állsz! (Kimegy a partner, én pedig közlöm vele: kérdezzed, hogy állok! Ő kérdezi. A válaszom: Mint egy félbolond...)

Játék-e a fogadás?

Az ismertetett, mintegy hatvan fogadás mindegyike nem minősíthető egyértelműen játéknak, de mindkettőnek azonosak a funkciói, jellemzői: érdekesek, kellemesen töltik ki a szabadidőt, szórakoztatnak, tarka sokféleségük a jellegüktől függően az egyén testi és szellemi állományának többféle részét igénylik és fejlesztik. Tevékenységüket szabályok határolják be. Egészséges izgalmat gerjesztenek. Ha még közelebről vizsgáljuk mindkettőt, tevékenységük tartalmát a következő résztényezők alkotják, mint feltételek és hatás eredmények „tárgyai”:

Testi erő, mozgás-stílus, ügyesség, állóképesség, reflex, ritmusérzék, ritmikus és harmónikus mozgás stb.

Más megközelítésben:

Megfigyelőképesség, memória, fantázia, zenei hallás, önfegyelem, akarat, türelem, kulturált veszíteni tudás, beszédkészség stb.

Jól érzékelhető a különbség a játék és a fogadás között, hogy amíg a játék indítéka, menete, többnyire közösség jellegű, általában kettőnél több személy vesz részt abban, a fogadás egyéni indítékú és csak nagyon ritka esetben érint kettőnél több személyt. Különbség még, hogy a fogadás általában két személy között olyan megállapodás, hogy amelyik félnek az állítása nem lesz igaz (a valóság nem azt igazolja, vagy az értelmezés) akkor a kölcsönösen megjelölt összeget, tárgyat, oda kell adni a nyertes félnek. Amíg a játék ritka esetben fajul el vitatkozássá, netán tettelegességgé, addig a fogadás többször zárul nézeteltéréssel, súlyosabb esettel is. A fogadás bevezető részletét már az előzőekben ismertettem.

Egyébként a legények téli bandázási „anyaga” szinte felerészben a fogadásokból tevődött össze. És előfordultak a téli esték szomszédolásai is, vagy pl. disznótörök alkalmával.

Szenti Ernő

Túrkevéen élő alkotók kiállítása

Kedves alkotók, kedves érdeklődő közönség!

Megtiszteltetés számomra ennek a képzőművészeti kiállításnak a megnyitása.

Három nappal ezelőtt érdeklődve nézegettem a Művelődési Házba behozott, még vízszintesen várakozó alkotásokat. Sudár Anette munkáival viszont a megnyitást megelőző percekben találkoztam.

Szándékom a föld és kép közelben maradás. Szándékom az árnyaltság, a sokszínűség észrevérese és kifejezése. Az alkotók nagyon eltérő életsorsot, életkörülményt tudnak maguk mögött. Vannak, akik a szakmai ismereteket, a képalkotás elméleti és gyakorlati tudnivalóit intézeti keretek között, szakemberek irányítása mellett szerezték meg. Nevesítve: Füleki Gábor, Bácskai Bertalan, Kovács István, és ide sorolom a Tanítóképzőt végzett feleségét is, Kovács Erzsébetet. Sajátos utat járt be Horváth György. Autodidaktaként kezdett, majd különböző alkotótáborokban, szakmai műhelyekben, szakmai kurzusok résztvevőjeként sajátította el a képzőművészet nyelvén való beszédet.

Az itt látható munkák felfogásban és kivitelezésben is nagyon különböznek egymástól.

Az imént épp erről beszéltem. A példa illik az itt kiállítókra is. Nem mindegy, hogy valaki 40–45 éve, 15–20 éve, vagy csak 3–4 éve fest. Nem nehéz belátni, aki viszonylagos rendszerességgel dolgozik, annak a munkái kiforrottabbak, letisztultabbak, mint aki csak hébe-hóba, olykor hónapok, évek telnek el festés nélkül.

A következőkben kifejezetten azokról az alkotókról szólok, tehát Fodorné Reizer Mariannról, Kurgyis Lajosról, Szimon Lászlóról és Tóth Tiborról, akik nem tartják magukat festőművésznek, csak örömeiket lelik a festésben. A festés önkifejezés, terápia. A lelki béke, a belső megelégedés, a megnyugvás elősegítője, megteremtője. Ezek megbecsülendő pszichés értékek. Az élhetőbb élet elősegítői. Van e veszély? Kellő önismeret, tárgyilagosság esetén nincs. Ha valakinél a hiúság lázas tevékenységbe kezd, akkor már van. Ez egy mondatban összefoglalható. Engem nem ismernek el, pedig ennél is meg annál is különb képeket festek.

Az amatőr festőknek két típusa van. Akik látomásaikat, vízióikat, szorongásaikat örökítik meg képekben. Mint önök is tudják, a pszichésen kezelt betegeknél a festés művelése olykor messze felülmúlja a gyógyszerek hatását. Ezeknek a lelkileg beteg emberek keze alól nem kevés esetben profi művészekkel egyértékű alkotások kerülnek ki. Ez csak akkor igaz, ha festői tehetséggel megáldott betegről van szó, és a kegyelmi állapot ritka pillanatai is besegítettek.

Az autodidakta Csontvári Kosztká Tivadar, a festegetéstől a nagy méretű világhírűvé vált táblaképekig jutott el. Gulácsi Lajos az örület határát súrolva alkotott örökéletű festményeket.

* Kiállításmegnyitó Túrkevéen a Városi Művelődési Intézményben 2008. május 2-án.

A legtöbb amatőr számára a valóság leképzése marad. A látvány formai, színbeli és térbeli megörökítése. Ehhez forma és színérzék kell, kézügyesség, beleérző és átélő képesség.

Az itt látható képek illetve az imént felsorolt négy alkotó ebbe a kategóriába sorolható be. Aki tudatosan változtat a látványon, kombinálni tudja a leképzést a kifejezéssel, akinek eredeti látásmódja a képekről is visszaköszön, az már festői erényekről tett tanúbizonyságot. Még csak annyit, hogy az őszinte és tiszta szívből fakadó amatőr munkák meglepően hasonlítanak egymásra. Ez vonatkozik a témaválasztásra, a forma és a színvilágra, a képfelületre, a faktúrára.

Miben különbözik az amatőr festegetőtől a művészi szinten dolgozó alkotó? Abban, hogy van önálló stílusa, képi és világlátása szuverén, mindenki másétól eltérő.

Az imént elmondottakhoz Bácskai Bertalan, Horváth György és Füleki Gábor a jó példák. Bácskai Bertalan néhány korábban készült grafikával képviselteti magát, míg alkotótársa egy viszonylag nagyobb méretű festménnyel. Ők maximálisan igénybe veszik a festészet kifejezési eszközeit, a formát, a színt, a vonalat, a foltot, megtoldva egy sajátosan vibráló, képzeletet izgató, birizgáló képi világgal. Lekötik képzeletünket, többek között újszerűségükkel, eredetiségükkel. Annyira egységes a képfelület, ha képzeletben egy színfolt vagy egy parányi felületet, kiemelünk a képből, megváltozik a grafika, a festmény jelentése.

Füleki Gábor a nagyon ritka alkotók egyike. Beleszerelmesedett a festésbe, erre az egy területre figyelt, kitöltötte élete nagy részét. Nem vágyott babérokra, elismerésekre, nem ácsingott a szakma magasabban fekvő emeleteire. A profik szintjén dolgozik, végtelenül etikus, szerény, hiteles festő.

A folyamatosan dolgozó festők időnként stílust váltanak. Ez a korai időszakban indokolt. Idő és sok-sok munka kell, míg kiforr az önálló látásmód. A későbbi stílusmódosulás a továbblépés lehetőségével kecsegtet.

Kovács István képei a gondosan kivitelezett természetelvű alkotások csoportjába tartozik. Volt idő, amikor más felfogásban fogantak képei. A grafikán, a festésen túl közel áll hozzá a plasztika is. A város több intézményében falra került, falra festett munkákkal van jelen. Ugyan ez elmondható Füleki Gáborról is.

Kovács Erzsébet munkáiról jól leolvasható az átírás, a dekorativitás, a redukáltabb formavilág felé elmozdulás.

Aki Hudák János fotói előtt hosszabban elidőz, megértem. Tiszta, gondosan kivitelezett munkák. Nyugalmat, derűt sugároznak képei. Szeretném, ha többet foglalkoztatná a kísérletezés, a merészebb, mozgalmassabb fotókat készítés gondolata.

Április 29-én, amikor végignéztem a kiállítás anyagát, még nem voltak képcímek. Most viszont a kiállítás végén az amatőrök társaságában a számomra a leginkább rokonszenves kép előtt teszek néhány megjegyzést.

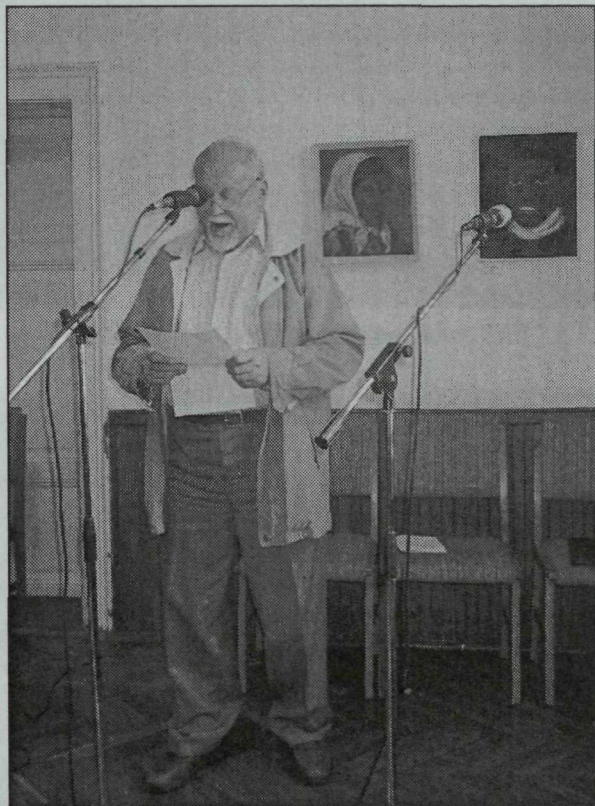
Bácskai Bertalan régi képei előttem vannak, fogalmam sincs az utóbbi 6-10 évben merre alakult festői világa.

Tavaly ősszel Horváth Györgynek kiállítása volt Kisújszálláson, képei erőt sugároztak, egyéni látásmódja, briliáns technikával megoldott munkái magukhoz láncoltak. Aki erős egyéniség, mint ő, annál fokozottabban van jelen a rutin veszélye.

Túrkevén élő alkotók, kiállítása

Aki hisz és bízik önmagában, aki festéskor éli át legteljesebb önmagát, azt nem kell biztatni, hogy fessen. Aki szeret festeni, de ezer meg egy kötelessége távol tartja az ecsettől, a palettától, arra buzdítom, arra kérem, szakítson több időt a képzőművészkedésre.

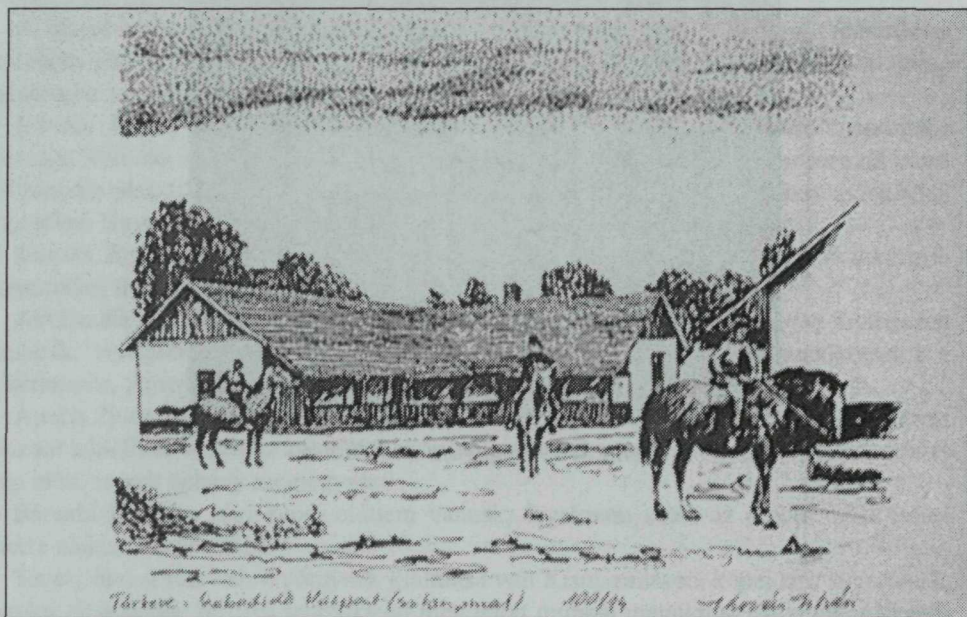
Gratulálok a kiállítóknak, a további munkálkodáshoz jó egészséget kívánok!
Ezekkel a gondolatokkal a kiállítást megnyitom.

Szent Ernő megnyitja a kiállítást

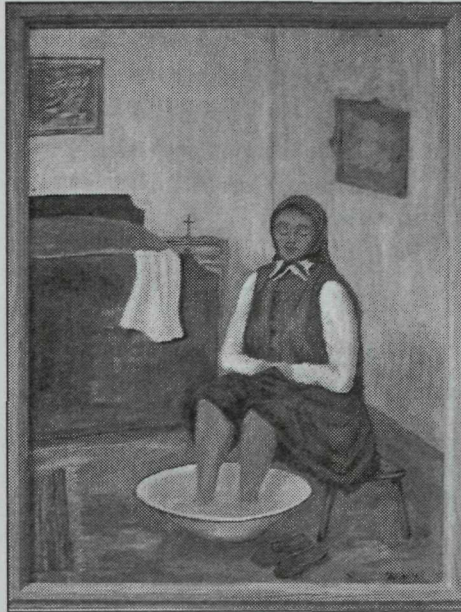

Tóth Tibor emléklapot vesz át a rendezőtől

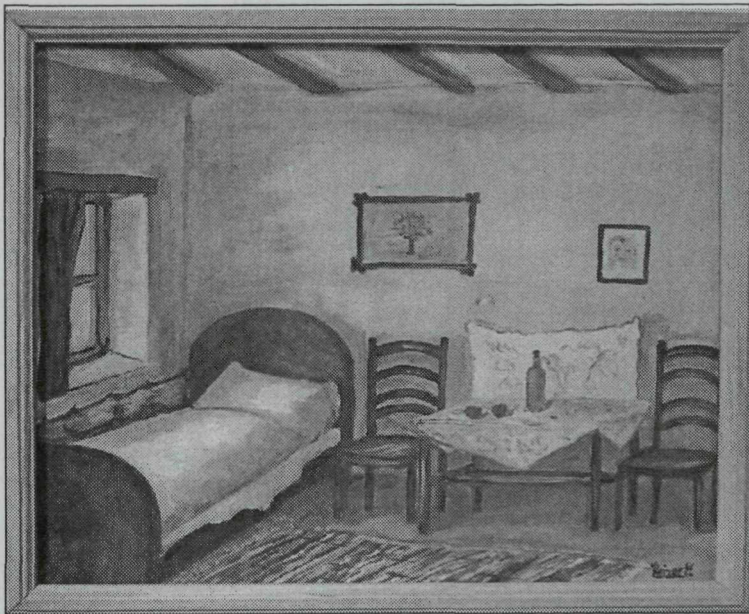

Történ. - Gubodidő Várpont (székelymés) 100/99 - Kovács István

Kovács István: Györffy-tanya

Fodorné Reizer Marianna: Mama

Fodorné Reizer Marianna: Szobabelső

Szenti Ernő

Kikanyarodás

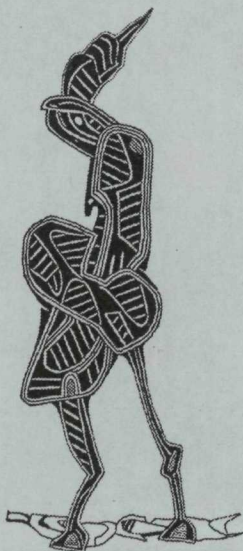
*A vers eleje
már a tavaszt idézi,
a mondat vége
még a télnél tart.*

*Még ki sem találtál
a múltból, de már
bejutottál a holnapba.*

*Ha ez valóban a te időd,
csúsztasd az emlékek urnájába!*

*Tartoztál az igazságnak,
s ő is tartozott neked:
nem is kevéssel.*

*Elől állva maradtál le
a náladnál szerencsésebbektől.*

Szenti Ernő rajza

Szenti Ernő

Félig-meddig

*A csöndnek már csak
állóhely jutott.*

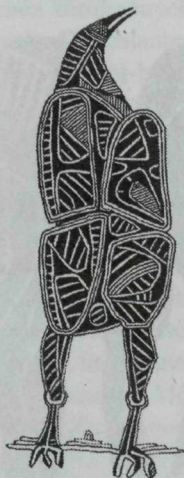
*Heves szélroham után
ráérős eső.*

*Rossz álom.
Nyalogatja a győztes
a vesztes tányérját.*

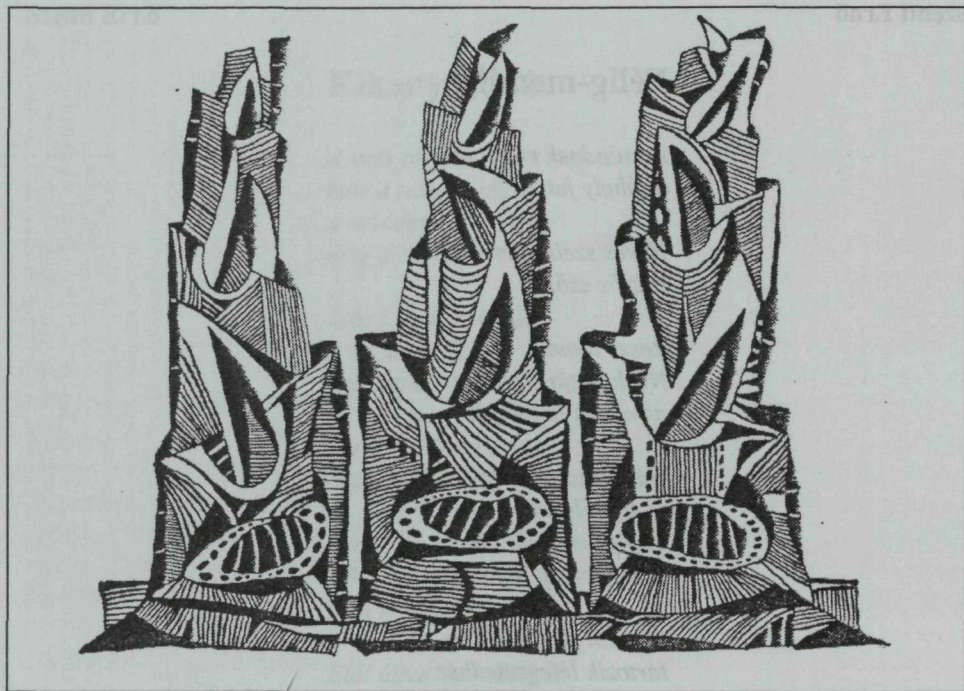
*Ha kilátszik alóla
eddiggi életed;
egykor még jól jöhet
a nagyobbat akarás.*

*Hacsak félig-meddig
tartozik lélegzetedhez:
a könnyűt is nehéznek érzed.*

*Jöjjön el
a tisztességgel
élők országa!*

Szenti Ernő rajza

✓ Szent Ernő rajzai

Rideg István

AMIKOR EGY KÖNYVNEK LELKE VAN...

(Kárpáti Jenő: *Keserves. Életrajzi regény.*
Karcag Város Önkormányzata. Karcag, 2006)

- Ma még mindent világosan látok magam előtt – összegezte egyik beszélgetésünket Kárpáti Jenő, aki hetvenhét évesen nem kevesebbre szánta el magát, mint hogy könyvet ír! Először Körmendi Lajos bátorította erre, amikor megnyitotta fafaragványai kiállítását.

Kárpáti Jenő úgy tervezte, készülő műve három kötetből fog állni.

A gyermek- és ifjúkor címe a *Keserves* lesz. Hiszen úgy tűnik, e karcagi határrészről tudottak mintha jellemzőek lennének, rávetülnének keserves fiatal életére is. Ez a könyv elképzelése szerint gyöngyfüzérékből fog állni: „másokban megfürdőzve” a saját életanyag.

E remek ötlet némileg József Attilától ered. Ő mondja ugyanis a *Nem én kiáltok* című versében: „*hiába fűrösztöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat.*” Miközben megismerhető tehát a más, azonközben egyfajta „fejlődésregényt” fogunk majd olvasni, mert a kikerekített rajzok, történetek – amik szinte mindig tanulságokkal, bölcsességekkel fejeződnek be – egyszersmind a gyermek ügyesedését, okosodását, eszmélését, szellemének, jellemének gyarapodását is mutatják majd: a *más* és az *én* viszonylatában.

A második kötet szerveződése hasonló lesz, annyi különbséggel, hogy írója ott már jobban visszahúzódik, még inkább szemlélődő lesz, de közben szintén elmondja saját élettörténetét.

Mivel Kárpáti Jenő bácsi az egyetlen olyan karcagi pedagógus, aki minden kollégát ismert, így aztán az „ez történt az iskolában” szem- és fültanújaként ő lehet az egyetlen írója is.

Ezek a tanítók irgalmatlan nehéz körülmények között – olykor úttalan utak, sártenger, „iszonyú” távolságok – tanítottak. De valamennyien messzebb akartak menni, látni, hasonlóan, mint az a juhász, aki a Zádor-híd közepéről távcsővel nézte a birkáit, és karlendítéseivel jelezte a pulijának, arrább vagy errébb terelje a juhokat. Innen van a második kötet címe: *A messze látó pásztor.*

A harmadik kötet címe a *Faragványaim* lesz. A szerző művészi igényű „farigcsálásainak” életrajza lesz itt összegyűjtve, a jó barát, Körmendi Lajos író-költő felfedező előhangjával.

Nagy híjában vagyunk ma az élőszónak, a korabeli élettelen statisztikák pedig oly „keveset” mondanak. Ezért mindenképpen érdeklődésre számíthatnak e tanító szemléletű, életes korhűségű életrögzítések, lelki leletmentések.

És íme, e nagy ívű terv első beteljesülése, első könyve már itt van a kezeink között.

Csak álmélkodhatunk: ez a csendes, halk szavú ember – Kárpáti Jenő tanár úr – milyen körültekintően, képszerűen lát meg mindent. Még Móricz Zsigmond és a népi írók nagy vonulata után is meglepetve ízlelgetjük a sorait! Például azt, hogy Karcagon a lovas szekerek hogyan „*darálják vékony ráfjaikkal a kőkemény sziket*” porrá. Vagy azt, miként szórakoznak el óráig kiskorukban a földhöz csapdosott „szájas” agyagsomókkal, némi

karcagi öntudattal mondva: „Ezt bizony más talajféléssel nem lehetett volna megcsinálni.”

Kedve van az írónak ráérősen körbenézni, mindent észrevenni, és élménnyé átszűrni nemcsak a látottakat, hanem a hallottakat is. A szibériai hadifogságból hazatért édesapa „meséit” például valósággal issza a gyermeke. De milyen érzékletesen mondhatta el tapasztalatait az apa, ha még most is meghökkenünk az olvastán: „Aki a határba ment, majdnem biztos, hogy eltévedt, és megfagyott, vagy a farkasok ették meg.” (Vajon hogyan szabadulhatott volna Barguzinból Petőfi, ha a kozákok egyáltalán elvitték oda?) Vagy: a tejet „Kocka alakúra fagyva zsákban vitték fel, és úgy öntötték ki az árusító deszkára” a piacon. S tovább: „Nagy hidegben nem volt szabad kesztyű nélkül járni, mert az ujjak hamar megfagytak. Vashoz nyúlni csak kesztyűben lehetett, mert aki ezt nem tudta, hozzáragadtak az ujjai. Ha elrántotta, a megfagyott bőr leszakadt, illetve a vason maradt.”

Többször átélethetjük: az *embertisztelet* a legfőbb erényei közé tartozik e könyvnek. A szomszédjukban építkeznek, és a gyermek látja, hogy a vak Szabó bácsi lesz a „fűrészfelélős”, ő élezi a keretes fűrészt, „mert így nem érezhette feleslegesnek magát.” Berta néninek segít piacolni, és miután a tőle kapott zsíros kenyeret a bokor alá dobja, nem meri neki megmondani, mert „Nagyon jó szívvvel adta, és a malacok mellett még rám is gondolt.” Tisztelettudóan, hősiesen eszik Bodnár bácsi „édeskésen savanyú ízű” dinnyéjéből is.

Nagy értéke a könyvnek a *humora*. „Ő sem evett egy falattal sem többet. Mikor felálltunk, láttuk, hogy az övé is pontosan olyan éretlen, mint a miénk. Ennek ellenére ő sem merte azt mondani, hogy „vacak”! Így a mi megnyugtatónkra ő is hősiesen legyűrte.” A választékos, kiérlelt magabiztos stílus teszi lehetővé azt, hogy a közös dinnyeévés körülményeiben együtt érezzük: – egyfelől a tekintélytisztelet, az önértet, másfelől a zárkózottság, a macacsság, illetve a félelem vegyesen, íme: egyszerre megteremti a humoros helyzetet. Nem véletlenül keletkezik hát a családban a szólás: „Édes, mint a Bodnár bácsi dinnyéje.”

Bodnár bácsi alakja olyan jópofa, mint irodalmi elődjei, Fekete István Matula bácsija vagy Rideg Sándor Konc bácsija. Az ő rokonuk ő, természetesen, valamivel szelídebb kiadásban. Karaktere leginkább *Az aratás* című remek novellában érvényesül. A főhőse mégis Jenci, a paraszti világot tapasztaló kamasz. (A történet „elfogadó” értékszemlélete óhatatlanul eszünkbe juttathatja Gárdonyi Géza *Az én falum* című novellásgyűjteményét is.)

Az arató legényke próbatételeinek méltó párja a pár évvel későbbi téglagyári eset: „Annak ellenére, hogy tudtam, hogy egy kicsit becsaptak, mert a munkát még a felnőttek sem vállalták. Örültem is, mert az emberfeletti munka ellenére helytálltam.” A bizonyítani akarás daca harmadszor akkor ismétlődik meg, amikor a háborúnak már vége. Bejöttek az oroszok. És télvíz idején egyfajta hőstettnek számít az újraéledő városban a téli tüzelő előteremtése, a nagy farönk kiszedése a Ligetben: „Otthon mindenki odáig volt a csodálkozástól. Nem gondolták, hogy ilyenre képesek vagyunk.”

Az életrajzi regény – nevezzük pontosabban így ezt az emlékiratot – lelki értékei közül kiemelkedik a szeretet. Az egyik történet – Gy. Szűcsék – „csattanójának” pedagógiai tanulsága van: „Számomra ma is megható az a szeretet, amit velem szemben gyakoroltak, de soha ki nem mondtak. Az orvos megállapítása szerint végelgyengülésben halt meg.”

Mai, szeretethiányossá váló világunkban már némi csodálkozással vegyes kételkedéssel olvashatjuk ezt a „történelmileg kimúlt” családi gyakorlatot.

Mondjunk egy másik példát is a szeretet megnyilvánulására! Móra Ferenc vagy Móricz Zsigmond prózájának lírai szépségeire hasonlít a kis második tudógyulladásának lírai-realista megvallása: „Sokat aludtam, és alig észleltem a körülöttem történeteket. A magas láztól szinte »lebegtem« az élet és »valami« között! Rendkívül könnyűnek éreztem magam, pedig minden mozdulat nehezemre esett. Félálomban érzékeltem a dolgokat, amik elmosódtak, majd újabb álomba merültem. Ilyen »elmosódott« állapotban éreztem, hogy valaki áll mellettem, és néz. Mikor nagy nehezen kinyitottam a szemem, Anyut láttam. Sírt, potyogtak a könnyei. Ez annyira meglepett, hogy jobban kinyitottam a szemem, és csak annyit tudtam mondani, hogy »nem sírj!« Erre lehajolt és megsimogatott.”

A gyermekkor lényeges tartozéka a játék. Hol vannak ma már a régi játékformák, az „ipi-apacs”, a „tűrűzés”, a „pitykőzés”, az „árokmacskázás”: az ügyesség-leleményesség, a fizikai-lelki fejlődés megannyi, egyszerűségükben zseniális lehetőségei!

A játék varázsát, őszinteségét, vágyát, bátorságát jól tükrözi a talicskakerekezés. „A talicska én voltam, amin gondolatban mindig valamit szállítottam. A kerék pedig előre gurította a képzeletbeli járművet. Nagyon élveztem, és kifáradásig képes voltam »fivarozni« mindent.”

Iskoláinkban egy jó emberöltővel ezelőtt még gyakorolták a testi fenyítést. Néhány eklatáns példából megtudjuk, milyen volt a „porosz rendszer” karcagi mása. Közben felvetődik az elítélő attitűdű olvasóban, hogy vajon ma teljesen jó irányba neveljük-e a gyermekeinket, amikor otthon a családok kezéből egyre több helyen esik ki a gyeplő, és az etikai nevelés hiányos iskoláinkban. Pedig: otthon és hon, ház és haza összefüggő fogalmak. A szálatat mára már nagyon meglazította, megtépte körülöttünk a megváltozott, „rendszerdöntőgető” világ.

Táj és ember összefügg. Az író kíváncsian fürkészi a tanyasi élet méltóságos titkait. „El nem tudtam képzelni, hogy ezek a szabadon mozgó állatok hogyhogy nem mennek el a tanyáról!” „Eszük ágában sem volt, hogy bárhova menjenek. Amultam és gyönyörködtem a sok érdekes láttán.”

A tanya embereinek különleges, empirikus világára később is kitér. Az 1944-es októberi harcok idején csak sajátosan lehetett tájékozódniuk a tanyára menekülteknek: „Csak a látottak alapján, saját elképzeléseink szerint tudtuk az eseményeket figyelemmel kísérni.”

E fejlődésregény eseményei időrendben követik egymást. Egyes mozzanatai azonban felerősödnek, és élvezetes ritmust képeznek a szöveg koherenciában. Izgatottan titokzatos például a Debreceni Kollégium légköre.

Miközben a nyelvünk ijesztően kezd hanyatlani, kiszürkülni, szennyeződni, s a legfiatalabb generáció napi beszéde az argó, a trágárság felé közelít, és globalizálódó világunk hovatovább lakhatatlanná válik a költészet nélkül, ugyanakkor Kárpáti Jenő nemcsak a

témája anyagát szereti, hanem az anyanyelvét is. Friss, átlelkesített szemmel válogat az emlékeiből. Látjuk életre keltett személyeit, halljuk a hangjukat. Olykor mintha rövid-novellát, mintha Örkény-egypercest írna. Tud akár egyetlen bekezdésben totális biztonsággal megrajzolni figurát. A debreceni rokon, Ilonka néni például az őserő, a matriarchátus ősanájának, archetípusának a 20. századi megfelelője. Ő a helyhez kötött megtartó erő, aki szinte növényként óv, véd, táplál. Ő az, aki „mindig dolgozott. Ő volt a család örökmozgója. (...) Mindenkinek mindent megcsinált, külön kérés nélkül. (...) életével, családjával ő tökéletesen meg volt elégedve. (...) minden és mindenki érdekelté.” Mivel mai, modern, hisztérikus világunk már végleg elfordulni látszik a tiszta, tehát „naiv, primitív” emberektől, ezért jó ilyen őszinte idollal is találkozni. Elhitheti velünk az író, mennyivel jobb lenne az életünk, ha még lennének ilyen Ilonka nénik.

A háború mindenütt rálép az emberekre.

A háborús és a háború utáni körülmények élményeinek leírásai szintén a regény legjobb lapjai közé tartoznak.

Ifjúsági regényekbe illő kíváncsiság viszi Jenőt, a debreceni kollégistát a repülőterre a német megszállás napján, ahol az esti szürkületben felismeri a németek legújabb szállító-gépét, a Gigantot.

A háború elől menekülő emberek között a családjával Jenő is menekül. Karcagról egy bereki tanyára. Megdöbbenet emlékezik a menekültáradat folyamára, amely „egy pillanatra sem állt meg, és a »folyamból« senki sem lépett ki”, és egy „senki senkihez nem szóló”, egy komor menekülő menetben észreveszi, hogy az elcsigázott magyar katonai alakulat már egyáltalán nem is akar tovább menni!

Gy. Szűcs Jánoséknál húzzák meg magukat pár napig, onnan „leskelik”, találgtják a karcagi harci eseményeket.

És éppen Gy. Szűcséknél lesz szemtanúja egy olyan idilli, liturgikus „kun tejivásnak” a háború borzalmi közepette, amely valami ősi és számára vágyott harmonikus múltra emlékezteti! Szokás szerint a háziak minden egyes reggel a sámlijaikon körbeülnek a nagy lyukas székbe helyezett, habos-meleg friss tejjel szízig öntött kerek lábast, és mindenki abból kanalaz, kenyeret harapva hozzá.

Nagyon értékes, szépirodalmunkban eddig kevésbé ismert anyagú leírás *A háború, ahogy megéltük a tanyán*. Háborzongató lesz benne és *Az a gyönyörű FOCKE-WULF 190-es!* című háborús rajzban is a tizenhat éves kamasz naiv találkozása a halálveszedelemmel.

Rendkívüli expresszivitással írja le első útját öccsével a háború sújtotta városukba, Karcagra: „a látvány szinte halálra rémített.” A háborús „helyszínelés”, a Szentannaitanya környéki csatahely látványának borzalmi a világhíres Remarque-regény, a *Nyugaton a helyzet változatlan* véres, húscafatos lapjait juttatja eszünkbe. Tanárok, a karcagi helytörténeti órákon majd tessék felolvasni!

Rendhagyó írói munka, ezért igen figyelmet érdemlő egy *szokatlan beszámoló* az orosz megszállás alatti, Kápolna melletti közmunkáról. Ott és akkor egy emberséges „öreg muzsik” nagyon megszerettette magát Karcagon. Mert a munkásaival két héten át csáját itat, ebédre finom orosz nemzeti eledelt, káposztás húst, cscsít etet – gyönyörű fehér

kenyérrel. Végül kiderül az öreg oroszról, hogy otthon – az Ural-vidéken – egy kolhoz állatgondozójaként „*őrá volt bizva közel háromszáz ló sztyeppén tartása.*”

Jenő újra kollégiumba kerül Debrecenben. Eléri a nagy elismerés: Vass Lajos – a későbbi, megszállott karmester – távoztában, mielőtt befejezte volna a tanítóképzőt, őt javasolja az egész kollégium felügyelő diákjává, átadva neki a stafétabotot! Legációba megy Füzesgyarmatra. Majd befejezi tanulmányait.

A regény főhőse végül így összegezi addigi életútját: „*Hamar megtanultam, keservesen, hogy hogyan kell dolgozni és gondolkodni, ha a saját jövőjét akarja irányítani az ember.*”

Akkoriban még sokan „világmegváltóként” mentek ki a pedagóguspályára, hites küldetéssel! „*Telve önbizalommal, bizva abban, hogy minden sikerül. Indultam megtalálni a helyemet az életben*” – így zárul Kárpáti Jenő *Keserves* című életírási regénye.

Külön szeretnénk felhívni a figyelmet eme írói munka *fafaragvány jellegű* különlegességére is! Korábban már jeleztük, hogy novellisztikus történetfűzés jellemzi Kárpáti Jenő elbeszélőmódját. És novellisztikus kidolgozásai (*Az aratás, Cézár, Téglagyárban, Mókamester, Felderítők, Rendhagyó közmunka a Kápolnánál, Újra éled a város, Perces utca, A grízes tészta* stb.) pedig olyanok, mint valami *kiemelkedő minták* Jenő bácsi *fafaragványain!* Sajátos ritmust, üde oázist képeznek ebben az „életrajzi regényben” (az író maga határozta meg így a műve műfaját), és az a fő szerepük, hogy a szerkezetben elsősorban ezekre tekintsen a szem és a szellem. Másrészt pedig még az is, hogy soha ne engedjék a figyelem ellankadását; sőt kedvet teremtsenek, érdeklődést keltsenek a további olvasásra is.

Tovább megyek: ezek azok a mozzanatok, jobban kidolgozott mozaikkockák a műben, amelyek olyanok, mintha csak egy szép nagy és gazdag gyümölcsfa *remek, tetszetős és ízes termései* lennének, amelyek egyszerre kapják meg a zamatukat fentről és lentől. A melegítő-érlelő napfénytől és a hús hajszalerektől: azaz a „társadalmi” közegtől és a „családi” hagyományozástól. Mert e kiemelkedő részegységek többnyire egyszerre viselik magukon a „társadalmi” kor és a „személyes” kor érzésvilágát, olykor egyenesen varázsos üzenetét...

De ahogy ezeknél az írói mintáknál, motívumoknál hosszabban elidőzünk és gyönyörködünk, egyszerre csak az az érzésünk támad, hogy íme, semmi kétség, Kárpáti Jenő bácsi egy „*írói fafaragványt*” készített! Ha a dédunokáinak tudott egy darab karcagi óriás diófából bölcsőt faragni – ahogy maga mondja: „*Ha a Napkirálynak, XIV. Lajosnak faragott bölcsője volt, akkor az én dédunokámnak is lehet*” –, akkor miért ne tudna a városának, nekünk is „keserves” életéből könyvet faragni, barkácsolni, hogy mi is nevelődjünk rajta!? Hát meg kell próbálni! Van-e az írásnak *művészi ereje*!?

Jenő bácsi úgy akarta, azzal a módszerrel és igénnyel a könyvét megcsinálni, mint ahogy a bölcsőt: ne csak szép legyen, hanem jó is!

S hogy ki az író, a jó író? *Hogyan* kell írni? A kétségekre adott válasz az, hogy a terv sikerült, a mű elkészült. Illik és érvényes Kárpáti Jenőre is Móricz Zsigmond véleménye, amit tömör megérzéssel Kaffka Margit „*kísérleti regénye*”, a *Színek és évek* kapcsán írt (még 1912-ben a Nyugatba): „*aki az életét írásban tovább tudja élni, az író.*”

Kárpáti Jenő jól választott akkor is, amikor könyve címlapjára egykori barátja, Kormos Ambrus tanár úr, iskolaigazgató festményét tette.

A karcagi kolléga egyik legjobb alkotása, a *Keserves* nagyszerűen illeszkedik Kárpáti Jenő életregényéhez. *Genius loci*: mindketten a tájhoz, a hely szelleméhez való kötődés segítségével szólítanak meg bennünket.

Látjuk, amint a *Keserves* kép háttérben, a horizont mélyén az „otthon maradt” tanya egyedül árválkodva lapul a két jegenyefa mögött. És az előtérben egy lovas kocsi igyekszik valahova, talán a vásárba. A gazda és felesége egymás mellett ülnek a bakon, egy fehér ló és egy pej húzza (inkább: gebeszkedve vonszolja a sárban) a löcsös kocsit, aminek a saroglyájához egy boci van kötve. Ő az áldozat? Ő talán az utolsó reménységük: ha eladják, megváltódnak?!

A képen egyszerre él a „kiszolgáltatott” sors és az „egyetlen” reménység (ami nyilván csak legutoljára múlhat ki).

A kép színei sem kiabálnak, sőt olykor majdnem a szürkébe olvadnak, de sajátos expresszivitásuk leginkább Tornyai János felfogását idézik és Ady Endre magyarságtudatának élményét. A fehér, lila, szürke, sárga, rozsdás színek keverékei hangulatilag is ezt igazolják.

A fény, nem tudni, honnan jön: és ez a létállapotot sajátosan sejtelmessé teszi.

De ha mindezt nem látjuk is bele a képbe – mert talán nem ismerjük ezt a tájat és embereit – az igyekvés vészterhes nehézségeit mindenképpen érzékeljük.

A Kormos Ambrus-mű, az 1990-es keletkezésű *Keserves* expresszív kifejező ereje éppúgy népballadai tömörségű, súlyos egyszerűségű, mint valaha Tornyai János *Bús magyar sorsa* 1910-ben. A századelőn és a századvégen mindkettő a *genius loci* „önletrajza”. Ahogyan Tornyai mondaná: „*a lelkét inkább, mint a külsejét.*”

Tisztelt Olvasó, akár Kárpáti Jenő, akár Kormos Ambrus művét tanulmányozzuk: beleborzonghatunk abba a mély tiszteletet követelő, intő kunsági valóságba, ami elénk tárul e tájon, – Ady szavaival szólva: „*Az Élet él és élni akar.*”

Karcag figyeljen fel új írójára! Fedezzük fel az örökségét!

Karcag, 2006. április 11-én.

Kötetünk szerzői

Dr. Bischof Zsolt főiskolai adjunktus Szolnoki Főiskola Közgazdasági

– Pénzügyi Tanszék

Dr. Cseh Géza levéltáros – Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár – Szolnok

Cseh János régész – Damjanich Múzeum – Szolnok

Dr. Csíkos Mihály – nyugalmazott orvos professzor – Szeged

Fodor István Ferenc – helytörténéskutató, szakkörvezető – Jászjákóhalma

Földi Katalin főiskolai tanársegéd – Szolnoki Főiskola Üzleti Fakultás, Kereskedelmi és Marketing tanszék

Dr. Könyves Erika közgazdász, Ph. D, az Eszterházy Károly Főiskola főiskolai tanára. A kutatás idején ő képviselte a Szolnoki Főiskolát a Szilícium Mező debreceni pólus-program turizmus vonatkozásainak kidolgozása terén. Fő kutatási területe a turizmus innováció és a vidékfejlesztés.

Email: konyveserika@t-online.hu

Dr. Habil. Örsi Julianna a néprajztudomány kandidátusa – főszerkesztő, egyesületi elnök, MTA JNSZ M. Tudományos Egyesület – Túrkeve

Ph. D. Pozsonyi Zoltán tanár, történész – Szolnok

Rideg István tanár, irodalomtörténész – Karcag

Dr. Szabó László ny. egyetemi tanár – Szolnok

Szenti Ernő költő, grafikus művész, tanár – Kisújszállás

Dr. Várhelyi Tamás informatikus, orvos és közgazdász, CMC minősítésű vezetési tanácsadó, a Szolnoki Főiskola (Szolnok, Ady Endre út 9.) ügyvivő szakértője. Az első NFT-ben a KPMG keretében a KIOP ex ante értékelésének tanácsadói vezetője volt, az ÚMFT-ben cége, a Compudoc Kkt. a TIOP és a TÁMOP ex ante értékelését végezte. Fő kutatási területe az információs társadalom interdiszciplináris hatásai (egészségügy, turizmus, innováció, területfejlesztés). Email: varhelyit@hotmail.com.

+**Zsók Béla** önkéntes gyűjtő, Déva (Románia)

**MIKROKÖZÖSSÉGEK.
TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGKUTATÁSOK EREDMÉNYEI ÉS
MÓDSZEREK INNOVÁCIÓJA – „JÁSZKUNSÁG” KÖNYVTÉKA 1. sz. (Örsi
Julianna (szerk.) Túrkeve – Szolnok, 2007.**

A könyv már címében is jelzi, hogy nem mindennapos olvasmányt kínál Olvasóinak, hanem valami újat, rendhagyót. Elsősorban azokat szólítja meg, akik hajlanak az új eredmények befogadására, alkalmazására.

A mikroközösség-vizsgálatok világába kalauzolja el az olvasót. 27 tanulmány tárja fel a különböző tudományok hazai és nemzetközi módszereit, eredményeit. A közös bennük az, hogy kis közösségeket – legyenek azok lokális (non-profit szervezetek), vagy vérségi közösségek (családok) – vizsgálják. Leírják jellemzőiket, típusaikat, működésüket. Bemutatják sikereiket, de nehézségeiket is. Mindez például, de tanulságul is szolgálhat a társadalomnak.

Jelen kutatási eredmények egyéni vagy közösségi műhelyekben születtek – legyenek azok határon inneniek vagy túliak –, mutatják a néprajz, a szociológia, a kulturális antropológia, az agrárgazdaságtudomány újabb hozzájárulását a boldogabb jövő megteremtéséhez. A kiadást pedig egy tudományos egyesület vállalta ezzel is jelezve a non-profit szféra jelenlétét a tudományos kutatásban és a közéletben.

**A Jászkunság 2006. évi '56-os különszáma és a 2007. 1–2. és 2007. 3–4. számai
valamint a 2008. 1–2. és a 2008. 3–4. számai**

A könyv megvásárolható vagy megrendelhető az alábbi címeken:

Postacím:

Finta Múzeum 5420 Túrkeve, Attila u. 1. PF. 25.

E-mail cím: jorsi@level.datanet.hu

Web: www.fintamuzeum.hu

Telefon/fax: 06 (+36) 56-361-474; mobil: 06 (+36) 30-9383-777

A Mikroközösségek című könyv ára: 3500 Ft+ postaköltség

Jászkunság 2006. 56-os különszám ára: 500 Ft+ postaköltség

Jászkunság 2007. 1–2 szám ára: 1000 Ft+postaköltség

Jászkunság 2007. 3–4. szám ára: 1000 Ft+postaköltség

Jászkunság 2008. 1–2. szám ára: 1000 Ft+postaköltség

Jászkunság 2008. 3–4. szám ára: 1000 Ft+postaköltség

A Jászkunság folyóirat és a „Jászkunság” Könyvtéka következő számai is előjegyezhetők a fenti címeken.

